Hiçbir yanılgı, sadece bir yanılgı değildir.

Yavuz Adugit

ŞEYLER VE İNSANLAR

Yavuz Adugit

1973'te Van'da doğdu. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde "Postmedern Etik Üzerine Bir İnceleme" adlı teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Aynı bölümde "Etikte Akıl ve Duygu İkilemi" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünde araştırma görevliliği yaptı. Çeşitli dergilerde makale ve denemeleri yayımlandı. Halen Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Felsefeciler Derneği Yayınları
Mithatpaşa Caddesi, 34F/13 Kızılay, Ankara

Şeyler ve İnsanlar
Yavuz Adugit

1. Basım: Ocak 2011

Yayıma Hazırlayan: Sezai Koyunbakan
Kapak Tasarımı: Gülay Kazancıoğlu
Kapak Resmi: Brueghel, Körler

Baskı ve Cilt: Mattek matbaacılık
Basım Yayın Tanıtım Tic. San. Ltd. Şti.
Adakale Sokak, 32/27 Kızılay/Ankara

ISBN: 978-605-61874-0-7

Yavuz Adugit

Şeyler ve İnsanlar

Felsefeciler Derneği Yayınları

İçindekiler

Giriş
-9-

Şeyler ve Haller
-13-

Hayati Şeyler
-51-

Öteki Şeyler
-125-

İlahi Şeyler
-134-

Acayip Şeyler: İnsan İşte
-143-

Duygusal Şeyler
-156-

Beyhude Şeyler
-204-

Bilgelik Barındıran Şeyler
-246-

GİRİŞ

"*Yaşamayı bileydim yazar mıydım hiç şiir?/Yaşamayabileydim yazar mıydım hiç şiir?*"[1] Şairin, şiiri, şiir için yazmış olması gayet doğal, ancak böyle dâhiyane bir tespitin ilgisini şiirle sınırlamak, ilkin bu sarsıcı dizelerin değerini düşürür. Yaşama dair her söz yaşamın içinde barınır, ama en sıradan olanı bile yaşamın eksikliklerinden beslenir. Yaşayan insan, eksik yaşayan insan, eksikliklerle boğuşan insan... Olmak, ama tamam olmamak... Olmak, ama eksikliklere maruz kalmak... Eksikliklerle dolu bir yaşam, her daim etkin bir yaşam... Herşey hasta bir çocuğun narin dudakları arasında dökülen "anne!" seslenişi kadar yumuşak, fakat fazla ağır. Yaşam, sorunların mecrası, sorunlu bir macera... Önce yaşamak gerekir, sonra yaşamın eksiklikleriyle karşılaşmak gerekir. Bu iki koşuldan önce ya da sonra gelen bir hakikat arayışı yoktur. Dert yoksa deva, tehlike yoksa güven aranmaz. En düşlemsel kuram bile bir derdi tedavülden kaldırma girişimidir.

Sanatçılar, filozoflar ve bilim insanları... Sorun avcıları... Yegâne saplantıları sorun yakalamak olan bu müstesna insanlar, sözün tarihi boyunca, bütün olumsuz koşullara rağmen, ava çıkmaktan hiç, ama hiç imtina etmediler. Yalnızca onların bilinci bezginliğe meydan okur, yalnızca onların bilinci yorgunluğa direnir. Fakat sağlıklarını

[1] İsmet Özel

kaybettikleri de olur, elleri boş döndükleri de... Zira şimdiye değin yakaladıkları sorunlarda önemli bir eksiklik göze çarpıyor: insan. İnsandan daha büyük bir sorun var mıdır, acaba? Neden ortada! İnsanlığa aykırılıklar, yalnızca insanlardan gelebilir. Diğer bütün varlıklar ve şeyler, olsa olsa insanlığa yabancı olabilir. İnsan, şimdiye değin kendi değerini bu kadar abartmakla, sadece değer yitimine uğradı. Ama aşırı sert eylemlerini, *gelecekteki-kendine* beslediği ayartıcı bir umutla tamir etme gayretinden hiçbir zaman vazgeçmedi. İnsan kendinden kurtulabilecek mi, bilmiyorum, ama insanın kurtuluşu kendinden kurtuluştadır. Bu çok aleni...

Bunun bilincinde olmak bile çok rahatlatıcı. İnsana karşı hiç önyargılı olmadım; çünkü hiçbir zaman çareyi insanda görmedim. Fakat yanlış hesaplardan doğru sonuçlar çıkmaz. Bütün umutlarımı ilelebet sürgüne göndermeme rağmen, yalnızca insanın *kullanmadığı* olanakları olduğunu inkâr etmiyorum. Sadece bu olanakları kullanmayı, bizzat insanın kendisinde aramanın beyhude olduğu düşünüyorum. Üstelik onları kullanacak kişilere duyduğum dinmek bilmez özlemi çok derin hissediyorum.

Artık şunu söylemenin zamanı geldi: ne dertsiz tasasız kitap yazılabilir ne de "bilenler" için yazılmış bir kitap olabilir. Ve her derdin, her sorunun bir çözüm biçimi, bir de dili vardır. İşte bunlardan biri: deneme.

Ne felsefedir ne de edebiyat... İkisinin kesiştiği yer... Fakat yine de bir sentez değildir; çünkü felsefe ile edebiyat arasında bir tez-antitez ilişkisi yoktur. Yalnızca bir tür ortaklık... İkisinin de kusurlarını eleyen, marifetlerini bir araya getiren bir ortaklık. Deneme, yaşamın ve yaşantıların özünü, dokunaklı sözcükler arasında kurduğu kısa, ama sıkı bağla ifşa etme gücünü bu ortaklıktan alır. Yaşamın derinliklerine nüfuz edecek kadar sivri oluşu bundandır. Ve yine bu yüzden duygularla yüzeysel bir temas kurmak yerine, ruhun derinliklerine nüfuz eder. Ama yanılgıların en yaygın olanını da ayyuka çıkarır; kıyıya–köşeye terk edilmiş yaşantıların, bizatihi yaşamın özünü kurduğunu, bütün incelikleriyle gösterir. Görünür olanın arkasına itilmiş olana görünüm kazandırır. Dolayısıyla görünüşle uğraşmıyor, görünüşe getirir. Göz ardı edilmiş olanı merkeze taşır. Kişilerin hayatında büyük değişiklikler yaratması bundandır. Ama esnektir, açık uçlu

bırakır; aynı konuda başka bir yolun daha olduğunu inceden inceye sezdirir. Yargılamaz, yalnızca betimler ve değerlendirir. Mantıksal dizge kurmanın peşinde değildir. Sadece deneyimle ulaşılmış olanı verir. Süreç peşinde koşmaz, sonucu gösterir. Bu yüzden duygu yüklüdür, canlıdır, her daim taze.

Fakat her deneme, herkese eşit mesafede durmaz. Ya da şu: her insan her denemeye ulaşamaz. Kimsenin duyularının gücü, yüreğinin derinliğini aşamaz. Sığ bir yürek tarafından yönetilen duyuların uzak mesafelere hükmü geçmez. Zira kulakların duyduğu ses çıplak bir ses değildir, yürekte yankılanan, yürekte süzülen sestir. Kalp, konuşanın dili ile dinleyicinin kulakları arasındaki en kısa mesafedir. Yanlış anlaşılmasın! Yaşamış olmak, deneyimlemiş olmak, ille de bir fiiliyata maruz kalmak demek değildir, bir fiiliyatı hissetmektir. Bu nedenle herkes denemeden, yaşama duyduğu merak, yaşantı olanaklarını tüketme konusunda gösterdiği cesaret, kendi yaşantılarına karşı taşıdığı hassasiyet ölçüsünde yararlanır. Yaşantı bakımından kuraklık çeken bir ruhun, yaşama ve insanlığa yabancılaşmamasının imkânı yoktur.

Kanlı-canlı yaşayan kişi, başkasının söyleyip söylemediğiyle hiç ilgilenmez, sadece hissedip etmediğiyle ilgilenir; çünkü yazma isteğinden doğmuş bir kitap, zorunluluğun değil, gerekliliğin eseridir. Zorlamanın... Planlanan, hesaplanan bir kitap, ancak bir sipariş olabilir. Yaşama iliştirilmiş bir eklenti... Çok eğreti... Ve yaşam tarafından yoğrulmuş kişi, *şimdi* için yazmayı göze alacak kadar çıkarcı olmanın yükünü taşımaya katlanamaz.

ŞEYLER VE HALLER

BAZI ŞEYLER

İnancın bizzat kendisi inanılmazdır; hiçbir gerekçenin olmayışından doğan sarsılmaz bir bağlılık sarsıcıdır.

*

İnançlarımızın elinden acı çekiyoruz –acı çekmeye inanıyoruz.

*

"İmkânsız" çok şey anlatır: insanın, sınırlarının olduğunu, bir yerde durması gerektiğini bilmesi az şey midir?

*

İnsanın istemi gerçekliğin reddidir. Öyleyse dünyanın iyi bir dünya olmadığı ve daha iyi bir dünya olmayacağı kesindir. "Olası en iyi dünya olduğu"na dair nedeni ise yalnızca Leibniz "biliyordu;" *ketum* adam.

*

Her sözün farklı zamanlarda farklı anlamları vardır; yanlış bir zamanda söylenmiş doğru bir söz yıkımdır.

*

Bir insanı dinlemek ile okumak arasındaki fark, birincisinde aynı zamanda onu hissetmektir; bir insana kendini anlatmak ile yazmak

arasındaki fark, ikincisinde bir yönüyle gizli kalmaktır.

*

Anlaşılmak, kabul görmek demek değildir.

*

En büyük yanlışım, yanlış anlaşılmamak için harcadığım çabaymış.

*

Seni yirmi yılın son yirmi saniyesinde tanıdım. –Zaten hepimiz çok uzun süre nefret ettiklerimizle sevişir, hayran olduklarımıza kin güderiz

*

Gecikmiş istek derttir.

*

Sabır başkasının kabahatlerini çekmek değildir, bu kabahatlerin sonuçlarına direnç göstermektir.

*

Mükemmellik, nitelediği şeyin sonunu getirir: her türden hareket ve etkinliğin imkânını ortadan kaldıran bir sıfattan başka ne beklenebilir?

*

...Ölüme her zaman ramak vardır.

*

Ölüm döşeğindeki o çok kısa, ama telafisi mümkün olmayan pişmanlık anına yakalanmama isteği bile erdemli olmak için yeterli bir nedendir.

Yaşlılıkta ya da ölüm döşeğinde, canını yaktığımız insanlardan af dilemenin utancı kaldırılabilir cinsten değildir; -tohumları çok önceden atılmış bir utancın çürük meyvelariyle karşılaşmak...

*

Çok bilen insana hiçbir zaman gereksinimim, dürüst insana gereksinim duymadığım hiçbir zamanım olmadı.

*

Erdemsizlerden, erdemsizliklerden korunma gücüm: soylu nefretim.

*

Sahtelikler üzerine inşa edilmiş bir dünyada ilk ve devamlı kurban dürüst kişidir.

*

Güvenilir ortamlarda güvenilir sözlerin değeri çok düşüktür.

*

En büyük korkum: korkak bir dürüst olmaktır.

*

Çıkarı gerektirdiği için olsa dahi, bir şekilde iyilik yapmış bir kötü kişiye, kendisinin zorlamasıyla da olsa, kötülük yapmak zorunda kalmak, derin bir vicdan sızısıdır. İyi olmak... Bir mucize!

*

Kötülüğü mağlup etmek için kötüye karşı verilen zorunlu kötücül çaba sonucu elde edilen zafer, iyi kişinin gerekli bulduğu, ama istemediği bir zaferdir.

*

Zayıf bir-iyi-insan kötülük yapmaktan kaçınamaz.

*

Fazla yaygınlaşmışsa kötülük, iyilik, kötülük yapmamaktır; gerisi kahramanlıktır.

*

Dürüstlüğün sesi ile zayıf kişinin kulakları arasındaki mesafe: sonsuzluk.

*

Minet: talep edildiğinde, tüm değerini yitiren iffetli değer...

*

Erdemli olma isteminin şiddeti ile erdemli olmanın ağırlığı arasında kalan insanda sahtekârlık bahane biçimine bürünür. Vicdanı kandırma teşebbüsü... Oluru olmayan teşebbüs...

*

Çıkar: şu en uzun köprülerin uzmanı mimar...

*

Var olmak bir kabahat değildir; hiçbir varlık, tamamen felaket getirici olsa bile, sırf o varlık olduğu için itham edilemez. Ontik açıdan ayı sadece ayıdır, insan için ayı zaten ayıdır. Fakat ayıya bir alt-değer yükleyen bir bilincin, ona hürmet etmeyi buyurması mide bulandırıcı bir çelişkidir. Aptallığın ve onurdan yoksunluğun çiftleşmesinden bir ucube doğar.

*

Ne kadar yeteneksiz olursa olsun, akrabalık ilişkilerinin aynı türden varlıklar arasında olduğunu bilmeyen insana tanık olmadım, fakat çok yetenekli insanların bile "ayıya dayı dediğine" epeyce tanık oldum.

Tanrı ve insanlar, ezelden beri, bütün güç ve imkânlarıyla seferber oldukları halde, kötülüğün egemenliğini kıramıyorlar; acaba bir samimiyetsizlik mi var?

*

Kötülük öğrenmek için eğitim alan birini gördünüz mü? Peki, şu yaşlı insanlığın kötülükle mücadele etmekten mecalsiz kalmış koca eğitim tarihinin mazeretini bilen birini?

*

Ya iyiliğe dair "eğitim" de olmasaydı? Ya bir de "kötülüğün" de resmi bir eğitimi olsaydı?

*

Şimdiye dek çok sayıda felsefi sistem ve neredeyse bütün inançlar, bedeni düşkün ve bayağı buldular, bel-altını ise en kirli bölgesi ilan ettiler, sonra bu "kirli olgudan" yüceler yücesi bir "değer" türettiler: *namus*.

*

İşte en büyük anonim gaflet: "kaybedecek bir şeyi olmayandan korkun!" Kişisel tefekkür itiraz ediyor: "Hayır! Aksine kaybedecek çok şeyi olandan korkun! –sahip olduklarını korumak için yaşar onlar."

*

Çıkarları zedelendiği sürece adaleti hatırlayanlar, sonunda adaleti zedelerler. Neden yeterince açıktır: genel bireyselleşir, ebedi anlıklaşır, ide olgusallaşır. Demek ki "gülünç duyarlılıklar" da vardır.

*

Dünya yoksularla doludur: insanların ya hiç paraları yok ya da paradan başka hiçbir şeyleri...

*

Korkutucu olan duygularınız değildir, gerekçelerinizdir; kininizden korkmuyorum, kin gütme nedenlerinizden korkuyorum.

*

Kendini bilmeme: aşırı güven ya da çok tedirgin olma hali... Sınırı aşma ya da dar sınırlara hapsolma konusunda katılık...

*

Kendini hor görme ile megalomani; ikisi de insanın gerçeklikle bağını keser; – biri ruhun etkinlik gücünü azalttığından, hiçbir şey yapmasına izin vermez; diğeri pervasızlaştırdığından, yaptığı hiçbir hatayı görmesine... Çoraklık ve yıkım...

*

Riyakârlık: güçlünün karşısında sınırsız bağışlayıcılık, zayıf olana karşı sarsılmaz katı yüreklilik.

*

Eylemlerin katı gerçekliği, sözlerin ince örtüsüyle gizlenemez.

*

Konuşmak çoğunlukla bir bahanedir, bir özürdür, bir yapamıyorum çığlığı...

*

Saflık ile bilgisizlik arasında hiçbir zorunlu bağlantının olmadığına dair en açık kanıt Platon'dur. Bütün akıl yürütmelerinde kılı kırk yaran birinin,"insan bile bile kötülük yapmaz" şeklinde alelade bir iddiada bulunmasının başka bir gerekçesi var mıdır?

*

Fikirlerin çatışması değildir ilişkileri bozan, beklenti ve değeryargılarının çatışmasıdır...

Aynı değerleri paylaşan insanlar arasında patlak veren istek çatışmaları, benlik kaygısının en aleni biçimidir. Değerler aynı, amaçlar aynı, hedefler aynı... Peki, araç bu kadar mı önemli?

*

En korkunç sorunlar, benlik kaygılarından doğanlardır: mutlak çözümsüzlük... Sonucu büyük yıkımlar getiren basit neden... Basit insanların büyük nedeni...

*

Aptallara katlanmak zorunda olmak ne şiddetli bir acıdır! Bir işte çalışmak, günde en az bir kere bu acıya maruz kalmaktır.

*

Başkasına egemen olma arzusu: kendine egemen olamama zafiyeti.

*

Bir paradoksun girdabına kapılmak... Bir Kişiye, üstelik en yakındakine, -dahası Özdeşe- egemen olma konusunda bu kadar zorlanan bir benlik, sonsuz sayıda sınırsız farklılığa egemen olma isteğini nasıl bir yanılgıdan ediniyor olabilir?

*

Sesinizin isyanı içinizdeki köleliği daha çabuk ele veriyor.

*

İnsanların hiçbir inandırıcılığı olmayan basit nedenlere kanabilecek kadar aptal olduğunu sananlar, söz konusu nedenlerin inandırıcı olmadıklarını göremeyecek kadar aptaldırlar.

*

"Kavgasız-gürültüsüz" bir dünya önerisinin, ilkin ve en çok, "nasihat-buyuranlardan" geldiğini anladığımda, bugüne değin onlara

gönlü-bollukla tanıdığım "dövme-hakkını" derhal geri çektim. –Bezginlik bir tür nihilizmmiş!

*

"Nasihat-buyuranların" ilk eylemi, muhatabını eylemsiz bırakmaktır.

*

Şatafatlı övgülerde teselli aramak, mağdur bir benliğin belirtisidir.

*

Hayal kurmak, yalnızlığı paylaşmaktır.

*

Hayal, tek kişilik cümbüşlü bir yaşamdır.

*

Hayaller, gerçekliğin eksikliğini tamamlar.

*

Hayal kuramamak: gerçekliğe uzun süre takılan bir ruhun kuraklık çekmesi...

*

İnsanlar gerçeklik uğruna yaşıyorlar; bu nedenle hep hayallerinin peşinden koşuyorlar. –Hayallerinin, gelecekteki gerçeklik olduğuna nasıl bu kadar inanabiliyorlar?

*

"Saygılarına" gereksinim duyuyorsanız, insanlara hakikati söylemeyin, önce hayallerini öğrenin, sonra aynı hayallere övgüler düzün!

Kolektif yargılar, kendisi de kolektif bir yargı olan "şüphenin gerekliliğini" bile sıhhatsiz bir onaya indirger. Gelişigüzel özetlenmiş fikirlerle, gelişigüzel düşünmelerin bile imkânı kalmaz. Kaba birer şiir gibidir kolektif yargılar; sayısız mantık hatası barındırır, ama yine de dilden dile dolanır, hayattan hayata konar.

*

Sahtekârın "sosyal zekâ" tanımı: nabza göre şerbet vermek.

*

Hiç kimseden utanmamak, ama yine de utanç duygusundan yoksun olmamak...

*

Zalime sürekli tarih anlatmak lazım; –geçmiş: mazlum, şimdi: mağdur, gelecek: katil.

*

Zalimin okur-yazarlığı yoktur; kulaklarıyla görür, yanaklarıyla anlar.

*

Her zalimin gücünün arkasında sarsılmaz bir "sebat" ve "sabır" yatar: zalimin zulüm talimatnamesi öyle eksiksizdir ki...

*

Tüm acımasız liderlerin canilikleri, bazı acınası cellâtların, mazlumlardan aldıkları canla beslenir; her cellât, bir caninin kara vicdandan yoksun kara vicdanıdır.

*

Güçle kazanılan güçle korunur. Ama koruma amaçlı güç, baskının en şiddetli biçimine bürünür; –ilkin ve her şeyden çok korunmaya çalışılanı hırpalayan bir baskı.

*

Egemenlere karşı savaşan kişinin hayranı çoktur, ama hiç dostu yoktur.

*

Güçsüzün *gücünden* medet umanların *acizliği*, hiçbir iyiliğin üstesinden gelemediği pervasız bir *güçtür.*

*

Güç ile hınç savaşı... Bitmeyen, bitiren savaş...

*

Dinçti ve yumuşak bir ses tonuyla şöyle seslendi hasmına: "sana yenildiğimi söylesem, benden uzak duracak mısın?"

Bezgindim ve şöyle mırıldandım ona: "böyle faziletli bir zafer kazanmak için kaç yılını harcadığını söyleyebilir misin?

*

Varoluş ve insanlık durumunun metafizik temellerinin kötülüğü kabul edilmediği sürece, dünyanın bu rezil halı sonsuza dek sır olarak kalacaktır.

*

Aşırı umursamanın sonucu mutlak umursamazlıktır.

*

Sevilmek mi istiyorsunuz? Öyleyse aldatın! Sevgisine gereksinim duyduğunuz kişiyi, olmadığı şey olduğuna ikna etme kabiliyetinizi geliştirin! Gerçeği sevip, inkâr edilen tarafından sevilmek... Yaşanılan değil, kazanılan bir sevgi... Ama elbette yetinilirse...

*

Affetmek, bazen dünyaya biraz iyilik katıyor olabilir, ama aynı zamanda, "iyi"nin hükümranlığının kurulamayacağını kanıtlar. "Olabilir" ya da "insanlık halidir" kabulleri, kabahatlerin devam ede-

ceğinin örtük ilanıdır.

*

Yaşamak bitimsiz bir kısırdöngüye teslim olmaktır; herkes hep aynı şeyleri yapar durur. Değişiklik, sadece daha öncekinden farklı, yeni bir hep aynı olanın yeniden yapılacağı bir yola girmektir.

*

Aşk unutulabilen bir duygudur; üstelik belirli bir aşkın belirgin nesnesinden çok daha kolay...

*

Aşkta nefret, genellikle hak edilmemiş sevginin sonucudur; akıl tarafından aldatılan kalp, intikamını başkasının varlığından alır.

*

Aşkta akıl haksızlık yaptıkça, gönül acımasızlaşır.

*

Cömertçe sevgi sunan, sabırla nefret biriktirir.

*

Aşkta, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, üçüncü kişi daima bir kamburdur; ilişkinin doğal seyrinin önüne çekilmiş bir settir.

*

Aşkımıza yarışmanın hükmetmeye başladığını fark ettiğim an, yüreğime hükmetmeye başladım.

*

Hayal gücü geniş insanlar: hiç kimseye âşık olmayan ebedi âşıklar...

*

İçime işleyen soğuğun içinde tir tir titrerken bedenim, senin sıcaklığınla serinliyordu aklım.

*

Bir kadın, "hiçbir şeye inancım kalmadı" diyorsa; bilin ki, aşka, hiçbir edep kırıntısı taşımayan bir inanç besliyordur.

*

Evlilik tam sevmenin de çok sevmenin de göstergesi değildir; –buna rağmen evlilik önerisi sıcak karşılanmayan hemen her genç kadının aşığına verdiği ilk tepki; "demek ki beni yeterince sevmiyorsun!"

*

Dost, sevgiliden daha zor bulunur, buna rağmen, bilinçli bir dost arayışı yoktur.

*

En sağlam dostluklar en kolay düşman çeken kişiliklerle kurulur. –Kimsenin sevgisini kazanma tedirginliğini yaşamayanların dürüstlüğü ne güvenilirdir!

*

Her-şeyi-bilmeyen bir tanrıya ne çok gereksinimimiz var! –Bizi çok-bilmişlerden koruyacak...

*

Sizin o "kesinliklerle" yüklü kitaplarınız karşısında Sokrates'in "cahilliğine" sığınıyorum.

*

Bakın! Yine "her şeyi kusursuz biliyorum" edasıyla konuşuyor. Sarsılmaz bir imanla bağlı olduğu bütün söylediklerini hiç zorluk çekmeden anlıyorum, ama tüm bilme melekelerime kök söktürme-

me rağmen, neden konuştuğunu anlayamıyorum. –Her şeyi bilenin, mutlak sessizliğe bürünmesi gerekmez mi? "Hayır" mı? Yoksa Tanrı'nın insanlarla konuşmamasının mazeretinin kibir yüklü bir ihtiras olduğunu mu düşünüyorsun?

*

"Bilmiyorum" kelimesi Sokrates'in ağzına ne çok yakışıyor! –Şu en çok *düşünen* insana...

*

Bütün katı fikirliler, diğer insanların kör olduklarına inanırlar. –Hiçbir şey görememek, her şeyin çok açık göründüğü sanrısına yol açar.

*

Sayıklama: kesinlikleri ele geçirenlerin konuşma biçimi...

*

Güçlü fikirler, etkili fikirler, öfke yaratıcı fikirler... Tembelliğimi sarsmayan hiçbir fikirden medet ummuyorum.

*

En şaşırtıcı tarafınız, iki sözcükle yıkılacak denli zayıf olan dünyanızı, hiçbir gücün yıkamayacağı kadar güçlü bir inançla savunmanızdır.

*

...Hâlbuki tin yanılır.

*

Hiçbir yanılgı, sadece bir yanılgı değildir.

*

Yarışmacı karaktere sahip olanlarla aynı ortamda bulunan ya en

az onun kadar yarışmacı olmalı ya da aptal görünmeyi göze almalı. Fakat kaygılanmaya hiç gerek yok! Aptal görünmek, hemen her zaman yarışmacı olmaya yeğdir.

*

En basit konularda dahi, en meraklı bakışlar altında bile çok-bilmişliğin havariliğini görmek, tartışmaya yönelik bütün merak ve heyecanımızı nasıl zaafa uğratmasın?

*

Hiçbir şeye inanmayacak kadar cesur, her şeye inanmaya hazır olacak kadar kuşkucu olmak...

*

Cahil: hiçbir sav kanıtlamadan çok şey bildiğini kanıtlamaya çalışan kişi...

*

Cehalet, tedavisi mümkün olan bir hastalık olsaydı, hekim olmak için gecemi gündüzüme katardım.

*

Bakmayın kütüphanelerinin böyle geniş olduğuna, insanların çoğunun aslında bir tek kitabı var.

*

Kitapların dünyaya pek az etkileri oluyor; çünkü zaten en çok düşünenler okuyorlar.

*

Her fikir, ne denli güçlü olursa olsun, her zaman hükmünü yitirme zafiyeti taşır; düşünmek, ne denli zayıf olursa olsun, her zaman hüküm sürme potansiyeli barındırır.

*

Bilim insanları, yaptıklarının bir inanca dayanmadığı *inancındalar.*

*

Dünyaya değer katanlar, katı fikirli olmadan radikal olmayı becerenlerdir.

*

Düşünmek derinliğe inmektir, yüzeye yayılmak değil; kavramak derleyip toparlamaktır, etrafa dağıtmak değil. Yayılım sığ olmayı gerektirir ve sığlık arttıkça tükenir; oysa derinlik sınırları daraltır ve daraldıkça daha iyi nüfuz eder.

*

İnsanlığın acil gereksinim duyduğu şey, bilinmeyen bir hakikatin keşfedilmesi ve dile getirilmesi değildir, gerekleri sıkça ihlal edilen yalın acil hakikatlerin sürekli tekrarlanmasıdır. Bıktırıcı gereksinimler de vardır, sinir bozucu hakikatler de...

*

Aradığı insanın niteliklerini beyan eden kişi, hayal ettiğinden daha iyi bir insana ulaşma olasılığını düşürür.

*

İnsanlığını sonraki kuşaklara devretmeye yönelik bir eğilim taşıyan insanlardan insanlık adına ne beklenebilir? –O halde bırakalım hesap sorsunlar, hesap sormayı tarihe bırakmayalım.

*

Hedefini, inşa etmeye değil, rakibinin başarısızlıklarına endeksleyen kişinin başarısı rakibinin başarısızlığı kadardır; mutlak başarısızlık...

*

Sonsuzluğa düşman olmayan iktidar yoktur, –sonsuzluk uğruna hareket etse bile...

*

İnatçılık, deha ile aptalın ortak özelliğidir.

*

Modern çağın alâmetifarikası: insanca olmayanın ödüllendirilmesi değil, insanca olanın cezalandırılması...

*

Yoksunluktan övünç duymak: "yaptığım hiçbir şeyden pişman olmadım."

*

Şimdiye kadar yaptığınız hiçbir şeyden pişman değil misiniz? Pişmanlık, biriktirilen bir şeydir, –bundan emin olabilirsiniz!

*

"Sanmak" olmasaydı, pişmanlık ne çok azalırdı.

*

Basit tinler, en kolay, heybetli bedenler ile güzel giysilere sığarlar.

*

[Hanım ya da bey] efendiliğe olan merakınız, bütün merakınızı katletmiş.

*

Güçten yoksunluğu değil, güçsüzlüğü yok saymayı hiç denediniz mi?

*

İlişkilerde ayna olanlardan kaçmalı; tartışmada karşı tarafı bulma arayışına çıkmalı.

*

Zayıflık belirtisi: kendine karşı merhametli olmak...

*

İnsanın iç dünyasında bitip de dış dünyada devam etmeye muktedir hiçbir yaşantı yoktur.

*

Hiçbir can sıkmadan, hiç kimsede can sıkıntısı yaratmadan, sorun çözmeye kalkışmanın sonucu, fazladan bir sorundur.

*

Gençliğimde Platon'u aşağılıyordum, şimdi gençliğimi öyle çok aşağılıyorum ki...

*

Felsefe tarihi tersten okunmalı; Platon ve Aristoteles için biraz hazırlık gerekli.

*

Ne cesursunuz! Oyunlarınıza boyun eğmem için türlü dalaverelerle mantıktan yardım almaya çalışıyorsunuz. Üstelik küçücük bir başarı belirtisiyle ferahlıyorsunuz. Sonucu yenilgi olan bir savaşın içinde olduğunuzu bilmiyor musunuz? Akla yenik düşen gururla karşılaştınız mı hiç?

*

Ölçüsüz gurur, yalnızca başkalarını anlamaya engel olmaz, aynı zamanda yaşam-korkağı yapar.

*

Öyle incelikli düşünüyorum ki, varlığımı unuttuğumu, başkalarının kaba tavırlarından anlıyorum.

*

Psişik ya da fiziksel, hiçbir baskı, başarısını salt kendi içkin stratejilerinden araç ve yordamlarından almaz; her baskı gücünü büyük ölçüde yöneldiği kişinin karakterinin zayıflığından alır.

*

Her şeyin modası geçer, cehaletin hariç.

*

Başaramayacağımı bile bile dünyayı değiştirmeyi öyle çok istiyorum ki, kimseyi kendi haline bırakmıyorum, –halden düşüyorum.

*

Vicdan azabından doğan keder, öfkenin yarattığı pişmanlıktan hemen her zaman daha serttir.

*

Merhamet gereksiz değildir, yalnızca gereksiz uğraşlar yaratır; çünkü çok fazla gereksiz kişi vardır.

*

Aşırılığın peşine takılmak; hem çılgınlık hem çıldırtıcı...

*

"Her şey geçer!": en gerekli anda hiç etkili olmadan kulaklarımızı tırmalayan "terane"; hiç gerekli olmadığı bir anda derin bir ferahlık yaratan hakikat...

*

Bazen kılı kırk yararak düşünürüz, incelikle planlar yaparız, sonra her şey beklenmedik bir şekilde gelişir. Ve yaşam şimdi en ilhamlı

anlarımızın en cümbüşlü beklentilerinden daha zengindir.

*

İnsanın kendisine acıması için de öfke duyması için de yeterince neden vardır: kolay şeyleri zor keşfetmesi, apaçık hakikatleri geç fark etmesi...

*

İstemi elinden alınmış insan istek patlamasına tutulmuş...

*

Beni korkutan istediklerin değildir, onları istiyor olmandır.

*

Sırlarımızı, ancak ona bir şekilde ortak olanlar saklarlar. Ama ortaklarımızın da ortakları vardır. O halde sır yoktur, gayri-açıklık ve açık-sessizlik vardır.

*

Zamanın, insanın düşmanı olmadığına kani olsak bile, dostu olduğunu iddia edemeyiz. –"herşeyi zamana bırakmak", bütün benlikleri katletmektir.

*

Şansızlık: nadir olumsuzlukların sıkça başa gelmesi...

*

Belki güçlerini korurlar, ama onurlarını kaybederler. Ve onurdan yoksun gücün hükmü, yalnızca her türden güç karşısında eğilecek kadar zayıf olanlara geçer. Kimseye getirisi olmayan bir güç...

*

Gerekli yardım elini geri çeviren her gururun gerisinde katı bir

ahmaklık hüküm sürer.

*

Düşmanlarıma nankörlük etmek istemem; sahip olduğum bütün erdemleri onlara borçluyum. Fazla birşey olmadığımı biliyorum, ama "hiç" olmamam için yardımlarını esirgemediler.

*

Başkasının canı sıkılır, ben canımdan olurum.

*

Kalabalıklar *içimde* kayboluyor; olduğum yerlerden öyle uzaktayım ki...

*

Her şeyi eşitleme eğiliminden dolayı, liberalizm ya değerden yoksun bir dünyada hâkim olur ya da hâkim olduğu dünyada tüm değerleri sürgüne gönderir.

*

Burjuvanın temel tutumu halktan uzak durmaktır, temel "erdemi" ise halkın yanında yer aldığına dair alelade söylemdir.

*

Çingeneler: kuramsız anarşistler... Kendinden memnuniyetsizlik duygusundan zerre kadar iz taşımayan berrak bir yüz ifadesiyle zenginlerin artıklarından hayat kurmak, sahip olmayı yegâne varoluş biçimi ilan eden bir çağ için bir tanrılık gösterisinde bulunmaktır. Eksikliğimin gözleri... Utancımın müsebbipleri... Modern put kırıcılar ... Modern putların kırıcıları...

*

Her lüks semtte dikkatimi ilk çeken ihtişam, akşamüstü serinliğinde çöplüğe doğru yürüyen Çingene'nin gözleridir.

Ne zaman bir Çingene görsem, kendim olmayı reddediyorum.

*

Çingene'nin kayıtsız kalmadığı yegâne şey kendi hayatıdır.

*

İki istenmedik seçenek arasında seçim yapmak zorunda kalan kişinin özgürlüğü trajik bir özgürlüktür. Bir sorun seçtiğini bilmek, ama nasıl bir şey olacağını bilememek... Bilinmeyen bir tehlikeye doğru bile bile yürümek... Sınırsız seçenek dahi mecburiyetin sonu değildir.

*

Bir ağacın dibinde uzanıp Ay'a bakıyorum. Ay'da gözlerini görüyorum. –öyle korkutucu ki dünya, Ay'a sığınıyorum.

*

Memnuniyetsizliğim... Yarım kalmış bütün "başarılarımın" müssebibi... –Çok fazla eksiği olan bir hayatı *tamamlamaya* çalışıyorum.

*

Eylemler canımı fazla yaktığından, en iyi kötülüğü yapıyorum: kelimelerle öfke saçıyorum. –Stoğu fazlaca azalmış kelimelerimin *tüketilmemesini* öyle çok istiyorum ki!

*

Dünyevi belirsizlik: düşkünlüğümün, zavallılığımın aynası...

*

Felsefeyi, filozoflar yapıyor, akademisyenler tanıtıyorlar. Bunun da bedeli ağır oluyor. Akademisyenlerin hataları üzerine "felsefe yapacak" zeki ajanlara ihtiyaç var!

*

Ezilmiş insanlar, tarihi, o kadar fazla Şimdi'nin olaylarıyla okuyorlar ki, bütün "Şimdi"ki dostlarını tarihsel katilleri arasından seçiyorlar.

*

Mutluluk anlıktır. Öyleyse her mutluluk "şimdi"dedir. Demek ki kalıcı mutluluk yalnızca "ebedi-bir-şimdi"de mümkündür.

*

Ebedi çatışma: ya doğallık olmamalıydı ya da insan kültürü yaratmamalıydı.

*

İadeyi itibar: itibar kazanma istenci...

*

Kuruntu, kulakları sağır, gözleri kör eder.

*

Keskin duygular, düşünce zafiyeti belirtisi değildir, keskin fikirlerin kanıtıdır.

*

Hatalarımı, yanlışlarımı görüyorsunuz! Peki, neden susuyorsunuz? Korkutucusunuz!

*

Yaratıcı, ama kendine güvensiz kişinin yaşamı, gerilim tarafından hırpalanan kısa bir yaşamdır.

*

Tanınarak reddedilmek, tanınmadan kabul görmekten yeğdir.

*

"Gelecek" de, tıpkı "geçmiş" gibi değiştirilebilir değildir. Ama

"geçmiş"ten farklı olarak inşa edilebilirdir. Nevi-şahsına münhasır bir inşa! Ne bilinç gerektirir ne de plan. Planlanmış "gelecek", tamamlanmamış "şimdi"dir.

*

Yalnızlık, yalnız bir şey yapmaktır; diğeri umutsuz bir arayıştır.

*

Eksiklikler bakımından yalnız olmamak: hiçbir şey paylaşmayan muazzam kalabalığın üyesi olmak...

*

Kalp, adaletsizliğe dair bütün delilleri içinde taşır.

*

Yürek için acından daha sağlam delil bulunmaz.

*

Çaresizlik gerçekliğinin en anlaşılır kanıtıdır; eğitim şartı koşmaksızın herkese görünür.

*

Eğer evreni gerçekten Tanrı yarattıysa, eğer Tanrı, tufanın gerekçelerine hala inanıyorsa, Nuh'tan sonra dünyayı bir kez daha yok etmeyi denememiş olmasının sebebi, insana umut beslemesi değildir, kötülüğün üstesinden gelecek yeni bir yöntem bulmakta çektiği güçlüktür.

*

Tufandan sonra, Tanrı'nın, ne denli aşırı olursa olsun, kötülük nedeniyle dünyayı yok edeceğine inanç beslemek fazla saflık olur. –"Bari evren intihar etse!"

*

Tanrı'nın akıbeti konusunda öyle tedirginim ki... İnsanın *da* tanrısı olmanın ağırlığına daha ne kadar katlanacak? Bari bir "kısmi-istifa" hakkı tanısaydı kendine!

*

Tanrı'nın insanı neden yarattığına dair belirgin yahut ikna edici bir emare bulunmuyor, ama yok etme isteğine dair bir ipucu biliniyor; üstesinden gelinemeyen kötülük...

*

Her şeyi düzeltme *isteği*, en düzgün şeyi dahi bozmaya yeten bir nedendir; herşeyi düzeltme *politikası* ise, ya çocuksu bir inancın ya da büyük bir kalpazanlığın belirtisidir.

*

Her şeyi düzeltmeye çalışma deliliğini taşımamak, ama düzeltilebilecek herşey için elden gelen tüm çabayı gösterme direncinden vazgeçmemek...

*

Ruhun yaraları iyileşmez, yayılır.

*

İntihar gönüllü ölmek değildir, ölüme mecbur kalmaktır; insan ölüme razı olabilir, ama hiçbir intiharın arkasında ölüm-rızası yoktur.

*

Söylenebilecek hiçbir şey olmadığı halde, dinmek bilmez bir söyleme isteği taşımak... Çok tuhaf bir açlık!

*

Söylemem gerekenler var –bilincinden yoksun olduğum...

*

Delirmek için bir neden: canlı arzulara sahip olup, onları doyura-

cak gücü taşımamak; –ruh ile bedenin bitimsiz çatışması...

*

"Zaten yaptıklarını ya da yapabileceklerini ya da yapmayı göze alabildiklerini dile getirmek dürüst insanın işidir, ama hakikati dile getirmek benim *i*şimin gereğidir." Bu sözlerle başlayan bir akademisyenlik yemini olmalı!

*

Gençler *kurmak* ister, yaşlılar yıkmak...

*

Saygısızlık, insanların acı çekmesine neden olmaktır, çektikleri acıların nedenlerini söylemek değil.

*

Hiç saygın değilsiniz. –Ne zaman size karşı bir söz etsem, beni, saygısızlık yapmakla itham ediyorsunuz.

*

Bir beklentiyle aynayı birine çeviren, bir yansıma görmez, yalnızca bir hayal kurar. –Gerçeği ve yansımayı aynı anda tahrip etmek...

*

Eğer düşüşün nedeni gerçekten meraksa, insanın yıkımı da meraktan olacaktır.

*

Kurtulmak bütün bağlardan... Bir bir geride bırakmak her şeyi, ama bir daha aramamak... Elde etme arzusu doğduğunda, dudaklar arasında beliren minik bir gülümseme eşliğinde beyhudelik bilinciyle kendinden memnun kalmak.

*

Kararlılık baştan-aşağı dirençtir.

*

Kararsızlık, deneyimlerin niteliğini artırmaz, sadece niceliğini düşürür.

*

Kişilerin iyi halleri, yalnızca belirli sorunları ortadan kaldırır, insanlığın kötü yazgısını değil. Üstelik kötü yazgıyı yıkmayı hedefleyen her iyi kişi de, onun kurbanı olmaktan kaçınamaz.

*

Şöyle diyorlar: "kavga, dünyanın ırzına geçmekten başka hiçbir işe yaramıyor." Deneyimlerim cevap veriyor: "kavgasız bir *saldırı* da hiçbir engelle takılmadan benim ırzıma geçiyor."

*

Bütün büyük zaferler çaresizlik anlarının eseridir; ölüme teslim olmamaya yönelik son direniş, yaşama uzanan kolların direncini artırır.

*

Doğulular cellâtları: dünyaya bakışları, değer anlayışları, zihniyetleri... Çok kötü ölümler, acınası ölümler, ama kesinlikle acıklı değil.

*

En büyük kabalıklar, çoğunlukla nazik görünümlü beden hareketleri arasında, ince mi ince sözcüklerden kurulmuş cümleler aracılığıyla yaşama yayılır.

*

İma, nezaket kılığına bürünmüş sert bir kabalıktır.

*

Kafanın cezasını genelde onur çeker: düşüncesizce her şeye atılan, onurunu kaybederek geri döner.

*

Önemsiz arzu yoktur; çünkü eksikliklerini kabul etmeye gönüllü insan yoktur, –fakat eksikliği duyulan şeyler arasında nitelik farkı çok derindir.

*

İyi bir vatansever, kötü bir insandır.

*

Tutkulu bir yalancı, kısa vadede, sakin ve tutkusuz bir bilgeden daha inandırıcıdır. Bu fazlasıyla korkunçtur, ama insanların eylemlerinin çok büyük bir çoğunluğunun kısa erimli fikirlerin ürünü olması çok daha korkutucudur. İnananlar, inandıranlardan daha masum değiller.

*

Mutsuz insanlar, hakikati can sıkıcı bir tarzda dile getiren yaşam uzmanıdırlar.

*

Kişi, kendini, en iyi, eksikliklerini bilen dürüst insanlar aracılığıyla tanır.

*

Yapıp-ettiği *insani* şeylerden dolayı "insanların" garezine maruz kaldıktan bir süre sonra şaşkın bir biçimde şöyle *söylendi*: "sizin *dünyanızı* değiştirmeye çalışmıyorum, sadece içimdeki *evreni* korumaya çalışıyorum."

*

Ayrılın artık onlardan! –Kafanızın içinde derin bir çukur kazmışlar; firar edin o kutsal evlerden! –Sizi tehlikeli bir sığınağa hapset-

mişler.

*

Çok tanrılılık ilahi uzmanlıktır; her işin bir ustasının olduğu inancı, bütün işlerin bir tek ustası olduğu inancından daha ilkel olamaz. Mitlerin, kutsal-kitaplardan daha az öğretici olduğu iddiası düpedüz insafsızlıktır.

*

Tanrı, "her şeyi gören" sıfatını, en "yüksek" makamda oturduğu için alıyor; peki, nasıl oluyor da Şeytan aşağıda bütün insanları görebiliyor? Soru hatalıysa, "müminler" Şeytanın, insanı yoldan çıkardığı iddiasından vazgeçme cesaretini göstermeliler.

*

Bana "lütfettiği" can için Tanrı'ya şükretmem gerektiği söylüyorsunuz. Yaşamı pek çekici bulmamama rağmen, önerinizi kabul ediyorum. Peki ya, aynı canı işkencevari alışı için ne yapmamı salık veriyorsunuz?

*

Şeylerin varlık nedeni, aynı zamanda onların cellâdıdır. Ama insan, yine de Tanrı'yla dostluk kurmaya çalışır. Tanrı ile insan arasındaki ilişki, mantıksızcadır, ama gayri-mantıki olmadığından, anlamdan yoksun değildir.

*

Tanrı'ya bu kadar laf etmem, insana fazla acımamdandır. –Şuna inanın, ey insanlar! Yorgunluk geçici bir şey olmasaydı, zalimin şu vazgeçilmez düsturuna derin bir inançla bağlanırdım: "cehennemin yolu iyi niyet taşlarıyla döşenmiştir."

*

Tanrı bile her şeyi reddetmeye muktedir değildir; değil mi ki in-

sanlar, kabullerinden dolayı Tanrı'yı reddediyorlar

*

Dine göre insan *ontik* olarak Tanrı'dan *bir* fazladır: *kötülük*

*

Tanrı insana şükretmeli; ona krallığını inanç bahşediyor.

*

Peygamberler: mantığa bulaşmamış filozoflar...

*

ESTETİK ŞEYLER

Dünyanın halini daha iyi anlamak için şu hayale sığınıyorum: bütün var olanları yok ediyorum, yalnızca iyi sanatçıların eserlerini koruyorum, sonra onlardan bir dünya kuruyorum. Ve dönüp seyrediyorum; cehennemde yaşıyorum

*.

Tanrı: yaratan... Sanatçı: görünüşe getiren... Korku duyan bir varlıksa eğer, Tanrı, yalnızca sanatçılardan korkuyor olmalı. Eserinin halini bu kadar iyi göstermekle tüm foyasını ortaya çıkarıyorlar. Sanatçılar: karşı-tanrılar.

*

Şairler, Tanrı'nın eksikliklerini tamamlıyorlar.

*

Sinemadan sonra olanaksızlıklar dünyası çok daraldı, artık duyguları görmek olanaklı.

*

Şiir ile sinema arasındaki benzerlik: biri, "az *sözcükle* çok şey *söylüyor*"; diğeri, az *sözle* çok şey *anlatıyor*.

*

Başkasının deneyimlerinden ders çıkarmanın olanaksızlığı: sanatın bilgeliğine sığınma zorunluluğu...

*

Sanat güzeldir; çünkü gerçekliği duyguya dönüştürür. O halde dehşetten güzellik yaratmaz, dehşeti içimize işler.

*

Sanat, elbette, haz verir. Fakat sanatsal haz, sanat eserinin nesnesinin arzulanır olmasından değil, nesnenin hakikati ele geçirmiş olmasından doğar. Ölüm haz verici değildir, oysa ölümün yollarını bilmek haz vericidir. Buruk bir haz... Karanlık her zaman haz vermez, ama karanlığa ilişkin hiçbir "işe" yaramaz bir betimleme haz verir. Gıdıklayan bir haz...

*

Proust dünyayı anlatmıyor, onun, *insanın zihnindeki evrenin* küçük bir parçası olduğunu gösteriyor.

*

Kayıp Zamanın İzinde hiçbir neşeli gülüş belirtisi taşımıyor; hüzün tebessüme aykırı kaçmıyor, ama Proust'un gülüşlerinde dahi keder vardır.

*

İsa'dan biraz *Önce* yaşamış olsaydı, Proust'u edebiyatın mitik Tanrı'sı olarak zikredecektik.

*

Yaşamda kötü olan, sanatta kötüyü oynayamaz. Zira kendini oy-

nayan bir oyuncu olmaz. Oyuncu, olmadığı şeyi oynar; aksi takdirde oyun olmaz. Ancak bundan, sanatta kötüyü iyi oynayanın, iyi bir insan olduğu sonucu çıkmaz.

*

Müzik sanatın matematiğidir, matematik ise bilimin müziği...

*

Sanat, kavramlarla tümelleştirdiğimizi, yaşantılar aracılığıyla bütünleştirir.

*

İNSANİ ŞEYLER

"İnsanları anlamıyorum" demiyorum ki, yalnızca "kabul edemiyorum" diyorum; sağlam bir ret, mutlak bir *anlama* gerektirir.

*

İnsanlara duyduğum öfke, onlara eziyet etme isteğimden değil, kendilerine gaddarlık yapma konusundaki maharetlerine olan şaşkınlığımdan geliyor.

*

İnsanlardan kaçıyorum; kötülüklerine karşılık verecek kadar insanlaşmak istemiyorum. Uzun sürecek bir uğraş veriyorum: "insanlıktan firar ediyorum"

*

Baştan-aşağı kötü bir tanrının elinde çıkma lanetli bir varlık... Gururlu kişi için insan bundan başka bir şey değildir. Evet, sürüden uzaklaşıyor! Hayır, ürkek değil! Korku gururun düşmanıdır.

*

İnsanın varlığını sürdürme eğiliminin katılığı, eziyete bağlılığın metafizik gerekçesidir.

*

"İnsan kazanmak" mı? Bana, kendini kaybetmek gibi geliyor.

*

İnsanın insanı yormasından daha yorucu bir şey yoktur.

*

İnsanın kendi yazgısını bütünüyle avuçları içine alacak kadar tanrısallaşma arzusu pek insani değildir.

*

Benden ne istediğinizi biliyorum, neden istediğinizi de biliyorum. Lakin bu türden istekler taşıyor olmanızı anlayamıyorum. Hayır! Ne eksiklik taşıyorum ne de insanı tanımakta güçlük çekiyorum, yalnızca sizi reddediyorum.

*

Ne hazindir ki, sonsuz olduğuna inanan insan, mezarını kendisinden daha kalıcı kılmak için binbir zahmete katlanıyor: hâlbuki sonsuzluğu sonlu olana işlemek, ömürsüz olana ömür biçmektir.

*

İnsanları gözlemlemek, kederleri insan elinden çıkan biri için bilinçdışı bir savunmadır. İnsan belirtisi taşıyan her şeye karşı aşırı hassas olan gözler aniden harekete geçer. Görüş alanı genişlemiş gözler... Çokluğu görmeye meyletmiş gözler... Seçici ve ayrıştırıcı gücü artmış gözler... Ama gözlemci, bununla yalnızca tehlikeyi seçmez, aynı zamanda öfke boşaltır, intikam alır.

*

İki insandan birine gösterilen iltimasın zorunlu sonucu bir diğe-

rine yönelik baskıdır. –Onuru heba, adaleti bertaraf eden bir denge...

*

Konuşurken sevmediğim, ama eylerken nefret etmediğim o kadar az insan var ki...

*

İnsanlar, bildiklerinin yazılmasından, dile getirilmesinden hoşlanıyorlar, zaten bildiklerinin... Okumayı ve dinlemeyi hiçliğe indirgeyen bu onay görme hazzının kazancı ne olabilir ki?

*

Belirli insanlara herhangi bir iş konusunda acımasız davranmak, onları, içinde bulundukları varoluş koşulları açısından fazla acınası bulmaktan da kaynaklanıyor olabilir.

*

Sıkıcılığın hemen her zaman iyiliğin gücünü bertaraf ettiğini fark ettiğimden bu yana, iyi insanların kabul görmemeleri karşısında yaşadığım o yararsız şaşkınlıktan kurtuldum; artık kafam çok rahat, ama kalbim fena buruk.

*

Talih bazen bazı insanları, ulaşmayı hayal bile edemedikleri bir mevkie ani bir hareketle ulaştırır, ama onlar her talihin gizli bir talihsizlik barındırdığını bilmezler.

*

Fazla insanla nihai bir hedefe koşan yetenekli kişinin tarihe gömülme riski çok yüksektir; çünkü kalabalık tarafından yapılmış bir tarih yoktur.

*

Farklı olan insanlara karşı hınçla kaldırılan baltanın altında tir tir

titreyen kollar ne çok şey anlatıyor! "Taş çizilecek, balta kırılacak." Bedenden gelen soylu bir uyarı!

*

İnsan, en katı nesneden daha katıdır.

*

Ancak insanlara rağmen insanlığa hizmet edilebilir.

*

UMUT VAAT ETMEYEN ŞEYLER

Umut, acılardan doğar, kuşkulardan beslenir.

*

Umut, yokluğun, eksikliğin en belirgin kanıtıdır.

*

Umut, gerçekliği aşma isteği, hakikatın reddidir

*

Umut neden değildir, sonuçtur: hiçbir şey varlığa getirmez, ama çok şeyin varlığını gösterir.

*

Umut, gerçekliğin tesellisizliği içinde bir teselli arayışıdır; –her insan kendi başını okşayan bir çocuktur.

*

Tanıdığım herkes, dünyanın genel gidişatına atfen, bu kadar fazla sıkıntıyla başa çıkmanın tek yolunun umut olduğuna söylüyor; –de-

mek ki umut bir işe yaramıyor.

*

Ne çok umut taşıyorsunuz! Çok mu ızdırap çekiyorsunuz?

*

Acı ya da ızdırabın yaşamın genel gidişatında bir anormallik, bir gedik, bir kaza olduğu fikri, umut denilen *inanç* aracılığıyla ayakta duruyor. Oysa hayali bir iyi dünyayı, gerçek kötü dünyanın yerine ikame etmek ızdırapların çaresi değildir.

*

Bütün insanların arzuları, istemleri, beklentileri ve değerleri aynı olsa bile, bütün insanlar birbirlerini sevemezler. Ne de olsa daha geride zamansız benlik var! Bin yıllardır insanlık sevgisine umutla sarılması, insanın olanaksız olanın peşinde koşma konusundaki acayip hünerindendir. Umut, gerçekliğin kabulü, kendisinin inkârıdır. Gerçeklik umuda karşılık verdiği an, umut varlık nedenini yitirir.

*

Yaşamın barındırdığı yıkıcılığın apaçıklığı, umudun yarattığı yanılsama örtüsüyle mutlak bir karanlık içinde kayboluyor; –umut aklı kör ediyor.

*

Gerçeklik bütün umutları gereksizleştirmeye yetiyor, ama hiçbirini yıkmaya yetmiyor; –insanın gevşekliği kırılamıyor.

*

Umut cesaret kırar, cesaretten yoksunluk tutarsızlığa kapıyı aralar; bir yandan karşı çıkma isteği, diğer yandan onaylama zorunluluğu...

*

Bazen birçok umut birden taşırız, sonra küçük bir sarsıntı hepsini birden yıkar. Ve yaşam şimdi bütün umutlarımızın bütün maceralarında temaşa ettiği en görkemli manzaranın dahi hazmetmeye cesaret edemeyeceği kadar güzeldir.

*

Umut bağlandı bana, umuda bağlandım, umudum tükendi.

*

Her inat içinde biraz umut taşır; zamanı kefil gösteren bir umut... Oysa zaman düzeltmez, yalnızca düzenler.

*

İnsanlığın ta Âdem'den beri kendine zerk ettiği umut zehrinin yarattığı o bitimsiz acılara tesir edebilen tek panzehir, umut barındırmayan bir dünyaya umut beslemektir.

*

Umutsuz olmak değil, umut taşımamak...

*

*KİŞİ*SEL ŞEYLER

Her şeyin arzuladığın gibi olmasını istiyorsun! Akıbetin çok net görünüyor! Hiçbir şey isteyemiyorsun...

*

İz bırakmadan gitme korkusunu ne çok yaşıyorsun! –Yoksa yokluğundan bir medet mi umuyorsun? Hâlbuki,

"ne kalır benden geriye, benden sonrası kalır
Asıl bu kalır."[1]

*

[1]Edip Cansever

Zamanın içinde değişiyorsun, içten içte değişiyorsun; değiştiğin görünmüyor, ama değişimin gözlerimin önünde duruyor. –İçim burkuluyor.

*

Dertlerinden kurtulmak için başkalarına kaçıyorsun, başını derde sokmaktan hiç kaçınmıyorsun.

*

İnsanları değiştirmeyi görev edinmişsin; –görevini değiştirmezsen, bir karşı-değişime uğrayacaksın.

*

Benden öyle korkuyorsun ki, ödümü koparıyorsun.

*

Benden her aldığınla biraz daha eksiliyorsun. –Dikkat et! Tükeniyorsun.

*

Çevrendeki bütün insanların *önünde* olma istencini gizleyemiyorsun. Peki, insanlara bu kadar gereksinim içindeyken, bu derin *yalnızlığına* katlanabilecek misin?

*

Beni anlamak istemediğinden eminim; çünkü bana sorduğun soruların cevaplarını bildiğinden eminsin.

*

Karar vermekte çok güçlük çekiyorsun; –soru sormakta hiç zorlanmıyorsun.

*

"Bana güvenmiyor musun?" sorusunu ne çok soruyorsun, –ne-

den kendine güvenmek için bir şey yapmıyorsun?

*

Görünmeyen şeyleri gizlemenin olanaklı olmadığını göremiyorsun; –sürekli duygularını gizlemeye çalışıyorsun.

*

Ne senin çıkardığın gürültü boyun eğmediğini gösteriyor ne de benim sessizliğim boyun eğdiğimi... –Hurafelere inanan bir "uyanık" sadece mide bulandırır.

*

Soru sorma olanağımı elimden alıyorsun; öyle sağlam konuşuyorsun ki, bütün yasakları beyhudeye çıkarıyorsun.

*

Hiçbir şey kaybetmeyeceksin; çünkü her şeyi kaybetmeyi göze almışsın.

*

"Yalnızlık Tanrı'ya mahsustur", diyorsun; öyleyse "*insanları aşman*" için yalnız kalmayı öğrenmelisin.

*

Güçlü olduğun için yalnız değilsin, gücünü yalnızlıktan alıyorsun.

*

HAYATİ ŞEYLER

MÜSTESNA BİR İZAH

"Her neye ki bir insan yaşantılarıyla ulaşamıyor, ona kulakları da kapalıdır." Ne canlı bir tespit! Ne güçlü bir anlatı! Yalnızca bu söz bile Nietzsche'ye büyük düşünür demek için yeterli bir nedendir. Çok zekice bir tespit olduğu için değil, çok derin bir yaşantı barındırdığı için. Fakat aynı zamanda çok sert bir paradoks... Bu cazibeli vecizeyi anlamak için zaten onu deneyimlemek gerekir. Duymanın, bu koşulu gerektirdiğini, bizzat onu yaşamayanın duyamayacağı bir kelam... Yine de Nietzsche'nin armağanı değerinden bir şey kaybetmez. Zira yaşam ile bilgi arasındaki dolaysız bağın pürüzsüz aynasını insanlığa sunarak, yaşamı anlamanın bütün olanaklarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer. Nietzsche şöyle buyurur: her yaşantı, sözler ile kulaklar arasında bir köprüdür. Bu bir talep değildir, bir tespittir. Fakat davet içerir: gevşek yaşamların içinde saklı duran yoğun canlılık boy göstermeli.

Bütün yaşantıların tohumlarının kendi gönlüne ekili olduğunu bilmeyen kişi, yaşamın merkezine, o en derin yerine nasıl ulaşsın? İşgüzar birer retoriğe indirgediği sözlerin fiiliyatını nasıl hissetsin? Her şey, ama her şey çok amiyane... Kendisi de dâhil bütün var olanlar birer görüntüdür, bütün söylemler birer lakırdı. Filozofun sistemi, bilgenin vecizeleri, romancının romanları, şairin dizeleri kupkuru sözcüklerle inşa edilmiş yalancı bir dünya gibi gelir ona. Hiçbir kitapta hiçbir engelle karşılaşmaz. Hiçbir sayfayı hissetmez parmakları, yalnızca temas ederek kayıp gider. Harfler cansızdır, sözcükler de... Ciddi yazılmış her kitabın sayfaları arasında dolaşan her bir kelimenin, yaşama kısık ve hükmedici gözlerle bakan her bilgenin dudakları arasında yumuşak bir biçimde dökülüveren her bir sözcüğün kanla beslendiğini söyleyen birinin gözlerinin içine donuk bir

ifadeyle bakarak başını eğer, yüzünü çevirir, farklı bir kaygının peşinden sürüklenir. Gevşeklikte rüştünü ispatlamış kişi, taviz vermezliğine halel getirmez. Oysa yaşama dair söylenen her söz, ancak onunla yaşam düzeyinde karşılaşılırsa anlaşılabilir. Yaşantılar, yaşamı okunur hale getirir. Ezbere yaşamaktan kaynaklanan "bilginin kitaplardan çıkartıldığı" sloganı, iflah olmaz bir hata ve zor fark edilebilir bir aldatmacadır. Bilgi hayattan kitaplara akar, insana yaşamdan gelir. Her ölümle, her aşkla, her sevgiyle, her kinle, her öfkeyle, her trajediyle, her komediyle, her dramla bilgiyle aramızdaki mesafe erir. Her yaşantıyla insan, dünyanın, yaşamın bilgisiyle karşı karşıya gelir. Bilmek, hayata katılmak demektir. Yaşantı bilgisi kişinin damarlarından geçer, hücrelerine yayılır, bedeninden süzülerek ruhunu ele geçirir. Yalnızca başkalarının sesiyle keşfedilen hakikatin ruha tesir etmesi imkânsızdır. Ruhun sözlerle dolaylı, yaşantılarla doğrudan bir bağı vardır. Sıradan sözlerin yaşantılar karşısında derin anlamlar taşıdığını keşfetmek şaşırtıcı olmamalıdır. Öyleyse etikle ilgilendiği halde, erdemli olmayı becermeyen insanlar karşısında şaşırmak için hiçbir neden yoktur. Etikçinin ezbere yaşamadığını kim iddia edebilir? Kavramların, ruhlarına dokunmadığı kişileri ezber yaşama alışkanlığından vazgeçirmenin olanağı yoktur. Bir konuşmacıysa böyle biri, dinleyin ve sonra kendi haline bırakın! Bir dinleyiciyse, anlatmak zorundaysanız ona, gözlerine bakın, anlatın, ama umut etmeden uzaklaşın!

"GÜÇ İSTENCİ"

Umutsuz, kederli, ama her daim kararlı ve inatçı yapısıyla ah çekerek derin iniltiler altında yürüyen trajik kahraman, "Tanrım, güç ver bana!" yakarışıyla yardım talebinde bulunur. "Yapacak şeylerim var!" diye haykırır. Ağızları açık bir biçimde kendisini seyre dalanların hayretli bakışları arasında "hayır! İnsanlara miras bırakmak için değil, ibret olmak için" diye ekleyerek yoluna devam eder. Ama gerekçelerini vermekten de kaçınmaz: "ölesiye nefret ettim şu değerli olduğuna inanılan *İnsan*dan. Ders alabilen bir tür olsaydı, bana gerek kalır mıydı hiç? Onur, erdem, değer, adalet adına öğrenilmesi gereken ne varsa sunuldu ona. Ne kahramanlar eksiktir bu dünyada ne de

kuramlar. Oysa *İnsan*ın gözleri kapalı, kulakları sağırdır bunların karşısında. *Kişi*ye bel bağladım ben, *kişi*den "umut" buldum. Mirasım *İnsan*a değil, *kişi*yedir. İnsanın yükünü taşıyacak olan, taşımak zorunda olan trajik kişilere..." Ama Tanrı'nın gülümsediğini hayal ediyordu, zira eğer varsa, Tanrı'nın kendisinin trajik bir kahraman olduğunu bildiğine inanıyordu.

ZAYIFLIK ARZUSU

Eleştiri, tüm karşıt söylemlere rağmen, tarih boyunca, istenmeyen edim muamelesi görmekten kurtulamamıştır. Arkasında küfürlü diller, sopalı eller eksik olmamıştır. İşte böyle! Minnetin tahtına kin oturur. Fakat bu haksız muameleyle bundan sonra da karşılaşacak. Bunu kabullenmeliyiz artık. Üstlendiği görevin ağırlığı, muhatap olduğu insanların kaldırabileceği türden değildir. İnsanları, kendilerinde olmasını istedikleri şeyleri taşımadıkları yahut istemedikleri şeyleri taşıdıkları gerçeğiyle yüz yüze getirmek... Sakın, karşıma geçip, "bunda ne var, hepimiz buna gereksinim duyuyoruz", demeyin! Bakın! Daha şimdiden tebessüm belirdi yüzümde. Tevazu eksikliği, *en çok* eksiklik taşıyanlarda görülür. Eleştiri, en büyük metaneti, her daim, en az eleştiri götürende görür. Sadece azizlerden buyur almak, onların nezdinde kabul görmek... Belki büyük bir onurdur, ama ışığını içinde tutmak, köşklerde, saraylarda verimli olmadan oturmak eleştiriye aykırı kaçar. İnsanların dünyası ile kavramların dünyası bir çakışsaydı... İnsanlar, hakikat bildiren kavramları dünyadan kovarlar. En açık kavramın, en çıkar gütmez dostun, en hassas tepkilerle karşılaşması bundandır. Ama her hassas tepki, beraberinde hassasiyetini yitirme tehlikesini taşır. Sık gösterilen her tepki, doğası gereği, birçok yaygın şey gibi zamanla doğallığını yitirerek kendini anlamsız ve sıradan, karşıtını haklı ve güçlü kılar. Dokunulmazlık isteği, insanın kendi içindeki düşmanıdır. Tüm düşmanların en tehlikelisi... Edilen sözlere gösterilen her büyük tepki, insanın daha çok eziyet çekmesinden başka bir şeye yaradığı görülmemiştir. Hiçbir sözün kendilerine dokunmasını istemeyenler, herkesin kendilerine dokunmasının yolunu açarlar. Duymak istemedikleri sözlerin edilmemesi için her türden güce sahipmiş gibi avazı çıktığı kadar ba-

ğıranlar, kendilerini en küçük güçten dahi yoksun bırakırlar. Oysa her tepki, tepki verenin gücü ölçüsünde etki uyandırır. Olup–biten insanlık dışı olaylara etkili tepkiler vermek isteyenler, eleştiriye tepki göstermemek zorundalar. Birilerinin ayakları altında karınca gibi ezilmemek, karınca olmaktan kurtulmayı gerektirir. İnsana eziyet çektirmemek en soylu edimlerden biridir, ama ezilmemek için çaba içinde olmak da öyle. Hasmına zarar vermeye çalışan düşmanı, "yapmayın" ricası, önerisi ya da tehdidi engellemez. Gaddar insanın yaptıklarının insanlık dışı olduğu her zaman söylenebilir, ama onu, insanlık dışı şeyler yapmaması gerektiğine ikna etmek her zaman mümkün olmayabilir. Saldırganlığın yaygınlık kazandığı bir ortamda, insan, ancak belirli bir güçle koruyabilir kendini. Ve eleştiri, gücün en verimli tarlasıdır. Kinle, öfkeyle yapılmış olsa dahi, sakin ve yüce gönüllü muhatap bulduğunda, bir güce dönüşmeyen eleştiri yoktur. Eksik olduğumuzu söyleyenin düşmanımız olduğunu iddia edebiliriz, ama düşmanınızın her sözünün yanlış olduğunu iddia edemeyiz.

İTİBARIN İTİBARI

Kişinin, itibarını korumaya yönelik sonu gelmez arayışı, benliğinin mutlak kaybının bizzat ondan gelen nedenidir. "Avare zihinler" bağışlanan bir payeyi, sahip olunan bir nitelik haline getirmekle tembelliklerini kanıtlamaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Sefilce bir boyun eğişi hatalı bir mantıkla gerekçelendirme... Oysa itibar, özgürlüğü, yitik bir ülkeye sonsuz sürgüne yollar. Varlığı başkasına bağlı olan şey, ne kadar ihtimam gösterilirse gösterilsin, o olmaksızın korunamaz. Başkasının lütfettiğini, onun beklentileri yaşatır. Lütufkârın lütfünün varlık nedeni ile beklentilerine can veren nedenin aynı olmasından daha doğal ne olabilir? Böylece her karşılanmamış beklentiyle itibar da itibarını kaybeder. Başkasını bulayım derken, kendini kaybetmek... Yabancılaşmanın en sert biçimi, kişinin başkasındaki imgesinin, gerçek varlığının yerini almasıdır. Tam da bu nedenledir ki, itibarın yurduna uğramadığı yegâne insan sanatçıdır. Yoksa ne Dali Dali olurdu ne de Mevlana Mevlana. İtibarın yükünü taşıma gücünün bedeli, başkasından gelebilecek bütün payelerden kurtulma cesaretidir. Kişinin özgürlüğünün mutlak cellâdı, ona payeler bağış-

layanlardır. Başkasından yüksek bir değer görürken, "karakter aşınmasına" uğramak buna denir.

ŞEYHLER VE MÜRİTLER

Uçarı insan, iktidarını aldanma üzerine kurar, entrikalar aracılığıyla yürütür. Politik fantezilerden bir krallık kuran bir hayal gücü karşısında, ancak en az o kadar hayalperest insanların eğildiğini çok iyi bilir. Doğal üyesi olduğu ortamda yaşamı sekteye uğratan sorunları çözme konusunda dirayet göstermekle hidayete ermeyi aklından geçirmez. Bu nedenle asla belirli bir çevrede bir talepte bulunmaz; önce bir talep belirler, sonra bir çevre kurar. Gerçekliğin tam ortasında gerçeklikle uzaktan-yakından ilgisi olmayan bir kurmaca... Bu nedenle topluluğa alınacak üyeler konusunda aşırı hassastır. Bu hususta öyle ince eleyip sık dokuyor ki, bu denli seçici davransaydı âşıklar, en zayıf aşkta dahi en küçük aldanma bile barınamazdı. Dışarıya tamamen kapalı bu çevrede, dış dünyayla tek bağlantıyı "hükümdar" kurar. Bu "ayrıcalığı", iletişim kurma ustalığı sayesinde değil, her türden bedeli ödemeyi koşulsuz kabul etme maharetinden kazanır. Zira bedelin iç getirisiyle oyalanır. Zaten bütün amacı da budur. Başkalarına boyun eğerek kazandığı güçle kurduğu çevreye boyun eğdirmenin hazzını hiçbir şeye değişmez. Ama ihtiyatı da elden bırakmaz: çevrenin sakinlerine tembelliğin rahatlığını sonuna kadar sunmaktan hiç çekinmez. Sahte bir egemenlik... Hafif bir esintiyle yıkılıverecek bir egemenlik... Ama ne çare! Zayıfların sarsılmaz korkusu sayesinde demirden zırhlara bürünmüş bir egemenlik. İnançlı kişi nereden bilecek, Tanrı'nın sınırsız krallığını söz götürmez kılan şeyin, insanın sonsuz inancı olduğunu!

BENLİK ÇERÇİSİ

Hesapsız bir iktidar arzusu tarafından yönlendirilen ya da niteliğini hiç hesaba katmadığı bir iktidar arzulayan rehberin –dileyen buna önder de diyebilir- izinde yürüyen kişi, bütün istifa ve emeklilik isteklerini sonsuza dek rafa kaldıran bir meslek edinmiş olur. Öyle fütursuzca fuhşa dalar ki, bütün bataklıklardan bir cennet keşfeder.

Artık koşulsuz bir biçimde herkese ve her fikre –buna kendi rehberi ve yol haritası da dâhildir– eşit mesafededir. Bedeli taşıyıcısının zihninde ödenmiş bir karakter, insan harcamanın maliyetini hiç hesaplamaz.

KÖLELERİN İTTİFAKI YA DA KÖLECE İTTİFAK

İnsanların kendisine boyun eğmesini isteyen kişiyi titizlikle gözlemleyin! Göreceksiniz ki, her zaman boyun eğmeye hazırdır. Neden açıktır: bütün ilişkilerini mutlak bir eşitsizlik üzerine kuran insanlar ya boyun eğerler ya da boyun eğmeyi talep ederler. Zira önce güç kazanır, sonra güç gösterisinde bulunurlar. Güç bakımından kendi üstünde gördüğü karşısında hemen eğilen, kendinden "güçsüz" bulduğunun de aynı ölçüde kolay eğileceği beklentisini taşır. Zaten bunun aksi mümkün olamazdı; köle ruhlulardan başkası köle ruhlar aramaz; ne köleye ihtiyaç duyar ne de köle olmaya rıza gösterir. Köleye ihtiyaç duymaz; çünkü köle ruhlular tarafından kabul görmenin bir haydutluk belirtisi olduğunu bilir. Köle olmaz; çünkü asaletinin gücünün etkisi daimidir.

YIKIMIN MİMARI

Kendine güvensizlik duygusu ile iktidar arzusuna aynı anda teslim olmuş kişinin vay haline! Kendini tanıma, fakat kabul etmeme... Kendini onamama değil, kendine ilişkin açık ve doğru bilinci reddetme. Bir tür kendiyle mücadele... Belki de tam anlamıyla kendine düşman olma hali... Amansız bir düşmanlık... Zira kişinin kendiyle savaşımı bitimsiz bir savaştır. Düşman her yöndedir, her diyardadır. Dahası her zaman düşmandır. Zaman ve mekânı yıkan bir düşmanlık... Ne dinlenmeye gelir ne de ateşkesin hükmüne boyun eğer. Gerçek anlamda uyumayan tek düşman... Aslında düşman bile yoktur, düşmanlık vardır. Hınç olarak yaşama yansıyan bir hırs. Kendine duvarlar ören bir benlik yaşama kapılarını kapatır. Tedavisi olmayan bir körlüğe teslim olma: sahip olunan hiçbir imkânı görme olanağına sahip olmama... Bu nedenle imkânlarını yaşama sunmaz, yaşamını sahip olduğu imkânları korumaya adar. Bir kez daha araç-amaç iliş-

kisinin tersyüz edilmesi... Tüm insani duyarlılığın ve duyguların kaybı... Hesap, sürekli hesap... Her daim tetikte olma durumu... Her şeye ve herkese karşı sınırsız bir kuşku hali... Tedirginlik ve korku... Uyku zamanı binbir kişiyle, binbir nedenle, boğuşma zamanıdır. Tek zafer duygusuna, yalnızca bir dönem için düşman olarak ilan edilmiş olanın yenildiğine ikna olunan o nadir anda ulaşır. Ne büyük bir kazanım! Kendinden geçme, marazi bir sarhoşluk... Kötü bir Dionysos evresi. Taşkınlık ve yaratıcılık hüküm sürer, ama yaşama değer katan her şeyin yıkımına yönelik. Yaşama dair bütün tatların basit bir duygu nedeniyle bu denli kolay heba edilmesi acınasıdır. Fakat saplantı... Ve hedefler asla bitmez. Başkasını varlığını her daim bir tehdit olarak algılamak ızdırapların en şiddetlisidir. Zira başkaları her zaman vardır. Kendi yaşamını basit bir el hareketiyle kenara itiveren huzursuz şahıs, başkalarının yaşamlarına bir şekilde musallat olur. Artık ulaşabildiği her yaşamın içindedir. Her taraftan didikleyip durur. Baş belası... Kurtuluşu olmayan bir müdahale biçimi geliştirmekte ustalaşma... Her kişide, her yaşamda, her eylemde müdahale etmesi gerektiğine inandığı bir yön bulur. Kendi başına duran her şeye karşı tedirgin olma... Değerli olan tehlikelidir, değersiz olan tehlikeli... Güçlü olan tehlikelidir, güçsüz olan tehlikeli... Başarılı olan tehlikelidir, başarısız olan tehlikeli... "Evet" tehlikelidir, "hayır" tehlikeli... "Tehlike": tek anlamlı sözcük... Gün gelir herkesin kendisi için aynı tehlikeyi barındırdığından dehşetengiz bir biçimde emin olur. Üstüne gidenin üstüne giden, üstüne gitmeyeni ilkin üstüne çeken, sonra üstüne giden bu paradoks yaratıcı, her an av arayışı içindedir. Kendine rahat vermemenin karşılığında elinin ulaştığı herkesin rahatını elinden alır. Duygudan yoksunluk değil, duygu bakımından katılık... Merhamet, acıma, nezaket, metanet, saygı, sevgi karşısında korkuya kapılır. Bu nedenle insan harcama konusunda hiçbir sınır tanımaz. Ama harcama teknikleri açısından da hiçbir engele takılmaz. Aşırılığı en yıkıcı biçimini bütün çıplaklığıyla insanların dünyasına taşır. Riyakârlık, kurnazlık, kandırma çabası... Oldukça komik! Oysa kandırdığına kanar. Dingin olma olanağının tamamen yitirilmiş olması can yakıcıdır, ama o canının yandığını duyumsamaz. Gerilime esir olma... Ruh duygusal yumuşaklığa, berraklığa, sakinliğe tamamen yabancılaşır. Ateş ile suyun arasında sı-

kışıp kalma hissi... Ahmaklık... Tüm insanları denetim altına alsa da rahat etmez; çünkü benlik taşıyan her şeye karşı alerjisi vardır. Ruhun binlerce çatışmaya teslim olma hali... Hırpalanma, kasılma, sıkışma... Yaşama yabancılaşma... Yaşamla restleşme... Hep güç elde etme konusunda tetikte olma... Oysa mutlak bir yok etme arzusu taşıyan, yok ettiği her insanla birlikte kendisini de yok ediyor. İnatla uçuruma doğru yürüme, adım adım çürüme... Ve ani bir şekilde bertaraf olma... Her şeyi el altında tutma çabası, her şeyin elden gitmesiyle sonuçlanır. Sınırsız ihtiras, sınırsız yok etme eğilimi taşır. Önünde sonunda kendi kaynağına da dönen bir yıkma arzusu. Kendini uzun süren bir idama mahkûm etme...

BİR ARZU: KARŞI-ARZU

Az-çok düşünebilen her insanda bir şekilde şu cümleye ya da ona yakın anlamlı bir başka cümleye rastladım: "insan bir muammadır." Yabana atılmaması gereken bir sav. Kadrini bilmek gerekir. "Çok şey anlatma iddiasında olan bir sav, aslında hiçbir şey anlatmaz." Bu, doğru olabilir, ama aynı mantık ters de yürütülebilir. Hiçbir şey anlatmayan bir sav, aslında çok şey de anlatıyor olabilir. Bu nedenle, neredeyse insana ilişkin bildirim içeren tüm savlar içinde kendisiyle en tutarlı olanıdır. Eğer öyle olmasaydı, insan hakkında bu kadar çok şey söylenir miydi? Ama bir konuda insanı tamamen çözdüğümü söylemek istiyorum; *insan arzulayan bir varlıktır.* Hayır! Bir keşifte bulunduğumu iddia etmiyorum. Öyle allı-pullu bir hakikat bildiriminde de bulunmuş değilim. Fakat bu basit ve yalın önermeyi kafamda canlı tutmaya başladığım günden bu yana, insana başka bir gözle bakıyorum. Artık karşılaştığım her insanı şöyle bir baştan-aşağı süzmeyi alışkanlık edindim. Ve çok şey gösteren bir hakikatle karşılaştım. Üstelik dehşete düştüm. *Aslında herkesin her zaman kendi arzuları yoktur.* Şöyle anlatayım: karşı-arzu, bazı insanların asıl arzusudur. Bazı insanlar kendi arzularını arzularlar, bazıları başkalarının arzularını arzularlar, bazıları da başkalarının arzularını engellemeye çalışırlar. Dahası hiçbir insanın, en azından şimdiye dek gözlemlediğim hiçbir insanın, bu kategoriden birinin şaşmaz elemanı olmadığını görüyorum. Bir insan bazen arzu duyar, bazen sırf baş-

kaları arzuladığı için arzular, bazen başkalarının arzularının doyumuna engel olmaya çabalar. Ortalıkta dolanan aç kurtlara dair o muazzam matematiği bilmeme rağmen, insanın, insanın kurdu olduğunu söyleme cesaretini kendimde bulamıyorum. Fakat hiç olmazsa *meslek icabı* konuşmam gerekirse, insanın, insanın dostu olmadığını dile getirememe korkaklığının bir tür görevi kötüye kullanmak olduğunu düşünüyorum; –her insan, eğitim seviyesi koşuluna takılmaksızın, kendi deneyimlerinin *avukatlığını* yapar.

KIRIK RUHLAR

İktidar isteği her insanda olabilir. Ama iktidar hırsı, büyük ya da küçük, bir iktidara sahip olmadan önce hemen hiçbir insanda bulunmaz. Çok açık! Hırsın besini, alt etmeye yönelik mücadeledir. Yoksa iktidar mücadelesini en hoyrat, iktidarı hâlihazırda elinde bulunduran ya da daha önce bulundurmuş kişiler vermezdi. O halde tüm iktidar mücadelesinin temelinde koltuk sevdasının olduğu söylenemez, –"yenik" düşmeme isteği, yenmeyi yegâne amaç yapmış basit bir tinin belirtisi olabilir, ama kışkırtıcı bir istektir.

İKTİDAR DÜŞKÜNLÜĞÜ

Zaman, mekân ve muhatap ayırımı yapmaksızın, hüküm sürme arzusu, öyle aç bir arzudur ki, hiçbir engel tanımaz. Yayıldıkça yayılmak ister. Fethetmede sınırsızlık... Ve sonunda fatihin kendi topraklarını gasp eder. Daha önce fatihi durmadan fethetmeye zorlarken, şimdi bizatihi onu fetheder. Ama fethettiği bu son toprak kendi mezarı olur, zira fatihe de hükmeden bir hüküm, tüm hükmünü yitiren bir hükümdür.

MANTIKTAN EVVEL

Benlik sorunlarına boğulmuş kişinin hemen her akıl yürütmesinde bir hata vardır. En azından büyük bir kısmı tek yanlıdır. Bu nedenle her daim her şeye müdahale etme gereği duyar. Oysa her bir

insanın yaşamı, müdahale edilmemesi gereken sayısız deneyim barındırır. Kendini bilmeyen bir kişiyle yaşanan ikili bir ilişkide, tanığı olsun ya da olmasın, karşılaşılan can sıkıcı bir durum, çoğunlukla ihtiyatlı bir sabırla geçiştirilirse atlatılabilir. Sabır, yalnızca sabredenin hissedebildiği bir yorgunluktur, oysa sorunlar bir şekilde ötekileri de etkiler. Başkalarının yaşamına sorun katmanın, bir duygunun zorlamalarına katlanmaktan daha kolay bulunması, soysuzluğun en sarsıcı belirtisidir.

TAHRİPKAR BİR *STRATEJİ*

Süresiz tinsel açlık çekenlerin allayıp-pullayıp heveslc kullandığı "hikmetli" sözcük: strateji. Her kim ki stratejik davrandığını söylüyor, onun hakkında hemen şu yargıya varıyorum: kaybetmeye cesareti yok. Ve çok şeye sahip olduğu halde nasipsiz bir kişi... Oysa Tanrı bile hep kazanmaz. Bundan adım gibi eminim! Sarsılmaz bir kanıt var elimde: kutsal kitaplar. Tanrı'ya hayranım! Stratejik davranmayı hiç, ama hiç bilmiyor. Her şeye gücü yeterliğine rağmen, son derece doğrudan ve samimi... Şeytan'ın varlığını da, isyanını da, onu dergâhından kovuşunu da gizleyebilirdi. Tanrı'nın bu engin tahammülü, sayısız sinsi düşmanlık çekmiş olabilir, ama kuşku götürmez dostluklar da kazandırdı. Artık her şey oldukça açık, herkes maskesiz... Ne kadar rahatlatıcı bir belirginlik! İmrenilecek bir durum! Vay haline stratejistin! Buhranlı bir hayat! Yaşamını strateji üzerine kurmuş olanın ne dostları vardır ne de düşmanları, yalnızca işbirlikçileri vardır. Bütün insanlara eşit mesafededir. İlişki göçebesi... Her insan, bir hedef için gereklidir, ama her biri, aynı zamanda, bir başka hedef için tehlikedir. Bugün, dün şevkle kendileri için şölenler düzenlediği, methiyeler düzdüğü insanlarla tutuşacağı savaşın eli-kulağındadır. Radikal bir kuşkucudur, ama kuşkuya yenik düşmemek için ip üstünde yürüme alışkanlığını kazanmıştır. İnsanlarla mesafe ayarlama cambazı... Cambazın en büyük "erdemi", kendine egemen olmanın bütün inceliklerini bilmesidir. Bir ustadır her stratejist. İlişkide kalıcılık en son kabullendiği şeydir. Dostlukta ya da düşmanlıkta kalıcılık, bütün koşullar aynı olduğu halde, yalnızca bir kuruntu gibi görünür ona. Düşman, aynı benlikle, aynı kişilikle, aynı beklenti ve

tavırlarla, eğer gerekiyorsa, çok kısa bir süre sonra dost olabilir, tabi, dost da düşman...

İŞGÜZAR BİR GÜDÜ

İnsanın en "soysuz" yanı yaşama içgüdüsünden gelir, ama bununla akıl almaz bir direnç kazanır. Böylece bütün yıkımlardan basit bir hamleyle kurtulur. Zira uğradığı her musibete bir bahane bulur. Felaketlere gark olmuş kişiden cinnet geçirmesi, en azından bir iç çekmesi beklenirdi. Ama o, nefes almakta dahi zorlanırken, sayısız felaketin olası sonuçlarından birinden yakayı sıyırdığında hayatı hoşgörüyle karşılar. Fakat acele etmemek gerek! Bu uysal boyun eğiş, bu "ulvi" gönül ferahlığı bir azizlik belirtisi değildir. İnsan sanıldığı kadar metanet, merhamet ve değer koruma arzusu taşımıyor. Bu, yalnızca yaşamı sürdürmeye dair içgüdüsel gereklilikten doğan bir umut, bir aldanma belirtisidir. Sefalet: herşey berbat olmuşken, küçük bir tehlikenin atlatılmasından mutlu olmak... İçgüdülerin ne asaleti ne yüceliği ne de ahlakı vardır, yalnızca doğal yasası vardır.

HAK EDİLMEMİŞ NİŞAN

Yaşama içgüdüsünün katılığından gelen güzel nağmeli bir slogan: "yaşam her şeye rağmen güzeldir." Gerçek şu ki, kullanılma niyeti ile içeriği arasında derin bir uyuşmazlık vardır. Bir büyük acelecilik... Bir telaşlı yargı... "Yaşamın güzelliği!" Nedir ki? Hangi içkin güzellik adına konuşuluyor? Görünen o ki, yokluğa nazire yapılıyor. Yokluğun kötülük olduğuna kanaat getirilerek, yaşamın güzel olduğuna inanılıyor. Hâlbuki var olmamış bir "şeyin" yokluğu kötülük değildir. Hatta eksiklik bile değildir. İnsan, olmamış olduğunu metanetle karşılayamadığından, hatta bunu düşünmeye bile dayanamadığından, yaşıyor olmasına güzellik atfediyor. Oysa sloganın, yaratılmak istenen etkiyle uzaktan yakından ilgisi yoktur. İmkânsızlıkların sadece istenebileceğini artık anlamak gerek. Her vaiz her daim tam karşıtını istedi, oysa yargı yaşama katlanmanın ne denli yakıcı ve zor olduğuna yönelik bir koku yayıyor etrafa. Yeterince açık değil mi? Kendisine asıl anlamını veren, şu aceleyle söyleniveren "her şeye

rağmen..." ibaresidir. "Her şeye rağmen...", yalnızca çok bayağı, çok anlamsız, çok sıkıcı, çok rahatsız edici, çok can yakıcı, çok berbat, çok uğursuz, çok lanetli anlamlarını taşıyor. Onun ardından gelen "güzeldir" yüklemi, sadece "ha biraz gayret" demeye geliyor. Mealen şu öneride bulunuyor: "elden bir şey gelmiyor, madem geldik, katlanmalıyız." Slogan yalandan eser taşımıyor, fakat vaizler külliyen yalan söylüyorlar. Yoksa sloganı dilinden düşürmeyenlerin genelde acılar içinde kıvrananlar, sarıldıkları dönemin bir an önce geçmesi beklenen güçlüklerle dolu bir dönem olması nasıl açıklanabilir? Yaşamın eksikliklerini herkes hissediyor, ama kimse ona "kara çalmaya" yanaşmıyor. Herkes yaşamın bayağılıklarından muzdaripti r, yine de herkes ona methiyeler düzüyor. Yaşama içgüdüsü insanın bütün duyularını bağlamıyor mu? İnsanlık tarihinin hemen bütün yalanları yaşama içgüdüsünden doğmadı mı? Yakınmak hiçbir şeye yaramıyor, ama bu kadar katı bağlılık da bir sorun çözmüyor.

Yaşam: insanın kokuşmuş hücresi; insan: yaşamın çaresiz mağduru. Yaşam yolunu bulmak istiyor. Bunun için araçlara gereksinimi var. Ve rayına oturmak için insanı kullanıyor. İnsanla oyun oynuyor yaşam; sıkıyor, katlıyor, buruşturuyor, her gün yeni bir biçim veriyor, binbir kalıba sokuyor. Acı çekmesi için her türlü ortamı taşıyor, rahatsız edici her deneyimi barındırıyor. Bu ortam ve deneyimlerin miktarı, yaşamın barındırdığı iyilerin miktarını kat be kat aşıyor. Sanki insan doğanın içine sıkıntılarla boğuşsun diye bırakılmış.

Haydi, bu durumu daha iyi anlamak için bir oyun oynayalım! Her insanı tanrı mertebesine çıkaralım. Ve görevlerini tamamladıktan sonra tekrar insanın yurduna döneceklerini söyleyelim. Şimdi aynı malzemeyi kullanarak, yaşamı yeniden tasarlamalarını rica edelim. İnsandan-tanrılar korosundan şu nağmeyi duyarız: "bu malzemeden sağlam bir eser çıkmaz." Bundan böyle her tanrıdan olası üç tutum beklenebilir: malzemeyi tamamen değiştirmek, yaratmaktan koşulsuz vazgeçmek, ebediyen tanrı kalmak koşuluyla yaratmak. Şimdi anladınız mı sanatçının ruh halini? Sanatçılar: yeryüzünün tanrıları. Görüyorlar... Gerçekliğin yoğunluğu içinde –üstünde ve karşısında değil- gerçekliğin bütününü görmek, en zor görme biçimidir. Unutmayalım! Tanrı yukarıdan bakıyor. Ve elbette memnuniyetsizlik... Huzursuz, sıkılgan ve taşkın... Değiştirmek istiyorlar. Yaratmak...

Dinginlikle işe koyuluyorlar. Münzevi ve ılımlı... Eser insanlığın arzular müzesinde yerini alırken, sanatçı yeniden insanların arasına döner. Önce yaşamı duyumsar, sonra eserini seyre dalar.

Öfke, huzursuzluk, yıkıcılık ve taşkınlık dönemi yeniden başlar. Malzemenin dünyayı değiştirmeye yetmediğini bir kez daha görmüştür. Ve yaptığının, sadece dünyanın öyle olduğunu göstermekten ibaret olduğunu anlamıştır. Sanatsal güzellik, dünyanın halini daha iyi görünüşe getirmekten başka ne olabilir? Buna burun kıvırmak, görkemleri görme gücünden yoksunluk göstergesidir. Yine de derin bir burukluk var. Ömrünün sonunda, kendine "neden" diye sormayan sanatçı var mıdır, acaba? Ve nihayetinde herkes şu iki soruyla baş başa kalır: hiç insan olmamış bir Tanrı insanın halinden ne anlasın? Ve tanrılaşmamış insan içerde neyi keşfetsin? Herkes sanatçı da olmadığından, insanın, inancı sağlam, güveni tamdır kendine. Varlıkların en değerlisi, sorunlarla en kolay başa çıkan tür olduğuna inanır. Ne var ki, yaşamın yumuşak, esnek ve kaygan toprağının derinliklerine kök salmış sıkıntılar, insanın inançlarını umursamıyor. İnsan; ağrılarını bir süre erteleyebilir, ama hastalığa çare yoktur, yaşlı görüntüsünü biraz gizleyebilir, ama yaşlılığa çare yoktur, ömrünü birkaç yıl uzatabilir, ama ölüme çare yoktur, acılarını zamanla unutabilir, ama yüreğe çare yoktur, vekâleten-aziz olabilir, ama benliğe çare yoktur. Evet, yapılabilecek hiçbir şey yok! Buna katlanacak; katlanıp katlanmama ikilemi yapaydır. Ne Tanrı'ya darılma imkânı var ne de doğaya nazı geçer.

Fakat kabahati metafizik ilan edip kaçmak kimseye yarar getirmez. Dahası sayılmayacak kadar çok zarar verir. Hem hakikati çarpıtır hem de insanı hiçleştirir. Elimi gözlerime siper edip bakıyorum uzaklara! İnsan iş başında! Ve göründüğü kadarıyla, yarattığı, kendi eliyle yaşamına kattığı sorunlar, onun kendisine duyduğu bu güvenin, göğsüne taktığı şu "varlıkların en değerlisi" nişanının, yalnızca bir kuruntu olduğunu haykırır. "Eşref–i mahlûkat." Ne yüce bir sıfat! Ne adına verildi bu nişan insana? Bilinç ve "olanaklar" sahibi bir varlık olarak panayır-şölenleri gibi şen-şakrak, allı-pullu ışıklarla aydınlanmış bir dünya, güç-artırıcı, heves-verici erdemlerle "insanca, pek insanca" bir yaşam yaratacağına olan inançtan olmalı. O halde alsınlar nişanı! Ama teslim de edilebilir onurluca. Zamanla erdem

ve huzur dolu bir dünya yaratacağına öyle ikna etmiş ki insan kendini, bin yıllardır yarattığı dehşet verici, umut kırıcı kötülükleri her zaman geçici, kısa bir süre sonra düzeltilecek anormallikler olarak görür. Her dönem, her yüzyıl miktarı inanılmaz ölçüde artmasına rağmen, kötülüğü bir önceki dönemin istenmeyen mirası, bin yılların olumsuz birikimi olarak kabul eder. Hiçbir kötülükte kendisinin payının olduğuna inanmaz hiçbir çağın insanı, hiçbir birey ve kişi. Bir tür vicdan–körlüğü... Acınası bir tutum... Olup–bitenlerle kendisi arasına koyduğu şu eritilmez mesafe, insanın en büyük zaaflarındandır. Asla katkısı olduğunu düşünmez, asla üzerine alınmaz. İşte insana dair tüm umutların tükenmesi için yeterli bir neden!

Ama keşke, bununla sınırlı kalsaydı tüm kabahati insanın. Dehşete düşürücü bir mantık hatası... İnsanın büyük kabahati; sık olanlar ve nadir olanlar ile yaşam arasında kurduğu yanlış ilişki... Nadir olanların gerçeklikle bağını keser. Olmayacakmış gibi bir tutum takınır. Sanki yalnızca her zaman olacak kadar yaygın şeyler vuku bulurmuş gibi. Ne basit bir hata! Oysa adı üstünde, "nadir olanlar"; yani pek sık olmasalar da, olanlar, gerçekleşen şeyler. Fakat basit hataları daha sık yapar insan. Şöyle mırıldanır: "bu denli az olan, benim mi başıma gelecek?" Umursamaz, kaygılanmaz, önlem almaz, tavır ve tutumlarını değiştirmez, inatçılığını sürdürür, yavan hesapların peşine düşer. Ve gün gelir, hesaplamadığı nedenlerle felaket kapısına dayanır. Ne denli nadir olursa olsun, insana dair olan her felaket, insan olan her varlığın başına gelir. Gerçeklik ile olasılık arasına koyduğu sınır, ikisini de yanlış anlamasına neden olur. Oysa her gerçeklik olasılığın imkânsızlığıysa, her olasılık da gerçeklik taşır.

Felaketlerin zaten her zaman olmadığını görmeleri için nasıl bir yol izlemeli? Bunun bir öğretmeninin olmadığına kim ikna edecek insanları? Zaman felaketlere cömert davransaydı, ne dünya varlığını sürdürebilirdi, ne de insan yaşamını... İmkânsızdan umulan medetle bir yaşam kurmak... Ama yaşamı kesintiye uğratan, genel gidişatına sekte vuran, raydan çıkaran, insanın, kendisinden ulaşılmayacak bir mesafede olduğuna inandığı şu nadir olan şeyler değil midir? Hiç olmayacakmış gibi görünen, bir daha inkâr edilmeyecek ölçüde hasar bırakır. Her gün dehşetengiz olaylarla karşılaşmıyoruz, her gün telef edici hadiseler yaşamiyoruz, her gün katliamlar görmüyoruz, her gün

cinnetin buhranlarına tanık olmuyoruz, her gün tiksintinin ağına takılmıyoruz, her gün çirkin kibrin sefaletlerini yaşamıyoruz, her gün kaderin gadrine uğramıyoruz, velhasıl her gün iç çekmiyoruz, ama her gün bunlardan biriyle karşılaşıyoruz. Her bir felaket ender meydana gelebilir, ama felaketler çok çeşitlilik gösterir. Bütün sorunları bir anda yaşamayı bir yana bırakın, yalnızca birkaç sorunu aynı anda tahayyül edebilseydi, insan yoğunluktan boğulurdu. Her insanın yaşamı, her yeni günle biraz daha zedelenmiş bir yaşamdır. İlginç, hatta gülünç nedenler, ama ciddi ve trajik olaylar... Kaprisler, kişilik zaafları, makama atfedilen üstün değer, başkalarının çekeceği eziyetten umulan medet... Telaşlı insan! Koşturan, koşuşturan, oradan buraya basit gerekçelerle gidip-gelen, kan ter içinde gerilime teslim olmuş insan... Çılgın, pişman, pürüzlü, hastalıklı insan... Kendisi için şaheser, ruhun sırlarına vakıf olmuş Hamlet için bir toz zerresi olan insan ... Amaçlarıyla çelişen insan... Ve daha nice zavallılıkların faili insan... İnsanlar; yani şu "sorun çözücü, değer yaratıcı varlıklar", basit benlik kaygılarıyla, sıradan gerekçelerle davranmaya devam ettikleri sürece, yaşamının önündeki tehditlerin sayısı artacaktır. Zaten sıkıntılarla dolu bir yaşamı zorlaştırmaya yönelik şu inanılmaz telaş çok basit görünmüyor mu? Şimdi biri çıkıp söylesin bana; nişanı hak ediyor mu, insan?

YAŞAMA DİRENCİNİ KIRMAK

Düşünceler ve eylemler üzerine kurulan denetimle yaşamın denetim altına alınacağı yalanına olan inanç, insanın atalarından miras alma merakındandır. Bedelsiz yaşama alışkanlığı genetik bir alışkanlıktır. Oysa bedelsiz yaşamanın bedeli bilinseydi, insanların dizlerinin bağı çözülürdü. Genelin fikirleriyle kurulan ihtişamlı yaşam en küçük sarsıntıda yıkılıverir. Ama artık hiçbir muhatap kalmaz ortada. Kişiler bundan böyle genelin yargılarına sırt çevirmeli. Hiç kimsenin yaşamı, yalnızca onun düşünce ve eylemleri aracılığıyla kurulamadığında, hiç kimse kendi yaşamının mutlak hâkimi değildir. Dünya, yaşamının tek kralı olma konusunda hevesi kursağında kalmış insanlardan ibaret bir krallıktır. Ama bu, uğraş sonucu giderebilecek insani bir eksiklik değildir, yaşamın çetrefilli yapısından gelen bir zorunlu-

luktur.

Peşine takıldığı eksiksizlik mitinden vazgeçmeli insan! Kibir, zorunluluklar karşısında yalnızca komik kalmaz, aynı zamanda tiksinti uyandırır. Zaman ve Mekân insanın kendine duyduğu bütün hayranlığı yerle bir etmeye yeter, ama o, onlara hükmedememenin yanılgısını bu konuda da yaşar. Madem Zaman ve Mekân var, insan daha fazla duyuyla donatılmalıydı. Ama o zaman da Tanrı'ya gerek kalmazdı. Düşünceler de, yaşantılar da, eylemler de akış halindedir. Şu "akış" sözcüğü hem dipsiz hem de uçsuz bucaksız bir kuyu gibidir. Bu kısa sözcük, ebedi bir devamlılık ve sınırsız bir bağlantı bildiriminde bulunur. Her düşüncenin, yaşantının ve eylemin kaynağı farklıdır, yönü farklıdır, nedeni farklıdır, öznesi farklı... Dahası her biri bir diğerinden habersiz akar. Ama dağınık değil. Çoklu olduğu kesin, fakat sıralıdır, düzenlidir. Şu ya da bu şekilde bir araya gelmesi gerekenler gelir, birbirinden etkilenecekler etkilenir, yaratmaları gerekenleri yaratır, birkaçı ortak bir şekilde başka biriyle etkileşir, ortak bir şekilde yeni bir şey olur. Demek ki tüm farklılık ve gizemlerine rağmen düşüncelerin, yaşantıların, eylemlerin kendi-başınalığı olanaklı değildir; hiçbiri diğerlerinden kopuk değildir, hiçbirinin özerk bir dünyası yoktur. Düşünce düşünceyi doğurur, yaşantı yaşantıyı yaratır, eylem eylemi belirler; düşünceler yaşantıları ve eylemleri şekillendirir, yaşantılar ve eylemler düşünceleri tetikler. Hepsi birlikte sabırla dünyalar örer. Fakat zaman ve mekânın akışkanlığına uyan akışları, onları zamansız (ama zaman-dışı değil) yersiz-yurtsuz kılar. Tam da bu nedenle hiçbiri ele-avuca gelmez, hiçbirinin bütün nedenleri, olası etkileri bilinemez, hiçbiri denetim altında tutulamaz. Zamanın parçalı, mekânın bölümlü olduğu inancı, yalnızca zihnin eksikliğinin, dilin biçimsel görünüm, şekil-şemal kazandırma merakının sonucudur. Alan karıştırması... En olamaz indirgeme... Zihin, düşüncelerin, yaşantıların, eylemlerin parçalılığını ve bölümlülüğünü, onları taşıyan zaman ve mekâna yükler. Bir acayip hüner... "Ustalık" sözcüğünün olumluluk taşıdığı yanılgısından kurtulmanın zamanı geldi de geçti. Kişiye, düşüncelerinin tanrısı, yaşamının efendisi payesini verme cömertliği insanlara fazla geliyor. Kendini suçlama, eksikliğinden dem vurma, amansız bir bocalama, beyhude bir çaba... Oysa bütün bunlara gerek yoktur. Kişi, yalnızca failidir. Ve

istisnasız her fail aynı zamanda bir mağdurdur. İlle de bir efendi aranacaksa, hepimiz birbirimizin yaşamının belirsiz olası efendileriyiz. Zaman gelir herhangi bir olay bu belirsizliği ortadan kaldırır. Artık efendinin efendiliği hükmünü gösterir. Hiç tanınmayan, mekânsal olarak tahayyül sınırlarını dahi aşacak ölçüde uzak bir mesafede olan, bir anda bir başkasının bütün yaşamını hükmü altına alır. Bir insanın kendi yaşamına olan bilişsel müdahalesi, bir yabancının onun yaşamına olan bilinçli ya da bilinçsiz etkisinden daha zayıf olma olasılığı küçümsenmeyecek ölçüdedir. Üstelik belirsiz failler güç bakımından tamamen eşittirler. Bu da trajedinin yaşamı bir gölge gibi takip ettiğinin en açık kanıtıdır. Aptalın, dehanın yaşamına, dehanın aptalın yaşamına olduğundan daha fazla etkide bulunması en açık trajedi değil midir? Başkasının cehaleti ya da art niyeti, huzur arayıcısının; yani başkalarının yaşamlarına kayıtsız kalanın yaşamını belirleyebilir. Bu, şimdiye kadar daha çok kişi tarafından bilinmeliydi zaten; çünkü çok Özel bir ifadeyle "başkalarının aşkıyla başlıyor hayatımız." Ve devam ediyor onların kabahatleriyle ve nihayet son buluyor ortak zaaflarımızla.

DÜNYA GÖZÜYLE

Yaşamla hep yeni baştan karşılaşırız; çünkü deneyimlerle yaşarız. Ve bütünsel, bütüncül, toptan bir deneyim yoktur. Sözgelimi Aşk deneyimimiz yoktur, belirli bir aşk deneyimimiz vardır, *Öfke* deneyimimiz yoktur, belirli bir öfke deneyimimiz vardır. Bu nedenle her aşkla birlikte, aşkın mecrasını biraz daha genişletir, aşka dair bilinmedik şeyler keşfeder, aşkın imgeler dünyasına yeni nitelikler yükleriz. Ve düşünmek, deneyimler üzerinde düşünmek olduğundan, her daim yeni bir şeydir. Dahası her daim anla birlikte varlığa gelir. O halde ya başkalarının karşılaştığı hayatları, onlara nüfuz etmeden aktarır, kendi hayatımızı ezbere yaşarız ya da doğrudan kendi hayatımız açısından bir bilgeyiz. Başkalarının hayatları aracılığıyla bilge olunmaz, bilgeler aracılığıyla da hayat yaşanmaz. Ama başkasını izlemek de bir deneyimdir, anlamak da... Hayal de bir deneyimdir anımsamak da...

RASTLANTININ AZİZLİĞİ

Sözlerin, eylemlerin ve edimlerin kritik etkiler uyandırmaları, uygun zamanı ve koşulları gerektirir. "Şimdi" söylenmiş bir söz kritik bir etki uyandırmamışsa, "Şimdi" verilmiş bir karar yaşamın yönünü değiştirmemişse, "Şimdi" vuku bulmuş bir olay büyük sonuçlar yaratmamışsa, yalnızca zamanın azizliğine uğramıştır. İnceleyin olağanüstü olayları ya da sözleri, rastlantı eseri uygun zamanı ve koşulu yakalayan olağan olaylar ve sözler olduğunu göreceksiniz! Öyleyse her daim ciddiye almalı kendini kişi; yani söylediklerini, yaptıklarını, gerçekleştirdiklerini...

HASSAS OLMAYAN TERAZİ

Önemsiz kişisel sorun yoktur. Sivilceli bir yüz ya da dünyanın metafizik anlamsızlığı; yaşamın katlanabilir olmadığına dair küçük bir fikir yaratan nedenler arasında hiçbir özsel fark yoktur. Bıkkınlık her daim bıktırıcıdır ve ölüm getiren her şey öldürücüdür. Sorunların önem derecesini bilincin düzeyiyle açıklamak, bilinçten yoksunluktur. Öznel yaşantıların ciddiyetinin ölçüsü, bir başkasının şeylere dair bilinci değildir. Sivilcelerini kafasına takıyor diye, olanaksız dahi olsa, dünyayı baştan aşağı iyiliğe bürümek isteyen güneş-gülüşlü gençten daha değerli; –yani bilinçli- olduğunuza inanıyor olmanız, bilinç konusunda aptal bir ustanın elinden çıkma bir terazinizin olduğunu gösterir.

ZİHNİN UĞRADIĞI İHANET

Neden ve sonuçlar bakımından kendini temize çıkarmak adına açık sonuçların nedenini metafizik bir duyguyla açıklayan evrensel mit: "korktuğum başıma geldi." Nedenlerin kendisinden gelmediğinin, başkasının yarattığı ya da yaratacağı olası sonuçları engelleyecek gücünün olmadığının dolaylı anlatımı. Hâlbuki nesnesi belli metafizik bir korku yoktur. Olup-bitenlerin, yapılıp-edilenlerin seyri, vuku bulacak şeylerin ipuçlarını taşıyor. Nedenler ile sonuçlar arasındaki açık ya da örtük bağa dair tarifsiz bilincin korkuya indirgen-

mesi hiçbir şeyi açıklamıyor. Neredeyse gerçekleşmemesi imkânsız olan sonucu tahmin etmekle övünen kişi, aslında kendini sıfırladığını göremiyor. Oysa hem bariz bir hakikati keşfetmek hem de kendi varoluşunun değerini yaratmak biraz gayretle mümkün olabilirdi: insanın korktukları başına gelmiyor, gördükleri gerçekleşiyor. Zihin, yalandan bir kurtuluş için bu denli küçük düşürülmeyi hak etmiyor.

ZAMAN TASNİFÇİLİĞİ

Psikologların daha mutlu olmak uğruna insanlara sundukları "günü yaşa" önerisi, yaşamın can alıcı tüm ayrıntılarını basitçe bir kenara iter. Kapalı gözler, tıkalı kulaklar, suskun duygular, durgun bir akıl... Geçmişe takılıp kalmaktan kurtarmaya, gelecek adına yaşamı ertelemeyi engelleme niyeti taşıyor olabilir, ama aslında hayata engel koyar. Basit gerekçeler; ya "geçmiş" keder yüklüdür ya "gün" yalnızca dinginlik ve mutluluk doludur ya da "şimdi" "geleceğe" kurban edilmemelidir. Sığlık kendini daha ilk hamlede hissettirir, ama sığların hislerine binlerce hamle yetmez. "Geçmiş"in damgasını taşımayan bir "şimdi" var mıdır? Peki ya "şimdi"yi elinin tersiyle bir kenara iten bir "gelecek"? Zaman tasnifçilerinin hükmü sürekliliğe geçebilir mi? Biri yaşantılardan, diğeri bizzat insandan gelen iki büyük engel tahtlarını sarsar. Yaşantılar arasındaki neden-etki bağı olmasaydı, geriye öncesi ve sonrası olmayan dağınık bir yaşam kalırdı. Hafıza olmasaydı, "geçmiş"ten yakasını kurtarırdı insan ve beklenti olmasaydı, "gelecek"ten... Bereket versin ki, bu metafizik engeller var. Oysa "şimdi"de olmayan, "gün"lük olmayan bir dehşet, keder, acı, elem, düşkünlük, hayal kırıklığı yoktur. Bu nedenle her biri şimdilik uğraşlar, oyalamalar gerektirir. Ama hepsi de geleceğe yönlendirir. Kederler söz konusu olduğunda, "şimdi" nesnel olarak aşılabilir bir şey değildir. Bir içsel devinim gereklidir. "Şimdi"nin ağırlığı *belirsiz* beklentiler ve hayaller sayesinde kaldırılabilir. İnsanlar, psikologların ve onların etkisinde kalarak felsefeyi psikolojizme indirgeyen felsefecilerin "ustaca yaşamın" ilkesi olarak önerdikleri güne bağlılığa takılsaydılar, intihar bir varoluş biçimi haline gelirdi. Yokluk getiren bir varoluş biçimi... Yaşamını sürdürmesi için insanın geleceğe beklentilerle bağlanması gerek. Ama beklenti, olanı ne yok etmektir ne

de yok saymaktır. Geleceğe yönelik her bek-lentiye rağmen, "şimdi" nin acıları devam eder, etkilerini sürdürür. "Gelecek" uğruna yaşamak değil, yalnızca geleceği hesaba katmak... Bu bir varoluş deneyimidir. Bir mücadele biçimidir. "Şimdi" ile "gelecek" aracılığıyla başa çıkar insan. Varlık, "şimdi"yi aştığı sürece varlığını korur. Zaten dertsiz ve kedersiz bir yaşamın içinde umuda gereksinim duyulmaz. Umut boğucu bir yaşantı içinde suni-bir-nefes alma anıdır. En büyük umutlarımız da her türden umuttan koptuğumuz anlar da sıkıntılarımızın en büyük olduğu anlardır. Ama yine de acının yaşamı anlamdan ettiğini iddia etmek, yaşamı her türden itici güçten yoksun bırakmaktır. Acı, yaşamın içine nüfuz etmemizi sağlar, ona bağlar. Hadi bunu, "her insan hata yapabilir" ilkesine bağlı kalarak psikologlar ve yandaşlarının payına düşen hatadan sayalım. Peki ya, geleceğe ilişkin hiçbir planı olmayan şu "güne" teslim olmuş "kısa görüşlülerin" sefaletini görmemelerine ne demeli? "Geçmiş"le ve "gelecek"le bağını kesen, "Zaman"la her türden bağını keser, eksik yaşar "Zamanı". Kendisini çepeçevre saran "Zaman" ın örtüsünü durmadan üstünde atmaya çalışanın yaşamla ilişkisi eksiktir. Geçmişin deneyimi, birikimi yalnızca "bu güne" renk vermez, aynı zamanda değerlerle bağımızı kuran duygulara kaynaklık eder. Geçmişin hatasını gösteren utanç, geleceğin gururla sarılan dünyasına biçim verir. Geçmişe takılmak değil, geleceğe sıçramak... Dünün kederi, geleceğin mutluluğudur. Pişmanlık olmazsa, insanın doğruyu yakalama ihtimali kalmaz. Ama geleceğin yarattığı duyguların yaşama katkısını inkâr etmek, yaşamın yolunu kesmektir, önünü tıkamaktır. Geleceğe yönelik korkular olmasaydı, tembellik insanın en büyük erdemi olurdu. Ne "dün" ne de "yarın" "bu gün"den daha önemsizdir; çünkü önemli olan belirli bir zaman dilimi değil, Zamanın kendisidir.

ZAMANI AYARLAMA ENSTİTÜSÜ

Olaylar, olup–bitenler, yaşantılar her zaman kendilerine ilişkin bilgiden önce gelir. İlkin olacak olan olur, sonra anlayış ve bilinç belirir. Ancak bu öncelik–sonralık ilişkisi, çok hassas bir denge gerektirir. "Nesne" ile bilgisi arasındaki zaman mesafesi ne çok kısadır ne de çok uzundur. Kısa bir zaman aralığı görüş alanını daraltır, ama

uzun bir aralık genişletir. İlk durumda nesne daha net görünür, ama tam görünmez, ikinci durumda tam, ama bulanık görünür. Bilgi, bilmeye çalışan ile bilinmek istenen arasında uygun bir zamansal mesafenin ayarlanmasını varsayar. İnsan, maruz kaldığı olayları ve durumları, karşı karşıya geldiği olguları, önce avuçları içine alır, önüne koyar, sonra geri çekilerek temaşa eder, sınırlarını çizer. İnsan, ilkin, nesneyi, her neyse, dondurur, somutlaştırır, her yönüyle görünür hale getirir; sonra, onun etkilerini hissetmeyecek kadar geriye çekilir. İşte anlama denilen edimin imkânları... Evirip çeviremediğimiz şeye hükmümüz geçmez ki, iyi inceleme olanağı bulalım. Ve bizzat kendisiyle meşgul olduğumuz şeyle mücadelemiz bitmez ki, değerlendirelim. Meşgul eden şey, karşıda durmaz, çepeçevre sarar. Oyalandığımız şeyin dışında değil, içinde oluruz. İnsan, bir yaşantıyı yaşarken, bir olaya maruz kalırken, bir olguyla karşı karşıya gelirken, her daim ondan gelen bir telaşı duyar; çünkü büyüklü-küçüklü bütün etkilerini doğrudan hisseder. Yaşamı, beklediğinden farklı bir akış içindedir. Artık sürekli uyanık olmak zorundadır; bazen direnç geliştirmesi gerekir, bazen strateji... Oysa bilmek, bilinenle mücadele etmeyi, ona karşı tavır geliştirmeyi değil, onu seyretmeyi gerektirir. Savaşanlar, savaşa maruz kalanlar, açlık çekenler, sorunlarla boğuşan evliler, ihtirasa yenik düşen çiftler, sürekli açlık çekenler, bir eli yağda bir eli balda olanlar, mutlu eşler, huzurlu çiftler... Bazılarının yaşadıklarını anlama fırsatı yoktur, bazılarının anlamalarının gereği yoktur. Bu yadırganmamalı! Zira anlama çabası, bir gereklilikten doğar. İnsan, yaşantılarını, yaşadığı esnada tanımlayamaz. Savaşın içinde olan asker, ne savaşın nedenleri ne sonuçları ne de etkileriyle uğraşır. Savaşırken, yalnızca savaşın yıkan, tahrip eden kurallarını uygulamakla meşgul olur. Canlılık yitimine uğramamak maksadıyla daima daha etkili meydan okumak, daha çok ve daha çabuk tahrip etmek için durup dinlenmeksizin kavga eder. Planlı, iç-güdüsel ya da alışkanlıkla... Savaşa dair planlar bile savaşın dışında geliştirilir. Romantik mutluluğun esrarı altında bilincin bütün yükünü sırtından atan âşıklar, ne aşk üzerine derin düşüncelere dalarlar ne de mutluluk hakkında entelektüel kuramlar geliştirirler. İdrak, romantik mutluluğun mecrasında yer bulamaz. Bütün duygular durgundur, akıl uyku halindedir. Fakat ne askerin ne de âşıkların durumu süreklilik taşır.

İster sabırsızlıkla sonu beklensin, ister umutla geleceği kurgulansın, son gelir. Savaş biter, mutluluk uçup gider. Asker, üstündeki tozlardan silkinerek yıkıntılar arasından çıkar. Savaşla bütün meşguliyeti bitmiştir artık. Hayata döner... Savaş meydanından uzaklaşmaya başladığı andan itibaren savaşla arasındaki mesafe açılır. Gündelik yaşama yaklaştıkça, savaş bir "şey" haline gelir. Önce yavaş yavaş şekillenir, somut bir görünüm kazanır, gözlerinin önünde canlanır, sonra bir kavrama dönüşerek zihninde yer edinir. Artık zihni soru fırtınasına yakalanır: Nedir? Neden? Niçin? Nasıl? Ne oldu? Ne kazancım oldu? Dünyaya ne kattım? Bir daha olmasın diye, ne yapmalıyım? Yeni zaferler için ne yapmalıyım? Anlamak ister, anlam vermek ister. Fakat açılan bu mesafe yeni bir imkâna kapıyı aralar. Artık kendi eliyle açılışını yaptığı yıkıntılar müzesinde "eserini" tekrar seyretme, "eserinin" detaylarını görme olanağını yakalar. Harabelerin arasında, yarı-yıkık bir duvarın dibinde suçsuz bir gencin gözleri gözlerine ilişir, iniltilerinden gelen sesi kulaklarını tırmalar. Ve şunu anlar: yıkımın da mimarları vardır. Vahşet vicdana dokunur, vicdan aklı sarsar. Şimdi daha derin düşünür. Akıl metafizik sorunlarla uğraşır. Beden iş başında olduğunda, vicdan da akıl da yeterince dinlenmişti. Ne yazık ki, vicdan ve akıl etkin olduğunda, beden dinlenmeye geçmez. Şimdi de ikisinin yükünü taşır. İçinde olduğu bir savaş, artık Savaş olmuştur. Önce savaşmakla meşguldü, şimdi Savaşın kendisiyle. Zaten her savaşın tarihi, ancak savaştan sonra yazılır.

Genç âşıkların aşkla ve mutlulukla ilişkileri de, biçimsel olarak aynen böyledir. Ruhları saran dingin heyecan, âşıkları bütünüyle gündelik yaşamın dışına çıkarır. Âşıklar bütün olup-bitenlere aşkın penceresinden bakarlar. Aşka hizmet etmeyen her şey sadece ayrıntıdır. Her türden yoğunluk, meşruiyetini aşk zamanında kazanır. Ama aşk yorgunluk yaratmaz. Yaşamak, mümkün olduğunca fazla yaşamak... Bedenler her daim sarmaş dolaş, ama ruhlar dinmek bilmez bir hasretlik çeker. Sevgi, mutluluk ve hayallerden kurulmuş bir dünyada kavramlar barınamaz. Fakat aşkın da ömrü vardır, mutluluk ise zaten çok kısa sürelidir. Âşıklar, bütün malzemesini hayallerden temin ettikleri aşkın ve mutluluğun dünyasından uzaklaşıp, yaşamın içine dönerler. Artık oyalanma devresi bitmiş, seyretme zamanı gelmiştir. Geriye dönüp bakmanın önünde bir tek engel bile yoktur.

Bundan böyle duyguların yerini kavramlar alır. Aşka dair en güzel cümleler, can yakıcı bir ayrılıktan sonra yazılır. En iyi mutluluk tanımları, boğucu gecelerde yapılır. Hayat hep böyledir işte!

ZAMANIN ARDINDA

"Zamanın kapanması", "geleceğin sonu" mantığa aykırı gelmiyor, ama olgusal olarak mümkün görünmüyor. Ebediyet, mutlak gelecek, gelmeyendir. Zira her daim gelecektir. Tanrı'nın insanlığa bir ömür biçtiği inancı, insanın geleceği somutlaştırma, mantıksal olanağı olgusal olanağa dönüştürme girişimi olamaz mı? Cennetin ve cehennemin kapılarının açılması, elbette zamanın kapısının kapanmasıdır. Ama zamanın kapısının kapanması, zamanın durması anlamına gelmez, zamanın sönüp yok olması anlamına gelir. Arkasına dahi dönüp bakamayacaktır insan. Zamandan geriye bir saydamlık, bir şeffaflık, bir berraklık, bir boşluk dahi kalmayacak. Buna "geleceğin kapısının kapanması" değil, geçmişin üstüne kapının kapanması demek gerekir. Zira içerde bir şeyler vardır, bunu biliyoruz. Ama zamanlı olup olmadığını bilmiyoruz. Yaşantılar, zaman içindeki bu dünyada olduğundan hem çok daha iyi, daha güzel, daha mutlu hem de çok daha kötü, çirkin ve dehşetengiz olacaktır. Ama zamanın hüküm sürüp sürmeyeceği, sürecekse nasıl bir zamanın hüküm süreceği tamamen sırdır. Oysa artık dışarıda, cennetin ve cehennemin kapısının arkasında hiçbir şey yoktur. Zaman söner, susar. Kapı hiçliğin üstüne kapanır. Yoğun bir doluluk ile sessiz sedasız bir hiçlik arasındaki sınır bir kapı inceliğindedir. Düşünülemez bir şey, tahayyül edilemez bir şey. Dahası kabul edilemez bir şey. Ama işte, insanın inançları sayesinde taptığı şey... Bir kez daha dile getirmek lazım: inanç, inanılmaz bir şeydir.

KUŞ BAKIŞI

Eğer zamanı "an"lar dışında, bir bütün olarak deneyimleyebilseydi insan, acıların en yoğunu ile mutlulukların en yakıcı olanını bir arada yaşayacaktı. Acı ile mutluluk anlık ya da "duruma göre" duygular olmaktan çıkacak, bütün yaşamın damarlarında dolaşan gri bir

kan haline gelecekti. Nedenleri belirgin, ardışık, dönemsel olmayacak, ikisi de aynı nedenlerle, eşzamanlı, iç içe geçmiş, hiçbir zaman birbirinin üstesinden gelemeyen, birbirini bastıramayan duygular olacaktı. Her iki durumda da yaşamaya katlanamazdı insan. Gerilim!

DÜŞ VE ALDANMA

"İlk" ile "son." İnsan, her daim bir sürecin içinde olmasına rağmen, hep bu iki üç harfli sözcüğe takılır. Bütün özlemleri ve umutları, merakı ve telaşı onlarla şekillenir. Oysa bütün yaşadıklarını söz konusu süreç içinde yaşar. Her şey dairesel ya da çevrimsel olsa bile, insan "ilk" ile "son" tarafından sürüklenir. Demek ki "ilk" ile "son" ontik olarak olmasa da düşlemsel olarak vardır. Ve insan yaşamı düşlerle şekillenir. İsteyen buna aldanma da diyebilir.

KAÇINILMAZLIĞIN DEHŞETİ

Trajik durum geçici değildir. Yaşamın üzerinde durduğu topraklarının en derin yerine kök salmıştır. Ellerin uzanamayacağı kadar derinliklere... Bu yüzden söküp çıkartmanın imkânı yoktur. Ancak yaşamla birlikte son bulabilir. Değerler dünyası ne kadar yadsırsa yâdsısın, yaşam dünyası sayısız olaya sahne olur. Önlemi yoktur trajik olayların. Ne dikkatli olmakla engelleyebiliriz ne de daha çok emek harcamakla... İz sürecek ve bizi yakalayacaklardır. Tüm çabalarımızla karşısında dursak da, kendi yolunda devam edecek olan trajik durum, tüm ilkesel umutlarımızı boşa çıkarır. İşte bu nedenle umutsuzluk kalıcı ve köklüdür. Belirli durumlar karşısında umutlansak da, umutlu olmak, bir çare olarak umut kalıcı değildir. Çekilen belirli bir acı karşısında bir kurtuluş umudu taşınabilir, ama acı yaşamın temelinde saklıdır. Belirli bir hastalıktan kurtulma konusunda umut verici kimi gelişmelerle karşılaşılabilir, ama hastalık insanın önünde en büyük tehlike olarak duracaktır. Bir sevilene kavuşma umudu yakalanabilir, ama ayrılık insanlıkla birlikte yaşamaya devam edecektir. Umut olgusaldır, buna karşın umutsuzluk hem olgusaldır hem de metafiziktir. Olgusal umutsuzluğun üstesinden gelebilir insan, ama metafizik umutsuzluğa her daim yenik düşecektir. Geçici

çareler çare değildir. Her insan bir kez bile olsa, bilinç ya da duygular aracılığıyla bu hakikatle yüz yüze gelir. Adını koyarak anlayan olabilir, yalnızca hissederek yaşantısını duyan olabilir, fakat her halükarda bu olaylara maruz kalacak her insan bir şekilde bu durumun ağırlığını sırtında hisseder. Metafizik umutsuzluğun çaresi, yaşamın özüne sirayet eden iz bırakıcı sorunlar yaratan olayların potansiyelliği olabilir. Oysa ne acı, ne hastalık, ne ölüm, ne de ayrılık potansiyel birer durumdur. Her biri zaten her an çok sayıda insanın yaşamını raydan çıkarır. Tek tek durumlarla varlık kazanmaları, onların potansiyeller oldukları anlamına gelmez, yalnızca varlık tarzlarının tekiller aracılığıyla olanaklı olduğunu gösterir. Tam da bu yüzdendir ki, umut için nedenler arayıp durmamıza rağmen, umutsuzluk bizi bir gölge gibi takip eder. Grek felsefesinden varoluşçu felsefeye kadar yaşamın bir yük olarak görülmesinin temel nedeni budur. Sayısız yorucu deneyimimize rağmen, çocuksu oyunlarımızdan teselli aramamız sadece çaresizlik belirtisidir. Bütün oyalanma araçlarımız: bilimimiz, felsefemiz, sanatımız, sporumuz ve diğer eğlence etkinliklerimiz...

"HOMO LUDENS"

Deneyimlerini, varoluşunu gerçeklik düzlemine taşıyan kanlıcanlı deneyimlerini, bin yılların trajik mirasını, inançlarına, gerçekliği ya da haklılığı konusunda hiçbir belirtinin olmadığı inançlarına, fütursuzca kurban etmesi ve bundan da huzur duyması insanın alâmetifarikasıdır. Bin yıllardır içinde olduğu dünyadan kuşku duyup, olduğunu varsaydığı bir dünyaya mutlak bir biçimde teslim olan bir varlığın derin çelişkisini bu denli uzun zamandır göz ardı etmiş olması bilinçsizlikten değil, tam aksine bilinçten kaynaklanıyor. İnsanın dünyasını bilme arzusu da, söz konusu dünyayı öte dünyanın hizmetine sunması da bilinç sahibi olmasından geliyor. Dünyasının amacını ve ereğini bilmek istiyor, ama bilemiyor. Haliyle geriliyor, sıkılıyor. Sonra hayallere sığınıyor. Bilinç devinime geçiyor, fakat sonuca ulaşamıyor. Ne var ki geri de çekilmiyor, hayalleri tetikliyor. Hayal gerilimini almak için insanın gerçeklikten kurtulmasını çare olarak görüyor. Böylece olanın ağırlığını, olmayanın hafifliğiyle ber-

taraf ediyor. En azından dengeliyor. Olan dünya, olup olmadığına dair hiçbir emare olmayan dünyaya teslim ediliyor, onun tarafından şekilleniyor. Her türden "kurban" fikrinden doğan tüm ritüel ve edimler, gerçekliğin dehşeti adına masumiyetin tahrip edilmesiyle sonuçlanıyor. Üstelik insan bu vahşeti o denli doğal yapıyor ki, bilinç felce uğruyor. Demek ki bilinçli bir edimin sonucu tam anlamıyla bilincin yadsınması oluyor. Kolektif hareketlerinde gördüğü halde bilerek susmayı yeğliyormuş havası yayıyor insan. Gönüllü bir teslimiyet... Bir "öyleymiş" havası yaratma... Oyuncudur insan, en usta oyuncu... Uzunca bir oyun oynuyor. Üstelik kendini de ikna ediyor.

NİETZSCHE VE CAMUS

Sahip oldukları derin duyarlılıkları tüm satırlarına canlılık olarak yansıyan bu iki filozof, varoluş ve yaşam sorunlarına karşı baş döndürücü bir hassasiyet taşırlar. Ne var ki ikisinin söz konusu sorunlara yaklaşım biçimi taban tabana zıttır. Nietzsche varoluş ve yaşam sorunları karşısında kişinin alacağı tavırları merkeze alır, Camus insan türünün yazgısını... Nietzsche kişinin karşısına yaşamı koyar, Camus yaşamın karşısına insanı... Nietzsche kişinin yaşamın içinde kendine biçtiği görevi önemser, Camus yaşamın insana yüklediği yükün ağırlığının hesabını yapar. Nietzsche doğrudan kişinin gücüne diker gözlerini, Camus yaşamın sert yönüne karşı insanın çektiği eziyetlere... Bu nedenle Nietzsche olabildiğince acımasızdır ve sert bir dille konuşur, Camus nazik ve yumuşaktır. Nietzsche merhameti tehlikeli bulur, Camus ona teslim olur. Nietzsche kişinin karşısında yalnızca bir sahne bulduğunu, onun içinde dekorlar yaratmanın ve ona uygun bir oyun çıkartmanın, onun kendi yazgısı olduğunu düşünür, Camus insanın sahneyi, dekoru ve oyunun metnini karşısında hazır bulduğunu, onun yalnızca rolüne yan anlamlar yükleyerek yön verdiğini düşünür. Bu nedenle Nietzsche'nin her sözü bir müdahaledir, Camus'nun yalnızca betimleme... Nietzsche yargılamaktan pek hoşlanır, Camus yumuşak bir ses tonuyla "ne yazık!" der. Tam da bu nedenle Nietzsche Zerdüşt'tür, Camus ise Meursault.

MANTIK İLE AHLAK

Hiç anlamsız değil, ama tamamen mantıksız. Mantıktan yoksunluk değil, mantığa aykırılık... Öncüllerin ve sonuçların gerçeklikle ilişkisini basit bir hamleyle değiştirme konusunda marifetli olmak, çok canlı bir zihnin belirtisi de olabilir çok zayıf bir zihnin de. Fakat çok canlı bir zihin ile güçlü bir bencilliğin de... Anlık bir mantık, hatları belirgin olmayan bir mantık... Yahut çok dar bir yaşam, çok öznel bir dünya... Bütün koşullar, bütün öncül ve sonuçlar sabittir, fakat muhataplar ve maruz kalanlar değişkendir. Aynı duruma maruz kalan insanları farklı öncüllerle ve farklı sonuçlarla değerlendirmek koca bir sefaletin belirtisidir.

AHLAK VE MUĞLAKLIK

Ahlak felsefesinin, dinlerin, ideolojilerin her türden çabasına rağmen, ahlakdışı bir dünyanın varlığını sürdürmesi, hatta kötünün iyi karşısında kazandığı tarihsel zafer, ahlak filozofunun kafasını karıştırıyor. Bu günlerde kötünün olgusal üstünlüğü vesilesiyle ahlakın muğlâk olduğunu bildiren filozofların sayısında belirgin bir artış görülüyor. Hâlbuki kötülük hangi devirde üstün olmadı ki? Ahlakın muğlâklığı... Nedir, acaba? İşte yaygın cevap: ahlak alanı, belirsizlikler alanıdır; karmaşanın, kargaşanın hâkim olduğu bir alan... Ve ahlakın varlık kazanmasının, iyinin hüküm sürmesinin hiçbir garantisi yoktur. Bu tespit, olgusal olarak yadsınamaz. Peki ama bu, ahlakın, iyinin alanı olarak ahlakın muğlâklığı anlamına geliyor mu? Sözgelimi, değerler belirsiz mi? İyi kuşkulu mu? İyi bir eylem tespit edilemez mi? Eğer durum buysa, ahlaki bir benlik yoktur, yalnızca rastlantı eseri iyiye gerçeklik kazandıran eylemler vardır. Taşıyıcısının "kişi" olmadığı eylemler... Kant çok önceden böyle yanlış hesapların yapılacağını görmüştü. Önlemini aldı. Ama yanlış hesaplar yapmaya yatkın olanlar, zaten her durumda hesaplarını yaparlar. Ahlak yasasının koşulsuzluğunu, eylemlerin koşulsuzluğu şeklinde anladılar. Kant, "kişi" hakkında konuştu, onlar dünyaya yüklediler. Koşulsuz bir eylem; yani zaman ve mekân üstü bir eylem... Kant asla bu kadar acayip düşünmez. Böyle garip bir dünya tasarlayan bir filozof

olmaz. Üstelik zaten Kant'ı suçlayanlar da böyle düşünmüyorlar. Kant'ı böyle düşünmekle suçluyorlar. Çok da gururlular. Büyük bir güvenle söz konusu hatanın büyüklüğünden yakınıp duruyorlar. Zira her şeye rağmen, basit şeyler keşfetmenin bir büyüklük belirtisi olmadığını biliyorlar. Bir büyük filozofta basit bir hata yakaladılar ya! Oysa basit hatalar uydurmak çok daha büyük bir basitlik alametidir. Allahtan, *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni, kutsal kitaplar kadar kolay değiştiremiyorlar!

Ahlaklılığın, erdemin, değerlerle varlık kazanan ahlaki eylemlerin zor oldukları yadsınmayacak ölçüde kesindir; çünkü kötülük yaygındır. İnsan, yapıp yapmama arasında kalabilir. Yaptıklarından pişmanlık duyabilir, yapmadığı için vicdan azabı çekebilir. Planlayıp vazgeçebilir, vazgeçtiğini yeniden yapmak isteyebilir. Bile bile ahlaksızlık yapabilir, ahlaki olduğundan emin olduğu bir şey yapmaktan kaçınabilir. Ama bütün bunlar, ahlaklılığın belirsiz olduğunu göstermez. Ahlaklılık, gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesinden bağımsız bir ide, bir anlam olarak vardır, "oradadır", çerçevesi ve sınırları bellidir. Bu nedenle yapılması gereken açısından hiçbir sorun yoktur. Kişi isterse, yapabilir. Kafası karışabilir, canı sıkılabilir, isteği azalabilir, zarara uğrayabilir, ama yine de yapabilir. Ahlaki failin, bilgi eksikliği dolayısıyla, kafasının karışması da ahlaki muğlâklığın gerekçesi değildir. Kişinin bilgisinin eksikliği, bilgide-eksiklik anlamına gelmez. Ahlaki muğlâklık, ancak neyin ahlaki olduğunun, iyinin ne olduğunun tespitinin ontik olanaksızlığı durumunda söz konusu olabilir. Ancak bu, ahlakın güvende olduğunu göstermez. Thelike geçmiş değildir. Üstelik tamamen geçeceğe de benzemiyor. Kişi, iyilik konusunda bilgisel bir eksiklik taşımayabilir, koşulların gerekliliğinden emin olabilir, sağlam bir istek taşıyabilir, ama yine de ahlaki eylemeyebilir. İyi bir karakterden bir kötülük gelmeyeceğini kim iddia edebilir? Böyle bir durumla karşılaşmayan mı var? Kafa karışıklığından muaf bir insan mı var? Hayatın durumları karşısında çatışma yaşamayan biri? İsteklerini, insanlarla yaşamaya başladıktan sonra değiştirmeyen biri? Bunlar insandan ve yaşamdan kaynaklanır. İnsan muğlâktır, yaşam muğlâktır. İnsan muğlâktır; çünkü sayısız farklı, hatta karşıt istek taşır, sayısız sağlam olmayan fikir... Yaşam muğlâktır; çünkü sayısız farklı, hatta karşıt yaşantı taşır, sayı-

sız ortam... İnsan da yaşam da hem ontik hem de bilgi bakımında muğlâklık barındırır.

MECBURİYETİN KÖTÜLÜĞÜ

İyilik yapmayı hiç bilmeyenler çok gördüm, ama arada bir kötülük yapmayı bilmeyenlerle de karşılaştım. Hayret, niteliği ne olursa olsun, üstesinden gelinmiş zorlukların sonucudur. Öyleyse iki tip karşısında da hayrete düşmekten yadırganacak hiçbir şey yoktur. Ama yine de ilk tipe alışkındır insanlık. Zira zaten az bulunan iyi insanların karşısına her an dikiliverecek kadar bütün mekâna yayılmışlardır. Ne yaptıklarını biliyorlar, neden yaptıklarını biliyorlar, ama bilgiyi bilmiyorlar, bilmeyi bilmiyorlar, bilgeliği bilmiyorlar. Velhasıl hayatı ve insanı bilmiyorlar. Fakat ne çare! Canlı olan herşey yaşar. Ve her yaşayan bir etki yaratır. Dünya şu ya da bu şekilde onların da dünyasıdır. Onlar da yaşama yön veriyorlar. Çetin yaşam artık tamamen çekilmez bir hal alıyor. Demek ki asıl sarsıcı olan kötülük yapmayı bilmeyenlerdir. Bu zalim yaşama katlanmakla kalmıyor, ona direniyorlar. İyiliğe karşı duranlar değil, iyilikten tam anlamıyla nefret edenleri umursamazlıkla karşılamak ne yüce bir güçtür! Bir iç burkulması, bir yürek daralması... Oysa kötülük yapanın kötülüğü can yakıyor. Amansız bir inat, iyileşmek bilmez rencide etmeye yönelik bir karakter, dinmek bilmez bir değerden düşürme özlemi, sınırsız bir yok etme isteği... Felç edici bir memnuniyetsizlik... Bencillik değil, başkasına karşı olma duygusu. Kazanma değil, yalnızca kaybettirme arzusu... Bu nedenle iyilik yapmayı bilmeyen, içe kapanık değildir, aksine fazla dışa dönüktür. Başkalarında değer belirtisi taşıyan her şeye karşı olabildiğince keskindir gözleri. Zira ilkece önce yok edilmesi gerektiğine inandığını arar.

Fakat kötülük yapmayı bilmeyenler de ne yaptıklarını biliyorlar, neden yaptıklarını biliyorlar. Bilmekten kaynaklanan bir bilgisizlik... Ama kötülerin bilmediklerini de biliyorlar; bilmeyi biliyorlar, bilgiyi biliyorlar, bilgeliği biliyorlar. Velhasıl hayatı ve insanı biliyorlar. Bilmedikleri şey, iyilik yapmayı bilmeyenin çok iyi bildiği şeydir; kötülük yapma isteği. Bu nedenle kötülük barındıran her türden eylem ve edimden ısrarla uzak duruyorlar. Direnç gösteriyorlar,

didiniyorlar... Ama yoğun kötülük karşısında sersemletici ölçüde hırpalanıyorlar. Dehşete kapılıyorlar, öfke duyuyorlar, kaçınıyorlar, geziniyorlar, oradan oraya koşturuyorlar, çare arıyorlar, ama kurtulamıyorlar. Zarar üstüne zarar... Çok meşakkatli bir dünya... İyi bir yaşam için binbir güçlükle verilen bütün çabaların, kötülük yapmak için her türden çabayı sarf edenler tarafından bertaraf edilmesi can yakıcıdır. Çatışan nedenlerin, yaşantıların gerilimi, onları ne yapacakları konusunda kararsız kalmaya itiyor. Ve sonunda kötüler, iyiye, bilmediğini yaptırıyorlar. Zira insanı sıkıştıran bütün durumlar kısıtlı sayıda eylem tarzı barındırıyor. Ustalık, yalnızca yapma becerisine sahip olmak değildir, yaptırma becerisini de taşımaktır. Demek ki kötülük yapmayı bilmemek, kötülük yapmamak anlamına gelmiyor, yalnızca sonuçlarına katlanmayı beceremememek anlamına geliyor. Kötülük artık bir zorunluluktur, bir kaçınılmazlıktır. İnsanın kaçındığının arayışına çıktığı da olur. Zorunlu olduğunu biliyorlar, yapmaları gerektiğine en katı biçimde inanıyorlar, ama yapmış olmayı kabullenemiyorlar. Vicdan azabı değil, vicdan sızısı... Vicdan bir şekilde sesini duyurur. Öyle ki doğru yeri bulmayınca, olmaması gereken kişiye musallat olur. Ama hiçbir şey doğal yerinin dışında doğal durmaz. Olmaması gereken yerde yumuşak, ama incitici yüzünü gösteren bir vicdan... Artık merhamet ve acıma en çıplak biçimiyle belirir. Onur kırmış olmanın suçluluğu hızla yayılır. Ama geçici de olsa gereksiz bir pişmanlık... Bundan böyle tehlike yeniden doğmuştur. Kötüye acıma, kötülüğün önündeki engeli kaldırmıştır. Kötülük yapmayı bilmeyen bunu bilir. Ama yine de canını yakan şeyi yapmaktan kaçınamaz.

ÇAĞIN KAZANÇSIZ İDEALİ

Daha doğmadan peşinde koşmamız gereken bütün ideallerin muayyen olduğu bir dünyaya hiç doğmamış olmak daha iyi olmaz mıydı? Bu, elbette, varoluşun bütün cazibesini sarsar. Fakat idealin kendisi, aynı zamanda, yaşama iştahını kapatır. *İyi para getiren bir kariyer*... Çözümsüz bir paradoks... İnsan, her halükarda deforme olur. Bu "cezbedici" kariyere sahip olamayanlar, elbette, sıkıntı çekerler, ama sahip olanlar, çektikleri acıyı hissedemeyecek ölçüde ben-

bilincinden yoksunlar. Kendinden bihaber olmak... Evet, çok para kazanırlar, ama çok çalışarak... Peki sonuç? Çok para harcayan bir kadının kocası veya bir erkeğin karısı olmak... Paradan başka hiçbir şey telaffuz etmeyen bir ya da birkaç çocuğun babası veya annesi olarak anılmak... Birikimi fazlaca birikmiş bir "müstesna" şahıs olarak ölmek... Canlılığın her türden belirtisini taşıyan, ama insani bir yaşama dair hiçbir belirti taşımayan bir tür hareketlilik. Meğer "daha iyi yaşamak" uğruna kazanılan para, yaşamaya ayrılacak zamanı satın alıyormuş. Bir gün gelir, çağın ideal insanı, zamanı olsa dahi, artık yaşamaya mecalinin kalmadığını anlar. Ve geride yalnızca para kalır...

BİRAZ İTİDAL

Bütün erdemlerde olduğu gibi, dayanışma ihtiyacı da bir eksiklik alametidir. Acı, keder ya da düşkünlük olmasaydı, güç ortaklığına gereksinim olmazdı. Fakat hiçbir ortaklık, ortakların eşitliğini şart koşmaz. Adalet duygusu, yalnızca nasipsizlerin kalbinde yer edinmez. Dayanışma eşitliği dışlamaz, fakat zorunlu bir koşul olarak da görmez. Dayanışma ne imkân eşitliği ne sınıfsal benzerlik ne de fiziksel yakınlık gerektirir. Sadece amaç ortaklığına gereksinim duyar. Üstelik en soylu dayanışma, başkalarının yardımına gereksinim duymayacak güçte olmalarına rağmen, mazlumun yanında yer alanların eseridir. Fakat kalıcılık gerektirmeyen bir erdem... Sürekli bir dayanışma öyle matah bir şey değildir. Ne türden olursa olsun, sonuca ulaşmış ya da karşısında doğduğu gerçeklik koşullarını aşmış her dayanışma işbirliğine dönüşür. Bütün sürü ahlakları, mutlaklaştırılmış bir "dayanışmanın" ürünüdür. Yoksa kalabalık, böyle şevkle dayanışma çağrısı yapar mıydı hiç? Kolektif bir vicdan yaratma çabası, vicdanın tahribatıyla sonuçlanır. Kişisel olanı toplumsallaştırmak, toplumu güçlendirmez, yalnızca bireyi zayıflatır. Önce şeyleri doğalarından edip, sonra erdem mertebesine çıkarmak... Erdemlerden bir iz kalmıyor; amacını aşan bir erdem nasıl bir şey olabilir ki?

DÜRÜSTLÜK: KENDİNE MUHTAÇ

Her kesimden her türden övgüyü almasına rağmen, insanların ezici çoğunluğunun, kendisine karşı takınıldığında, huzurunda korkuyla titremeye başladığı değer. Zor ve yakıcı değer... Dürüstlüğe düzülen şatafatlı övgülerin güçlülüğü ile ona duyulan inancın zayıflığı arasında doğru bir orantı vardır. Ne kadar çok öneriliyorsa, ondan o kadar çok uzaklaşılıyor. Neden çok açıktır! Dışladığı tutumları ve eylemleri gerektiriyor. Çok övülüyorsa, ona çok ihtiyaç duyuluyordur. Demek ki yeterince sahici olan pek az insan vardır. Tam da bu nedenle, karşıt bir tutumla güçlü bir şekilde savunulan yegâne değerdir. Dürüstlükle sahtekârca kurulan ilişkinin olağanlaştığını görmüyor musunuz? Öyleyse neden hala insanların heyecanlarına kanıyorsunuz? Fakat çok daha büyük bir tehlike var: ya bilgisiz insanın eline geçerse! Sınırları ne çok zorlanıyor! Bir de bakıyorsunuz ki, hemen sonra haddini bilmezliğe ya da küstahlığa dönüşüyor. Dürüstlük hiç kimsede tek başına sevimli durmuyor, biraz ölçülülük gerektiriyor.

YA SABIR

Sabretmek özsel olarak bir tür dirençtir. İstenmedik veya pişmanlık yaratacağı kesin olan, ama kesinliği bilinmeyen ya da kabul edilmeyen eylemlerin, tavır ve tutumların yaratacağı olası sonuçlara dair bir direniş... Bu nedenle kesinlikle başkalarına gösterilen bir inat değildir, failin kendine karşı kazandığı bir zaferdir. Zira içsel bir deneyim olarak kişinin kendisiyle savaşımından doğar. Yaşam koşullarının, insanlık durumlarının insanı tabi tuttuğu bir tür sınav... Mücadele, münakaşa, kafa karışıklığı, kaybolma riski, tedirginlik... Hemen arkasında huzurun yattığı bir yorgunluk...

MODERN "MASUMİYETİN" *NEDENİ*

Sahici olmayanın maskesi kötülük tarafından düşürülür. Sahtekârlık, kişinin kötülüğe karşı söylemi ile ona gerçeklik kazandırmaya yönelik eğilimi arasındaki çelişkide belirir. Daha bir süre önce heyecanla reddettiğini şimdi şevkle yapınca tüm foyası ortaya çıkar.

Ama akıl almaz bir stratejiyle tehlikeyi savuşturmaya çalışır. Ustaca bir manevrayla kötülüğü insandan koparır, soyutlar, kendi başına bir şey haline getirir. Elbette bu, kendi insanlığına dair bir kuşku taşıdığını imlemez. Sadece insan tarafından yapılanın insani olmayan aşırı bir boyutu olduğuna vurgu yapmak ister. Kötünün olgusallığını, kendisinin haklılığının gerekçesi ilan eder. Kötü olanın yalnızca varlığını ise, onun kaçınılmazlığının nedeni olarak gösterir. Her türden hesap sorma, sorgulama teşebbüsünü, uygun bir ses tonu eşliğinde tek tek sayılan nedenler aracılığıyla bertaraf etmeye gayret eder. Yaptığı şeyin kötü olduğunu inkâr etmez, nedenli olduğunu kanıtlamaya çalışır. Böylece nedenler arasında her tür nitelik farkını eritir. Bir nedenin olması kâfidir. Sözgelimi haksızlık yapmanın gerekçesi, haksızlığın aşırı yaygınlaşmış olmasıdır, adaletsizliğin gerekçesi başkasının da adaletsizlik yapmasıdır, insan harcamanın gerekçesi, aksi durumda birileri tarafından can sıkıntısına maruz bırakılacağına dair güçlü inançtır. Artık nedenin de hiçbir önemi kalmaz. Zira bundan böyle ikili, ama karşıt bir iş görür; kötü olanı varlığa getiren neden, failin "masumiyetinin" de nedenidir. Kötülüğün olgusal nedeni, masumiyetin biçimsel nedeni mertebesine çıkarır. "Kötülük yaptım; çünkü masumum." Mantık sarsıntılar geçirir, ama sahtelik güç kazanır. Riyakârlık... Bir tür hokkabazlık...

SAHİCİ BİR ÖZLEM: SAHİCİLİĞE ÖZLEM

İnsanın tarihi, *İnsanlığın* beklentileri ile *insanların* yaptıkları arasındaki çatışmanın müstesna serüveninin tarihidir. İnsanlığa kulak vermek ile insanı temaşa etmek bir tür azap çekme deneyimidir. Gerilim ve çelişkinin dehşete düşürücü ağırlığı... "Savaşa hayır" çığlıkları yeni savaş çağrıları oluyor. "Geleceğe" duyulan umutlar "şimdi"nin bitimsiz umut kırıcı deneyimleri tarafından yalanlanıyor. Tüm değerlerin varlık nedeni, insan ile "değerler" arasındaki neden-sonuç ilişkisinin tersyüz edilmesinden dolayı, bizzat "değerlere" kurban ediliyor. Hakikat yol göstermiyor, yolun sonuna getiriyor. Paylaşım tüketimin aracı oluyor. İnsan hiçbir zaman olmak istediği şey olmadı ya da her zaman olduğu şey olmaktan kurtulmak için çabaladı. Ama fazla iyimserlik işe yaramıyor; her zaman sahicilikten kaçmış da ola-

bilir.

SARHOŞ İNSANLARIN "ZAMANI"

Değerler adına geleceğe dayanarak yaşamak, umutsuzca ya da umutla, yalnızca kişinin her bir kararının, eyleminin, işinin rengini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda değerleri de yaşamdan koparır. Bütün değerden düşmeler, gelecekte yaşama yanılsamasından doğar. Gelecek, "uygunluk" kavramıyla şekillenir. Ama bu "uygun" zamanı beklemek, hem değerleri kendi gerçeklik koşullarından koparır hem de koşullu hale getirir. Bir anlamda değere "uygun" olan ile kişiye "uygun" olan arasında bir çatışma... Ve kişiye "uygun" olan uğruna, değerleri "uygun" olmayan bir zamana ertelemek... Adalet, adil olmanın gerektiği, adalet sorunlarıyla yüz yüze gelindiği zaman değil, adaleti gerçekleştirdiğinde, kişinin hanesine kişisel bir kayıp olarak yazılmayacağı kesinleştiği bir zamanda korunur. Adalet içermeyen bir tür *adi*llik... Bütün adaletsizliklerin en riyakâr olanı... Bir bahanecilik oyunu... Zamana dayanmak, değerleri tersyüz etmektir.

DEĞERLERİN FERYADI

Hoşgörü, metanet, tevazu, olgunluk değerlerinin her biri aynı zamanda büyük bir stratejinin; yani ince manevralarla gerçekleştirilmek istenen erdemden yoksun eylemlerin ve tutumların belirtileri olarak da görülebilir. Değerlerin koşulsuz bir biçimde değer koruduklarına ilişkin inanç, iflah olmaz bir saflığın işaretidir. Üstelik değerlerin örtüsüyle gizlenmiş kötülük, en nihayetinde değerlere aykırılığın en yaman düşmanları tarafından dahi önlenemeyecek olan kötülüktür.

HAYVANA NAZARAN

İnsan türünün değerli olduğuna ilişkin mahut, ama katılığından hiçbir şey kaybetmeyen inancın temelinde diğer canlıların yapısına dair bilginin yer alması, aynı zamanda bu değerin değerine ilişkin kuşkunun da kaynağıdır. Zaten değer yaratma kapasitesi taşımadığı

için değerli olma olasılığı hiç olmayan, dolayısıyla ontik olarak her nasılsa öyle olan bir varlığın *olmayan* niteliklerini, bir başka türün *olan* niteliklerinin değeri için veri alınması, ancak mantığının yanlış kullanımının işareti olabilir. Bir türün sahip olduğu nitelikler, bir başkasında olmadığı için o türe değer katmadığı gibi, birinin kimi özelliklerden yoksun oluşu, bir diğerinin sahip olduğu özelliklere hiçbir değer katmaz. Üstelik karşılaştırmanın ontik değil, bilgi kuramsal bir işlev taşıdığı da söylenemez. Zira değerli olanla karşılaştırılarak değerden yoksunluk tespit edilebilir, ama değerden yoksun olandan hareketle değerli olan tespit edilemez. Böyle bir karşılaştırma aracılığıyla söylenebilecek tek şey şudur: yoksunluk içinde olan değerli niteliklere sahip değildir. Öyleyse hayvanın değerlerden yoksun oluşu veya değer yaratamıyor olması, insanın değerlerinin bilinme nedeni değildir. Neden açıktır: değer kendi başına bir şey olmasına rağmen, değerden yoksunluk bir şey değildir, yalnızca bir eksikliktir. Ve bir şey olanın bilgisine, yalnızca kendisinden hareketle ulaşılabilir. Hayvan ile insan arasında değer bakımından bir karşılaştırma, yalnız ve yalnız eğitsel bir amaçla, örneğin konunun daha anlaşılır kılınması amacıyla yapılabilir.

ETİKÇİLİK: ZARARLI BİR UZMANLIK

Etik bir kişi olmak ya da etik değerleri savunmak olarak değil, etikle meslek icabı ilgilenmek olarak etikçilik... Şaşırtıcı gelebilir, ama bu, etiği, zamana direnen o güçlü tahtından eder. Bir işin adıdır etikçilik. Üstelik hiç de şirin olmayan bir ad... Herhangi bir iş gibi bir iş... Aşçılık, garsonluk, çiftçilik, öğretmenlik gibi bir iş... Büyük bir kayıp! Bir yaşam durumu, bir tavır ya da tutum bir işe dönüştürüldüğü an, tüm anlamını iflah olamaz bir biçimde yitiriverir. Ahlaklı olmayı göze almaya değer bir tutum olarak görmeyenlerin ahlakın kuramıyla ilgilenmeleri, ahlakın önündeki en büyük tehlikedir. Açıktır ki her iş, en iyi, erbabının elinde gerçek değerine sahip ürünler verir. Peki, kimdir, etikçiliğin erbapları? Takıldıkları mekânlarına bakılırsa, belirli filozofların, bilim insanlarının ya da din adamlarının kuramlarını yahut görüşlerini aktaran kişiler. Oysa etik ve ahlaklılık kürsülerde verilen dini ya da akademik vaazların adı değildir. Etik de

ahlaklılık da, belirli türden eylemlerle gerçeklik kazanan bir ilişkinin, tutumun, tavrın veya eylemin adıdır. Felsefe ya da bilim tarihinde dolaşan etik kuramların, kutsal kitaplarda yazılan ahlaki sözlerin hiç birinden haberdar olmadığı halde, ahlaklılığı en ince biçimiyle yaşam tarzı haline getiren insanların sayısı karşısında uzun süre zihnime lanet okudum, ama üniversite kürsülerinde, dini mekânlarda her gün buğulu gözlerle, titrek bir ses tonuyla ahlak hakkında konuştuğu halde, her attığı adımda ahlaksızlık yapan insanların sayısı karşısında sürekli gözlerime haksızlık yapmaktan da vazgeçtim. Ahlaklı olanlar kazançtır, ahlaksızlara dair iyimser bütün beklentilere ise son verdim. Ama işte, ahlaklı olmak ile olmamak arasında gidip gelenlerin ahlaklı olmaya dair tüm cesaretini yıkıverenler, kendilerinden bu umut kesilenlerdir.

SOKRATES'İN ÇARESİZLİĞİ

Sokrates'ten bu yana, resmi ahlakçılar –ve/ya da toplum ahlakçıları-, "resmi olmayan erdemi" gençler için zehir ilan ettiler. Peki, ahlak, bir Sokrates'in her zaman çıkacağını göremeyenden medet umar mı? Ve her zehrin bizzat kendisinin panzehiri olduğunu bilmeyen gencin "ahlakını" bozmaya Sokrates'in gücü yeter mi?

AYKIRI BİR BEKLENTİ

İnsanlardan kendilerini olduğu gibi tanıtmalarını beklemek, değerlendirme yapana tanınan bir hak değildir. Ama doğru değerlendirme konusunda her türden güce sahip olması gerektiğini bilmek, her değerlendirme yapanın ödevidir. Zira değerlendirilenle zaten her nasılsa, öyle ilişki kurmak zorunda olduğundan, ilişki kurmak için onun değişmesini bekleyemez, ama ilişki kurulmayacak biri olduğuna karar verdiğinde ilişkiden kaçınabilir..

YAZAR

Her yazar, yazmaya başlamadan önce sıkı bir okurdur. Kitaplarla ilk bağı böyle kurulur. Amatörce yazmaya başladığı dönemde, oku-

mayla olan bağı biraz zayıflar. Bu dönemde okumasının amacı, ilk dönemdeki gibi bilgiye karşı çektiği derin susuzluk değil, yazdıklarına ustalıklı bir hava vermek için cümlelerini süslerle heybetli kılma ve yazdıklarını içerik bakımından zenginleştirme isteğidir. Yazmakta ustalaştığı dönem okumaya son verdiği dönemdir. Arada bir kimi kitapları karıştırması, hatta kimilerini sonuna kadar okuması, okumaya umutla yaklaştığını göstermez. Fakat okumaya son vermesinin nedeni, zaman bulamaması değil, yazmanın bir deneyim işi olduğunu anlamasıdır. Her yazar, ne kadar çok yazar, ne kadar çok şey yazarsa yazsın, hiçbirinin kendi deneyimlerinin yerini tutmadığını bilir. Her yazar, deneyimlerinin ve yaşantılarının diğer tüm insanların deneyim ve yaşantılarından farklı ve yazılmaya layık olduğunu düşünür. Zaten başka türlü yazamaz. Hayır! Çok fazla yazar tanımıyorum, sadece çok fazla yazarın yazılarının tarihini biliyorum.

"NASİBİ KITLAR"

Akademisyenlik ile yaratıcılık arasında kurulan zorunlu ilişki, insanlık tarihinin en bayağı yanılgılardan biridir. Akademisyenlerin bu zamana kadar bunu keşfedememiş olmaları da bunun en sağlam delilidir. Belki mantığın sınırları içinde kalarak, akademisyenlik ile yaratıcılık arasında ters bir orantı olduğu iddia edilemez, ama aynı sınırlar içinde hareket edildiğinde, ikisi arasında hiçbir doğru orantı da kurulamaz. Ama elbette bu, akademisyenliğin yaratıcılık için ölümcül bir tehdit olduğu hakikatini değiştirmez. Her akademisyene, yaratıcılıktan yoksun insan gözüyle bakılamazsa da, akademisyenliğin yaygın değerlerine bağlı kalan her akademisyene, yaratıcılıktan - eğer varsa- olacak insan gözüyle bakılabilir. Nedenler oldukça açıktır: yaratıcılık kurumsallaşmaya gelmez, kalıplara sığmaz, hiçbir kuralla riayet etmez, suskun kalmaya izin vermez, rutinleşmiş bir yaşam tarzına kolay kolay alışmaz. Fikirleri çoğunlukla gayri-şahsi olan akademisyenlerin cemaat temelli bir düşünce benimsemeleri tesadüf değildir. Ortalama akademisyenlerin, genelde yaratıcı kişileri, kişiliğini akademinin adabı-muaşeretine aykırı ilan edip, evcilleştirmeye ya da akademiden uzaklaştırma gayretinde olmalarının gerisinde yaratıcılığın bu taşkın doğasına karşı duydukları alerji yatar. Zira

ölümsüzlüğe inandırılmış ölümlü şahıslar, insanlığa uzun ömürlü bir miras bırakanları öldürmeden yaşama bağlanamazlar. Akademisyenlerin yaptıkları doğru olmasa da, değerlendirmeleri, en azından akademisyenlik için taşıdığı imlemler bakımından, tamamen doğrudur. Nelerdir gerçek akademisyenin kişiliğini böyle "çekici kılan" akademisyenliğin şu yakıcı "değerleri"? Düşünmeye olan katı bağlılığından dolayı bütüncül görüşleri benimsemeye karşı alerjisi olan, dürüstlüğe duyduğu sarsılmaz inançtan dolayı boyun eğmeye yanaşmayan, çıkardan bihaber olması nedeniyle dostluğu bakışımsız gören, duyarlılığından dolayı aşırı taşkın ve canlı olan, taşkınlığı sayesinde özgür ve özgün olan şu akademide tutunamayanların bir türlü bağlı kalmayı beceremedikleridir.

Akademisyen Zaman-dışı değildir, ama "Zaman"ın hükmü akademisyene geçmez. Bu nedenle dehadan iyi akademisyen olmaz. Akademisyen, dönemlik yaşayan bir türdür; bir dönem –uzun bir dönem– mutlaka birilerine sığınan, bir başka dönem birilerine "sığınak" –korunaklı olmayan bir sığınak– olandır. Sığınak suskunluk gerektirdiğinden, sığıntı suskun kalmayı becermekle övünür. Fakat suskunluğu alışkanlık haline getiren, mutlak sessizlik ister. İşte, genç akademisyenin içini kemiren intikamın da, yaşlı akademisyenin başının etini yiyen kuşkunun da kökleri burada gizlidir. Bu nedenle genç akademisyenin yurduna sabır uğramaz; fakat yaşlı akademisyen zamanı durdurmak için neler vermez! Peki, sizce, hakikat, kendini bu denli tahrip olmuş bir kişiliğe sunacak kadar basit midir? Akademisyenlerin "eserleri" ile iddiaları arasındaki uçurum öyle derindir ki, iflah olmaz bir iyimserlikle hareket edilse dahi, onlara ancak şu ad takılabilir: hakikat ketumları. Bir dönem kendinden geçmiş bir edayla peşinde bezgince koştuğu hakikati, bir başka dönem çıkarları ve benlik kaygıları uğruna, kendinden emin bir biçimde ve gururla tahrip etmekten kaçınmaz. Hakikatten, iktidara bulaşmış çirkin bir benlik uğruna feragat etme... Hiç şaşırtıcı değil! Sığınak arayanın hakikati sahiplenmeye mecali yoktur zaten. Küçük bir dünyada "küçük şahıslardan" gördüğü ilgiyle memnuniyet sarhoşu olmuşken, meşakkatli, heybetli ve müstesna keşifler âleminin, dehalarını kanıtladığı insanlarla ilgilenme mecburiyetinin kaldırılamaz yükünü taşımak zorunda olma talihsizliğini hayal edebiliyor musunuz? Entelektüel

etkinliklerin tarihi, dehaların geçit merasiminin sahnesidir. Değil mi ki, dehaları anlamak, aktarmak, onlardan arda kalmış sorunları çözmek, dâhiyane bir zekâ ve duyarlılık gerektirir. Ama bilimin de bir ayak takımına gereksinimi var, –üstelik güzel giyimli. "Gerçek akademisyen her şeyden vazgeçmeyi bilmeli." Sahici insana bütünüyle aykırı gelen bu korkunç tutum, akademisyeni, akademinin içine kök salmış "nasibi-kıtların" değer-yargılarına karşı direnme zahmetinden kurtarır. *Hem dürüst hem de huzurlu akademisyen bulunmaz.*

DEĞERSİZ BİLGİN

"İyi insanların dürüstlüğe verdikleri değer bilginlerin bilime verdikleri değerden daha büyüktür." Rousseau'nun anlamsız bir şekilde ve boş yere bilgi ile dürüstlüğü karşı karşıya getirdiği sanılmasın. İnsan ikisinden birisini seçmek zorunda değildir. Eğer varsa, dürüst bilgin, insanların en değerli olanıdır. Rousseau bunu biliyordu. Fakat bilgili olmak ile dürüst olmak arasında hiçbir zorunlu bağlantının olmadığını da biliyordu. Bilginin rahatlıkla dürüstçe olmayan bir yolda kullanıldığını ve insanlığın başına onulmaz dertler açtığını görmeyecek kadar saf değildi. Bilgisiz, ama dürüst insan sırf kendi varlığıyla dünyaya değer katarken, dürüst olmayan insan, sahip olduğu her türden bilgiyle dünyayı değerden eder. Dürüst olmayan bilgini tehlikeli kılan, kayıtsız-şartsız iyi olmadığı halde, olabildiğince yıkıcı bir bombaya dönüşebilen bilgiye hükmetmesidir. Evet! "Bilgi güçtür." Ama ne her gücün iyi olduğu söylenebilir ne de bilginin tüm gücünün insanı doğanın efendisi yapacak kadar iyi olduğu. –Doğaya tamamen egemen olmanın mutlak bir iyilik olduğu kanıtlandı mı? Bilginlerin sayısının sürekli artmasına rağmen, insanlığın durmadan bedel ödemesinin nedeni, bu hesabın iyi yapılmamış olması olamaz mı?

EBEDİ BENCİL

Tarihe yön verme isteği, güç istencinin en baskın biçimlerinden biridir. Tarihe yön verme eyleminin fail açısından büyük bir kazanım olduğuna dair düşünceler ise, saygınlık isteği olarak güç istencinin bir parçasıdır. Birinci cümledeki güç istenci, bireyin güç istencinin

şaşmaz örneği olarak görülemeyeceği açıktır; çünkü türün yaşamının koşullarına da atıfta bulunuyor olabilir. İkinci cümledeki güç istenci, tarihe yön verme kaygısı taşımayan, ama yine de herhangi bir edim, eylem ve etkinlikle tarihe yön vermiş kişiye dair bir kazanımdan söz ettiğinden, yalnızca ikinci şahısların değer yargılarına göndermede bulunur. Bu haliyle anlaşıldığında, hiçbir sorunla karşılaşmayız, zira tarihin yönünü çizmek, elbette eğer, yönle kastedilen daha insanı bir yaşama doğru gidişse, tam anlamıyla bir erdemdir. Öyleyse tarihe yön veren kişi, edineceği bireysel kazanımlara ek olarak onore edilecektir. Ama ölümsüzlük isteği adına tarihin yem olarak kullanılmasının hiçbir insani gerekçesini göremiyorum. Öldükten sonra adının yaşamasını isteyen birinin, bu isteminin ardındaki o tüyler ürpertici bencillik hayret vericidir. Bu akıl almaz yaşama arzusu, aslında yaşarken sahip olunacak iktidara duyulan aman vermez arzudan başka bir şey değildir. Üstelik tarihe çalınan bir kara leke... Zira sırf tarihe yön verme arzusundan doğan hiçbir dönüştürücü, yön değiştirici buluş ya da başarı yoktur. Tarih, ona saf bir yön verme arzusunun değil, sorunların çözümüne ilişkin derin bir duyarlılığın ve susmak bilmeyen bir merakın eseridir. Ama bu ikisi de eşzamanlı doğduğundan, tarihe damga vurmak rastlantı eseridir; kurgulanmaz, planlanmaz, önceden belirlenmez. Bir sorunla uğraşan, mührü eline almıştır, çözüme ulaştığında, en belirgin biçimiyle damgasını vurmuştur. Ama mührü eline alarak işe başlamadığı gibi, vurduğunda da aklında ölümsüz olmaya dair bir düşünce bulunmaz. İyisi mi? Tarihe damga vurma arzusunu taşıyanlardan kaçmaktır.

YETENEK CELLADI

Bazı sözcüklerden, insanlardan korktuğumdan daha çok korkuyorum. Öldürücü silahlar, korkunç insanlara güç kazandırmaktan başka ne işe yarar! İşte bunlardan ikisi: "eğitim" ve "eğiten." Eğitim: "biçim vermek, 'istendik' bir tip yaratmak..." Eğiten: "bir insana biçim veren, bir dağınıklıktan bir kişilik yaratan..." Eğitim içinde eğitmek: "yetenek mecrasında yaratıcılar yaratmak..." Fakat şu kuşkular var: yaratıcı olmayanın, yaratıcılar yaratması olanaklı mıdır? Peki, ihtiraslı bir gücün yıkma arzusunu engelleyecek eğitsel bir im-

kân var mıdır? "Eğitilen" kişiye çok iş düşüyor: yeteneksiz eğitimciye karşı uyanık olmaya dair bir öz-eğitim...

KAHRAMANLIK

Kahramanlık, görece olarak, o güne değin çözülmemiş ya da çözümü çok zor olan ve bu yüzden olağandan öte bir güç ya da emek gerektiren sorunlara çözüm getiren ya da getirmeye yeltenen kişilerin kazandığı bir payedir. Bahşedilmiş değil, kazanılmış bir paye... Nabza göre şerbet verme sefilliğine yabancılık çekmek muazzam bir emek gerektirir. Fakat yine de kahramanlık, sorunların çözümünü şart koşmaz. Her kahramanın kafasında bir hedef olabilir, ama kahramanlık nihai çözümlerle değil, "çözümsüz" sorunların rahatını bozmakla beslenir. Kahraman yola koyulmakla kahraman olur. Dolayısıyla asla yenilgiye uğramaz. Zaten bir mağluptan da kahraman çıkmaz. Bu nedenle rahatsız bir tiptir; kolay kolay benimsemez, aksaklıkların yanından süzülüp gitmez, olup–bitene arkasını dönmez, gözlerini kapatmaz, kulaklarını tıkamaz. Sorumluluğun doğal, değişmez yeri kahramanın ruhudur. Can sıkıntısının şiddetli, öfkesinin keskin olmasının nedeni budur. Fakat varlığı da can sıkıcıdır –kirli bir çağın göstergesi... Kahramanları bol bir çağ yıkıcıdır.

ÇAĞIN KAHRAMANLARI

Kahramanlar: mutlak değerlerin taşıyıcıları... Eksikliklerin, yoksunlukların aynaları... Çağının en büyük sorunlarına çözüm getirme çabası, aslında çağın eksikliğini duyduğu değerleri deşifre etme girişimidir. Kahraman, çağının insanının yüzüstü bıraktığı değere yüzünü çevirir. Zaten kahramanlık payesini, çağın tininde uyuklayan değeri uyandırmakla kazanır. Çağının insanının çağdaşı olmamak yahut gelecek nesillerle çağdaş olmak... Yazık ki bu çağın kahramanları dürüst kişilerdir. Dürüst insanları kahramanlık mertebesine ulaştıran bir çağ, dürüstlüğün savunucularının rahatsız edici ölçüde azaldığı, buna karşın düşmanlık güdenlerin inanılmaz ölçüde arttığı bir çağdır. Dürüstlüğü olağandışı bir şey olarak gören bir çağdan erdem adına nasıl bir başarı beklenebilir?

SÜRÜNÜN KAHRAMANI

"Kahraman" her zaman takipçileri için bir vicdan olagelmiştir. Takipçi, kahramanın yaptıklarını, kendisinin yapmayı tasarladıklarının gerekçesi olarak görür. Ne can sıkıcı! Zalimin kahramanlaştırıldığının ender rastlanılan bir durum olmadığı o denli açık ki... Öyleyse kahramanlık kültüyle zalimliğin suç olmaktan çıkma, zalimce eylemleri meşru kılmaya yönelik hayran olunası bir nedene dönüşme olasılığı oldukça yüksektir. Riyakârlığın da aptallığın da sınırı yoktur. Kendi başına alındığında reddedilenin, hayran olunan kişiyle ilişkilendirildiğinde onaylanması felç edici bir mantık tutulmasıdır.

GÜÇLÜ VE SUÇLU

Kendini kandırmaya muktedir bir kişi mi? Bu imkânsız! Hakikat olduğuna kanacak kadar güçlü yalanlar tasarlayabilen bir varlık, ancak bilinç bakımından çok gelişmiş bir türün üyesi olabilir. Bu nedenle "kendini kandırma" teranesi, "ne en bilinçli ve kurnaz insanın fark edemeyeceği kadar güçlü yalanlar" ne de "yalanının yalan olduğunu fark edemeyecek kadar bilinçsizlik" söylemiyle açıklanabilir. Zira kişinin, kendi söylediği yalanı, hakikat olarak görmesi için "yalan" ile "hakikat" arasındaki ayırımı görmeye vakıf olması gerekir. Bu da öyle az bir şey değildir. En azından *söylediği* yalanın, yalan olduğunu anlayacak kadar bilinç demektir. Bilinç eksikliği değil, erdem eksikliği... Sakın insanlar, farkında olmama kisvesi altında, sahtekârlıklarını meşru kılmaya yelteniyor olmasınlar? Öyleyse şu iddiada bulunmakta mantık adına hiçbir sakınca yoktur: kendini kandırabilecek kadar güçlü, hiç kimseyi kandıramayacak kadar güçsüz kimse yoktur.

KENDİNE HAYRANLIĞIN BUDALALIĞI

Bütün yöneticilerin, bir yöneticinin her dediğine "evet" diyen çalışanların, ona tamamen karşıt fikir ve ideallere bağlı başka bir yöneticinin söylediklerine de "evet" diyeceğini bilmesine rağmen, her yöneticinin, kendisinin her dediğine "evet" diyenleri doğru değerlen-

dirme yapabilen insanlar olarak addetmesi, yöneticilerin, yöneticiliğin değişken ve kaygan ortamında esnekleşen "zarif" karakterlerinin ürünüdür. Aklı başında yönetici, verdiği her kararla, yaptığı her seçimle kırk yılda yarattığının ya kırk asır yaşayacağının ya da kırk günde yıkılacağının bilincinde olandır.

BİR ZAVALLI

Bana yaşamın ne olduğunu mu soruyorsun? Vereyim sana cevabını! Yaptıkların üzerine düşün! Buldun mu bir şey? İşte yaşam odur! Anlamadın mı? O halde biraz basitleştireyim! Bir kez daha *yaptıkların üzerine* düşün... Bulamadın mı bir şey? İşte yaşam odur! Anlamadın mı? Yaşamı boşuna anlamaya çalışma, eğer günde bir kere bile yaptıklarından pişmanlık duymuyorsan; eğer her olumsuzluktan sonra, başkasının ne kadar sorumlu olduğunu düşünmek yerine, kendi payını düşünmüyorsan... Geceyi beyhude geçirmenin kefaretidir bu! Yatak insan için düşünme okuludur; en iyi orada tanır kendini, en iyi etik derslerini oradan alır. Doğrusu çekilmesi zor bir okul, katlanması yorucu! Uykusuz bir gecenin ardındaki bir sabahın habercisi! Ama hangi erdemli insan yorgunluğu huzursuzluğa tercih etmez? Karanlıkta kısa ve bilinçsiz bir dinlenme uğruna her anı derin bir biçimde hissedilen uzun bir gerilime teslim olma... Ey daha yatağa girer girmez mışıl mışıl uyuyan! Sen, kendine, nasıl oluyor da saygı duyabiliyorsun? Bir günün muhasebesinin verildiği yerdir, her akşamın ardında girilen yatak. Tanrı'ya hesap vereceğin güne mi erteliyorsun, sen ey usta bahane bulucu! Ahhhh! Sen ne kurnazsın, ne planlı! Dahası duyarsız, kafasız, zavallı...

AMANSIZ İNAT

Tarih boyunca tüm bilgi, kanı ve inançlar, duygular arasında bir sıradüzen yaratmaktan hiç çekinmedi. Üstelik her sıradüzen, aynı zamanda bir kesinlik belirtisi taşıyordu. Bir şeyin özsel olarak iyi ya da kötü olduğuna dair iddia, aynı zamanda bir mutlaklık iddiasıdır. İki boyutlu bir mutlaklık: hem hakkında konuşulan şeyin mutlaklığı hem de ona yüklenen sıfatların sınırlarının mutlak belirlenmişliği...

"X kötüdür" ifadesi, X'in mutlak olarak kötü olduğunu bildirmekle kalmaz, aynı zamanda kötülüğün sınırlarını da çizer. Neyin ne kadar kötü olduğu, neyin neden kötü olduğu... Belirli duygular kötüdür, belirli duygular iyi... Kötü her zaman kötüdür, iyi her zaman iyi. Artık her şey keskin bir biçimde sabitlenmiştir. Hayat çok belirgin sınırlara sahiptir, dünyanın nerede son bulduğu biliniyordur. Yaşam hep aynıdır, herkeste aynı... Yaşantılar aynıdır, yaşam olanakları aynıdır, deneyimler aynı... Yaşamın belirgin ve keskin bir rengi vardır. Öyleyse yapılacak şeyler de basit bir şekilde belirlenmiştir. Neyin nasıl değerlendirileceği, neye nasıl yaklaşılacağı, neye karşı nasıl tavır takınılacağı bellidir. Çaba, anlamaya yönelik olmamalı, olanı ezberlemeye yönelik olmalı. Düşünülmemeli, öğrenmeye çalışılmalı. Beklenmedik bir şeyin olması, anormallik olarak görülmeli, beklenmedik bir tavır bilgi eksikliği... Dili deneyimlerin önüne koyan bir perspektif... Fakat dilin sınırları deneyimlerin belirsizliğine çarpar. Ve insan, üstesinden gelemediği çatışmalara teslim olur. Sabit kavramlarla konuşmak, mutlak inançların perspektifiyle bakmak, sistematik teorilerle dünyaya yönelmek ile yönü önceden belirlenemez, rotası çizilemez deneyimlerle yaşamak arasındaki gerilim insanı hırpalar. Bu kadar keskin, kesin, katı ve belirgin olarak betimlenen dünya, deneyimlere farklı görünür. Ne acayip bir durum! Deneyimler, kötü denileni iyi ilan eder, iyi denileni kötü... Kavramları, inançları, teorileri ile deneyimleri arasında sıkışıp kalan insan, her daim çareyi deneyimlerine kuşkuyla yaklaşmakta buldu. Ama aslında hep çaresiz kaldı. Üstelik derin bir tutarsızlık içindeydi. Teori ya da inanç bakımında umut ya iyiydi ya da kötü. Ama deneyimler hem iyi olduğunu gösteriyordu hem de kötü... Geleceğe dair belirsiz bir umut taşımak insanı yaşama bağlar, ama bir şeyden umut etmek can sıkıcı bir yaşama kapıyı aralar. Öfkeye karşı teorik durum daha da serttir. Öfke her zaman kötüydü. Oysa insan öfke nedeniyle sayısız tehlikeli deneyimden kurtuldu. Demek umut hep iyi değildir, öfke de hep kötü değil... Sevgi her zaman güzellik getirmez, saygı sayısız sorun da yaratır. Öyleyse dil zamansal olarak deneyimden önce gelse de, deneyimin önünde değildir. İnsan kendini dilin içinde bulur. Dil, gerçekten de "varlığın evidir." Kavramlar her seferinde deneyimle yeniden yaratılmaz, ama deneyimle edinilir. Zira deneyim dil üzerine inşa

edilmez. Hatta deneyim inşa edilebilir bir şey bile değildir. Ama kavramlar deneyim üzerinden alımlanır. Kavramlar vardır, oradadır. Bir şeye göndermede bulunur, hazır bir anlam taşır. Fakat bu "anlam" a deneyimle ulaşılır.

AVARELİĞE ÇAĞRI

Kararlaştırmak, planlamak, hesap-kitap yapmak her daim istendik bir yaşam için gerekli bulunmuştur. Üstelik bu gerekliliğin hemen her tür yaşantı ve deneyim için geçerli olduğuna inanılmıştır. Belirlenmiş ya da tespit edilmiş bir amaca doğru yol almak, bütün anlamlı şeylerin en anlamlısı ilan edilmiştir. Bir yere doğru gitmek, ama neden gittiğini de bilmek... Sanki amaçlılık, yalnızca önceden belirlenmişlikmiş gibi, sanki amaç her zaman eylemin, edimin önünde gelirmiş gibi, sanki sonradan bir amaç konulamazmış gibi. Oysa plan, hesap-kitap, ön-belirleme her yaşam durumu ve yaşantı için geçerli olmadığı gibi gerekli de değildir. Gezmek, dolaşmak ya da seyahat... Üstelik plansız, başıboş dolaşmalar çok daha zengin içeriklidir. İnsanı her zaman beklenmedik yaşantılar, duygular ve deneyimlerle tanıştırır. Bu bir hiçlik değildir, yalnızca bir belirsizliktir. Belirsizlik, duyguları tüketmez, aksine her türden duyguya açık olmaya hazırlar. Dopdolu bir belirsizlik... Sayısız bilinmeyen deneyim barındıran bir belirsizlik. Beklenti içinde olmamak, plansız olmak, amaç ve hedef belirlememek zihnin içeriğini sıfırlar. Boş bir zihin değil, içeriği belirlenmemiş, sınırları çizilmemiş, kalıplara kıstırılmamış bir zihindir. Almaya hazır bir zihin... Bir tür çocukluk deneyimidir başıboş gezintiler. Bir keşif turu... Bütün evrene açık olma durumu, bütüncül bir metafizik deneyim yaşama... Geçmiş deneyimlerle dünyaya açılmak değil, yeni deneyimler edinmeye hazır olmak... Dünyayı hâlihazırda bilinenlere hapsetmek değil, zaten çok az bilinen dünyaya kendini açmak... Geçmişle geleceği belirlemek değil, geleceği şimdiye çekmek... Nesnelerle en derin biçimiyle iç-içe olduğu halde, kişinin onlarla bağını sıfırlayan bir deneyimdir her başıboş gezinti. İstekler söz konusu olduğunda, en ulvi kişi aylaktır. Artık insanı, dünyayı, evreni herhangi bir noktada herhangi bir şekilde yakalayabilir. Var olanların ötesine dalabilir, üstüne çıkabilir. Her bir

var olanı aşarak bütünlüğü kavrayabilir. Hayaller dünyasının kapısı ardına dek açılmış, sezgiyi yaratan nadir zaman yakalanmıştır, ama buna rağmen aklın sesi-soluğu kesilmemiştir. Hayâlin, sezginin ve aklın bir arada, birlikte iş başında olduğu ender zamanlardan birinin içinde uysalca gezinmektedir kişi. Her tür bilişsel yeti ya da güç aynı anda işler haldedir. Hiçbir sınıra boyun eğmeyen bir özgürlük durumu... Zihnin hükmünün nesnelere mutlak bir biçimde geçtiği ender durumlardan biri... Her nesne sınırsız bir yoruma açar kendini. Belki de ruh nesneleri sınırsız bir yoruma açmaya zorlar. Ancak aylak, amaçsız gezintilerinde, yalnızca dış dünyayı keşfetmez, aynı zamanda kendisiyle yüzleşir. Bir tür içsel gezintidir artık seyahat. Kişi, benliğinin en derin yeriyle bu tür gezintilerle karşılaşır. Pişmanlıklarını en açık biçimiyle itiraf eder, özlemlerini keşfeder, arzularının bütünlüğünü yakalar. Zira insan her zaman geçmişinin anlamını açık bir biçimde kavramaz, hâlihazırda yaşadıklarının içeriğini yakalamaz, isteklerine dair açık bir bilinç taşımaz. Metafizik bir zorunluluk olan insanın kendine yabancılaşması, yine metafizik bir yaşantı olan başıboş gezintilerde aşılır. Fiziki dünyadaki seyahat içsel bir seyahat yaratır. Dışarıda yaşanan bir iç serüven... Birbirinden kopuk iki seyahat değil, birinin, diğeri aracılığıyla, ama onunla eş zamanlı yapıldığı ikili bir seyahat... Dış dünya ile iç dünya diyalektik bir birlik halinde yeniden keşfedilir. Uzaklara dair belirsiz ve amaçsız özlem bu keşfin varoluşsal gerekliliğinin ifadesidir. Zaman gelir insan bulunduğu yerde olmamayı arzular. Uzaklarda olma hissini duyar. Yalnızca gezinme arzusu duymak... Ama olmak istediği yerin neresi olduğunu da, neden orada olmak istediğini de bilmez. Bir istek... Fakat bu isteğin bilincindedir. Sıradan bir bilinç değil... Aniden harekete geçiren bir bilinç... Belirsiz uzaklara bir tür susamışlık... Belki yeni yerlere açılmaya dair bir açlık. Bir besin eksikliğinin en etkin biçimde kendini hissettirmesi... Ancak bu, ne halihazırda içinde bulunulan mekâna duyulan nefret belirtisidir ne de bir yer, bir coğrafya özleminin... Ruhun eskimiş deneyimler yüzünden kuruduğuna dair bir işarettir. Her ruh taşkınlaşmak ister; kendini besleyecek yeni yaşantı, deneyim ve fikirler ister. Bir yerde olmak ister ruh, yeni bir yerde... Ama nerede olmak istediğini bilmez. Aranır, didinir... Şehirden şehire, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye dolanıp durur,

ama bir türlü rahat edemez. Fakat her gidişle yenilenir.

SESSİZLİĞE ÖVGÜ

Söze görkemli bir değer atfetmiş olduğundan olmalı ki, aynı zamanda bütün dertlerinin ondan geldiğini görmekte zorlanıyor insanlık. Elbette insanlar konuşarak anlaşırlar! Peki, ama konuşmaktan gelmeyen bir çatışma var mıdır? Hemen bütün büyük sorunların sözle başladığını, zaten başlamış olanların sözlerle sürdüğünü, sözlerle büyüdüğünü, felaketlere dönüştüğünü, sönmek üzere olan düşmanlıkların sözlerle alevlendiğini inkâr etmek için tarihsel deliller arama gayreti beyhudedir. Gece-gündüz konuşmanın hiçbir sorun çözmediği, dudaklar arasından süzülen ilk kelimelerin dehşetler yarattığı insana yabancı deneyimler değildir. Söz sadece sonuç değildir, aynı zamanda bütün nedenlerin en etkili olanıdır. Düşmanlar arasında dostlar arasında olduğundan daha fazla konuşmanın geçtiği basit olgusunu görmemek zihinsel körlüğün belirtisidir. Düşmanlık sözün sonunun değil, sözde artışın belirtisidir. Kötülük kalpten doğabilir, ama ağızdan akar, dudaklar arasından dökülür. İnsanlık umudunu hep söze bağladı, oysa suskunluk konuşmaktan daha iyi bir iletişim olabilirdi. Zira anlaşmak değil, anlaşmazlık yaratmamak elzemdir. Biraz sarsıcı, ama şairin abarttığını hiç sanmıyorum: "kan var bütün kelimelerin altında."[1] Hasar görmüşse dostluklar, konuşmak yalnızca oyalamaktır, oyalanmaktır. Gelin inançlarımızı yenileyelim! Samimiyet var suskunluğun altında.

BEKLENTİLERİN GÜCÜ

Herhangi bir olayın, basit bir olayın, sıradan, yaşama anlamlı bir etkisi olmayan bir olayın, öylesine bir olayın derin etkiler bıraktığı ender rastlanan bir durum değildir; çünkü insanın basit şeylere derin anlamlar yüklemesi sık görülen bir durumdur. İnsan, çoğunlukla dünyayla arasındaki mesafeyi kendisi ayarlar. Ama bu mesafenin yakınlığı, kendisiyle kurduğu mesafenin uzaklığıyla ters orantılıdır. Böylece her bir şey aniden anlam yüklü bir hal alır. Beklentiler, in-

[1] Cemal Süreyya

sanların tahmin ettiğinden çok daha yaşam belirleyicidir.

GEÇİCİ BİR SIĞINAK

İnsan, bir kere tarihini yalanlar üzerine kurunca, duyularını askıya alma konusunda ustalaşmak mecburiyetindeydi. Yalandan-tarihin sıkıntıları karşısında ayakta kalmak için gerçeklikle hayali bir bağ kurmanın dışında hiçbir önlem alamazdı. Gerçekliği bastıran bir "gerçek" karşısında zafer kazanılamaz, sadece önlem alınabilir. Geçiciliğe sığınmak... Zira bütün zaferlerin değişmez gerekli -yeterli değil- koşulu, keskin duyularla keşfedilmiş gerçeklikle yüzleşmektir. Gerçekliğe göre yaşamak değil, beklentilerine göre yaşamı yorumlamak en hafif deyimle en sert ihtiyatsızlıktır; çünkü gerçeklik inançlarla değişmez, ama inançlar gerçeklikten bağımsız da yaşar.

BİR ÖLÜMÜN ÜÇ HALİ

Değişimin yurduna uğramadığı nadir şeylerden biridir ölüm; en sabit şey. Ne var ki ölümle hiçbir zaman sabit bir ilişkimiz olmadı. Olması da olanaksızdır. Ölümle salt ölüm olarak öyle nadir bağ kurarız ki... Zira insanla yaşarız hep. İnsan aracılığıyla bakarız ölüme. İnsanlar: sevgimiz ile nefretimizin değişken nesneleri... Ve sevgimiz inatçı bir musallat olur takılır peşimize. Sayısız duygu yaratır bizde. Sevdiğimiz insanın, sevgilimizin bizimle duygusal yakınlığı hep aynı olmadığından, ölümü de hep aynı duygular uyandırmaz. Bir sevgili her halükarda ölür; bizi sevse de, bizden nefret etse de, bize kayıtsız kalsa da. Bir ölümün ardında bırakabileceği üç olası durum... Üç durumun getirdiği üç ızdırap... Birbirinden tamamen farklı üç ızdırap... Demek ki bir duygu her zaman kendisine benzemez, bir duygu hep aynı duygu değildir. Ama bir gün bir nesne ile bir neden tarafından dürtülünceye kadar bütün duygular, her duygunun bütün biçimleri içimizde uyuklar.

İlk ızdırap ılık bir esintidir. Kuşkudan bağışıktır, kıskançlık barındırmaz, sertlikten eser taşımaz. Ama damga vurur içimize. Sevmenin ve sevilmenin, aşkın, karşılıklı aşkın bıraktığı güven ve sükunet, ama zorunlu ve ebedi ayrılığın getirdiği keder... Güven ile ke-

der, yalnızca böyle bir ölümle bu denli açık bir araya gelebilir. Ve ancak böyle bir ölümde bu denli iyi anlaşabilir. İkinci ızdırap can yakıcıdır, gerilim yaratıcı... Kuşkular, tedirginlikler, korkular barındırır. Sevgilinin gözünü dahi kırpmadan gitmesinin yarattığı sancı, başkasının dünyasına yolculuk yapmamış olmasının getirdiği huzur ... Sancı ile huzur... Bu denli zıt iki duygu, ancak böyle bir ölümle bu kadar yakın bir mesafede durur. Ama gerilimli bir özlem de baş gösterir. Akmayan gözyaşları... Bir arada olmayacak duygular, eğer çatışmıyorsa, dingin olmayan bir ruh yaratır. Gözyaşları önce birikir, sonra donar. Ters akıntıya çıkarılmış bir davetiye... Yanaklardan süzülmez, kalbin derinliklerine akar. Kalp önce buğulanır, sonra sarsıntılar geçirir. Üçüncü ızdırap yadsıma isteği taşır, kendini dayatır ve bütün umutları alt eder. Sevgilinin dönüp arkasına dahi bakmadan heyecanla, mutlulukla, neşeyle gitmesinin yarattığı öfke, başkasını tercih etmiş olmasından doğan kıskançlık... Öfke ile kıskançlık... Bir arada yaşamaya alışkın iki duygu, ancak böyle bir ölümle bu kadar yoğun olabilir. Fakat alt edilmesi gereken bir acı da yaşanır. Öfke, kıskançlık ve acı ilk kez bu kadar fazla gurura dokunur. Galiba bütün bunlara biraz da sevinç karışır.

HERKESİN TARİHİ

"Hamdım, piştim, yandım." Deneyim dünyası zengin olmayan ya da yaşantılar aracılığıyla olup-bitenlerle bağ kuramayan kişilere şaşırtıcı, anlaşılmaz hatta anlamdan yoksun gelebilir. "Aralarında bir bağlaç dahi kullanılmadan, yalnızca virgülle ayrılarak birinci tekil şahsın geçmiş zaman çekimiyle bir araya getirilmiş bu üç sözcüğün hikmeti ne olabilir?" diye sorarak bıyık altında gülebilir. Ama deneyimlerle ve yaşantılarla olup–bitene ulaşmış her insan, bu üç sözcüğü bir araya getirmek için bir ömür harcamak, anlamak için ise hiç olmazsa yolu yarılamak gerektiğini *bulanık da olsa* görmeye başlar. Bütün insanların kişisel tarihlerinin ortak noktası ancak bu denli güçlü özetlenebilir.

KUŞKUNUN MENZİLİ

Şu kaybetme korkusunun kaynaklık ettiği kuşku, çoğunlukla yaşamı sefalete sürükler. Bin dereden su getirip kaybedeceği konusunda ikna ederek, kişiyi, tarihe yön verebilecek etkinliklere sarılmaktan alıkoyar. Oysa anlamsız bir kuşkuyla elimizin tersiyle bir kenara ittiğimiz bir karar, dünyayı dâhiyane bir edimden edebilir. Descartesçi kuşku, doğru bilgiye ulaşma konusunda gerekli olabilir, ama yaşarken atılacak adımlar konusunda insanlığı büyük başarılardan, tarihe yön veren edimlerden de edebilir. Elbette kuşkunun güvenilir dünyasından uzaklaşan kişi, kendini tehlikelerin kucağına atar, ama bu da tarihin hilesidir işte! Hiç kimse bugüne değin tarihi güvenli bir şekilde yaratmadı ve hiç kimse bundan sonra yaratamayacaktır. Yaratma edimi, doğası gereği tehlikelerin üstüne üstüne gider. Yaratıcı kişi tehlikeden korkabilir, ama kaçmaz. Hangi alanda olursa olsun, yaratma edimi trajik bir edimdir. Mutlu olmak isteyen kişinin en son imreneceği kişiler, tarihsel kişilikler olmalıdır.

ASİ VE YİTİK

Öteki... Biz Yirmi Birinci Yüzyıl insanlarının en çok kullandığı kavram olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bir anda çıkıp geldi ve kavramlar cemaatimizin en etkili mevkiine oturuverdi. Moda haline getiren kuramlar da yüksek sesle itiraz edenler de ona başvurmadan konuşamaz oldu. Dahası öyle bir cendere yaratı ki, doğduğu alandan, ilgili olduğu sorunlardan nitelikçe çok farklı alan ve sorunların muhatapları tarafından bile şevkle kullanılmaya başlandı. En çok kullanılan kavram oldu; çünkü farklı nedenlerle de olsa, en çok sorun yaşayan, en çok acı çeken kesim ya da kesimlerin ortak adı ilan edildi. Bir dinin baskısı altında olanlara, bir ulusun baskısı altında olanlara, politik baskı altında olanlara, ekonomik sistemin baskısı altında olanlara, dilin baskısı altında olanlara, cinsin baskısı altında olanlara, cinsel yaklaşımın baskısı altında olanlara, Batı'nın baskısı altında olanlara, Doğu'nun baskısı altında olanlara, Hıristiyanlığın baskısı altında olanlara, İslamiyet'in baskısı altında olanlara; özetle şu ya da bu nedenle baskı altında olanlara atıfta bulunuyor. Sömürünün, dış-

lanmışlığın zamanını, mekânını ve nedenini ortadan kaldıran bir k.
ram... Kelimenin en amiyane anlamıyla mağdurlar ile mazlumlar arasındaki farkı ve sınırları eritme avantajına sahip olsa da, aslında göndermede bulunduğu şu "Talihsizler" arasındaki sınıra dokunamama, bu alandaki sınırları yıkamama zayıflığını taşır. Öteki, kesinlikle kendi içinde de bir ayırıma tabi tutulmalı. Zira asıl olarak "Bizden olmayanı" referans gösterir ve ayırımcılığı bir perspektif olarak kabul edenler; yani "Öteki"nin bizzat yaratıcıları tarafından iki kısma ayrılır. Evet! Çağımızın ayırımcılığı o denli dallı budaklı ki, ne kadar genelleştirici, bir araya getirici kavram bulursak bulalım, yine de bir kesimi dışarıda bırakır. Ötekiler arasında bile dereceye dayalı bir ayırım bulunur; çünkü iki tür "Öteki" var. Ötekiliğini benimsemiş ve sahiplenmiş olanların Ötekiliği; Ötekiliğinin bilincinde olan, ama yine de Ötekiliğinin hiçbir gereğini yerine getirmeyen, kendini tamamen dışlayanlara teslim eden ya da en azından Ötekiliğine dışlayıcıların bakış açısıyla yaklaşan, dolayısıyla belki de bir gün gelir Öteki olmaktan çıkacağına inanan Ötekiler. Ötekiliğini kabul edenler ile Öteki olduğunun bilincinde olan, ama ötekilik kimliğini kabul etmeyen ya da sahiplenmeyen Ötekiler... İlk gruptakiler hem sıkıntılılar hem de "sıkıntı vericiler"; çünkü Ötekiliğine sahip çıkmakla kendine bir değer yükleyerek Ötekileştirenlerin mutlak değerine meydan okurlar. Korku yaratıcı ve can sıkıcılar; çünkü efendi olmaya çalışmasalar bile, efendinin efendiliğine meydan okurlar. Bu nedenle "vahşi, asi, kavga etmeye hazır, riyakâr, kin, öfke ve intikam taşıyan" bir kesim olarak sürekli denetlenmesi ve kontrol altında tutulması gerektiği önerilir. Fikir ve düşüncelerine riayet edilmez, tartışmaya konu edilmez. Onlarla yakın temasa geçilmez. Kirletici ve pis koku yayıcılar olarak kendilerine uygun görülen mekânlarda güvenlik çemberi içinde tutulması gerektiğine karar verilmiştir. Buna karşılık ikinci guruptakiler, kuşkulu bulunsalar da, huzursuz edici bulunmazlar. Bunlar hem ilk gruptakileri evcilleştirmek için örnek olarak kullanılırlar hem farklılık olarak eğlendirici bulunurlar. İlk gruptakilerin aksine ne çok uzak bir mesafede tutulurlar ne de elin ulaşamayacağı bir mesafede... Her şey onlarla temas etmemek, ama yine de eğlenceli yanlarından faydalanmak için ayarlanır. Kirli olmayabilirler, ama temiz de değiller. Kokuları rahatsız edici değildir, ama

haz verici de değildir. Can sıkıcılıkları kategoriktir, davranışsal değil. Ama tüm bu yönlerine rağmen, gerekirse insan olarak kayda alınmaları gereken Ötekilerdir. Başkası tarafından insan ilan edilmek... Adsız ve yüzsüz...

KIRIK DÖKÜK DUYGULAR

Kişilikler ne denli tipleştirilirse tipleştirilsin, hiçbir zaman tüketici bir biçimde sınıflandırılamazlar; çünkü tahayyül edilemeyecek kadar çok sayıdadır. Lakin her bir şahıs farklı bir kişilik taşır. Aynı olan iki kişilik olmaz; çünkü aynı olan iki şey birdir. Bu sayısal çokluk, ama çokluktaki bu farklılık, her türden bilimsel kurama felç edici bir meydan okur. Ne var ki bu, bazı özelliklerin çok sayıda kişide ortak olmadığı anlamına gelmez. Kişilikleri tamamen aynı olmasa da, bazı kişilik özellikleri tam anlamıyla aynı olanlar vardır. Belki de şunu demek gerekir: hiçbir kişilik özelliği yalnızca bir kişiye ait olmadığı halde, hiçbir şekilde tamamen aynı olan iki kişilik yoktur. Dolayısıyla, her kişilik özelliği, mutlaka farklı kişilerde bir araya gelir. Her bir özellik bir anlam ifade eder, her biri farklı bir duygu uyandırır. Ama bunlar arasında bir özellik var ki, hayrete düşürücüdür. Yabancılara yakın durma, yakınlarına yabancılaşma... Şaşırtıcıdır, huzursuz edicidir, bunaltıcıdır, ama yine de nefret uyandırıcı değildir. Bu yüzden, denilebilir ki, tam anlamıyla "trajik" bir özelliktir. Bu garip insanlar başkalarına dünya kurarlar, yakınlarının dünyasını yıkarlar. Dahası, en ince ayrıntısına kadar bu durumun farkındadırlar. Bu nedenle huzursuzlar, can sıkıntısı içinde debelenirler, vicdan azabını en yakıcı biçimiyle hissederler. Tam da bundandır ki, iyiliklerinin büyüklüğü, acılarının da büyüklüğü olur. İsteyerek yaparlar yaptıklarını, ama her yaptıklarıyla acı çekerler. Bu tutumlarını, ne yakınlarına dair sevgisizlik ne de yabancılara duydukları derin mi derin merhamet ile kayıtsız ve koşulsuz dostluk besler, fakat yakınlarına duydukları öfkeye rağmen, onların sevgilerine sahip olduklarına dair sarsılmaz inanç besler. Talihsizler... Çok kişi tarafından sevilseler de, her daim sevgi eksikliği yaşarlar.

GİZEMLİ BİR ÖLÜM

İnsanın kendini öldürmesi neyin belirtisi olabilir? Bir zayıflığın mı, yoksa sınırsız bir gücün mü? Bir tür boyun eğişin mi, yoksa sınırsız bir özgürlüğün mü? Tanrısallaşma isteğinin mi, yoksa en sert biçimiyle insan olmanın mı? Tartışılıyor, tartışılmaya devam edilecek. Fakat bu sorulara verilecek cevapların nesnel bir temeli yoktur. Neden çok açıktır: intihar yaşanan bir sondur. İntihar, kişiyi tahrip eden, kişisel bir meseledir. Kişiselliği, ona dair *a priori* bilginin, kişiyi tahrip etmesi ise *a posteriori* bilginin imkânını ortadan kaldırır. Dolayısıyla sadece, bir intihar teşebbüsü deneyiminden söz edilebilir. İntihar teşebbüsü ise intihar değildir. İntihar etmeye kalkışmış, ama başarısız olmuş birinin sözlerinde, intiharın bizzat kendisi değil, başarısız bir deneyim, kendi intihar etme isteğine neden olan geçici ve yetersiz psişik haller vardır. İntiharın nedenlerine dair bazı veriler toplanabilir, intiharı doğuran ruh halinin tasvirleri yapılabilir, ama intihar edenin o iç burkan, o umuma kapalı cesareti gerektiren ediminin bizzat kendisi daima bir giz olarak kalır. İntihara ilişkin her yorum, bir tahmin olmaktan öteye geçmez. İntiharın bilgisi, kurgusal bir "bilgidir." Konuşanın/Yazarın, intihara yüklediği bir hayali anlamdır. Biri intihar eder, bir diğeri intiharın kendisini değil, canlılığını yitirmiş solgun bir bedeni seyreder. Biri bir edimde bulunur, bir diğer ezbere bir biçimde konuşur. Biri kendine şu ya da bu şekilde bir anlam yükler, bir diğeri *şifresiz* olan bu anlamı *deşifre* etmeye çalışır. Ama ikisi de hayrete düşürür üçüncü şahısları; yani ne intihar edenleri ne de *belirli bir intiharın* yorumuyla meşgul olanları... İntiharı işitmiş, yorumları dinlemekte olanları... Geride kalanlar, intihar edenlerin ardında envai çeşit tavır sergilerler. Bazılarının yüreğini yakan alevler, gözlerine ince yaşlar olarak yansırken, bazılarında dokunaklı bir vicdan azabı, dökülmek için yüreğin yeterince yumuşak olmasını gerektiren gözyaşlarını kurutur. Bazıları yaşamı anlamaya çalışan, ama anlamamış bir yüz ifadesi eşliğinde etrafa çocuksu şaşkın gözlerle bakarken, bazıları yaşamın en büyük sırlarını çözmüş bir edayla vaazlar verir. Bazıları yaptıkları yanlışlık nedeniyle suçluluk duygusuyla kıvranırken, bazıları *nostaljik* bir hava estiren bir ortamda kelimelere yüklenir. Bunlar beklendik insan tasvirleridir. Üstelik

çok fazla *insani* tutum barındırır. Zira hepsinde ortak olan şu "ah ne büyük bir hata yaptım, onu ciddiye almamakla!" hayıflanması, kabahatlerin, insanın yapısına ince ince işlenmiş olduğunu gösterir. Aynı tutumlar, aynı hayıflanmalar hem çok önce hem de biraz önce başka bir intiharın arkasından zaten deneyimlenmişti. Bunu konuşanlar da bilir izleyenler de... Ama herkes şunu da bilir: aynı iç çekmeler aynı insanlarda başka bir intiharda tekrar hissedilecektir. İntihar edenin ardından en derin duyarlılıkla, en çocuksu hassasiyetle geride kalanlar, birkaç gün sonra yeni bir intihara, eğer metafizik bir intihar değilse, kapıyı aralamak üzere ayrılacaklar. Konuşacaklar, tartışacaklar, anlamlandıracaklar, anıların insani boyutundan dem vuracaklar, hatalarını tek tek sıralayacaklar, ama ayrılıp yeni hayatları kararmaya devam edecekler. Evet, kandınız! Kandırıldınız! Kim, sizi dilin kemiğinin olmadığına ikna etti? Peki ya siz, kanıt istemeden nasıl ikna olabildiniz? Oysa dilin yüreğe batacak denli sivri bir kemiği vardır. Evet, duyuyorum sesinizi! Ve anlıyorum sizi! Ama biraz alay, biraz acı kokan bir edayla gülüyorum. Vicdanın, dilin her bir noktasına kök salmış, bükülmez bir kemik olduğunu ne zaman anlayacaksınız?

ÇİFTE DÜNYA

İki dünya karşısındadır insan; kendisi birinin içindedir, diğeri kendisinin içinde... Ya uyumlu bir biçimde bir araya gelir ya da çatışarak karşılaşır. İçinde yaşadığı dünya ile içinde yaşattığı dünyanın denkliği kişinin bütün yaşantılarının besleyen kaynaktır. Dünya insanı çekmek ister içine, insan dünyayı çekmek ister içine. İçsel olan ile dışsal olanın rekabeti diyalektik bir birleşmeyle sonuçlanmazsa, insan dünyalardan olur. Bu birleşme iki dünyanın gerçekliğinin çakışmasıdır. Öyleyse şundan artık emin olmak gerek: gerçekliğin üstesinden rol yaparak gelinmez. Üstelik gerçeğin karşısında oynanan her oyun, oyuncunun, belki de basit bir kıvılcımla dalga dalga yaşama katılacak olan erdeme dair cılız duygularını da elinden alarak karanlıklarda kaybolmasına neden olur. Yaşamın basit ihtiyaçları ile basit insanların ihtiyaçları arasındaki çatışma her zaman yıkımla sonuçlanır.

SEZGİNYE DAİR BİR KURUNTU

"Sezgilerim çok güçlüdür." Dillere pelesenk olmuş bu beylik ifade, genellikle insan ilişkilerinin damarlarına zehir akıtmaktan başka bir işe yaramaz. Verdiği bilginin doğruluk ihtimali olabildiğince güçlü olan sezginin, neredeyse doğruluk ihtimali sıfır olan kuruntuyla karıştırılma ihtimali da yüksektir. İkisi arasındaki sınır çok belirsizdir; çünkü ikisinin de dayanakları pek belirgin değildir. Sezgi, varlığa bir tepkidir, yokluktan gelir. Elde neredeyse hiçbir veri yoktur, ama bir şekilde sonuca ulaşır bilme melekesi; dolaysız bir biçimde, anlık olarak... Gerçeklik üzerine gerçeklikten çıkmayan yanılsamasız bir vargı. Buna karşılık, kuruntu bazı belirsiz ve muğlâk verilerden hareket eder. Bu yetmezmiş gibi, bir de onlar arasında aceleyle geçersiz akıl yürütmelerle "nazik" bağlar kurar. Ne var ki, sezgi ile kuruntu arasındaki bu aşılamaz uçurum, kişinin kendine duyduğu hayranlık tarafından aşılır. Kuruntuyu doğal bir biçimde sezgi mertebesine çıkarma kerameti hiçbir âlimde yoktur. Bu nedenle "sezgilerim çok güçlüdür" ibaresi, genelde sezgiden yoksun insanlar tarafından dile getirilir. Bu uğursuz karışıklık, kavramların tüm kanını emen megalomanın bütün ilişkilerinde yaşadığı sorunların niteliğinde kolaylıkla fark edilebilir; ne tür ilişkiler yaşarsa yaşasın, hep aynı nedenle sorun yaratır.

BİR EKSİKLİK, BİR YANLIŞLIK

İyi niyet ile saflık arasındaki ayırım sanıldığı kadar karmaşık değildir. İyi niyet, yöneldiği şeyin koşullarına dair bilgiyle el ele gider. Bu nedenle kişinin, gerçeklik koşulları karşısında yapılıp-edilenlerin değerlere uygun olması gerektiğine dair talebi olarak belirir. Belirli bir durumda değerlerin gerçeklik kazanıp kazanmaması ona gölge düşürmez; çünkü zaten buna yönelik bir çabanın varlığına delalet eder. İyi niyet, değerlerin gerçekleşmesi için bir tür motif işlevi görür. İyi niyetin kötü sonuçlar yaratması, bizzat niyetin kendisinden kaynaklanmaz. Değerlere, değerlerin belirli bir durumda yaşama katılması için gerekli olan hedeflere ve amaçlara ilişkin bilginin yanlışlığından ya da bu bilginin yanlış kullanımından kaynaklanır. Demek ki

bu kusur, yalnızca değerlerle, hedeflerle ve amaçlarla ilgili yanlış bir değerlendirme sorunu değildir, genel olarak değer bilgisi sorunu, hâlihazırda karşı karşıya gelinen duruma dair bir bilgi sorunu ve genel değer bilgisi ile söz konusu durum arasında kurulan bağa dair bilgi sorunudur. İyi niyet, değerlere, durumlara, kişilere ilişkin yanlış bilgi, doğru değer bilgisi ile durum ya da kişi arasında kurulan yanlış bağlantı, doğru değer bilgisi ile durumlara ve kişilere ilişkin yanlış bilgi arasında kurulan bağlantı nedeniyle kötüyle sonuçlanır. Buna karşılık saflık genel olarak değerler ve bilgiyle değil, daha çok değerlendirmeyle bağlantılıdır. Kişi her türden değer bilgisine ve karşı karşıya geldiği durumlara ve kişilere ilişkin eksiksiz bir bilgiye sahip olsa da, belirli bir durumda bu bilgiye uygun olmayan bir değerlendirme yapar. Bir anlamda kişi durumun gerçeklik koşulları dışında bir tutum benimser, bir tavır takınır ya da eylemde bulunur. Öyleyse saflık, ya doğru bilginin yanlış kullanılmasıdır ya da bilginin hiç kullanılmamasıdır. Oysa iyi niyetin kötüyle sonuçlanması, ya yanlış bilgiden hareket edilmesinden ya da doğru bilgi ile belirli bir durum arasında yanlış bir bağlantının kurulmasından kaynaklanır.

DUYGU YÜKLÜ BİR TARİH

Gençliğimde yaşamın metafizik köklerinin sırlarına dair gizemden doğan bunaltıların karşısında beni ayakta tutan tek güç, daha iyi bir dünya kuracağına dair insana beslediğim umuttu; orta yaşlılığın ağır sorumluluk duygusunun, gençliği geride bırakmanın hüznünün ve yaşlanma korkusunun yarattığı telaş karşısında direnç kazanmamı, insanın bu dünyayı daha iyi yapmaya muktedir bir tür olmadığına ilişkin inancım sağladı; göründüğü kadarıyla yaşlılıkla birlikte sorumluluk kaybından doğan başıboşluk, yorgunluk, hastalık deneyimlerinin yarattığı hiçlik duygusu karşısında hayata bağlanmamı sağlayacak olan şey, insandan umudumu tamamen kesmek olacak.

BAĞLANMANIN SEFALETİ

Reddedilme içsel olana dönüştür. Bağlanma, kişiyi yaşamın içine çeker. Reddediliş yakıcıdır, bunaltıcı bir duygu yoğunluğu... Fakat

ardında karşı konulmaz bir dinginlik bırakır. Kendiyle baş başa olmak, başkasının başa açacağı dertlerden uzak kalmaktır. Oysa bağlanmak, tam da kendinden uzaklaşmak, dünyanın içinde, varlıklarla temas halinde olmaktır. Sınırsız bir sorunlar dünyasına kapıyı aralamak... Ama bu, varoluş deneyiminden uzaklaşmaktır. Dünya içinde deneyim yaşamak, varoluş deneyiminin kendisini yaşamamaktır. Bir şeyden duyulan kaygı, kaygının deneyimine kayıtsız kılar. Oysa kaygının kendisini deneyimlemek, varoluşsal bir deneyim yaşamaktır. "...den korkmak", spesifik bir deneyimdir, ama korkunun kendi deneyimi varoluşsaldır. Reddedilme, durmaksızın varoluşu merkezine taşır, bağlanma her seferinde özsel deneyimlerden uzaklaştırır.

ÇOKLU DİYALOG

Evli: "evlilik her daim tehlike barındırır!"

Evlilik hazırlığı yapan: "tehlikeleri severim!"

Boşanmaya çalışan: "sevginin dikenlerine katlanmak zorunda olmamayı yeğlerim!"

Boşanmış olan: "sevdiğimiz gülün dikenlerine katlanmıyoruz, dikenine katlanmak için gülü seviyoruz, dikkatinizi çekerim"

Yeniden evlenmek isteyen: "ya hiç evlenmeyeceksiniz ya da her zaman evlenip boşanacaksınız."

Serseri: "Bütün kadınlar benim olsun isterim, hiçbiri bende kalmadan."

Fahişe: "Anlaşıldı! Kadınlar dâhil, herkesin fahişelere ihtiyacı var."

EVLİLİK

Her daim beraberinde büyük sorunlar getiren vazgeçilmez birliktelik... Neşeyle karşılanan tehlike... Ve her birliktelikte olduğu gibi taraflar, sorunlara ölümcül darbeler vurmak için umutla büyük çabalar harcarlar. Oysa hiçbir çaba evliliğin sorunlarının çaresi değildir. Nasıl bir çaba iki farklı dünyanın farklılıklarının üstesinden gelebilir ki? Üstelik insanları karakter aşımına tabi tutmak gerekli midir? Şunu artık kabullenmekte fayda var: her biri çok iyi birer insan olduğu

halde, akıl almaz sorunlarla boğuşan çiftlerle her zaman karşılaşacağız. Nispeten daha az sorunlu evlilikler, ya farklı yönleri şans eseri savaş yaratmayan kişilerin evlilikleridir ya da benliğini katletmiş kişilerin...

BÜYÜK AŞKLAR

Bütün büyük duygular gibi, büyük aşklar da beraberinde büyük tehlikeler getirir. Aşırı ilgi, aşırı dikkat doğurur. Aşırı dikkat kusurları daha erken görmeye neden olur. Mecnun'un derin ve yoğun duygularla ölmesi, Leyla'nın kusursuz olmasından değildi, onunla, kusurlarını görebilecek kadar yaşamamasındandı. Öyleyse büyük aşklar uzun süren aşklar değil, büyük sonuçlar yaratan aşklardır.

ÖZEL İLİŞKİLER ÜZERİNE

Fahişelik bir hizmet değildir; çünkü fahişe kendini yalnızca nesne olarak sunar. Ama burada akıl almaz bir bilinç edim vardır. Akıl aracılığıyla sistematikleştirilmemiş, ifade edilmemiş, dile dökülmemiş bir bilinç... Örtük ve ortak bir biçimde benimsenmiş, tasarlanabilir, ama tasarlanmamış bir bilinç... Bir tür gizli anlaşma, örtük bir seziş... Belli belirsiz bir uyanıklık... Ne Descartes fahişeyi biraz anlayabilir ne de fahişe Kartezyen felsefeden bir şey... Descartes bir fahişe tanısaydı, erkenden bir Sartre olabilirdi. Bilinç ile beden arasında mutlak, sınırsız ve keskin bir yarılma... Kendine dışarıdan bakma; kendini nesneleştirme değil, kendini yalnızca nesne olarak görebilme kabiliyeti... Eğer okuma imkânı bularlarsa, fahişeler *Varlık ve Hiçlik*'e çarpılırlar. Fahişe, bedeni ile benliği arasında derin bir uçurum yaratan yahut aralarındaki uçurumu en çıplak biçimiyle gözler önüne seren yegâne kişidir. Fahişenin, bedenine yabancılaşmasına rağmen, kendini bir insan olarak görmesinin temelinde de bu yatar. Bir tür bilgece tavır... Ama çetrefilli yollarla, bin bir cefayla değil, dolaysız bir deneyimle kazanılan bir bilgelik. Fahişe, en çok fahişenin gözlerine nesne olarak görünür. Bu nedenle fahişelik, fahişeye yalnızca kullanım değeri yükler. Ama beden ile bilinç arasındaki yarılmadan doğan bu değer, bir insan olarak fahişeyi değerden düşür-

mez, daha çok "müşteriyi" değer yitimine uğratır. Zira sadece kullanım değeri olan bir şeye kaçınılmaz bir gereksinim duyan, üstelik ona bağımlı olan "müşteri"dir. "Müşteri", fahişe için gereklidir, ama fahişe "müşteri" için değerlidir. Dolayısıyla fahişenin kullanım değeri arttıkça, "müşterinin" insani değeri düşer. Fahişe bulanık ya da açık bu bilinci taşır; çünkü "müşteri"nin kendisiyle -fahişeyle- birlikte olma zorunluluğunu bilir. Dolayısıyla fahişelik, tüm anlam ve değerini "müşteri"nin perspektifinden kazanır, ama bu değerin değerini fahişenin perspektifiyle ifşa eder. Tam da bu nedenledir ki, fahişenin gözünde fahişelik bütünüyle değerden yoksundur, ama kendisi değil. Fahişe, seçilen, tercih edilen olduğunu bilir. Oysa kendisi müşteriye sınırsızca kayıtsızdır. "Müşteri" fahişe karşısında heyecanlanır, ama fahişe için "müşteri" heyecanlandırıcı değildir. Fahişelik, erkeğin bir insan olarak gideremediği arzu ve seçiminin ifadesidir. Fahişenin ayağına giden "müşteri"dir. Öyleyse para fahişenin değil, "müşteri"nin bedelidir. "Müşteri"nin onaylanmasının, kabul ya da rıza görmesinin bedeli... Ama yine de "müşteri" bir insan olarak onaylanmamıştır, yalnızca bedensel kabul görmüştür.

GÖZLERE BİAT

Dünyanın iyi olabileceğine ilişkin doğal yatkınlık mahiyetindeki umutları olmasaydı, gençlerin, yaşamın katı gerçekliğine karşı direnci bu denli güçlü olmazdı. İyiliğe ve kötülüğe dair hiçbir kavramı henüz deneyimle edinmediklerinden, hüküm sürmekte olan "çıkarcı" kuşağın makamı kendilerine terk etmesiyle, dünyanın düzelivereceği konusunda hiçbir kuşku taşımazlar. Mücadele ettikleri kuşağın, kötülüğün açık olgusal yaygınlığını ve iyiliğin gerekliliğine ve basitliğine dair mutlak hakikati görememesine içten içe hayıflanırlar. Kolay görülebilen söz konusu hakikate direniyorsa, rakip kuşak yalnızca sahtekârdır. Dahası, eski kuşağın sahteliğini kolaylıkla görmesini sağlayan bu umudun, kendilerini sahte eğilimlerden koruyacağından da emindirler. Ama paradoksal bir biçimde, gençler yaşama sıkı bir bağlılık da taşımazlar. "Varolma eğiliminin" şiddeti gençlerde en düşük düzeydedir. Bu nedenle hem dünyanın iyi olacağı günlerin yakın olduğundan emindirler hem de dünyayı her an terk et-

meye hazırdırlar. Zamandan az yararlanmış olmaları, varolma eğilimi ile varoluş deneyimi arasındaki şiddetli çatışmayı derinden hissetmelerine engeldir. Bu yüzden varoluşa dair güçlü umutlar taşırlar. Ama taşıdıkları umut da, yaşamdan vazgeçmeyi kanıksamaya dair net tutum da temelsiz, cansız ve kuru olduğundan, şeyleri akıl almaz bir hızla değerlendirirler. Her şeyi, kategorik olarak, basit bir biçimde "iyi" ve "kötü" olarak ilan ederler. Yaşama tutunmaya yönelik her edimi "çıkarcılık" olarak tanımlarlar. Yılların imbiğinden damıtılmış eylem ve etkinlikleri hemen yargılayıp bir kenara koyarlar. Gençler, genç olmayanlardan daha dürüsttürler, ama yapıp-ettikleri yakıcı bir adaletsizlik barındırır. Zira olup-bitenlerle değil, görünüşle ilgilenirler. Duruma bakmazlar, sonuçla yetinirler. Ama gençlerin dünyanın daha iyi olacağına ilişkin bu temelden yoksun inancı olmasaydı, insanlık tarihi daha başlamadan son bulurdu; çünkü dünyanın daha iyi olmayacağını fark ettiklerinde, intiharı kolay kolay seçemeyecek kadar yaşamın içindedirler. –Çok kötü bir yaşlılık belirtisi...

ÖVGÜYE YERGİ

Övünmek tam anlamıyla mantığı askıya almaktır; çünkü her durumda kişinin kendisine ilişkin mantık dışı imgesinin ürünüdür. Kim, kime karşı hangi gerekçeyle övünecek? En yüksekte olan, kendini, kendisinden alt düzeyde olanlarla kıyaslama ve onlara göre değer yükleme eksikliğinde olmaz. En altta olan, zaten övgü imkânı taşımaz. Ortada olan, kendisinden daha üstün olanlar olduğu için övünmez, alt düzeyde olanlarla da boy ölçmez. Eşitler arasında da zaten eşitlik vardır. Öyleyse kendini bilen hiç övünmez.

MASKELİ BALO

Modern insanın kamusal yaşamı, kamunun içindeki insanların kullanımı üzerine inşa edilmiştir. Fakat çok ilginç! Her kullanım, kullanılanın, olduğundan başka türlü olmasını gerektirmesine rağmen, modern kamusal kullanım, onay üzerinde iş görür. Değiştirmek, farklılaştırmak, müdahale etmek fazla itibar görmez; çünkü

amacı engeller. Her insan bir şeydir, oradadır. Ama değerlilik tamamen işlevsellikle ilgili olduğundan, herkesin bir işlevi vardır. Hiçbir şey ve hiç kimse insani değerler bakımından değerlendirilmez, her şey ve herkes, yalnızca işlev bakımından değerlendirilir. Böylece tüm insani değerler –oldukça uzun bir müddet– askıya alınır. Belki de her daim askıda kalacaktır. Kimse, kimsenin kabahatlerine takılmaz. Herkes kendi sorunlu yanlarıyla en radikal biçimiyle hayatın içindedir. Kabul görme olmasa bile reddetmeme hali... Bir tür kamusal sessizlik... Her bir insan kamusal hayatın beklentilerine göre başkalarından olduğu haliyle yararlanma gayretindedir. Herkes herkese rakiptir, herkes herkese düşman... Fakat küskünlük de ortak bir biçimde reddedilmiştir. Dahası kimin kime nasıl baktığı en açık biçimiyle bellidir. Neyin, niçin, nasıl yapıldığı az çok biliniyor. Tüm gizlilik çabalarına rağmen, çırılçıplak ortada olma... Çölde saklambaç oynama... Dargınlık yoktur, ama dostluk da yok. Reddetme yoktur, ama benimseme de yok. Yakınlık yoktur, ama kaçmak da yok. Mesafeye ayar çekme konusunda akıl almaz bir ustalığa sahiptir modern kamusal insan. Bir tür uzmanlık... Ama her insanın kamu yaşamında rahatlıkla yürütebildiği doğal bir uzmanlık... Deneyimsel bir eğitim süreci... Şu modern iş hayatı, insanı huzursuz edici ölçüde sabırlı kılıyor. Değerlerin harcanmasına, erdemin ihlaline karşı sabırlı olmak, adım adım en yüce meziyet haline geldi. Kendini ya da konumunu korumak ve "başarılı olmak" için bütün ağırlığıyla taşınması gereken "üstün" bir meziyet... Oysa değerlerin gereklerinin ihlali karşısında gösterilen sabır, samimiyetin ölüm ilanıdır. Sahicilik kaybının en yakıcı biçimi... Bütün yaşamı bir şekilde değerden düşüren bir sabır... Hesabı ertelenmiş bir yaşam... Zamanı gelince üstün niteliklerle donatılacak bir yaşam... Bir tür "kuyruğun uzamasını" beklemek... Oysa güçle birlikte takınılan "dürüstlüğün" hiçbir değeri yoktur.

KANTİRYAKİLİĞİ

Vasıfsız bir kadın... Yalnızca bir ev kadını... Ama bir eş... Bütün eşler arasında sınırsız ve mutlak bir ortaklık vardır. Evliliğin en büyük sorunu, ortaklığa tabi olmayan şeyleri dahi ortaklaştırmasıdır. Böylece hiçbir zafer kazanma olanağı olmayan, büyük bir zaferin

tüm getiri ve sonuçlarını en az zafer elde eden kadar yaşar. Üstelik çoğu zaman zafer kazanandan çok daha fazlasını ister. Layd Macbeth: hiçbir şeydi, az şey oldu, ama çok şey olmak istedi. Eldekini hazmetmeden yukarı taşıma isteği, yalnızca kişiyi zayıf düşürür. Üstelik İskoç beyzadelerinden öğrenebilirdi: "yeni payeler, yeni giysilere benzer, zaman ister üstüne oturması için." Ve sabretmek tinsel zenginlik gerektirir. Hep aşırılıkların en aşırılarına eğilim gösterir. Üstelik hemen ulaşmak ister. Her şeyi sınırsızca hemen ister. Bir dileği yerine gelmiştir, ama başka dilekleri de vardır. Ulaşmak için zaman gerekir, fakat zamana tahammül etmez, müsamaha göstermez. Hele bir de istek uzaksa! Bütün uygun olmayan yolları denemeyi gerektirir. Bu nedenle aldatmak ve yok etmek ister. Her türden vahşeti göze alır, aldırır. Kocasının dehşetlerine dehşetler katar; bilerek, planlı, soğukkanlılıkla, heyecanla... İstek müsrifi için her türden tehlike, yalnızca heyecan verici bir oyundur. Hiçbir mesafe tanımaz. Mutlak itaat, mutlak iktidar... Herkes, ama herkes bir şekilde bertaraf edilmeli. Demek ki insan sahip olmadığı zaman daha fazla insandır. Sahip olduğunda yaşamayı unutur, korumak ister. Araç, amaç haline gelir. Fakat uğruna her şeyin göz kırpmadan heba edildiği şey mutlak amaçtır. Aşırılık mutlak aracı mutlak amaca dönüştürünce, huzurun tahtına kalıcı huzursuzluk oturur. Endişe, korku, foyayı ele verme, tedirginlik... Oysa tedirgin halinden anlıyoruz; Layd Macbeth şunu en az Hamlet kadar iyi bilir: "tüm dünya birleşip örtmeye çalışsa da, gözden kaçmaz kötülükler, çıkar ortaya sonunda." Endişenin, tedirginliğin, korkunun nedenleri ortaya çıkınca, suçluluk ve vicdan azabı da belirir. Böyle bir durumda koruma talebi de yapılamaz. Kişiyi kendisinden bir başkası koruyamaz ki... Yalnızca yıktığını değil, aynı zamanda yıkıldığını da görünce, insan bitimsiz azaplara teslim olur. Tamamen kirlendiğine dair örtük bir bilinç taşımak, bilincin mutlak kaybına yol açar. Temize çıkmak isteği şiddetini en ağır biçimde hissettirir. Artık sürekli ellerini yıkar. Gece ve gündüz... Bitimsiz... Oysa eller masumdur. Üstelik temizliği az zaman ister. İnsanın dünyaya yaydığı kir, ilkin vicdana bulaşır. Hiçbir temizlik ürününün hükmü vicdana bulaşmış kana geçmez. Artık ne su ne de sabun çaredir. Kan bir kere akınca, hiçbir temizlik çabası sonuç vermez. Kan kokusundan kana tiryakilik çıkar. Lady Macbeth bunu bilir, o

nedenle kendini de yok eder. Sınırsız istek, önünde sonunda kendini yer.

BİLMEK YA DA BİLMEMEK, SORUN BU

Bilmek ya da bilmemek, "olmak ya da olmamak" ikilemini çözememiş insan için hiçbir şey ifade etmez. Hamlet'in ölüm ile yaşam ikilemi arasında çaresiz kalışı bir bilgi meselesi değildir. Talihsizliklere saplanmak, dertler denizinde kaybolmak... Ruhun dargınlıklarına teslim olmak, bedenin eksiklikleriyle boğuşmak, hakaretlere maruz kalmak, haksızlıklar karşısında gerilmek, adaletsizlikleri seyretmek, aşk acılarını çekmek, kendini bilmezlerin görgüsüzlükleri karşısında mide bulantıları geçirmek, yüreği yanan erdemliler karşısında vicdan azabıyla sarsılmak... Bütün bunlara katlanıyor insan. Bütün bunlara rağmen yaşıyor insan. Ne için? Cevabı Hamlet veriyor:

"Kim katlanırdı, bu yorgun yaşamın yükü altında
Homurdanıp terlemeye,
Ölümden sonraki bir şeyin korkusu olmasaydı?"

Hamlet haksızlık yapıyor. En keskin biçimiyle haksızlık... Haksızlıklar, adaletsizlikler ve hakaretler karşısında ölümü seçmiş insanların, sadece bir kısmını bile unutmayan birinin veremeyeceği bir cevap... Hamlet'in ölümden sonraki şeyin korkusu dediği, belki yalnızca bu insanların sayısının artmasına engel olur. Ama belki yalnızca sayının daha artmasına... Zira hâlihazırda bu korkuyu yenerek ölüme gitmiş insanların sayısı, kesinlikle bu cümleye olanak tanımayacak ölçüdedir. Ama "olmak ya da olmamak" ikilemi hala değerini koruyor. İnsan, tür olarak insan, bu ikilemi çözmüş değildir, dahası çözebilecek durumda da değildir. Yaşamak ile olmak arasında aslında hiçbir nihai seçimde bulunamıyor. Bu bir kişisel kapasite sorunu değildir, insan dünyasının kaçınılmaz sonucudur. Dahası, bu bir bilgi eksikliğinden de kaynaklanmıyor. İnsanın bilmesi veya bilmemesi, yaşam ile ölüm arasında seçim yapmasını etkileyemiyor. Ama asıl sorun şu: bilmek ya da bilmemek, Hamlet'in yaşamı katlanılmaz kıldığına inandığı sorunlar karşısındaki tavrımızı belirlemeye yeter mi?

EĞER

Touchstone'na, şu soytarıya bakın hele! Sayısız dükten daha güzel konuşuyor. "Bir defasında yedi yargıç birden iki tarafı uzlaştıramamış; ama taraflar karşı karşıya gelince, birinin aklına "Eğer" gelmiş. Yani şöyle: 'eğer sen öyle dediysen, ben de böyle dedim'. Böylece el sıkışıp kardeşlik yemini etmişler. Sizin anlayacağınız, işte bu 'Eğer' en güzel arabulucu; 'Eğer' deyip geçme." Meğer katılığın buharlaşması çok zarifmiş! Atomu parçalayan Deha, ön-yargılar karşısında pes edebilir. Fakat ön-yargılar da basit bir sözcük karşısında pes edebiliyor. *Eğer*; dediğim dedikçi tavrın karşısına dikilip, uysalca, nazikçe, fakat yine de kararlılıkla yapılan her itiraza adalet eker. Küçüklüğü, kısalığı göze batmasını engelleyerek gücüne güç katar. Fark edilmemesi, düşmanlarının çoğalmasına engel olur. "Eğer..." Bütün dayatmalara karşı uysal, ama dirençli bir karşı çıkışın ifadesi... Nedenlerin çokluğuna göndermede bulunur. Hem istek çatışmalarının varlığını kabul eder, hem de birini yok etme ya da ikisini birbirinin içinde eritme çabasına girişmeden, her birini yüce gönüllülükle karşılamaya yönelik bir tutum yaratma eğilimi taşır. Sınırlar çizer, vazgeçilebilirlik imkânının büyüklüğüne delalet eder. Dilin bütün radikalliğinin yükünü tek başına sırtlar, ama yine de dilin tüm baskısına maruz kalır. Bu metanetli sözcük, insanların dünyasını felaketlerden korur.

BİTİMSİZ SAVAŞ

Gerçekliği tahrip etmekten tatmin olmayan değer yargıları, dil ile şeylerin ilişkisini de doğasından etmekte başarılı olunca, insan, sorunlarının kaynağını ve çözümlerini bulmakta inanılmaz zorlanır. Şu değer yargıları, kavramlar ile işaret ettikleri şeyler arasındaki içsel bağı koparmakla ne çok şeye mal olur! Önce kavramlara bir değer biçer, sonra bir anlam yükler. Böylece nesneler ya da şeyler, yalnızca paketlenmiş, acil durumlar için hazır hale getirilmiş bir anlama göre etiketlendirir. Artık düşünmek, yorumlamak bile değildir. Burada, yalnızca bir ad verme edimi vardır, oysa yorumda anlamaya yönelik bir atılım söz konusudur. Bundan böyle şeyler, anlam taşımaz, değer

yargıları, şeylerin doğasını da anlamını da belirler. Buyurun "iyi" ve "kötüye" bakın! Her kesim, –ırk, millet, sınıf, grup –, nelerin "iyi" ve "kötü" olduğunu ilk atalarından miras almış, zamanla stoklamış, ihtiyaç duyduğunda çıkarıp kullanır. Stok sabit değildir, ama eksilmez, artar. Dahası stoktan bir şey çıkarılmaz, sadece ekleme yapılabilir. Bu tutum, tarih boyunca, insanın öz-bilinç edinme sürecinin önündeki en güçlü engel olmakla kalmadı, yaşamını yoksullaştırdı. Ve işte değer-yargılarıyla yazılmış bu "yanlışlıklar komedisinde" kurban edilen kavramlardan biri: "çatışma." Düşmanlık, savaş, yıkım, hastalık, çürüme... Neredeyse tamamen bu anlamlarla anıldı. Neden ortada! İnsanlık, uyum hastalığına çok eskilerden yakalandı. Bütün ontik ve kültürel şeyler arasında bir uyumun olduğu inancı, Platon'dan bu yana, en az dini inanç kadar güçlüdür. Bu yüzden insan, ontik/metafizik olan her şeyde uyum aradı, kendi yarattığı şeylere de uyumluluk yükledi. Hâlbuki en radikal uyumsuzluk olan savaşlar bile her zaman bir uyumsuzluğu gidermek için yapıldı.

Oysa uyumdan bir dünya kurma arzusu, yapay, üstelik istenmedik uyumsuzluklar yaratmaktan başka bir amaca hizmet etmez. İnsan, uyumsuzluk için kazdığı kuyuya önünde sonunda kendisi düşer. Oysa doğal uyumsuzluk, kendi yatağında seyrettiği için dünya sürekliliğini korur. Yaşam çatışmalarla biçimlenir, çatışmalarla renk kazanır, çatışmalarla varlığını sürdürür; insanlık, çatışmalardan kültürü yaratır, sürdürür, geliştirir, çatışmalarla varlığını sürdürür, kişi çatışmalarla karakter edinir. Yaşamın tüm temel öğeleri arasındaki çatışma: isteklerin çatışması, arzuların çatışması, inançların çatışması, fikirlerin çatışması... İnsanın temel yapısal özellikleri arasındaki çatışma: istek çatışmaları, arzu çatışmaları, duygu çatışmaları, gerekçe çatışmaları, neden çatışmaları... Yaşam sayısız karşıt şey taşır; insan sayısız karşıt şey barındırır. Çatışma yaşamın da insanın da temel ilkelerinden biridir. Yok edilebilir olmayan bir ilke... Onunla savaşmak, yaşamla savaşmaktır, insanla savaşmaktır. İnsan, ilkenin kendisiyle mücadeleye değil, ilke dolayısıyla çatışan şeyler arasındaki mücadelede etkin olmaya uygun bir varlıktır.

İnsanın varlığını sürdürmeye yönelik mücadelesi, çatışan şeyler arasındaki mücadeleyle ayakta kalabilir. Çatışma, insanı etkin kılar, insana canlılık kazandırır. Bir tür metafizik uyanıklık hali... Çalış-

ma, çabalama, düşünme, araştırma, arama... İnsanı insan yapan, yaşama renk veren bütün edim ve etkinlikler çatışmanın ürünüdür. Doğadaki çatışmalar, kültür çatışmaları, değer-yargıları çatışmaları, çıkar çatışmaları, güç çatışmaları... Düşmanlık, savaş, hastalık ve çürüme, çatışmanın değil, uyum arayışının sonucudur. Her şey bir yana, insan dünyası nihai bir sentezin imkânlarını barındırmıyor. Zira Hıristiyanlık ile İslamiyet arasında bir tez-antitez ilişkisi yoktur. Bütün dinlerin ethosu tarihin sonunu getirmektir. Üstelik biraz farklı da olsa, bir üçüncü seçenek de vardır. Yalnızca bu bile, çatışmanın, her zaman diyalektik olmadığını gösterir. Acaba, insanın erken ölme içgüdüsü mü var? Sakın insanın, her şeyi kendi müdahalesiyle değiştirmeye yönelik arzusu, ölüme duyulan bir arzu olmasın?

ARSIZ SANSÜR

"Düşünce özgürlüğü" ile ifade özgürlüğü konusunda yapılan olağanüstü karıştırma, neredeyse olağan bir hal aldı. Hâlbuki engellenemeyenin, engellenebilir olduğu düşüncesinden daha büyük bir engel yoktur. Üstelik farklılık daha isimlerinde bile gerçek yüzünü gösterir. Düşünmek bir edimdir, düşünce belirli bir şeye yönelen söz konusu edimin tasarımıdır, ifade etmek ise bu tasarıma yönelik bir eylemdir. Edim doğal bir yatkınlıktır, tasarım bu yatkınlığın bir sonucudur, ifade tasarımın bildirimidir. Düşünme kapasitedir, düşünce kapasitenin içeriğidir, ifade, içeriği dışsallaştırma hareketidir. Bir kendiliğindenlik, bir kurgu, bir strateji... İfade, mutlak bir özerklik taşımadığından, ifade özgürlüğü sorunu, aslında "düşünme özgürlüğünün" ve "düşünce özgürlüğünün" olabileceğini ima eder. Fakat bu iki "özgürlük", ifade özgürlüğü gibi politikanın ya da geleneğin baskısı karşısında ihtiyaç duyulan bir insan hakkı talebi değildir; çünkü düşünmeyi de düşünceyi de politik yollarla engellemenin imkânı yoktur. Hiçbir politik güç, o kadar da güçlü değildir. Fakat bu, politikanın gücünün şiddetinin zayıflığının değil, söz konusu gücün etki alanının sınırlılığının sonucudur. Ya da düşünme ve düşüncenin bütün kulak tırmalayıcı sesleri susturan sarsılmaz gücünün... Elbette politikanın korkutucu bir gücü vardır, ama yalnızca hükmünün geçtiği alanda... Düşünme ve düşünce, sansürü ancak taşıyıcılarında

görebilir. Hiçbir dışsal güç yapısal bir edimin etkinliğini durduramaz, hiçbir dışsal güç, zaten işleyen bir edimin bir sonuca varmasını engelleyemez. Ontik şeyler, ancak ontik gerekçelerle sessizliğe gömülür. Bu nedenle bütün dış hamleler, yalnızca beyhudelikten felaketler yaratır. Bütüncül fikirlerden medet ummak, kişisel beklentilerden, öznel deneyimlerden ideolojilere teslim olmak... Çok sert bir saldırı... Düşünme de düşünce de hiç uzatmadan uysalca ellerini kaldırıp teslim olur. Genel önermeler, tümel yargılar, bütüncül yasalar tespit edilmişse, düşünme edimi, yalnızca onlarla iş görür. Düşünmek, bundan böyle yalnızca tümdengelim yapmaktır. Düşünce ise tümdengelimin söz konusu ilk ilkelerinin kabulünden ve bizzat akıl yürütmenin zorunlu sonucundan ibarettir. Haklı çıkma isteği canlandıkça, buluşların sonu gelir. Yaratıcılık ölünce, savunma refleksi yayılır. Mutlak bir başlangıçtan, zaten tahmin edilen, beklenilen sonuçlara varmak... Elbette düşünmenin sabit genellikleri, yasaları, ilkeleri vardır. Fakat düşünme ilkelerinin, düşüncenin ilkeleri olmadığı çok açıktır. Bir edimin değişken olmayan ilkelerini bir ürünün değişebilir ilkelerine indirgemek çocuksu bir hatadır. İnsanın "içindeki çocuğu" öldürmemesi gerektiğinin, bu basit hatalara rağmen, bu denli sık tekrarlanmasını anlamak o kadar da basit değildir. Bu nedenle sorunların sonu gelmediği sürece, tarihin sonu gelmez. Ancak dine dayalı bir tarih sonluluk üzerinde iş görebilir.

Mutlak kuramlarla gelecek inşa etme çabası, her şeyi politikaya, politik tutumu ise bağlanmaya indirger. Bütün mutlak fikirlerde gayri-hakiki bir taraf olabilir, ama bir kere inanç yaratıklarında, belirli bir süre dahi olsa, bütün gerçeklikten daha etkili olur. Düşünmeden bir düşünceye bağlanmak... Düşünme etkinliği olmaksızın bağlanılan düşünce... Bundan böyle sorunlar karşısında tavır takınma devri kapanır, takınılan tavra göre *sorun atama* devri başlar. Sorun, çözümün peşine takılır. Düşünme edimini askıya almak, düşüncenin yönünü sabitlemektir. Düşünce, düşünen öznenin denetiminden çıkar. Bir özne hala vardır, ama yalnızca bir taşıyıcı olarak... Düşünen bir özne değil, savunan bir özne... Bir *melek*... Belirlenmiş ilkelerle düşünme edimine geçmek, yönü önceden tespit edilmiş, sonucu azçok belli olan bir faaliyetin içinde olmaktır. Düşüncenin pasif bir biçimde etkinliğe geçtiği bir durum... İdeolojilere, bütüncül kuramla-

ra, tavır belirleyici sistemlere bağlanmak bir seçim gibi görünse de, aslında sadece bir teslimiyettir. Bağlanmada özgür, fakat düşünme ve eylemde esaret altında olmak... Karar verme hakkını, bireysel olarak tespit edilmiş, fakat kolektifliği ilan edilmiş ilkelere teslim etmek... Deneyimden yoksun bir düşünme, deneyim edileni hazır kalıplarla değerlendirme... Yaşamak, bütün –sorunlara– göreli hesapların, ölçüp-biçmenin dışlandığı, ilkelerin, kuramların veya ideolojilerin tatbik edilmeye çalışıldığı bir uygulama serüvenidir artık.

RUH İLE BEDEN ÇATIŞMASI

Ruhu değil, bedeni eğen saygı kendini çabuk ele verir. Ne yazık ki kabul görme hastalığına yakalanmış kişinin; -ahmağın-, şeylerin doğasını gösteren açık kanıtları karartmaya yönelik bilinçdışı bir merakı vardır. Ama bu bilinçdışı merak, egoya yönelik yanlış bir bilinçten önemli ölçüde destek alır. Ahmak, kirli bir ruh barındıran esnek bir bedenin her yana kolaylıkla eğilmesini, sahtekârlık belirtisi olarak görmez; çünkü kendine fazla önem atfeder. Sahtekâr, ona, derine nüfuz ederek hakikati görmeye muktedir gözlere sahip biri olarak görünür. Kendisine duyduğu aşırı hayranlık, yaptıklarına koşulsuz onay vermekten imtina etmeyen sıradan insanı bilge ilan etmesine neden olur. Ruh körlüğü, körü gözlere bezer.

DİLİN ADALETSİZLİĞİ

Kişiler arasındaki derin farklılıkları gizlemeye yönelik tüm tümelleştirici dil bizzat adaletsizlik yaratır. Kişilerde, olumlu ya da olumsuz, olmayan özellikleri onlara yükleyerek eşit olmayanları eşit gibi gösterir. Bin yılların ürünü olan dilin bu adaletsizliği ilk kez Schopenhauer tarafından fark edildi. Bu nedenle kişileri merkeze alarak konuşmayı denedi, ama bu tarihsel birikimi yıkacak gücü yoktu. Ayrımlar yaptı, ama yine de tipleştirerek konuşmak zorundaydı. Fakat her şeye rağmen adaletsizliğin katı sınırlarını sarsmakla oldukça önemli bir adım attı. Nietzsche bu adaletsizlik karşısında bunaldı. Hem üstesinden gelemediği bir huzursuzluğa teslim oldu hem de dilin bu geleneksel gücünü yıkamadı. Bu nedenle ne genel olandan tam

olarak kaçabildi ne de tam olarak dilin geleneksel adaletsizliğine teslim oldu. Derin bir çatışmanın kucağında kendinden geçerek olabildiğince sert bir ayırım yaptı, ama yine de tipleştirmeden kaçamadı. Fakat tip olarak kendini gösterse de, bu çatışmanın ürünü olan "sürü insanı" en rahatlatıcı kavramlardandır. Ne var ki, kavramın kapsamı konusunda kafalar hiç de açık değildir. Fakat bu durum da zaten yine sürülükten kaynaklanır. Sürü insanı, yalnızca kişinin tinsel gücüne göndermede bulunur, konumuna değil. Kişinin mesleğine değil, Aristoteles'in deyimiyle, *insanın işi*ni yapma kapasitesine işaret eder. Bu nedenle her milletten her konum ya da mevkideki insanı kapsar. Devlet başkanından felsefe profesörüne, köylüsünden sanatsal eserler yaratmış bir akademisyene, çocuğundan yaşlısına her kesimden insanı... Öyleyse düşünülenin aksine, sürü insanı teorik ya da teknik herhangi bir gelişme kaydedemeyen insan değildir. Dünyaya, yaşama, insana bakışında zayıflık ve çürümüşlük kokuları yayılan insandır. Büyük bilimsel buluşlar yapan bir kişi de hiç tereddüt etmeden sürülük gömleğini üstüne çekebilir. Sürü insanı, değer yaratmayan ve değerlere uygun davranmayan insandır; değerler dünyasını ezen, tahrip eden insan...

HİÇBİR ŞEY: "HER ŞEY"

"Her şey olabilir." Çağın moda mottosu, tüm mantığın sınırlarını ihlal eden çekici bir slogandır. Her şeyin olabileceğini söyleyebilmek, her şeyin bilincinde olmayı gerektirir. Şu içi boş ve anlamsız "her şey" sözcüğü, ancak olmuş olan yahut şu ya da bu şekilde -duyularla, düşünmeyle, yaşantılarla- ulaşılabilir olana işaret ettiği sürece, "olabilir" sözcüğüyle bir araya gelebilir. Öyleyse "her şey" sözcüğü ile "olmak" fiili ille de bir arada kullanılacaksa, ancak şu söylenebilir: "olan her şey olabilir olduğu için oldu ya da olabilir olan her şey olabilir." Demek ki "her şey olabilir" mottosu, yalnızca olanaklı olana işaret edebilir. Aksi halde hiçbir şey mantıklılığını kanıtlamaz. Zira "olanaklı olan her şey" ile "her şey" ibareleri tamamen farklı anlamlar taşır. "Olanaklı olan her şey" en azından düşünce, hayal ya da kurgu aracılığıyla ulaşılabilir olandır. Oysa "her şey", en azından bu sözde kullanıldığı anlamda "her şey", olanın ve olanaklı

olanın sınırlarının dışına taşır. Bu nedenle sözün bildirimi ontik olarak olanaklı değildir. Varlık tarzı ne olursa olsun her olan ya da olabilir olan, "her şey" değildir. Dildeki "her şey", olanaklı her şeyin sınırlarını aşar. Örneğin "gezegenlerin sabit kalması bir şeydir, ama olabilir bir şey değildir." Bu, "her şeyin"in kaplamıdır, ama "olabilir olanlar"ın değil. Fakat eğer "gün gelir gezegenler sabit bir noktada asılı kalabilirler, bunda mantık bakımında hiçbir sorun yoktur" denilecekse, mantığı yeniden tanımlaması gerekir. Sabit kaldıklarında, -ama sabit oldukları keşfedildiğinde değil- ya gezegenler gezegen olmaktan çıkar ya evren her şeyin farklı bir biçimde işlediği yeni bir şeye dönüşür ya da tamamen yok olur. Son durum için söylenebilecek bir şey yok. Ama ilk iki duruma, adına konuştuğumuz şimdiki mantığımız olanak tanımaz.

DEĞERLERİN OLANAKSIZ KILDIĞI

"Her şey gider." Garip bir biçimde "her şey olabilir" ile aynı anlamda kullanılır. Oysa ilgili oldukları alanlar bakımından tümüyle farklı iki yargıdır bunlar. "Her şey olabilir" savı ontik bir anlam içerir. Olabilirlik, olmaklıkla ilgilidir çünkü. Ama "her şey gider" savı, etik ve politik bir anlam içerir. Uymak ya da uygun olmak değerlerle ilgilidir çünkü. Daha bu belirleme bile, her şeyin "gitmediğini" gösterir. Değerler dünyası, hiçbir allı-pullu demokratik söylemi barındırmaz. Değerler, ne herkesi konuşmaya davet eder ne de her konuşmaya hak verir. Ne herkesi eyleme çağırır ne her eyleme hoşgörüyle yaklaşır ne de her birine onay verir. Değerler, yasaklayıcı ve sınır koyucudur. Bazı şeyleri aykırı bulur, dışarıda bırakır, reddeder, onaylanmaması ve yapılmaması gerektiğini bildirir. Değerler, doğaları itibariyle, yalnızca *bazı şeylere* "evet" der. Ama söz konusu "evet", daha ilk hareketinde, bazı şeyleri de bir kenara iter. Berrak bir "evet", saydam bir "evet..." İçinde çok açık bir "hayır" barındıran bir "evet ..." Değer-dışı ya da değere-aykırı şeyler *olabilir*, ama *gitmez*. Bütünsel, bütüncül, büyük bir "EVET", ancak mutlak eşitliğin hüküm sürdüğü bir dünyada tiksinti uyandırmadan kullanılabilir. Demek ki, ya değerden yoksun bir dünyada ya her şeyin eşit ölçüde değerli olduğu bir dünyada ya da her şeyin eşit ölçüde değersiz olduğu bir

dünyada "her şey gidebilir." Farklı uçların, karşıt durumların, değerli ile değersiz şeylerin sürekli bir arada bulunduğu, ebedi bir savaş içinde olduğu bir dünyada kesinlikle, ama kesinlikle her şey gitmez. Bunu, insan kabul etmez. Karşıtlıklardan birinin uygun olduğuna yönelik her bildirim, diğerinin gitmeyeceğini dile getirir. Ve dünya karşıt bildirimlerle doludur.

SON SÖZÜN KEFARETİ

Son sözün ağırlığı üstümüzde gezinmeye başladığından beri, tüm düşünme güçlerimizi bir bir askıya aldık. İnancın uçsuz-bucaksız çorak topraklarında ebedi bir sürgündeyiz artık. Bulunduğumuz yerlere o kadar yabancılaştık ki, bir dünyanın mensubu olduğumuza kendimizi inandırmak için sayısız kanıta gereksinim duyar olduk. Geniş bir çölün ortasında dizlerimize kadar kuma saplanarak yol almaya çalışıyoruz. Yönü olmayan bir yol. Hesapsız uzak. Yorgun düşüyoruz, yardım çığlıkları atıyoruz. Çok yakınımızda etkili olmayan bir el uzanıyor. Fakat hemen sonra içimizde yardıma gereksinimi olmayan kimsenin bulunmadığını kavrıyoruz. Böylece tek çarenin yardım toplumları kurmak olduğunu anlıyoruz. Ne var ki yardımın bir zayıflık belirtisi olduğunu bir türlü anlayamıyoruz. Geçici bir merhamet üzerine kurulmuş bir söylemin acınası yaşamlar yaratmaktan başka bir işe yaradığı görülmemiştir zaten.

Tinsel acının yarattığı "mağrurluk", egemenliğini çabuk, ama sağlam kurar. Çok sık başvurduğumuz anonim teyitlerimizden medet umuyoruz. Güçlülüğümüzden dem vuruyor, en sağlam geleneğe sahip olduğumuzu sayıklayıp duruyoruz. Tanrı'nın hep yanımızda olduğunu koro halinde gür bir sesle bir ezgi eşliğinde söylüyoruz. Tanrı'nın kimseye torpil geçmediğini, bütün acılarımıza rağmen, göremiyoruz. Gökyüzüne kalkan ellerimize, Tanrı'nın merhameti değil, bombaların yağması da ebedi uykumuza tesir etmiyor. Son söze bağlanmanın bedeli bu kadar ağır mı olmalıydı? Beklenti hep şudur: son söz, en azından daha önceki sözlerin hatalarını taşımaz. Oysa burada bir acayiplik var; son sözün, son "hakikatin" bizzat kendisi, aşılmaz bir engel olarak mensuplarına teslim bayrağı çektiriyor. Telef olmaya bağlanmak... Sınırsız bir umut ile ebedi bir burukluk arasında kal-

mak... Bu böyle olmalıydı zaten. Yaşamın katı gerçekleri var, inancın yaşamın sorunlarına deva olmamaklığı var. Bu nasıl güçlü bir inançtır ki, yeryüzünün olası bütün sorunlarını yaşayan, en zayıf sorunlardan en büyük kayıplarla çıkan bir gelenek, zerre kadar tartışma yaratmıyor? Fakat olgular öyle sert, gerçeklik öyle katı ki, sözün yalnızca hedefi değişiyor: "diğerleri kötüdür." Kendisinin yaşadığı hemen hiçbir sorunu yaşamayan, karşılaştığı her sorunda aciliyetle kapısını çaldığı geleneği, dünyayı harap etmekle suçluyor. Peki, ama "gaddarlık" ve "masumiyet" ikilemi üzerine kurulmuş bir söylem, zaten bir eksiklik kabulü değil midir? İyilik, neden zayıflık yaratsın? Sakın bu "iyilik", güçsüzlükten, güçten düşmüşlükten doğuyor olmasın? Her şey bir yana, zaten hiçbir gücü olmayanın, güçsüz düşmanı yoktur. Şöyle de söylenebilir: düşmanı zayıf olan güçlüdür. Zayıflar için bütün güçler arasında sadece bir derece farkı vardır.

Oysa bir gelenek dünyayı harap etse dahi, bu, bir başka geleneğin görkemini göstermez. Hiçbir geleneğin büyüklüğü diğer geleneklerin zayıflığıyla ölçülemez. Üstelik var olan bütün geleneklerden daha güçlü bir zayıf geleneğin olmayacağını kimse iddia edemez. Karşılaştırma yoluyla değer tespit etme, göreli değerlendirme, ehveni-şer bir değerlendirme biçimi bile değildir. Hâlbuki gelecek vaat eden sorular bütün gelenekler için aynıdır: sorun çözme konusundaki acizliğimi nasıl yenebilirim? Ve sorun yaratmama bilgeliğine nasıl kavuşabilirim? Yüce ve güçlü bir yaşam yaratabilmek... Fakat bütün dünyevi dertlerine rağmen, Müslümanlar hiçbir sözün kendilerine dokunmasına izin vermiyorlar. Son ve ebedi hakikat iddiası, içeride söz söylemenin bütün olanaklarını tasfiye ediyor, dışarıda söylenen her sözü düşman belliyor. Hal böyle olunca, Müslümanlar dertlerine çare aramaya yanaşmıyorlar, başkalarının merhametsizliğinden dem vuruyorlar. Eksikliklerini gidermeye çalışmıyorlar, türlü mantık manevralarıyla başkalarını kendi beklentilerine uymaya zorluyorlar. Oysa müşkülpesent bir insan tipi yaratmak, hiç kimsenin dünyasına bir şey katmıyor. Yazık ki bu tutum, kendisine umut bağlayanlarda, başkasının itibar meraklısı olmayabileceğine dair zayıf bir inanç dahi yaratmıyor. Ve bir gelenek dertlerine çare olmayınca, mensupları arasında bireysel itibar kazanma merakı salgın halinde yayılır. İnancın yerini kişisel zafiyetler alır. Dünya kaşla-göz arasında bir kişilik-

gösteri sahnesine dönüşür. Öte dünyaya bu denli değer verirken, dünyevi hazları bu kadar fazla talep etmek bu merakın sonucudur. Ama ne çare! Zihinleri o denli akıbetle meşguldür ki, akıbetin bir süreci takip ettiğini görecek bir anları bile yoktur. Dahası, dünyevi olmayan bir akıbet kaygısı, dünyayı tekin olmayan bir sürece hapseder.

Bir kere sonu olmayan bir yol seçtiklerinden, Müslümanlar, başkalarının yarattığı dünyaya o denli muhtaç kalıyorlar ki, çaresizlikle aralarındaki mesafe tamamen eriyor. Bundan böyle, canlılık yaratma kabiliyeti olmayan kasvetli bir hınca teslim olmaya karşı alınabilecek hiçbir tedbir de yoktur. Bütün içgüdülere yasak koyarken, bir içgüdüden zerre kadar fazla olmamak... İki duygunun cenderesi altında paramparça olmaya doğru giden yolun neredeyse sonuna varmak... Hınç, yanlış değerlendirmeden doğan, gerçeklik koşullarına uymayan iki duygu yaratır: merhamet ve kin. Hınç insanı, herkesten merhamet bekler, ama kendisi onlara alçak-gönüllülük içine gizlediği katı bir kinle yaklaşır. Bundan sonra tevekkülden başka elinden bir şey gelmez zaten. Fakat "şuh" bir tevekkülle gelecek kurulmaz. Artık güdümlü olmayanların rütbesini tenzil etmek kalır geriye; üstinsanların yerini "bayağı-düşmanlar" alır. Oysa herkes merhamet göstermez, herkes kine boyun eğmez. Biraz güç elde etmek varken, başkalarının gücünü "iyi" kullanmaya davet etmek hangi derde devadır? Biraz yardım edebilecek mertebeye ulaşmak varken, başkalarından devamlı yardım dilenmek nasıl bir zenginliğin emaresidir? Biraz yaşamı zenginleştirmek varken, kanlı-canlı yaşama karşı-bir-retorik geliştirmek neyin nesidir?

Meğer "hidayete ermek" o kadar da kolay değilmiş. Mağrur bir söylem, hakikatin ele geçirildiğini göstermez. Yoksa başkasının yaşama tarzıyla yaşanmayacağını bilmek o kadar da zor keşfedilir bir hakikat değildir. Ama Müslümanlar ya nasihat alıyor ya da nasihat veriyorlar. Düşünmenin dokunma etkisi mi var, acaba? Sonsuzluğa bu denli önem veren bir geleneğin mensuplarının düşünmenin anlık yorgunluğundan bu kadar uzak durmaları anlaşılır gibi değildir. Zayıf bir yaşam, yalnızca kırılgan bir insan yaratır. Güçsüzlük, güçten düşmüşlük... Olan değil, yaratılan... Üstelik yüreğin de gözlerin de gözyaşlarına karşı bağışıklık kazanma riski vardır. Ve zamanla kendini olumsuzlamayan her geleneğin yok olmaya yazgılı olduğunu

unutmamakta sayısız fayda gizlidir. İnsanını, içinde çırpınıp durduğu bir yaşamın elinden kurtarmak az şey midir?

ARZ-I HAL

Öyle sert bir canlılık taşıyorum ki, küçücük bir gerekçe mermerden duygular yaratır bende. Eylemsiz bırakan bir selamet ya da felç edici bir felaket... Aşırılığa teslim olmak, aşırılığın mağduru olmak... Yazık ki her mağdur, mağduriyet yaratma eğilimi taşır. Yaşamak ile yok olmak arasında ara bir yol bulamadım hiç; elbette nedenler bende de birbirinden farklıdır, fakat aralarında şiddet bakımından ne bir sıradüzen vardır ne de bir hiyerarşi. Başkasında cılız bir etki yaratan bir neden, bende öldürücü duygular uyandırır. Hissediyorum! Ölümüm yoğun canlılıktan olacak. Belki sıradan bir odada uzanıp aylarca hayallere dalarken...

İRTİFA KAYBIM

Anneme kızdım. Taştan-duvara sert bir yumruk vurdum. Elim kırıldı. Hastanede bekleyen yaşlı köylü "geçmiş olsun" dedi. Gözlerine baktım, gerçekten geçmesini istiyordu. Öyle buruktum ki, anlatma gereği duydum. Kırık bir ses tonunda, "duvarı kırdın mı, bari?" sorusu döküldü çatlak dudaklarının arasından. Kendime dair bütün "zarif" duygularım sarsıldı. Annem her şeyi unuttu, elim iyileşti, yaşlı köylü öldü, içimdeki kırık dökük duygular hala azap veriyor bana.

ÖTEKİ ŞEYLER

Soru: benzerler mi bir araya gelir, yoksa bir araya gelenler benzerlik mi kurar? Cevap: ikisi de... Fakat iki çok farklı gerekçeyle... Benzerlerin bir araya gelmelerinin gerekçesi ontiktir, bir araya gelenlerin benzemeye çalışmalarının gerekçesi ise etiktir. Su akar yatağını bulur; bukalemun çevresine ayak uydurur. Böylece işin çok ilginç boyutu belirir: ontik gerekçeyle bir araya gelenler etik bir tavır takınmıyor olabilirler, ama etik dışı bir tutumun içinde de değiller; buna karşın etik gerekçeyle bir araya gelenler daha ilk hamlelerinde gırtlaklarına kadar ahlaksızlığa batarlar.

*

Yüce gönüllü kişi, eğer aynı zamanda aşırı derecede saf değilse, yüce gönüllülüğünün, yüce gönüllü olmayan tarafından bir çıkar uğruna kullanılacağını bilir. Ama yine de huşu içinde kalır. Yüce gönüllülüğü ile yüce gönüllü olmayanın emelleri arasında kaldığında, çatışma yaşayan bir yüce gönüllü bulunmaz.

*

Uzun bir süre, bu kadar şevkle kullanılmalarında bir hayra alamet olmalı, diye düşündüm. Ve gecikmeli de olsa keşfettim. Kötülük dolu sözleri yasaklayın! En âlicenap insanın, şerrin en yüksek mertebesine "yükseldiğini" göreceksiniz! Kötü kokular yayan sözcükler, dehşetlere çok sık tanık olan iyi insan için bir tür iyiliğini muhafaza etme yoludur.

*

Bütün can yakıcı deneyimlerine rağmen, en sıradan silahın bile en sert sözden daha tehlikeli olduğunu kavrayamamış olması, insa-

nın akıl-sır erdirilemez zaafıdır. Dil daha ilk hareketinde elin tehdidiyle karşılaşır. En sıradan söze bile en tehlikeli silahla karşılık vermesinin makul bir gerekçesi bulunabilirse, belki o zaman insana biraz "umut" beslenebilir.

*

Kararlı kişi, sahici olmayan kişi karşısında her daim zafer kazanır. Ama aynı ölçüde kararlı iki kişi benzer deneyimler içinde karşılaştıklarında, ya insanlık tarihine damga vururlar ya da felaketler yaratırlar. İki kararlı kişi arasında sarsılmaz bir uyum ile keskin bir çatışmadan başka bir üçüncü ilişki biçimi bulunmaz.

*

Tüccarları, akademisyenleri, hekimleri, avukatları, politikacıları, bürokratları, fahişeleri, kalpazanları ve hokkabazları yâd etmeye gerek yok! Bilim insanı kanıtlar adına yalan söyler, filozof mantık adına... İşiyle ilgisinde en az yalan söyleyen kişi sanatçıdır. Sanatçı bir hakemdir; –Tanrı ile insanlar arasında oynanan oyunda...

*

Sevgiden yoksun yaşamış kişinin sevgisinden kendimi sakınıyorum, –telafisi mümkün olmayan bir adaletsizliğe maruz kalmanın kefaretini ödemeyi göze alamıyorum; onu sevenin karşılıksız bir aşka tutulmasından zerre kadar hayıflanmıyorum, –hak etmediği uğursuz bir duygudan-armağanın borcu altında ezilip gitmesinin saygısızlığını çok gaddarca buluyorum.

*

Sevdiklerimize atfettiğimiz yüksek değer, hemen her zaman başkalarındaki gerçek yüksek değeri görmemizi engeller; sevdiklerimizin değeri üzerinde yoğunlaşmamız, başkalarının değerine kayıtsız kalmamıza neden olmaktan ziyade, onların değerli olmadığı sanısına yol açar.

*

Herkesin çok şey bildiği bir dünya olanaklı olsaydı, bir şaka konusunda dahi uzlaşamazdı insanlar. Tarihin ötesini "gören" Marks, nihai ortaklığın sonucunun mutlak bir başına-buyrukluk olacağını tahmin edemedi. Marksizm, Marks'ın insana duyduğu aşırı güvenin bedelini çok ağır ödüyor.

*

Söylediği ile yaptığı arasında sıklıkla çelişkiye düşen insan, ya bellek yitimine uğramıştır ya korkunç derecede sahtekârdır ya da ezbere yaşama alışkanlığından kurtulmamıştır. Bu üç tipin ortak özelliği mi? Neden "insan" yerine başka bir ad bulmuyoruz ki onlara? Dilin adaletsizliği bir kez daha yüzünü en çıplak biçimiyle gösteriyor.

*

Sürünün sahtekârlığı gizleme gibi bir marifeti olmalı. Kişi değerleri harcandığında, karşı olduğu halde, telaşla uzaklaşan, fakat "topluluk değerlerine" halel getiren en küçük tutum karşısında heyecanla ileri atılanların; değerler toptan ateşe verildiği halde, bireysel olarak kılını kıpırdatmaya mecali olmayan, fakat küçücük bir değer tahrişi karşısında topluluğun içinde aslan kesilenlerin bu kadar uzun zamandır hiçbir yaptırımla karşılaşmamış olmalarını açıklayan bir mucize olsaydı...

*

Dürüst insanların azlığından şikâyet eden çağımızın şu bir avuç dürüst insanı, hiç kuşkusuz, şikâyetlerinde yerden-göğe kadar haklılar. Ama çağlarına haksızlık etmeleri şikâyetlerinin gücüne güç katmaz. Zira zaten her dönem aynı sıkıntıyla uğraşmış birkaç dürüst insan. Bunu nereden mi biliyoruz? *Devlet* ile *Suç ve Ceza, Mesnevi* ile *Kayıp Zamanın İzinde*, hep aynı dertlerden mustarip insanların elinden çıkmadır.

*

Aynı olan iki kişilik yoktur, ama karşıt kişilikler çoktur. Öyleyse

herkes tarafından sevildiği söylenenin, sevileni olmadığı da söylenebilir. Bazı insanların reddettiği nitelikleri olmayanın, bazı insanlar tarafından sevilecek nitelikleri de yoktur. Ya da hiçbir biçimde sahici olmayan bir kişilik... Kör edici bir sahtekârlık...

*

Başkaları için yaptığı akıl yürütmeleri aynı durumda kendisi için, kendisi için yaptığı akıl yürütmeleri aynı durumda başkaları için yapmayanlar... Denilebilecek tek şey var: başka bir tür, –üstelik çok kalabalık.

*

"Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol." Başkasından talepte bulunmayan kişi, er ya da geç, herkesin zaten olduğu gibi göründüğünün farkına varır. Saklanmak bir tür kişilik özelliğidir; çünkü yoksunluk oyunu oynamak da bir olmaklıktır.

*

Ölümünden sonra, kişiye hakkını teslim etmeye yönelik o "hassas" ve "asil" atılım, bir adalet duygusu belirtisi değildir; sadece merhumun, artık "rakip" ya da "tehdit" olmadığı mutlak hakikatinden doğan oyalayıcı bir günah çıkarma isteğinin yahut çirkef bir öz-itibar kazanma güdüsünün alametidir. Daha düne kadar kin duyulan, şimdi artık adaletin, merhametin yüce nesnesi olmuştur. Fakat riyakârlık da en çıplak biçimiyle gün yüzüne çıkmıştır.

*

Kitaplarla haşir-neşir olan iki tip insan vardır: okuduklarına göre yaşamaya çalışan, yaşadıklarından hakikate ulaşan... Birincisi varolan dünyayı dahi göremiyor, ikincisi yeni dünyalar yaratıyor.

*

Bilginin yaşamdan edinildiğini bilmeyen insan için en dâhiyane kitap bile uydurulmuştur. Kitaplardaki bilgiyi yaşama geçirme çabasında başarısız olunca, onlara olan inancını yitirir. Yanlış yerden ha-

reket etmenin doğal sonucu yanlış sonuca varmaktır.

*

Dünyada başkaları da vardır, ama yazıda yalnızca yazar... Yazar dünyayı yazıya aktarmakla, aslında insanları dünyanın dışına çıkarır. Böylece dünyayı, okuyucunun temaşa alanına taşır. Bu nedenle yazar, hem dünyaya hem de okuyucuya hükmü geçtiği sürece başarılı olur. Okuyucunun tepkilerine takılıp kalmak, yazarın ölümüdür.

*

Hep duyulanların ve görülenlerin doğru olduğuna dair güçlü, ama en ince ayrıntısına kadar yanlış inanç, genelde görülmeyen ve duyulmayan şeylerin vuku bulduğunun *görülmesine* rağmen varlığını sürdürüyor.

*

Okuduklarına göre yaşamaya çalışan insanlara bakın! Çalkantılarla, çelişkilerle doludur hayatları, şikâyetlerle doludur sözleri. Neden sürekli kitaplara bakmak yerine, günde birkaç dakikanızı yaşama bakarak geçirmiyorsunuz ki?

*

Fikir teatisinde bulunmak, bir tür oyalanmadır, sıkıntı atlatma içgüdüsüdür, eğlencedir. Ne sorun çözme amacı taşır ne de hakikate ulaşma çabası... Dingin ve duru bir ses tonuyla yapılan münzevi bir diyalog... Bir tür ayıklama eylemi olan, diyalektik bir süreç yaratan, hakikati ele geçirme serüvenine çıkan tartışmayla hiçbir benzerlik taşımaz.

*

Ne denli büyük olursa olsun, hiçbir niceliğin yaratamayacağı bütün görkemli kültürel yapıtlar niteliğin eseridir, ama ne kadar yüce olursa olsun, hiçbir niteliğin engelleyemeyeceği her yıkım niceliğin

ürünüdür. –Kalabalık, bir hayalet gibi *Kişi*nin üstünde dolaşıp duruyor.

*

Yaratıcı olmayan, ama rastlantı eseri ya da bir başkasının hatası sonucu yaratıcılık gerektiren bir işle uğraşan kişinin benlik kaygılarından doğan sorunlarla başa çıkmanın tek yolu, onun bütün davranış ve tutumlarını umursamaz bir şekilde karşılamaktır. Baş edemediği, dolayısıyla kendisini yıkacak yegâne duygu, kabul görmemekten duyduğu kaygı ve tedirginliktir.

*

Hak etmediği makamda oturan kişi, genelde, kendisiyle aynı mevkide olup da işinin gereklerini yerine getirenin icraatlarının hiçbir değer taşımadığını kanıtlamaya yönelik havai bir uğraşın içinde olur. Yaratma zorunluluğuna dair bilinç ile yaratamama gerçekliği arasındaki gerilim, yaratılmış olanın yıkımına yönelik sefilce bir eğilim olarak belirir.

*

Tüm kaybettiklerimin ardından şöyle bir baktım; neyi ne kadar çok korumak istemişsem, onu o kadar kolay ve çabuk kaybettiğimi gördüm. Fakat buna hiç şaşırmadım! Ne de olsa ezbere verilmiş kararlar ile tedirginlik olup–bitenlerin doğal seyrinin düşmanıdır.

*

Bütün telaşı ve korkusu, gücünü –sınırları ve etki alanı önemli değildir– kaybetmemek olan kişinin dostu yoktur; çünkü ne saygınlık uyandırır ne de saygı duyar. Bu nedenle ya efendidir ya da köle. Yahut hem efendidir hem de köle. Öyleyse en kolay kaybedeceği şey, hâlihazırda sahip olduğu ve uğruna saygınlığını kaybettiği güçtür.

*

"... Tıpkı halkların uzun zaman boyunca, salt duyguyla yönetilemeyeceği gibi..." Proust, bu zamanın ölçüsünün sorunların etkisi

olduğunu bildiğinden olmalı ki, süreyi belirsiz bırakmış. Ancak bu belirsizlik, aslında keskin ve kesin bir zaman ölçüm aracıdır. Her sorunun yarattığı sonuçların büyüklüğü, söz konusu zamanın uzunluğunu gösterir. Zaman sorunlara *göre*lidir.

*

Gerekçeleri ne kadar "basit" olursa olsun, her intiharın arkasında derin yaşantılar vardır; kurban, daha sert bir anlamsızlık bulmuştur, daha yoğun bir aşk yaşamıştır, daha can sıkıcı bir öfke duymuştur, daha yakıcı bir kin beslemiştir, dünyayı daha detaylı düşünmüştür. İntihar derinlikten gelir; ruhun kilometrelerce içinden...

*

"İnsan, ahlaki bir varlıktır" ifadesi, yalnızca insanın ahlaki davranabildiğini anlatır, yoksa sadece onun ahlaki bir muameleyi hak ettiğini değil. Ahlaki eylemde bulunmak insana özgü olsa da, ahlak-dışı bir muameleyi hak eden hiçbir canlı yoktur. Birinin bir kediye işkence etmesi, yalnızca canilikle açıklanamaz; yaptığı, bir insana eziyet etmesi kadar ahlak dışıdır.

*

Hayatı, sahip olunacak olanlara yönelik süreç üzerine değil, zaten sahip olunanların korunması üzerine inşa etmek kumarların en tehlikelisidir. Zira kayıplarının bilincinde olmasak da, sahip olunanların yaşama kattıklarını biliyoruz, fakat sahip olunacak olanların ne olduklarını, etki ve kazanımlarını henüz hiç bilmiyoruz.

*

Sıklıkla karıştırılan iki kavram... Üstelik her kesimden çok yaygın olarak... Oysa tamamen farklı amaçlar taşıyor, farklı sonuçlara yol açıyor. Tehdit ile uyarıyı karıştırmak: yalnızca bir sonuçtan haberdar etme çabasını bir sonuç yaratma çabasıyla kirletmek... Demek ki tehditle iş yapan köledir, uyarıyı dikkate alan bilge...

*

Gençler iyilikler, güzellikler, mutluluklar beklerken, kötülükler, çirkinlikler, tehlikelerle ve mutsuzluklarla karşılaşırlar. Bütün enerjilerine, neşelerine, eğlenme arzularına, umutlarına rağmen, mütemadiyen taşıdıkları belli-belirsiz hüzün, umutları ile yaşamın gerçekleri arasındaki sinsi çatışmanın eseridir. Demek ki insanların beklentilerinin büyüklüğü, ağırlıklı olarak yaşama dair deneyim ve bilinçlerinin sığlığıyla belirlenir.

*

Başkalarıyla yaşadıkları istenmedik ilişkiler dolayısıyla biriken duygularını, hiç gerekli olmayan bir ortamda hiç ilgisi olmayan biri karşısında ani bir hareketle boşaltan insanlar, düşmanlarının bütün korkularını yıktıklarını biliyorlar mı, acaba? Yaptıkları hatayla, onların hata yapma olanağını sıfıra indiriyorlar; –düşmanına, kendini erken tanıtmanın tüm getirilerini armağan etmek...

*

Çocuk sahibi olmadığı için acı çeken, daha büyük acıların yokluğundan acı çekendir. Sahip olma arzusu, sahip olmadığı şeyin eksikliğinden doğan acı ile sahip olacağı şeydeki olası eksiklikten doğacak acı arasındaki uçurumu gizler. Çocuk arzusu: bir tür her daim daha büyük acıların tehdidini taşıyan bir kaygıya özlem duymak...

*

Kadının aşk hayatının tarihi: birinci dönem; heyecan dönemi, ikinci dönem; vecd dönemi, üçüncü dönem; tedirginlik ve güven arayışı dönemi; yani kadın, ilkin züppe erkeklere gider, sonra onlardan birini romantik bir ev erkeği yapmak için uğraş verir, sonunda fedakâr bir erkek arayışına çıkar. Zorunluluklar tarihi... Tercihe açık olmayan bir tarih... Kasvetli manevralar gerektiren bir tarih... Hayal kırıklıkları tarihi...

*

Erkeğin aşk hayatının tarihi: birinci dönem; güzel bir kadına ege-

men olma dönemi; ikinci dönem; güzel kadınlara egemen olma dönemi, üçüncü dönem; güzel genç kadınlara boyun eğme dönemi; yani erkek, ilkin güzel ve "masum" bir kadın arar, sonra kandırılabilir güzel kadınlar arar, sonunda genç ve güzel herhangi bir kadına boyun eğer. İktidar ve seks arayışı tarihi... Teslimiyetle son bulan bir tarih...

*

İLAHİ ŞEYLER

TUFANDAN ÖNCE

Rivayete göre insan, vaktiyle dört başı mamur bir tufana maruz kaldı. Hiç esrarlı olmamasına rağmen, en hayalperest insanın dahi tahhayül sınırlarını zorlayan bir tufana... Fakat gerekçeleri bakımından değil, süreci ve sonucu bakımından... Masallar, söylenceler ve kutsal kitapların bugüne değin aktardıklarına bakılırsa, tufanı, ya tarihi mitik bir olay olarak göreceğiz ya da Tanrı'nın gücünün ve adaletinin kutsal ifadesi... Gıyaben zikretmelerden hakkaniyetli bir sonuç beklenmemeli zaten. Hâlbuki mitler birer eğretilemedir. Ontik değil, epistemik bir iş görür. Ne hakkında konuştuğu şeyin varlığına dair bir delil barındırır ne de bir şeyin gerçekliğinin üstündeki örtüyü kaldırır. Mit bir hakikat bildiriminde bulunur, etkili bir dille bir anlam ifşa eder. Mitin özünü, mitik olayların ve varlıkların gerçekliği değil, onlar aracılığıyla aktarılan hakikat oluşturur. Mit şiire çok benzer; onun da kendine içkin bir gerçekliği, evrensel hakikatleri vardır.

Nuh tufanı: şu evrensel mit... Tarihsel bir olayın eğlenceli korkunç hikâyesi değildir, kutsal imgelerle inşa edilen insan doğasının sanatsal metafiziğidir. Tanrı'nın gücüne dair kutsal bir deyiş değil, insanın "gücünün" heybetli ifadesidir. Tufan, ne Tanrı'yı anlatır ne de tarihi... Tufan, insana, insanı anlatır. İnsanın kötülükle çelikten halatlarla kurmuş olduğu bağı... İnsanın, kendi tarihinin harcına karıştırmış olduğu o muzzam yoğunluktaki kötülüğü... Öyle güçlü bir anlatım ki, hiçbir insani etkinlik, hiçbir disiplin, bir tür kötülük tarihi olan insanlık tarihi boyunca böyle bir anlatım tarzına yaklaşmayı dahi başaramadı.

Tufan bu gücü, tarih barındırmasına rağmen, tarihsel bir yaklaşımı benimsememiş olmaktan alır. Bütün tarihsel koşulların ve olay-

ların üstünde bir yaklaşım... Çok ama çok sanatsal bir tutum... Derin... Maden insan varlıkların en "değerlisidir", değersiz yahut değerden yoksun şeylerden ya da daha az değerli şeylerden bahane çıkaramaz. Şu "yüceler yücesi" varlık her sendeleyişinde tarihe sığınmakla, yalnızca sefil bir zihni kandırabilir.

Ve kötülüğün tarihi insanın tarihsel sığınağını gün yüzüne çıkarır. Zira kötülüğün izini sürdüğümüzde doğrudan cennete *gidiyoruz.* Cennet kötülüğün doğum yeridir. Kötülük, doğal mekânı cennet olan ilk insanla başlar. Bu fazlasıyla şaşırtıcıdır; çünkü ilk insan herhangi biri değildi. Üstelik ikinci insanın da ondan aşağı kalır yanı yoktu. İkisi de türünün *seçilmiş* ilk örnekleriydi. Emsalsiz olmak... Fakat insanın titizlikle inşa etmeye başladığı tarih sahnesine kötülükten önce günah çıktı. İnsan, ilkin Tanrı'nın canını sıktı, ilk ızdırabı Tanrı'ya çektirdi. Neden çok açık: Âdem ile Havva'nın kendisine karşı işbirliği yapacakları üçüncü bir şahıs henüz yoktu. "İnsanlar, kötülük maksatlı ilk güç birliğini, ilk "dayanışmayı" Tanrı'ya karşı yaptılar. Bundan böyle şu konuda kuşku duymanın yersiz olduğu gün gibi ortadadır: insan, sırf can sıkıntısından bile olsa, kutsal ya da beşeri, mutlaka bir varlığı mimler. İnsanın ruhu öyle çıplak ki... Âdem, Tanrı'nın buyruğuna riayet etmemekle, elbette günah işledi, ama aslında bu ilk günah değildi. Havva, Âdem'de "merak" uyandırmak istemiş olabilir, ama maksadı onu baştan çıkarmaktı. Üstelik Âdem'i değil, doğrudan Tanrı'yı hedef aldı. Böylece aldatma ve fesatlık, ilkin birer kötülük olarak değil, günah olarak belirdi. Havva, Âdem'i kandırmayı başarınca, sinsice gülümsemiş olmalı! Bir yalanla Tanrı'dan daha inandırıcı olmak, basit bir meziyet olmasa gerek. Belki de Âdem haddinden fazla saf davrandı. Fakat sürgüne gönderilirken, Şeytan'ın kaşla-göz arasında cennete uğramadığını kim iddia edebilir? Eğer böyleyse, Havva'nın gülümsemesinin yerine Şeytan'ın kibri yerleştirilmeli. Ama artık şu kesin: kötülükten önce günah vardı. İlk buyruğa, kutsal buyruğa itaatsizlik, ilk iki kutsal insanla başladı. Ne sıkıntılı bir başlangıç! Mutlak buyruğun iktidarı daha ilk hamlesinde sarsıldı. Üstelik itaat etmeye en yatkın insan karşısında. Tufan kesinlikle tanrısal kayranın gücünün işareti olamaz. Ve bütün koşullar uygunken, zedelenmiş bir krallığın sonsuza dek hükmetme isteği hiçbir rejime sığmaz. Gerçek şu ki, Tanrı daha iyi bir başlangıç yapabilirdi. Ve

ilk kötülük ilk günahtan doğdu. Zira Havva'nın tavrı Âdem'e tamamen kayıtsız bir tavır değildi. Onun yaşamına, dahası kendi yaşamına da derin bir etkisi oldu. Fakat kötülük de günah da bir kere zincirlerini kırdı. İlk rekabet, henüz özel mülkiyet yokken doğdu. Üstelik çok gereksiz bir nedenle; sevgi rekabeti... Kim daha çok seviliyor? Güzel duyguların her zaman iyi bir dünya yaratmadığının en aleni kanıtı... İlk kıskançlık, insanın ilk varoluşuyla başladı; Kabil'in Habil'e tahammülü yoktu. Ve işte ilk cinayet! Üstelik henuz bir katil yaratacak toplumsal bir düzen, bir dış koşullar ağı yoktu. Acaba, daha çok kabul görme isteği, başkasının yokluğuyla mı gerçekleşir? Bu acayip cinayet, trajik bir biçimde, "kardeşlik" sloganımızı değerden düşürür. Ama hiçbir derde deva olmayan sloganın yayılma hızı durdurulamıyor. İnsanı uzun uzun seyretmekten başka hiçbir şey gelmiyor içimden. İyilik kardeşlikten doğmuyor, ey insanlar! Üstelik insanlığı, kardeşliğin içine sığdırma çabası, iyiliği daha zayıf düşürmekten başka hiçbir amaca hizmet etmiyor.

İlk büyük yuvanın, ilk çekirdek ailenin üstünde kara bulutlar eksik olmuyordu. Dağılması gerekiyordu, dağılır... Yüzlerce kola ayrılır. Ve adım adım bu devasa dünya belirir. Artık kötülüğün etki alanı yayılmış, dünya kadar olmuştur. İnsanın coğrafik yayılımının tarihi, kötülüğün yayılma tarihidir. Âdem'den bu yana dünya ardı arkası kesilmeyen kötücül oyunlara sahne oldu. Tanrı'yı yeryüzündeki kanlı sahneler karşısında insanı yaratmış olmaktan pişmanlık duyarken betimleyen kutsal kitaplar, aynı zamanda "Kadir–i Mutlak'ın", insanın kötülüğü karşısındaki çaresizliğinin en açık ve dolaysız, ama bilinç-dışı sunumlarıdır. Kutsal kitaplar, eğer kutsal olmasalardı, bu konuda asla inandırıcı olamazlardı. Şimdi huzursuzdur Tanrı! Derin acılar çektiğine dair bütün gerekli kanıtlar var kutsal kitaplarda. Ama Tanrı bile uzun süre bir acıya katlanamaz. Bir hamle yapması gerekiyordu. Ve her güçlü sorun, güçlü tedbirler gerektirir. Etki alanı devasa tedbirler... Söz söyleme sırası Tanrı'ya geçer. Fakat gerçekten çok öfkelidir. En kanlı tedbiri alır. Ve her sert tutum, doğası gereği, bütün sınırları gereğinden fazla zorlar. Artık sorunun muhatabı olmayanlar da hedeftedir. Yaptığı hatayı yok etmek için, Tanrı, bütün bir yeryüzü âlemine kalıcı etkisi olan bir tedbir tasarlar. İnsanın kötülüğünün bedelini bütün canlılar âlemi ödeyecektir. Hâlbuki kuşların, kelebekle-

rin ne günahı vardı? Ama burada bile adalet gücünü gösterir. Ey soylu adalet! Her şeyi düzeltemez, ama yine de ışıldar. Nuh'un âlicenaplığı Tanrı'nın vicdanını tetikler. Nuh diğer insanlardan biri değildir ki... O, kutsalın ve erdemin yılmaz savunucusu, saygının, merhametin, hürmetin, sevginin, şefkatin kusursuz taşıyıcısıdır. Tanrı bir ikilemle karşı karşıya kalır. Yarattığı insan kafasının karışmasına neden olur. Bir yandan akıl almaz kötülüklerin faili *İnsan*, diğer yandan hemcinsinin bütün kötülüklerine direnen *Nuh*. Bu, öyle basit bir başarı değildir. Nuh sadece olağan bir ortamda kötü olmaktan kaçınmadı, olağanüstü bir ortamda iyi olma cesaretini gösterdi. Böylece mutlak varlığın katında, insanın karşısında bir konuma yerleşir. Ne yapacağı konusunda emin değildir Tanrı. İnsan varlığını sürdürmemeli, ama Nuh da kötülere kurban edilmemeli. O zaman çoğunluk, yani kötüler –bu matematik, ezeli ve ebedidir–, yok edilecek, ama Nuh ve onunla birlikte bir azınlık korunacaktır. Nasıl ki insanların kötülüğünün diğer canlılara etkisi olur, aynı şekilde Nuh'un iyiliğinin da bir etkisi olacaktır. Tamamen keyfi bir karar, ama yine de diğer canlıların da korunması gönüllere biraz su serper. İnsan dünyasında biraz da olsa adalet tecceli etsin diye, hayvanlar dünyasında biraz adaletsizliğe razı olunur. Eksikliklerine, yanlışlıklarına rağmen hazırlık tamamlanır. Ve insanlık tarihinin bu bilindik trajik hikâyesi sahnelenir. Nuh tufanı: bu nasıl öğretici bir eğretilemedir böyle! İnsanlık Musa'ya ebedi kölelik borçludur. Tufan, kötülüğün iyiliği kat be kat aştığının, bütün çare arayışlarının kifayetsiz kaldığının, her çare hamlesinin yeni bir çare gerektirdiğinin ilahi kabulünün beşeri kuramıdır. İnsan, Tanrı'nın kestiremediği kadar kötü ve günahkâr çıkmıştır. Tufanın bu kusursuz gücü, Tanrı'nın pişmanlığını göstermekten değil, insanın kötülük yapmaktaki maharetini sergilemekten geliyor. Tanrı, Tanrı olduğundan dolayı, "yapabilecek güçte olduğu halde", kötülüğü değil, kaynağını yok etmek istemiştir. Düzelebileceği konusunda insana zerre kadar güven duymadığını haykırıyor. Kötülükten kurtulmanın tek çaresini, kaynağını kurutmakta görüyor. Ama işte, kurutamıyor. Her şeyin eşit olmadığı bir dünyada, hiçbir kökten çözüm olanaklı değildir, meğer ki adalet askıya alınsın. Ne yazık ki, *kökten* olmayan bu kökensel çözüm başarısızlıkla sonuçlandı. Anlaşılan o ki, Tanrı yine yanlış bir hesap yaptı. Çocukların atalarına benzediğini

varsaydı. Günahkâr Âdem'den günahkâr bir nesil doğduğuna göre, masum Nuh'tan da masum bir nesil doğacaktı. Öyle olmadı. Üstelik dahi Aristoteles de yanıldı. Fakat onun hiç olmazsa mazereti vardı: tufandan haberdar değildi. Ve iyilerden kötüler doğdu. Tanrı, ikinci hamlesinde de derin bir hayal kırıklığına uğradı. Tufandan sonra yine o bilindik kötücül sahneler tekrar eder; savaşlar, katliamlar, cinayetler, yolsuzluklar, çıkar arzusu, egemen olma isteği, sömürme isteği, acı çektirme arzusu sürer gider.

Ama her şeye rağmen, "Nuh'ta geleceği okuma becerisi olsaydı..." bile gemisini batırmazdı. Zaten Tanrı'yı hayal kırıklığına uğratmama becerisine sahip olmasaydı bir gemisi olmazdı. Tanrı, gemiyi, batırmayacağına emin olduğu için, Nuh'a teslim etti. Gerçek şu ki, Tanrı'nın, insanın kökünü kazımamasının çok basit bir nedeni var: Nuh'un beceri eksikliği... Fakat başka türden bir beceri... Biraz kötülük yapma becerisi gösterseydi, bugün bu kadar fazla yük taşımak zorunda olan bir tür olmayabilirdi. Ama işte, insan var! Tufana maruz kalan çağın insanının, sorunlar içinde boğulan çağımızın insanı kadar çaresiz olup olmadığını bilmiyoruz, ama çaresizlik durumunda insanın elinden hiçbir şeyin gelmediğini biliyoruz. Ve tüm çaresizlik durumlarında olduğu gibi elimizdeki tek imkânı kullanacağız: tanrım, yeni bir tufan yarat, ama Nuh'u olmasın!

"BAŞ ÖĞRETMEN"

Nuh... Evrensel kahraman... Fakat yersiz-yurtsuz bir kahraman ... Kayıp kahraman... Ancak trajik bir kahraman olmamasının, onun değerini düşürdüğü iddiası, ancak bir kendini bilmezden gelebilir. Zira bir kahraman her zaman kahramandır. Nuh'un kahramanlığı, verdiği mücadelede, yaptığı kavgada değil, yarattığı etkide aranmalıdır. Biraz sıkıntı çekmiş olabilir, biraz "mahalle baskısına" maruz kalmış olabilir, ama bahtı açıktı. Ne gücünü tüketen bir şeye maruz kaldı ne de halden düşüren... Üstelik hiçbir şey reddedeceği şekilde gelişmedi. Tufan, Nuh'un verdiği bir mücadele değildir; kötülere açılmış ve geçici bir zaferle sonuçlanmış ilahi bir savaştır. Dahası Nuh, ne bu savaşın nedenlerinden biridir ne de taraflarından biri... Sadece seyrine ve sonucuna dolaylı bir etkisi olan bir göçebedir.

Kendisinin seçimi olmayan bir etki... Nuh'un ne bir planı vardı ne de bir hedefi... O, sadece doğru olduğuna inandığı yolda yürüdü. Gerisi Tanrı'ya kalmıştı. Dünya, her halükarda Tanrı'nın hışmına uğrayacaktı. Nuh'un "pasif" tavrı, yalnızca onun, Tanrı'nın gazabının tecelli ettiği süreçteki konumunu ve savaşın sonucu açısından oynadığı rolün önemini belirledi. Nuh, dehşetin meydanından kaçırılır; şimşekleri ve yıldırımları üstüne çekmeyen bir güzergâhta insanların bakışlarından dahi leke yememiş bakir bir adaya götürülür. Tanrı, Nuh için alınabilecek en iyi önlemi aldı. Kullandığı yegâne silahın üstünde taşıyarak, tehlikeye maruz kalma olasılığını sıfırladı. Artık meydanın içinde değildir, üstündedir. Hiçbir saldırganın elinin uzanamayacağı bir mevkide, Tanrı'nın gözetimi altında güvenilir bir yaşama doğru dinginlik içinde yolculuk yapar. Bu herkesin isteyeceği türden bir konumdur. Fakat canlılar âlemi açısından taşıdığı önem çok daha çekicidir.

Nuh'a acıyacak kadar bir yufka-yüreklilik-budalası var mıdır, acaba? Tanrı'nın desteğini arkasına almış ve değerler lehine sonuçlanmış hiçbir deneyim trajik değildir. İbrahim bile sadece Kierkegaard için trajik bir kahramandır. İbrahim'in hayatında hiçbir şey ters gitmedi ki... İbrahim hiçbir değerin acısını yaşamadı ki... Mutlu sonla biten bir trajedi olmaz. Kierkegaard'ın İbrahim için bu kadar fazla üzülmesi çok daha üzücü değil mi? Her şey Tanrı'nın, İbrahim'in ve İshak'ın istediği gibi sonuçlanmadı mı? Bu denli aykırı üç istek daha nasıl bir uzlaşmayla sonuçlanabilirdi? İbrahim, ancak İshak'ı kurban etseydi, trajik bir deneyimin kahramanı olurdu. Bu durumda da Tanrı'nın üstüne, çıkması imkânsız gaddarlık lekesi bulaşırdı. Bu çok acayip bir döngü, ama trajedi de zaten gücünü bu acayiplikten alır. Fakat Tanrı, kendini değerden düşürerek İbrahim'e değer yüklemeyi göze alamazdı. Kendi konumunu bir trajediye kurban edemezdi. Üstelik hiç gerek de yoktu; çünkü insanın dünyası, trajediler konusunda hiçbir zaman yoksulluk çekmedi.

İbrahim, en fazla, sabrından ve metanetinden dolayı övgü alabilir. Ancak bunun bile gönül rahatlığıyla yapılabileceğinden emin olmamakta fayda vardır. Kierkegaard, İbrahim'in Tanrı'ya fazla güvenmediğini, bıçağı kemiğe dayadığı ana kadar, O'ndan umudunu kesmediğini nereden biliyor? İbrahim'in sabrı daha önce de denenmişti;

İbrahim daha önce de istediğini elde etmişti. Koca bir doksan dokuz yıl sabır ve güven için az bir süre değildir! İshak olayı, Tanrı'nın verdiği bir sınavdır, İbrahim'in değil... Tanrı, İshak'ı kurban kabul etseydi, zaten Âdem olayında ve Tufan'da yeterince şaibe karışmış tanrılığını ebediyen tehlikeye atmış olurdu. Hangi krallık, tebasının kurbanlık kanı üzerine yükselmiştir? Üstelik ebediyet talep eden bir krallık... İbrahim sadece bir karakterdir. Herhangi birimiz gibi...

Nuh kahramandır, ama trajik değil... Metafizik temelleri yanlış atılmış, daha baştan çürük malzemeden inşa edilmiş bir dünyanın tek sağlam direği... Tanrı'nın başka hiçbir dayanağı yoktu. Nuh, Tanrı'nın Arşimed-dayanak-noktasıdır. O olmasaydı, Tanrı hiç tereddüt etmeksizin, bütün bir canlılar dünyasını helak edecekti. Hiçbir kararı vermekten tereddüde düşmeyen Tanrı'nın kafasının karışmasına neden olan mazlum bir karakter... Tanrı, onun yüzü suyu hürmetine dünyayı bağışladı. Onun temsil ettiği iyilik, dünyayı, dünyevi kötülükle beslenen ilahi gazabın ellerinden çekip aldı. Nuh'un hidayete erdiğinden kuşkulanmak haksızlık olur. Nuh, saf biri değildi. Şeylerin akışına kapılmadı, tam aksine her attığı adımda seçim yaptı. Bu nedenle varlığıyla *bir tek kişi*nin, evet, bir tek kişinin, insanlık için ne denli önemli olduğunu gösterdi. Mağrur bir yüz ifadesi takınmadan, karşımıza çıkıp bir tek kişinin insanlığın kaderi olabileceğini kanıtladı. Nuh bir aynadır; onunla kendisine bakmasını bilen kişinin gücünü keşfedebileceği bir ayna... Dile sığınmayan bilge... Tavırlarla konuşan bilge... Bu kelimesiz dil, akıl almaz bir güç barındırır. Aynı hareketle aynı anda karşıt şeyleri anlatmanın büyüleyici gücü... Aynı bakışla aynı anda hem sevgiyi hem nefreti anlatmak... Aynı hamleyle hem cenneti hem cehennemi betimlemek... Bir tek kişi insanlığın geleceğini belirleme konusunda eşsiz bir güce sahip olabiliyorsa, bir tek kişi de insanlığı felaketlere sürükleyebilir. Dünya, yalnızca azizlerin dünyası değildir, aynı zamanda zındıkların da dünyasıdır. Bütün büyük atılımlar, tarihe yön veren üst-kişiler tarafından gerçekleştirilmedi mi? Bütün büyük felaketleri, hınç-dolu-hainler başlatmadı mı? Azizler yığının üstesinden gelmeli, yığın da zındıkların hainliklerinin bilincinde olmalı. Zira yığın hiçbir zaman ciddi bir atılım gerçekleştirmemişse de, her zaman zalimin zulmüne hizmet etmiştir. Yığın: atılımlar tarihinin muhalifi...

KENDİNİ BİLMENİN FENOMENOLOJİSİ

İnsanın yaradılışına dair karar, bu hamlenin yeryüzüne hiçbir güzellik katmayacağına inançları tam olan meleklerde tedirginlik yaratır. Tanrı'yı, kararını bir kez daha gözden geçirmeye davet ederler. Fakat önerileri, her şeyi bilmemelerinden dolayı, reddedilir. Böylece ilk dikkat çekme edimi, kutsal varlıkların, kutsal ve yüce olana iletikleri nazik ve saygı dolu bir uyarı mahiyetindedir. Ama sorun şu: melekler Tanrı'nın her şeye kadir olduğunu bildikleri halde, neden onu uyarma gereği duyuyorlar? Ve Tanrı, meleklerin bunu bildiğini bildiği halde, neden haklı olduğunu kanıtlamaya çalışıyor? Çok insani bir diyalog... Fakat kutsal bir perspektifle bakıldığında, tamamen gayri-mantıki bir durum... Buna rağmen Tanrı ile melekler arasında geçen bu çok kısa, ama zengin diyalog hem bir paradoksa hem bir değer yargısına hem bir hakikate hem de trajik bir deneyime işaret ediyor. Paradoks: hem melekler Tanrı'nın sınırsız ve mutlak bir güç taşıdığını biliyorlar hem sınırsız gücüne rağmen, Tanrı kendini –sanki bir tereddüt varmış gibi– kanıtlama arzusu taşıyor hem de melekler o gücün üstesinden gelemeyeceği –zira Tanrı'nın sınırsız gücüne rağmen, çıkan bir sorun, kelimenin olağan anlamıyla sorun olmazdı– bir kötülük öngörüsünde –Tanrı'nın sınırsız gücü, bu öngörüyü zaten taşımalıydı– bulunuyorlar. Tanrı'nın gücü, meleklerin uyarısı ve insani dünya birbirini tamamen dışlıyor. Değer yargısı: Tanrı katında olmasa bile, insan daha var olmadan meleklerden "sakıncalıdır" damgası yiyiyor. Hakikat: meleklerin can sıkıcı öngörüsü gerçekleşiyor. Trajik deneyim: sınırsız bilgisine rağmen, Tanrı'nın isteği ile eseri çatışıyor. Üstelik hakikat ile trajik deneyim tam anlamıyla örtüşüyor. Meleklerin haklılığı, ilahi trajedinin kutsal bürokratik ilanıdır. Sınırsız gücü de meleklerin uyarısı da, Tanrı'yı, sonucundan rahatsız olduğu bir edimde bulunmaktan alıkoymaz; insanı yaratır. Dinler tarihi, Tanrı'nın insana duyduğu hoşnutsuzluğun belirtisi olan sayısız deneyimden söz eder. Kutsal kitaplar ilahi şikâyetlerle doludurlar. Tanrı, bazen yakınır, bazen haksızlığa uğradığını ima eder, bazen borcunun ödenmediğinden dem vurur, bazen öfkelenir, bazen tehdit eder, ama hemen her zaman umutsuzluğunu korur. İnsan, Tanrı'yı bile şaşkına çevirir. Binbir ceza ve azap çıkar ellerinden, ama yine de yeterli bul-

maz. Bu nedenle her türden gözdağı deneyiminin sonucunda mutlak olarak bertaraf etmekte karar kılar. Tanrı sözel olarak insanın "nankörlüğünden" yakınır, edimsel olarak sürekli cezalandırır; gözdağı vermek, terbiye etmek için kısmi olarak helak eder. Ama hiçbirinin çare olmadığını anlayınca, kökünü kurutmak ister. Tufan, meleklerin uyarısının bir kuruntu olmadığını gösterir. Ama aynı zamanda mutlak bilginin olanaksızlığının da... Her şeyi bildiğini sanmanın, hiç kimsenin gücüne güç katmadığının en açık kanıtı... Başkalarından daha çok şey bilmek, her şeyi bilmek anlamına gelmediği gibi, çok şey bilmek de bir haklılık işareti değildir. Ve birilerinden daha fazla şey bilmek, her zaman onlardan daha isabetli kararlar vermeyi garanti etmez. Demek ki uyarıları dikkate almanın sadece bir zaman kaybı olduğunu, tanrısal bir güce sahip olanlar dahi iddia edemez.

BİTMEYEN GECE

Başlangıçta insan yoktu. Ve gece oldu. Ve Tanrı çok kısa süren bir dalgınlık nöbetine tutuldu. Ve "ol" dedi. Ve insan oldu. Ve gece oldu ve gündüz oldu ve Tanrı kendine geldi. Ve "yağ" dedi. Ve yağmur yağdı. Ve gündüz bitti ve gece oldu. Ve Tanrı ikinci nöbete tutuldu. Ve "gemi yap" dedi. Ve Nuh gemi yapmaya başladı. Ve gece hala sürüyor...

ACAYİP ŞEYLER: İNSAN İŞTE!

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; uzak "seyirciyi" kırmamak için yakın muhatabına seyirci kalıyorsun. –Kişiler arasındaki "hukuk" adına adaletten feragat etmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; kıskandığın şahsın beyhude gülüşüne mani olmak uğruna zalim düşmanının tebessümüne sığınıyorsun. – Benlik kaybına uğramak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; birkaç kişiyi denetlemek uğruna birçok kişiye boyun eğiyorsun. –Zenginlik adına yoksullaşmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; küçük insanlarla büyük işlere talip oluyorsun. –Eldeki tek şeyi dahi kaybetmeyi kesinlemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkasının merhameti üzerinden güç topluyorsun. –Takatsiz bırakan bir yükün altına girmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; öte dünyada cennete gitmek uğruna yeryüzünü cehenneme çevi-

riyorsun. –Sürekli günah işlemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; haklılığını kanıtlamıyorsun, muhatabının haklı olmadığını göstermek için çırpınıyorsun. –Başkasının olduğu şey olmadığı sanısından bir "ben" yaratmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; en yüksek rütbenin dahi zayıf bir karakteri gizlemeye yetmediğini göremiyorsun. –Bir varlığı bir amele indirgemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; güçlenmeye çalışmıyorsun, başkasını güçten düşürmek için çabalıyorsun. –Emeği heba etmek için emek harcamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sırf yetkili olduğu için saygı duyuyorsun. –Saygınlık yitimine uğramak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bugün, dün olduğundan daha geridesin. –Geleceksiz olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; mutsuzluğun efendinin mağlubiyetidir, ama sevincin onun zaferi değil. –Ebedi köle olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin

sen; düşmanlarını, düşmanlık yapamayacak kadar zayıf olanlar arasından seçiyorsun. –Vicdan "sükûnetine" tutulmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hiçbir güçlü kişiliği dost edinmiyorsun, ama dost edinmediğin güç bırakmıyorsun. –Kara bir vicdandan dahi yoksun olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli; benim dediğim insan değilsin sen; edindiğin sayısız dost ve düşmana rağmen, gizlenmekten medet umuyorsun. –Aynalı bir labirentte görünmemeye çalışmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli; benim dediğim insan değilsin sen; nedenlerle değil, araçlarla savaşıyorsun. – Her daim siperde olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; suç işlememek için çabalamıyorsun, suçluluk duygusunu yenmeye çalışıyorsun. –Tek duygulu bir insan olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; saygında kin taşıyorsun. –Sadece değerli kişilere düşman olmanın sıradanlığını taşımak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; öyle çok destekle yükselmişsin ki, en sert zemine çakılacaksın. –Hiç bir şey yapmadan çok şey olma isteği taşımak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; acıdan kaçınmayı yegâne erdem sayıyorsun. –Bitimsiz kaygıların acılarından kaçamamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; okuduklarını umutsuz bir biçimde yaşamaya çalışıyorsun. –Başkasının hayatını yaşamaya çabalamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; kendine fazla merhametli davranıyorsun. –Gaddara kapıyı aralamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; "estetik idamlar" çağında ebedi sessizlik gerektiren bir serüvene çıkmışsın. – Eyüp'ün karşı olduğu bir dünyada bir Eyüp olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; gerekeni söylüyorsun, ama gerekli üslubu bilmiyorsun. –Bir karşı-retorik geliştirmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hiç bir etki yaratamıyorsun, çünkü nedensiz söylüyorsun. –Sözü gereksiz kılmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; zamanın esiri olmuşsun, zamansız söylüyorsun. –Sözü hayattan koparmak...

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; dürüst olman için "çıkar"ın bilinmediği bir dünyaya gereksinim duyuyorsun. –Zorunluluktan erdemli olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sahici olmakta çok zorlanıyorsun, ama basit bir hamleyle sahici görünebiliyorsun. –Ruhu bedenle gizlemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; yargılanma korkusuyla arzularını gizli yaşıyorsun. –Başkası adına kendini hor görmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bütün insanların bütün yargılarına kayıtsız kalıyorsun. –Tek kişilik bir dünyada vicdan-tutulmasına maruz kalmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; değerini görmek için kişiye bakmıyorsun, gördüğün kişiye "değer" bağışlıyorsun. –Yoksulluk içinde cömertlik yapmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkasında kendini arıyorsun. –Değerlere başvurmaksızın değerlendirmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; az şey biliyor, çok şey ezberliyorsun. –Kendine yabancılaşmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; çok okuyor, az düşünüyorsun. –Yalnızlıktan korkmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; çok bakıyor, hiç görmüyorsun. –Katı inançlı olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; az yaşıyor, çok istiyorsun. –Yoksulluk içinde maymun iştahlı olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hiç emek harcamıyor, çok şey bekliyorsun. –Dilencilikle benlik biriktirmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hiçbir şeyden vazgeçemiyorsun. –Stratejisiz kalamamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; stratejiye "gerçekçilik" diyorsun, gerçeklikle oyun oynuyorsun. –Her yolu mubah saymak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; doğru anlıyorsun, fakat yanlış noktaya vurgu yapıyorsun. –Kandıracağına kanmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin

sen; gücün olduğu halde değil, güçten yoksun olduğun için kötülük yapmıyorsun. –Erdemli olmak değil, erdemsizlik *yapamamak*...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sadece duymak istediğin sözler konusunda cömert olanlara katlanabiliyorsun. –Kendine katlanamamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; seni anlatanı hor görüyorsun. –Alt edilmemiş bir benlikle kendine hayranlık duymak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sadece övgü sözcüklerinden kurulu bir dil icat etmişsin. –Alt edilmemiş benlikler tarafından alt edilmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; kimseyi sevmiyorsun, fakat herkes tarafından sevilmek istiyorsun. –Postmodern bir fahişe olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bütün kör dürtülerinden doğan iştahını doyurma çabasına adalet diyorsun. –Kendini zapt edememenin kefaretini başkasına ödetmek ...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; zaten gelecek olan sonucu geciktirerek acını uzatmayı erdem sanıyorsun. –Ertelenmiş bir yaşam uğruna telef olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; kısa süreli bir rehavet uğruna sonu gelmeyen bir yorgunluğa katlanıyorsun. –Özgürlükle bağını kesmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; karşı olduğun hiçbir fikre dokunmuyorsun, fikirlerine karşı olanlara dokunmadan duramıyorsun. –Cesareti hiç deneyimlememek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkalarının özlemlerini hesaba katmadan, yalnızca onlara dair gündelik yargılarınla karar veriyorsun. –Dünyayı tek kişilik bir mabede indirgemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; yalnızca öz-imgenle yaşıyorsun. –Dar görüşlü bir tanrı olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; istemediğin sonuçlarla karşılaşmamak için yaşamaktan kaçıyorsun. –Yaşantılardan kesinti yapmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hep basit insanları kandırdığından, her insanın basit olduğuna inanıyorsun. –Sanıyı bilgi sanmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; ne "evet" diyebiliyorsun ne de "hayır." –Karar verme gücünden yoksun olmak...

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; cesurca atılımlar yapıyor, hemen ardından korkakça geri çekiliyorsun. –Kararlılığın direncinden yoksun olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sevginde nefret, nefretinde sevgi taşıyorsun. –Düşmansız bir savaş vermek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; elde etmeye çalışmıyorsun, dur durak bilmeden istekte bulunuyorsun. –Ruhu aşındırmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hayatın yönünü değil, karakterinin rengini değiştirmeye çalışıyorsun. –İnsandan bir bukalemun yaratmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; ne değer yaratabiliyorsun ne de yaratılan değeri anlayabiliyorsun. –Değer melekelerini iğdiş etmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sevgilini kendin seçiyorsun, fakat başkasının değer yargılarıyla seviyorsun. –Sevilenden başkasına dokunmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkasını bir ayna olarak değil, kendi değerinin ölçütü olarak görüyorsun. –Sonsuz bir çatışmaya teslim olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bütün korkularının nedenlerini kendinde barındırıyorsun. –Bir karşı-Sisyphos olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bütün yapıp-ettiklerini, gerçek karakterini ardına gizlediğin kimliğinin, gerçek karakterin olduğunu ispatlamaya adıyorsun. –Tek kişilik ömürlük bir oyun oynamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; sahte kimliğini ardına gizlediğin gerçek karakterinin ortaya çıkacağına dair kaygının lanetinden kurtulmak için hiçbir şey yapmıyorsun. –Ruhu besinsiz bırakmak, körleşmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; bütün uyarılara rağmen, kişiliğini ardında gizlediğin cafcaflı kılıfın rüzgârda savrulmaması için harcadığın emeği, zaaflarını kapatmaya ayırmayı denemiyorsun. –Bir karikatür olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; saygınlık yaratmak için çabalamıyorsun, tehditkâr bir edayla saygı talep ediyorsun. –Kazancı bahşişe kurban etmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; cılız tehditler savuruyorsun, hata olarak gösteriyorsun. –Hakikatsiz yaşamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin

sen; saygı göstermek konusunda hesapsız cömertsin. –İnançsız yaşamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; tehdidi "saygının" gerekçesi olarak görüyorsun. –İnsanlık aşımına uğramak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkasıyla, onun yaptıklarının yanlışlığını göstermek için değil, kendi yaptıklarının, onun yanlış olarak gördüğü şeylerden olmadığını kanıtlamak için mücadele ediyorsun. –Bir başkasının iradesi olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; basit nedenlerle sorun çıkarıyorsun, ama hemen ardından onurun pahasına çözmeye çalışıyorsun. –Utangaç olmak, ama utanç duygusu taşımamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; ağırlığına dayanamayacağın sözler sarf edip zayıflığını bir çırpıda gözler önüne seriyorsun. –Kendini, kendi sözlerinden sakınamamak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; ne ona gidecek kadar sevginden eminsin ne de ondan uzaklaşacak kadar cesursun. – Sevgiyi ızdırapa dönüştürmek; kendini sevgi vasıtasıyla cezalandırmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; yalnızlıktan öyle korkuyorsun ki, yanındaki her insanı bir yük olarak görüyorsun. –Kendine katlanamamanın kefaretini ödemek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkalarını, sözlerindeki derin çelişkiyi erdem olarak kabul edecek kadar basit görüyorsun. –Kandırdığına kanmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; gelecekte doğabileceğine inandığın olası sorunları bahane ederek adaletsizliğe karşı suskun kalıyorsun. –Olasılıklarla gönlü ferah tutmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; mevcut sorunlara müdahale etme dirayetini taşımadığından, fiiliyatsız kalışına ilerde doğması muhtemel sorunları gerekçe gösteriyorsun. –Mantıklı bir erdemsiz olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; başkalarından her daim kaçtığından, kendinle hiç yüzleşemiyorsun. –Sonsuz bir kuşkuya teslim olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; değiştirmek için makam talep ediyorsun, makamın talebi doğrultusunda değişiyorsun. –Tersten bir Don Kişot olmak...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; kendinden beklentilerini gerçekleştiremediğinden, başkalarının

gerçekliklerini kendi beklentilerine uymaya zorluyorsun. –Kendiyle iletişimini kesmek...

*

Karşısına çıkıp şöyle seslenmeli: benim dediğim insan değilsin sen; hiçbir istek taşımıyorsun, ama başkalarının isteklerini karşılamaktan hiç imtina etmiyorsun. –Aktif bir nihilist olarak *yaşamak*...

*

DUYGUSAL ŞEYLER

OLMAYAN BİR DUYGU: İNSAN SEVGİSİ

"İnsan sevgisi" denli içi boş, ama kullanım amaçlarının tam aksi sonuçlara yol açan bir ifade daha bulmak, sanıldığı kadar kolay değildir. Bu ibarenin sihrine kapılmak bile yeterince büyüleyici. Ne soylu bir ruh edasıyla terennüm ediliyor böyle! Zaten değerlerin en yüceleri arasında yerini aldığına inandığı bu sloganı kullanan şahıs, kendini müstesna bir hümanizmin savunucusu konumuna yükselttiğine gururla inanırken, dinleyenler üzerinde yarattığı o esrarengiz heybetli etki, biraz "saygı" kokusu yayıyor etrafa. Oysa bu cazibeli ifade kullanılmadan önce şu soru sorulmalı: insan, sevginin nesnesi olabilir mi, acaba? Soru, elbette sevginin nesnesiz olamayacağını imliyor. Evet! Duygulara ilişkin en yüce hakikattir bu. Hiçbir duygu nesnesiz değildir. Öyleyse sevginin de kendisine yöneldiği, kendisine doğru aktığı bir nesnesi vardır. Fakat bu, kesinlikle *İnsan* değildir. Zira sevginin nesnesi belirlidir, *oradadır*, bir yerdedir, bir zamandadır. Sevgiye dair nitelikler taşır, sevilmeye layık nitelikler... Sevgiyi doğuran nitelikler... "Yeryüzünde şimdiye değin insanı sevmiş hiçbir varlık çıkmamıştır" yargısı, insanlara korkunç bir duygudan-yoksunluk belirtisi olarak görünecektir, ama tam da sevgiyi bir ucubeye dönüştürerek toprağından sürgüne gönderen şu mahut fikrin savunucularına... Sevginin yurdu, kişilerin dünyasıdır. Kişilerde uyanır ve kişilere yönelir. Kişiler sever, kişiler sevilir. Zira sevgi bir değerdir, ama her değer aynı zamanda değerler gerektirir. Ve değerler, kişiler aracılığıyla gerçeklik kazanır. Kolayca kabul edilebilir bir öneri gibi gelmeyecektir, ama şu "İnsan" kavramını daha az kullanmanın bir yolunu bulamadığımız sürece kendimizi anlamakta güçlük çekeceğiz. Türün karanlığa açılan penceresi, kişinin aydınlığa açılan penceresinden ufuklara bakmanın önündeki en büyük engel olmuştur tarih boyunca. "İnsan sevgisi", nesnesi olmayan bir sevgidir; yani "ol-

mayan bir sevgi..." Talepler ile yaşananlar arasındaki o geniş çatlağın, derin uçurumun, uçsuz bucaksız boşluğun gizemli kalışı, yaşananların yahut yaşanacaklarından korkulanların can yakıcı ağırlığının, yaşanması istenenlerin oyalayıcı hafifliğiyle bertaraf edilmesinin sonucudur. "İnsanlar" bütünüyle vicdanlarını bedel olarak ödedikleri bir oyunda oyunculuk yapıyorlar. Kendilerini kandıramamalarına rağmen, kendilerine yalan söylemeleri ve bunu mutlak bir inanç kılığına bürümeleri riyakârlıkta sınır tanımazlıklarının kanıtıdır. Nasıl bir dil kullanmalı, nasıl seslenmeli? Bilinçsizlik kokan şu acayip hokkabazlık tiksinti uyandırıyor. Duygular yanlışlardan beslenebilir, ama yalanlardan beslenemez. Bilinç aracılığıyla yaratılan sorunları, yalanlar üzerinde inşa edilen bir duyguyla çözme gayretinin bizzat kendisi yeterince büyük bir sorundur.

BERRAK BİR DUYGU: AŞK

"Aşkın gözü kördür." İnsan, kabahatlerine kılıf uydurma konusunda eşsizdir. Hiçbir şeyi görmeyince, suçu aşka yükler. Yahut değer ayırımı gözetmeksizin sevme zafiyeti gösterince... Fakat kendinden utanmaması gerektiğini düşünür; çünkü aynı zamanda aşkın soyluluğuna inanır. Ne de olsa soylu bir şey taşımak bir başka soyluluktur. Böyle ustaca bir manevraya hayran olmamak mümkün mü? Bir eksiklikten iki soyluluk yaratmak... Ne basit! Körlük çeken bir duyguya kapılınca, görmemekten bir sakınca, kendisinin de hiçbir kabahati yoktur. Böylece benliğin yerini bir duygu alır. İnsan kişilik kaybına uğrarken, duygu kişilik kazanır. Peki, ama hiçbir değer görmeyen bir yaşantı, nasıl bir soyluluk taşıyabilir? Gerçekten çok sert bir çelişki... Kendini kurtarmak isterken, aşkı da heba ediyor insan. Ama acele etmenin faydası yok, sabır göstermek gerek! En azından bazı sorulara cevap verinceye dek...

Bir insan, neden bir başkasına bağlanır? Bir insanı, bir başkası için vazgeçilmez kılan nedir? Bir yüze bu kadar anlam yükleyen değer nedir? "Herhangi bir insan" bir başkasını nasıl bu kadar meşgul eder? Bunun makul gerekçesi ne olabilir? Neden, insanlar arasından bir insan seçilir? Yalnızca birini seçmek zorunludur, ama neden şu kişi değil de bu kişi? Aşığın kalbi ile maşukun/maşukanın varlığı ara-

sında nasıl bir bağ vardır? Bir yürek ile bir kişi arasındaki bu esrarlı ilişkinin sırrı nedir? Aşığın yaşamının dışında duran biri, nasıl oluyor da sadece olmakla onda sayısız karmaşık, karşıt, ama derinden etkileyici, iz bırakıcı duygu yaratabiliyor? Bu güç gerçekten sevilenden mi geliyor? Sevilen bu güçlü duygunun doğmasına neden olacak kadar değerli midir? Peki, ama herkes bir sevgili değil midir? Sırf biri tarafından seviliyor diye, kişi değerli midir? Sakın, seven yanılgılar içinde sürükleniyor, sevilen bir abartıdan can buluyor olmasın? Aşk denilen bu güçlü duygunun kaynağı, gerçekten âşık olunan mıdır, yoksa ona, olduğundan büyük bir değerin yüklenmesi midir?

Bütün yollar, şu soruya çıkıyor: aşk, sevilenin hak ettiği bir duygu mudur, yoksa sevenin ona armağanı mı? Sevmek, bir seçimde bulunmaktır. Bu kesin! Yoksa bir kura bile yeterdi. Ve en aykırı insanlar, istemese de, bir araya gelirdi. Peki, değerlendirmeden önce gelen bir seçim var mıdır? Değerlendirme gerektirmeyen bir seçim? Tek seçenek dahi, sıkı bir değerlendirme gerektiriyorken... Her aşk bir değerlendirmenin içinde uyuklar. Ve her değerlendirme bir nesne gerektirir. Değerlendirme nesnesi... Hangi duygu nesnesinden önce gelir? Duygular, ilksel olarak birer neden değildir, birer sonuçtur. Birer kendiliğindelik değildir, bir şeyin ürünüdür. "Senin varlığını istiyorum", "sana varlığımı sunuyorum", ama hiçbir şey görmeden. Peki, neden o? Neden aşığın gözleri hiç donuk değildir? Kör bir aşka yakalanmış şaşkın bir aşığın bu soruya verebilecek cevabı yoktur. Bu, bilinç düzeyinin düşüklüğüyle ilgili bir sessizlik değildir, bir kabulün getirdiği bir suskunluktur. En basit cevap bile tutarsızlık yaratır. Ama elbette, hiçbir tutarsızlığın gücü bir duygu olarak aşkı yok etmeye yetmez, yalnızca aşığın sarıldığı aşk savunularını tahrip eder. Her halükarda aşkın kuramı çöker, aşk devam eder. Bu bütün tutarsız âşıkların bildiği bir hakikattir. Üstelik çok da rahatlatıcıdır. Yoksa kuramı çöken aşığın gözyaşları dinmezdi. Üstelik kuramlarımızla birlikte aşklarımız da yıkılsaydı, hiçbir aşk zamana direnemezdi.

Fakat şunu bilmeyen yoktur: aşkın körlüğüne dair tüm iddialara rağmen, hiçbir âşık susmaz. Siz hiç aşkına methiyeler düzmeyen bir âşıkla karşılaştınız mı? Bütün iltifatlar bir yana, sadece şunlar: beğeniyorum, arzuluyorum... Aşk, iliklerine kadar benlik gerektiren bu yaşantılara dayanır. Ve bütün bunlardan bir üstünlük, bir yücelik

kokusu yayılır. Tam da bu nedenledir ki, aşk başladığında, varlığını bütün şiddetiyle sürdürdüğünde, âşık sevilen hakkında hep olumlu konuşur: sevilen güzeldir, çekicidir, sempatiktir, zekidir, asildir, adildir, yardımseverdir, paylaşımcıdır, dürüsttür, cesurdur, alicenaptır... Ne kesin bir dili vardır aşığın! Hiçbir kuşku taşımayan bir dil... Sevilen değerlerin, erdemlerin yılmaz taşıyıcısıdır. Sevilen: "yüce nitelikler demeti..." Meğer herkes bir "üst-insana" âşık olur. Meğer her sevilen berrak bir tin taşır. Bütün bayağılıklar ve alçaklıklardan uzak olmak... Bütün âşıkların bütün cümlelerin özeti: harcıâlem bir sevilen yoktur. Beyzade Valentine'e hayranım! Ne güzel ifade ediyor: "Aşk çirkine bakmaz, gözlerini kapatıverir." Fakat sadece güzel değil, aynı zamanda büyük bir titizlikle ifade etmiş. Aşkın gözleri kör değildir, aşk yalnızca gözlerini kapatır. Kapatma eylemi sonuna kadar açıklık, "apaçıklık" gerektirir. Göz çirkinliğe yönelmez, çirkinlik açık-gözlerin karşısına çıkar. Ve çirkinlikle temas kurar kurmaz, gözlerini kapatır.

Demek ki aşk gizemden doğmaz, tam aksine, sevilenin ifşa edildiği inancından, üstündeki her türden örtünün kaldırıldığı varsayımından doğar. Gizem aşkın doğasını şekillendirmez, kurutur. Aşk merak gidermeye yönelik bir yolculuk değildir, her türden yolculuğu bitiren bir duraktır. Gizem: bilinmeyen... Gizemli olanın peşinde sürüklenen âşık, belirsiz nitelikli bir varlığa bağlanır. Bir hiçliğe değil, bir her türdenliğe... Âşık şansa teslim olmuştur. Bir baldırıçıplak ya da bir aziz/azize... Cellâdına bağlanmadığının bir garantisi var mıdır? Âşık, başkasının kazıdığı kuyuya doğru gönüllü yol alıyor. Belki de mezar-kazıcısını seçiyor. Gizem avcıları, önünde sonunda ortada bir aşkın olmadığını anlarlar ve iç çeke çeke başka bir sevme biçiminin arayışına çıkarlar. Ama artık hayıflanmak, yalnızca zaafları ifşa eder. Değerli nitelikler gerektiren bir duygu adına hiçbir-niteliğe-bağlanmak... Ne büyük bir kişilik zafiyeti! Âşık bir ruh mu, yetersiz bir kişilik mi? Yetersizlikler taşıyan, yeterliliğini kanıtlamak için ödediği en son bedel, ya kişiliğinin geri kalan kırıntılarıdır ya da hayatıdır. Bilinen, nitelikleri keşfedilen bir sevilen güven verir. Dizginler aşığın eline geçer. Nelere kadir değil ki güven! Aşığın gönlüne ya birkaç günlük ya da sonsuz bir aşkın tohumlarını eker. Bütün aşklar sürelerinin gerekçelerini içlerinde taşır. Fakat çırılçıp-

lak bir sevilen hiç de çekici değildir. Bu, sadece aşk için değil, bütün ilişkiler için bir tehlikedir. Hepsini rutinleştirir, sıkıcılaştırır ve sonunda bitirir. Aşkın, alışkanlık yaratan her şeye alerjisi vardır. Hiçbir kişisel aidiyet ortaklığa açık değildir. Özdeşleşmek, özdeşleştirmek aşkın doğasında yoktur, çok fazla eksiklik taşıyan sevenlerin yapısında vardır.

Sevmek, anlamış olmayı varsayar. Ve sevilmek de anlaşılmış olmayı... Sevgilisini anlamaktan kaçınan bir âşık var mıdır? Peki ya aşığı tarafından anlaşılmayı beklemeyen bir sevilen? Acayip bir sonuç! Madem herkes bir "üst-insan" arayışına çıkar, madem birileri tarafından sevilmeyen bulunmaz, dünya bu kadar berbat olmamalıydı, dahası güllük-gülistanlık olmalıydı. Yoksa dünya aşk tarafından mı yönetilmeliydi? Gerçekliğe bu kadar yabancılık, gerçekliğin kendisinden daha kötüdür. Güzelliklerden başka bir şey getirmeyen bir aşk fikri, şu bildiğimiz insana aykırıdır. Tanrı yeni bir insan yaratmayı göze alırsa, belki...

Artık şuna aşinayız: aşk değerlendirmeyle başlar ve üstün nitelikler varsayar. *Varsayım... Varsayım...* Değerlendirme, nitelikleri keşfetme, yakalama, ele geçirme arayışıdır. Gerçekliğin şaşmaz ölçüm aleti değildir, fakat başka da imkân yoktur. Aşığın elinde yetersiz bir buluş aracı vardır. İşini kolaylaştırmak için kusursuz marifetler edinmeli. Ama kişilik zafiyetleri her zaman var. Dahası hatalar, yanılgılar, yanılmalar... Aşkın isteklerinde bir hata yoktur. Taleplerinden vazgeçebileceği beklentisinden de vazgeçmek gerekir. Aşk, haklı olarak, sevilenin tanınmış olmasını şart koşar; çünkü bir araştırma süreci değildir, bir buluştur. Âşık sorun çözme gayretinde değildir, sorunsuz yaşama isteğindedir. Bu nedenle aşk, sevilene ilişkin yargılar konusunda daima kesin bir dilin kullanıldığı bir yaşantıdır. Dil, sınırsız özgürlük tanımanın ağırlığını taşır. Elbette katı kuralları var, ama tamamen biçimseldir. Nesneler karşısında kullanım hakkını kişiye bırakır. Bütün özgürlükçü hükümdarlar gibi polisiye tedbirleri alma hakkından gönüllü olarak vazgeçer. Her insan kesin olmayan argümanlar için de kesin bir dil kullanabilir. Bu, her zaman bir art niyet göstergesi değildir, bir haddini aşmanın da... Bir hatanın işareti de olabilir. Âşık, maşukun/maşukanın nitelikleri konusunda yanılabilir. Bütün aşklar, sevilenin değerli niteliklerinin ger-

çek keşfiyle başlasaydı yahut her sevilen yüce niteliklerle donatılı olsaydı, ya bütün aşklar ömürsüz olurdu ya da her nitelik, en azından aşk için elzem olan her nitelik, geçici olurdu. Aşk, hakikati ele geçiren bir yöntem, doğruluğun *organon*u değildir ki... Aşk ile doğru değerlendirme arasında hiçbir zorunlu ilişki yoktur. Aşk değerlendirmenin doğru olduğu sanısından, kabulünden varlığa gelir. Çok göze batmıyor, ama bununla aşk büyük değişiklikler geçirir. Sevilen hala tahtında oturuyor, ama iktidar sevenin elinde. Artık seven, sevileni istediği bütün güzel kılıklara sokar. Seven ilkin, sevilene değer-atfettiği-bazı-nitelikler yükler, sonra ona âşık olur. Yanlış anlaşılmasın! Aşk, yöneldiği nesneye değer katmaz, yöneldiği nesnenin değerinden doğar. Yöneldiği nesneye değer atfeden zihindir. Aşk masumdur, dahası mağdurdur. Kişi, zamanla zihninin kabahatinin bedelini öder. Aşk da kişinin... Yazık ki, bireysel hataların kolektifleşmesi çok yaygındır:

"Güzelliğin on par'etmez
Şu bendeki aşk olmasa."

Neden seviyorsunuz o halde, neyi seviyorsunuz? Elbette, dizeler, sevilenin taşıdığı güzelliği inkâr etmiyor, sadece karşılık gören güzellikte değer buluyor. Fakat bu sorunu çözmez. Aşk güzelliğe değer katmaz, güzellikten değer kazanır. Aşk: güzellikten doğan değer... Duygu kendinde değerli olsaydı, bütün bayağılıklardan bir değer yaratırdı. Hakikat, bu dizeyi ters çevirmeyi gerektirir:

Bendeki aşk on par'etmez
Şu sendeki güzellik olmasa.

Aşk, aşığın yüce gönüllü ve adil olmasını şart koşar. Fakat yine de başkaları tarafından arzulanması, sevilene bir artı nitelik yükleyebilir. Âşık, başkalarınca seçilen sevilene daha fazla bağlanabilir, kafa karışıklıklarından, tereddütlerden kurtulabilir. Ancak bu, nesnel değil, tali bir niteliktir. Sevilende ek bir güzellik görünüşe getirmez, yalnızca sevende heyecan yaratır. Sevilenin fazlalıklarından değil, sevenin eksikliklerinden beslenir. Üstelik kesinlikle başka birçok nitelik gerektirir. Yalnızca başkaları tarafından seçiliyor diye birine bağlanmak, kendini en az üç kişiye kanıtlamaktan başka bir anlam taşımaz. Aşkta rekabet ilkin kişilikleri öldürür, sonra da o soylu duyguyu. Başkasının gönlüyle sevmek... Bir marazdan bir değer doğar mı?

Sersem bir sevilenden bir âşık çıkar mı?

Demek ki aşk nitelik gerektirir. Herkes "güzel kokulu bir meleği" dansa kaldırır. Maddenin ve tinin düşkünlükleri, kimsenin ayaklarını yerden kesmez. Kim sıradan olanın önünde eğilmek ister? Kim bir haşereye gönüllü teslim olur? Değer arayışına çıkarken değerden düşmek... Niteliklerin âşık tarafından sevilene yüklenmesi hiçbir şey değiştirmiyor; çünkü sorun, sevilenin gerçekten belirli niteliklere sahip olup olmaması değildir, onun, o büyülü nitelikleri taşıdığına inanılıp inanılmamasıdır. İnanç öyle basit bir şey değildir. İnsanı harekete geçirme konusunda bütün var olanlardan daha güçlü olabiliyor. En yücesinden bir Varlık yaratan inanç, bir insana yeni bir kimlik yüklemekten mi aciz kalacak! Birinde olmayan nitelikleri ona yüklemek, elbette en aleni yanılgılardan biridir. Fakat âşık açısından bakıldığında, bu yanılgı, sevilenin değerini gösterir. İnsan zihni aşkla büyük bir oyun başlatır. Âşık kendi kafasında bir sevilen taşır. Hayal gücüyle ortak yaratılan bir sevilen... Her daim ulaşılabilir bir sevilen. Ve oyunda aldanan yine insan olur; yani âşık... Seven, sevilenin *gerçek* niteliklerinden haberdar olmaksızın âşık olabilir, ancak yalnızca gerçek niteliklerinden. Fakat bu, ne sevilenin niteliklerden yoksun olduğu ne sevenin onda bir nitelik "bulmadığı" ne de ona herhangi bir nitelik yüklemediği anlamına gelir. Aşkın her zaman gerçek niteliklerden doğduğunu iddia etmek, sayısız aşkı inkâr etmektir. Fakat hiç kimsenin aklı, başkalarının duygularını inkâr etme hakkına sahip değildir. Sevilenin gerçek niteliklerini keşfetmemiş nice büyük aşk vardır.

Değerlendirme yapmak, nitelik arayışına çıkmak, niteliklerle donatmak... Bunlar korkutucu eylemler ve edimler. Bir sürece göndermede bulunur, zamanın geçmesini varsayar. Ama yine de ilk-bakışta-aşk vardır. Aşk için zaman tanımanın ölçüsü değildir. Âşık, karşılaşır karşılaşmaz "görür"; çünkü yoğun ilginin yarattığı dikkat, değerlendirmeyi hızlandırır. Sevilenin genel özelliklerle tanınması çok kısa sürede gerçekleşiyor olabilir, ama âşık, bu süre içinde sevileni iyi tanıdığını düşünür, –sevilene çeşitli nitelikler yüklese bile. Elbette sevilenin bütün erdemleri görülmüş değildir, ama erdemsizlikleri de... Ve birinin niteliksiz olmadığına dair inanç, yeterince-niteliklilik olarak yorumlanır. İlk-bakışta-aşığın, sevilen hakkında ya-

nılmasının, yıllara yayılan bir aşkın aşığının yanılmasından nitelik bakımından hiçbir farkı yoktur. İlk görüş yanılgılarla dolu olabilir, ama zaferi garanti olan âşık yoktur ki... Aşkın, genel olarak aşkın, son bulabiliyor olması, bunun için yeterli bir kanıttır. Yalnızca ilk bakışta aşklar mı biter? Yıllara meydan okumuş bir aşkın en basit sarsıntıyla yerle bir olduğuna tanık olmayan var mı? Âşık, sevilen konusunda yanıldığını fark ettiğinde, hırpalanma dönemi başlar. Ve kendini yiyip bitirir. Fakat duygu hala kalpten tamamen silinmiş değildir. Her daim değer atfetme eğilimi yaratan bir yaşantı, ayakları yerden kesen bir yoğunluk bir sarsıntıyla yıkılmaz. Bu öyle kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Olumsuz niteliklerle yüklü bir sevilen, saflığına gölge düşmüş bir sevgi, yanılgılara esir düşmüş bir âşık... Kişilerin, sevgisinin lekeli, kendisinin zayıf ve her daim yanılan biri olduğunu kolayca benimsemesini beklemek fazla iyimserlik olur. Çok daha uğraştırıcı bir süreç başlar. Âşık, aşkını, sevdiğini ve kendini temize çıkarmak için didinir durur. Bir yanlışlık vardır belki, bir hata... Yeniden bakmak lazım! Zamanın yardımına sığınır. Fakat hiçbir bahane başlamış sürecin yönüne tesir edemez. Ve zaman tek başına hiçbir aşk-derdine deva olmaz. Yıpranmış bir aşk kalbe sığmaz. Ve aşk, aşığın kalbini, âşık da sevileni eşzamanlı ter keder. Kafanın kabahatinin cezasını gönül çeker. Sadece aşk değil, herhangi bir duygu bile, bütün nedenler ortadan kaldırılsa dahi, etkisini bir müddet sürdürür; çünkü her duygu "şimdi" ile "gelecek" arasında bağ kuran kalıcı izler taşır. Öyle ki başlangıç nedenlerinin miadını doldurması bile aşkın sonunu getirmeye yetmez. Bu, olsa olsa sonun başlangıcı olur. Fakat şu da unutulmamalı: hiçbir başlangıç son değildir. Son için başka nedenler gereklidir. Başlamış bir aşk, kendini şiddetli bir şekilde hissettirmiş bir aşk, ancak onun etkisini silecek nedenlerin doğruluğuna olan inancın pekişmesiyle; yani sevilenin olumsuz nitelikler taşıdığının net bir biçimde görülmesiyle zayıflar. Zamanla ikincil nedenlerle, sözgelimi başka birine âşık olmak gibi, bir nedenle yok olur.

Hiçbir âşık bu sonucu tahmin edemez, hiçbir âşık bu sonucu tercih etmez. Ancak bitiyor aşk, bitebiliyor. Peki ama, nedenleri tükenmemiş bir aşk biter mi? Tensel ya da tinsel, gerekçeleri devam eden bir aşk? Bu, en açık biçimiyle bir olanaksızlıktır. Yalnızca bir sipariş iptal edilebilir, yalnızca nedeni istek olan yaşantılara istemli son ve-

rilebilir. Daha güçlü nedenler mi? Evet! Bu mantıklı bir karşı çıkış. Ancak aşk dışındaki diğer duygu ve yaşantılar için... Bir aşk zaten en güçlü nedenlerden doğar. Zayıf nedenli bir birliktelik olabilir, ama aşkta nedenlerin şiddeti değişmez. Geleceği kurtarmak adına hesabı yapılmış, planlanmış bir yaşantı aşk mıdır? Başlangıcı da bitişi de aynı etkinliği gerektirir. Bir değerlendirmeyle başlamıştı aşk, bir değerlendirmeyle biter. Sevilenin bu soylu duyguyu hak etmediğine dair bir değerlendirmeyle... Arkada bırakıp gitme nedenleri çok açıktır. Aşka dair körlük iddiasının bizzat kendisi körlük alametidir. Yoksa bütün aşklar ebedi olmalıydı. Görmeyen gözler, eksiklikleri yakalayabilir mi? Peki, eksiklikleri görülmeyen bir aşk biter mi? Şu körlük söylemi aşkın başlamasını da bitmesini de olumsuzlar. Oysa ikisi de var, ikisi de gerçek.

Dahası bu söylem aşkı sıfırlar. Aşk seçer, aşk seçicidir; yalnızca ak olduğuna *inandığına* konar. Aşkın her teşebbüsünün altında bir değer inancı yatar. Bunun dışındaki her seçim beklenmedik yanılgılardan kaynaklanır. İnsan renkleri, renklerle nesneleri karıştırıyorsa, aşk ne yapsın? Aşk, üstün niteliklere sahip olduğundan emin olmasa bile, olumsuz niteliklere sahip olduğundan emin olduğu bir dala konmaz. Kimsenin kusurlarını görmezlikten gelmez, kimsenin kusurlarını gizlemez. Torpil geçen bir aşk olur mu? Aşkın dünyası, sınırsız adaletin dünyasıdır. Sevilenin nitelikleri tarafından davet edilir ve aynı nitelikler tarafından uğurlanır. Ve adalet acımasızlık gerektirir, en azından merhametten medet ummaz. Aşk lütufta bulunmaz; hiç kimse, yalnızca sevildiği için sevmez. Aşkın nedenleri arasında gözyaşları olsaydı, aşk intiharları da aşk cinayetleri de yok denecek kadar azalırdı. Dahası, aşk özgeci de davranmaz. Hiç kimse acı çekmeden, yalnızca acısı dinsin diye, başkasının yanında olmaz. Bu, yufka yürekli âşıkların olmadığı anlamına gelmez. Ama yufka-yüreklilik ne aşkı tetikler ne de ömrünü uzatır. Yufka-yüreklilik aşığın vasfı değildir, sadece insani bir vasıftır. Aşk varsa, duygu devam ediyorsa, seven sevilenin yanındadır; biten bir aşk asla arkasına bakmaz. Israr, bir öz-güven belirtisi değildir, aşkın nedenleri arasında yeri olmayan bir duygu dilenciliğidir. Dahası kuşku uyandırır. Etkisiz bir merhamet ve acımanın varlığı dahi hissedilmez. Sevilen, sevenin bütün acılarını hissedebilir, ona merhametle

yaklaşabilir, ama sonunda, yalnızca dönüp arkasına masumane ve af dileyen bir bakış atar. Ve kibirli değilse, başını önüne eğerek uzaklaşır.

Bu nedenle aşk, sevilenin herhangi bir insandan –bu insan bir dost, bir akraba da olabilir– daha çok tanındığı varsayımından –varsayımdır, çünkü âşık doğru tanımıyor olabilir– doğar. Aynı şekilde sevilenin çok iyi tanındığı varsayımından son bulur. Körlüğü bir yana bırakın, kocaman gözleri vardır aşkın. Bunu, Romeo'dan, aşkın bütün yoğunluğuna hiçbir direnç göstermeden teslim olmuş olan, aşkın o şiddetli acısından kurtulmaya rıza göstermeyen bu iflah olmaz âşıktan, kim daha iyi bilecek?

"Ah sevgi, gözleri bağlıyken bile
Nasıl da görür, yolunu seçer dilediğince!"

Ve "Beyzade" âşıklar daima daha iyi ifade ederler: "ama bayan, aşkın yirmi çift gözü vardır." Çirkinliklerle bir arada yaşayan bir "aşk", ilk tereddüdü cesur sevilende uyandırır. Kusurları bilinmeyen terk edilmez ki... Daha kusursuz biri uğruna terk edilmek, âşık açısından zaten giderilemez bir kusurdur. Aşka boyun eğmek, sevileni bir mertebeye yükseltmektir. Ve aşk, sevilenin en küçük kusurunu bile başkalarının en büyük kusurlarından daha erken görür. Dün can yakan, şimdi can sıkıyor. Aşk için güzellik ile soyluluk eş anlamlı olduğundan, seven kusurları görür görmez, sevilenden, herhangi bir insandan olduğundan daha çabuk uzaklaşır. Kusurlu sevilen, sevene de kusur yükler. Bile bile kusurlu birine bağlanmanın daha büyük bir kusur gerektirdiğini kim inkâr edebilir? Aşkın gözü kör olsaydı, sevileni de göremezdi. Ne büyük tehlike! Sevilen karşısında kapalı gözler, sevileni herhangi birine indirger. Artık başkalarına bakmamak için de neden yoktur. Sevileni görmeyen gözler, herkese eşit mesafededir. Herkesle eşitlenmiş bir sevilen... Değerden düşmüş, değer kaybına uğramış bir sevilen...

"Aşkın gözü kördür!" Aşkın doğasını çarpıtan, onu değerden düşüren bir söylem... Oysa aşk, insanlık dışı olanı, insana aykırı olanı yüceltecek kadar kör değildir. Üstelik insan da böyle bir şeyi kabul etmeye yanaşan bir varlık değildir. Seven, kendini ve sevileni bilmeyecek kadar duyarsız değildir. İnsanlar, üstünlüklerine inandıklarına giderler. Fakat aşk söylemi ve insanın istekleri ile yaşananlar arasın-

daki derin uyuşmazlık da inkâr edilebilir değildir. İnsan, elbette, şaşkınlık yaşar. Durumu anlamaya çalışır. Uzun uzun şeylere bakar, derin derin düşünür. Fakat kendisiyle, beklentileriyle, inançlarıyla şeyleri değerlendirir. Ve bütün eksikliğin şeylerden geldiğini düşünür. Böylece hatayı aşkta bulur. Oysa ideler olgularla değerlendirilemez. Olgulardan hareketle kavramlara eksiklik yüklenemez. İnsanlar, kişiye ait bütün nitelikleri duyguya yüklüyorlar. Bir varlığı bir yaşantıyla, bir varlığın niteliklerini bir yaşantının nitelikleriyle karıştırmak... Üstelik varlığın eksikliklerini yaşantıya yüklüyorlar. Hâlbuki insanların bütün eksiklikleri, bütün kabahatleri ilişkilere yansır, aşka değil. "Aşk-ilişkilerinin" sıkıntıları aşktan değil, insanlardan kaynaklanır. İlişkilerin yıkıcı olması da aşkın yıkıcı olduğunu göstermez.

Bütün aksi iddialara rağmen, aşk, insani olanı, değerli olanı seçecek kadar açıkgözlüdür. Aşk uyuklamaz, daima tetikte bekler. Aşk, doğrudan bilinmeyene yönelmediği gibi nihai amacı da bilinmeyeni bilindik kılmak değildir. Aşkın sevenden bir isteği vardır; sevileni tanımak... Her âşık bu isteğin farkındadır, her âşık bu isteği karşılama gayretindedir. Aşığın bütün ilgisini sevilenin üstüne çeken bu istektir. Ama her ilginin ıskartaya çıkma ihtimali vardır. Her şeye rağmen, âşık, sevileni tanıyamayabilir. Bu şaşkınlık yaratmamalı! Ancak basit bir beklenti herkes tarafından karşılanabilir. Doğru değerlendirmek, görülene anlam vermek, kişileri tanımak çok şeye sahip olmayı gerektirir. Bir duygu hiçbir zaman yalnızca bir duygu değildir. İnsanla, dünyayla, değerlerle, değerlendirmeyle sıkı bir bağla bağlıdır. Bunlara aşina olmak, bunları az-çok bilmek... Aşk bunlara ilişkin açık bir bilinç gerektirir. Bu bilgiyle beslenir. Ama daha fazla saydamlık gerekir; kişinin kendini iyi tanıması... Zira sevgili, aşığın seçimidir. Gizemli bir istekten, bir seçim çıkmaz. Ve kendini bilmeyen, ne istediğini bilmez. Ne istediğini bilmesi, insanın kendine karşı tamamen çıplak olmasını şart koşar, üstündeki bütün giysilerden sıyrılmasını... Süreklilik taşıyan bir çaba gereksinimi... Sürekli kendini tanıma çabasındadır âşık, her gün yeni bir keşif yapar kendinde, her gün yeniden yaşar kendini. Krallıkları yıkma çabası... Doğru değerlendirme karşısında boynu kıldan ince olmayan bir kraldan iyi bir âşık çıkmaz. Seven de sevilen de kazançlı çıkar

bundan. Bu, sevgilinin değerini, sevgilideki eşsiz olan yanı, sevgiliyi kendisi kılan şeyi görmek için zorunludur. Aksi takdirde, sevgili aşkı yaratmaz, beklentiler sevgiliyi yaratır. Eli kanlı canilere kucak açıp, azizi Şeytan ilan etmek... Aşk adaletsizlik yapmaz, ama aşk adına da az adaletsizlik yapılmaz. Aşk, kişiyi olduğu gibi kabul etmez, olduğu haliyle sevilebilir olan tarafından kabul görmek ister. İnsanların zaaflarını gizleme maksadı taşıyan söylemler, şeylerde de zafiyet yaratmaktan başka hiçbir işe yaramaz.

Niteliklerin doğru olduğu *varsayımı* –yani yanlış da olabileceği– ile doğru değerlendirmenin gerekliliği –yani niteliklerin doğru tespitinin zorunluluğu... Bu bir çelişkinin değil, biraz çetrefilli bir söylemin göstergesidir. Öznel bir yaşantıya dair tümel bir kuramın gerekleridir. Ancak bütün olup-biten şudur: aşk, müstakbel sevilene dair doğru bilgi gerektirir, âşık bu bilginin peşinde koşar. Bu kesin! Bundan hiçbir kuşku yok. Ancak âşık, aşkın bu beklentisini karşılamayabiliyor, kendi avını yakalayamayabiliyor. Fakat yine de ortada bir âşık var, bir maşuk/maşuka var, bir aşk var. Her seven, ilgisine, bilgisine, değer anlayışına, beklentilerine göre "nitelikli-olma" kavramına farklı anlamlar yüklese de, sevilenin kısmen ya da tamamen yüce niteliklerle donandığına inanır. İçeriği ne şekilde doldurulursa doldurulsun, bu türden niteliklere sahip olmayan sevilen elbette vardır. Âşık yanılabilir, ama yanıldığının bilincinde değildir. Ve bilinçlilik taşımayan her yanılgı, âşık açısından bir hakikattir. Aşk, bu "varsayımlı-hakikatin" sonucudur. Bu aşka, bir duygu, bir yaşantı olan aşka halel getirmez. Aşk hala aşktır. Fakat artık aşk boşlukta sallanırken, aşka dair bütün yaşantılar tehlike saçar. Ve bu durum, âşık için güven sarsıcı bir eksikliktir. Bu, aşığın görmediğinin en aleni kanıtıdır. Evet! Aşkın gözü kör değildir, ama aşığın gözü kör olabilir. Aşktan kaynaklanmayan bir körlük... Âşık, bir âşık olarak değil, bir insan olarak kördür. Ne gören gözler nesneler arasında bir ayırım yapar ne de körlük... Gören görür, karanlığın ise keyfiliği yoktur. Ve kör âşık, yalnızca sevilenin niteliklerini –olumlu ya da olumsuz– değil, genel olarak görmekte zorluk çekiyordur.

Şimdi körlüğü temize çıkaracaklar: "aşk kör değildir, körleşir." "Aşk körlükle başlamaz, körlükle sürer." Bu iddialar neyi kurtarır? Neye çözüm getirir? Körlükle süren bir yaşantı, en az yaşantısız

süren bir yaşam kadar olanaksızdır. Daha fazla görme olanağı doğmuşken, görmenin gerçekleşmemesi insan dünyasına aykırıdır. Hiçbir asalet belirtisi görmeden süren bir arzu, bizzat bir hastalık belirtisidir. Gerekleri karşılanmayan, dahası gereklerinin karşılanıp karşılanmadığından bihaber olan, ama yinede süren bir yaşantı... "Tercih ediyorum, ama hiçbir şey görmeden." Burada bir tercih yoktur, sarsılmaz bir zorunluluk vardır.

İster bizzat aşktan gelsin, ister âşıktan, insanlar, aşkın barındırdığı bütün tehlikelerin farkındadırlar. Aşkta hiçbir şey gizli-saklı kalmaz. Gün gelir her şeyin ve her kesin eteklerindeki taşlar bir bir dökülür. Ve her tehlikede, kendini koruma adına aşkı kurban ediyor insanlar. Suiistimal zaten ihanetin doğasında var. Her iyiliğe kötülükle karşılık verir, güzellik dağıtana çirkinlikler sunar. İnsan, ilk "olumsuzluk" keşfiyle, aşkın rütbesini düşürür. Doğal olarak artık duygular arasına bir değer hiyerarşisi sokar. Böylece "incelikli" ayırımlar yapmak zorunluluğu doğar. İlk mukayeseyi aşk ile sevgi arasında yapar. Sevgiyi akılla besler, aşkı rasyonel olmayan bir tutku ilan eder. Değişmezliğin, mutlaklığın ölçüsü olan akıl temelli ayırım, derin bir ayırımdır. Duyguların yeğinliğini ve süresini belirler: sevgi yumuşaktır, aşk şiddetli; sevgi kalıcıdır, aşk geçici. Ne şaşırtıcı!

Vicdandan ve mantıktan eser taşımayan bir ayırım! İnsanlığın yaşı bütün cesaretimi kırdığından, bu ayırım hakkında uzun zaman enine boyuna düşündüm. Tüm dalgın günlerime, uykusuz gecelerime rağmen, hiçbir makul gerekçesini bulamadım. Ve sonunda şu yargıya vardım: insanlık bireyler kadar yorgunluğa gelemediğinden, kolaylıkla keyfi kararlar alabiliyor. Ve bu koca âlemin bütün eksikliklerini kişiler tamamlıyorlar. Hâlbuki akıldan beslenmeyen bir duygu yoktur. Sevgi ile aşk arasındaki fark, ne birinin akla dayanan, diğerinin gayri-rasyonel bir tutku ne birinin mülayim, diğerinin yırtıcı ne de birinin kalıcı, diğerinin geçici olmasıdır. İkisi arasındaki temel fark, kapsamlarındadır. Sevgi daha geniş bir duygudur; aşktan daha geniş... Her aşk bir sevgi olmasına rağmen, her sevgi bir aşk değildir. Gerekçe tenden gelir; aşk ile sevginin hududunu tensel arzu çizer. Tanrısal aşk yoktur, Tanrı sevgisi vardır. Anneye duyulan bir aşk yoktur, anne-sevgisi vardır.

Kaygılandırıcı bir ifade! Fakat kesinlikle aşkı tensel arzuyla öz-

deşleştirmiyor. Tensel aşk yoktur, yalnızca tensel arzu vardır. Üstelik ten, aşkın tek nedeni de değildir, nihai nedeni de... Fakat "ten ile tin" arasında zorunlu bir çatışma da bulunmaz. Tensel arzu tek başına bir aşk yaratmaya yetmez, ama tensel arzuyu aşkta tasfiye etme gayretinin de riyakârlık yaratmaktan başka bir başarısı yoktur. Bir hatibi dinleme, bir bilgeyle tartışma, samimi biriyle dostluk kurma, neşe dağıtan biriyle zaman geçirme isteği çok insanidir. Ancak tıpkı tensel arzu gibi bütün bunların da gücü bir aşk yaratmaya muktedir değildir. Tensel arzuyla desteklenmeksizin bir araya gelmiş bütün güçlü tinsel nitelikler derin bir hayranlık uyandırabilir, güçlü bir saygı yaratabilir, ama en fazla kısa süreli zayıf bir "aşk" başlatır. Kültürel alışkanlıklar ve beklentiler vesilesiyle "aşk" yaratması gerektiğine dair bir inanç canlandırarak insan eliyle başlatılan zorlama bir birliktelik... Hedefsiz bir arayış, sadece gerilimli bir ruhun işidir. Sevilene yönelik bedensel dokunuşun nedeni, sadece beden değildir. Yakınlık talebi tinden gelir. Bedensel dokunuş ve okşama tinsel birliktelik isteğinin sonucudur. Bedenlerin kenetlenmesi, tinlerin bir araya gelme, en yakın mesafede olma, iç-içe geçme isteğinin sonucudur. Şehvet içermeyen bir güçlü dokunma isteğinin gerekçesi başka ne olabilir? Bu nedenle tensel arzunun yegâne nedeni bedensel güzellik değildir. Bedensel güzellik, parçaların kendi aralarındaki uyum ve oranı olarak, bütünün kendi türündeki şeylerle uyumu olarak bedensel güzellik, tek başına, yalnızca tinsel olarak fazla yetersiz kişiliklerde tapma isteği uyandırır. Fevkalade bedenlere direnen arzuların, kaçan insanların sayısı hiç de az değildir. Yoksa insan gözlerle beğenirdi. Oysa gözler yalnızca görür, beğenme kabiliyetine sahip değildir.

Bu, aşkın bir diğer tehlikesidir. Bedenle yüzleşir, tinle yaşar; tini beğenir, bedenle temasa geçer. Bu nedenle duyulara bağımlı kalıcı bir aşk mümkün değildir. Zira bütün duyular bağışıklık kazanma potansiyeli taşır. En basiretli gözler bile karşısında kamaştığı güzelliğe alışır. Zaman adaletsizce bütün güzellikleri eşitleyince, gözlerin bütün merakını da giderir. Bundan böyle tembelliğini yenmek için alışkın olmadığı bir güzelliğe gereksinim duyar. Kulaklar zamanla bütün güzel nağmelerden feragat eder. Bir zamanlar karşısında kabardıkları ezgileri tırmalayıcı bulur. Her ten için başka tenlerin bir çekicilik devresi, bir çekicilik süresi vardır. Her ten bu devre-

nin sonunun geldiğini kaprisleriyle ilan eder. Her alışkanlık bir birlikteliğin sonunu getirir, her alışkanlık bir yenilik arayışı başlatır.

Fakat bu argümanlar ve iddialar, bedeni, tinin isteklerini gideren bir araca indirgemiyor. Beden, kendi başına bir şeydir, bedenin aşk açısından bir önemi vardır. Yoksa tinsel nitelikler aşk yaratmaya yeterdi, yoksa aşkta bedensel beğeninin yeri olmazdı. Aşk arayışı şehvetle başlamayabilir, ama şehvet aşk arayışının başladığı bir yerdir. Tensel iticiliğin, tinin bütün niteliklerinin etkisini yok edebiliyor olması bunun kanıtıdır. Tensel arzu aşkı besler. Dostlukların yalnızlıkları gidermeye yetmediği olgusunu yadsımanın aşka hiçbir getirisi yoktur.

Şehvet, aşk için zorunludur, ama zorunlu olarak aşk yarattığı söylenemez. Bu gayet açıktır! Her aşk, az ya da çok, şehvet gerektirmesine rağmen, her şehvet aşk gerektirmez. İnsanlığın, cinsel isteğin aşkın önüne geçebildiği iddiasına yabancı bir gözle baktırmayacak zengin bir deneyimi vardır. Cinsellik, hiçbir duygusal yakınlık gerektirmez. Hatta saf cinselliğin, saf bedensel temasın, bedensel beğeniye bile gereksinimi yoktur. Zira bedensel boşalma eğilimi bir dürtüdür, bir istek değil; bir güdüdür, bir duygu değil.

YAYGIN BİR DUYGU: HASET

Kolektif bir anlama yetisi yoktur, ama kolektif yargılar vardır. Anlama yetisi hâlihazırda bir var-olandır, fakat yargılar varlığa gelir. Haliyle anlama yetisi yargıların önünde yer alır. Fakat kolektif yargılar, anlama yetisinin tahtına göz diktiğinden, her fırsatta onun önüne geçmeye teşebbüs eder. Üstelik öyle sık hamle yapar ki, sadece nicelik sayesinde zafer kazanabiliyor. Kolektif yargılardan olan değer yargıları, sayılarla işbirliği yaparak bir inanç inşa eder. Bu sayede, öne geçmeyi başaramasa bile, anlama yetisini geriye itmeyi başarır. Böylece çokluk, hiç utanmadan, birliğin tahtına oturur. Ontolojinin temeline etiği yerleştirmek, ontik olana değer yargılarıyla yaklaşmak... Oysa var-olanlar sadece vardır. İnsanlar bunu kabullenmekten neden zorlanır ki?

Ve insanlığın bu konuda çektiği zorluk, en çok duygulara zorluk

çektirir. Bir duygu sadece vardır, bir duygu sadece bir duygudur. En aykırı görülen duygu dâhil... Kıskançlık... Talihsiz duygu! Her kesin yüreğinde geniş bir yeri var, ama hiç kimse dostlar sofrasına buyur etmez. Bu duyguya yüklenen değer yargısı, tarih boyunca ona ilişkin tüm bakış biçimini de belirlemiştir. Peşinen kabul görmüş şeyi sonradan değerlendirmek, insanlığın değer yargıları stoğunu çürütmekten başka hiçbir amaca hizmet etmediğinden, hiç talep edilmez. Bu nedenle, hissetsin veya etmesin, her insan tarafından yaşanmaması gereken bir duygu olarak "yasaklanmış duygular" listesinin ön sıralarına oturtulur.

Hangi cömert yürek, cimri bir cemaate sığar? Peki, hiç kıskançlık çekmeyen insan var mıdır? Doğal olmayan kıskançlık değildir, hiç kıskanmamaktır. Eğer varsa, hiç kıskanmayan kişi, korkutucu ölçüde duygusuzdur. İnsanlara, hayata, yaşama ve yaşantılara karşı mutlak kayıtsızlık, bütünüyle insana aykırıdır. Bu kadar körlüğe katlanmak, vicdan körlüğü gerektirir. Fakat tarihe kök salmış değer yargılarına karşı konuşmak da çok tehlikedir. Zira eylemler konusunda fazlasıyla dağınık olanlar, sözler konusunda çok titiz olabiliyorlar. Üstelik sırtlarını koca bir değer yargıları tarihine dayıyorlar. Artık züppe, kanı-bozuk ya da zındık damgası yemek çok kolaydır. Fakat bu bir kötülük savunusu değildir, bir duygunun, iyi ya da kötü, doğal yerini gösterme, hakkını teslim etme girişimidir. Üstelik duyguların insanlarla alıp-veremediği bir şey yoktur ki... Saldırı hep insanlardan duygulara gider. Bu en açık kıskançlıkta görülür. Doğal kıskançlık, insandan müdahale görmemiş kıskançlık düşmanlığa sevk etmez, harekete geçirir. Kıskanılanı yıkmaya sevk eden bir duygu değil, kıskananı yaratmaya sevk eden bir duygudur. Yıkıcılık, tahripkârlık kıskançlığa eklenmiş bir şeydir. Bir etikettir. Öğretme amacı güden bir kullanım kılavuzu... Tam da bu nedenle toplumsal bir histeriye dönüşecek kadar yaygınlık ve sıklık kazanabiliyor. Bundan böyle yeni bir adla da anılabilir: hasetlik. Vay haline böyle bir toplumun! Zira çok sinsice yol alır. Görünmeyecek kadar ince bir set gibi çekilir önüne toplumun; önce yolunu keser, sonra raydan çıkarır. Hücrelerine sirayet ederek gizliden gizliye kemirir. Bütün damarlarına yayılarak vücudunu kurutur. Hiçbir işin doğasını takip etmesine izin vermez. Bütün insanları, toplum içindeki doğal yerinden eder. Kişi ile olması

gereken yer arasına girer. Değerlerin hiçbir hükmü kalmaz. Ve hiçbir yasa işlemez. Kurumların akıcı bir biçimde işlemesine fırsat tanımaz. Bütün kural ve ilkeler işlerliğini kaybeder, hiçbir düzenden söz edilemez. Tüm doğru ve doğal değerlendirme ölçütlerin yerine değerden yoksun temelsiz ölçütler koyar. "İyi" ve "kötü" ile "değerler" arasındaki bağı ters çevirir. Değer yargılarıyla desteklenmiş bir mantık aracılığıyla ölçüsüz bir pervasızlıkla "kötüyü" koruma altına almayı, "iyiye" savaş ilan etmeyi kabul ettirir. Bir insanda yıkıcı kıskançlığı görmek anlaşılabilir bir şeydir, ama bu tür kıskançlığı kolektifleştiren bir gelenek, hangi perspektiften bakılırsa bakılsın anlaşılmazdır. Değer yargıları, en zalim duygudan bile daha korkutucudur.

AZ BULUNUR BİR DUYGU: SAYGI

Taşıyıcısının, herkesin hak etmediğini düşündüğü, ama her insanın uyandırmak istediği cazibeli duygu... Fakat yalnızca bir duygu değildir, aynı zamanda çok az duygunun şerefine nail olduğu değer olma payesine de sahiptir. Ne var ki sözler meydanında değerini koruyorsa da, eylemler alanında çağımızın sloganlarının azizliğine uğramaktan bir türlü kurtulamıyor. Olaylar, olup-bitenler arasındaki bağlantı konusundaki sakarlığının en açık kanıtı olan neden-sonuç ilişkisini ters çevirmiş olan çağımızda, doğasına aykırı bir biçimde talep ediliyor. Sanki bir sonuç değil, bir nedenmiş gibi... Bu yüzden her taleple her türden içkin nedeni göz ardı ediliyor. Tam da bu yüzden "insancıllık kokusu yayan", "hayranlık uyandıran", "duygular dünyasında fırtınalar koparan" "insana saygı göster", "her fikre saygı göster", "farklı olana saygı göster", "kadına saygı göster", "komşuna saygı göster" şeklinde formüllerle yasalaştırma çabaları dur durak bilmiyor. Buyurgan talepler, bayağı talepler... Oysa ne bir dilden anlar ne de kulakları vardır saygının. Bir başkasının sözel talebi üzerine uyandığı görülmemiştir. Hiç kimse, "kadına saygı göstermek gerekir", "her fikre saygı göstermek gerekir" türünden buyruk ilkelerinden hareketle tinsel yoksulluk içinde debelenerek kötülüğe dinmek bilmez bir iştah duyan bir dişiye, despot zihinlerden çıkma dehşet üstüne dehşet saçan bir fikre saygı duymaz. Buyurucusu

kim olursa olsun, buyruk niteliği taşısaydı, hiçbir değeri kalmazdı saygının. Değerden düşürülen bir değer... Oysa bu değerin varlık nedeni bizzat değerlerdir. Değerli nitelikler karşısında varlığa gelir. Bu nedenle ışıl ışıl parlayan kocaman gözleri vardır. Eylemlerle, edimlerle, fikirlerle yapılan hiçbir talebi görmezden gelmez. Karşımıza çıkar ve avazı çıktığı kadar haykırır: "iştir ayinesi kişinin, lafa bakılmaz." Bu nedenle İnsana duyulan bir duygu olmadığı gibi, insana ait, hatta insani olan her şeye de duyulmaz. Sırf insandır diye şu maskaralara saygıya davet de neyin nesi? Ne tür saygı nesnesidir ne cinsiyet ne de fikirler. Şu cümleler yeterince gülünçtür: "ben saygıyı hak ediyorum, çünkü kadınım", "sana saygı duyuyorum, çünkü bir kadınsın", "bütün insanlara saygı duyuyorum", "fikirleriniz bana çok saçma geliyor, ama yine de saygı duyuyorum." Hiç bilinmeyen bir şey konusunda cömertlik yapmak... Oysa tür ve cins, yalnızca vardır, üstelik değerlerin taşıyıcıları da değildir. Fikirler ise değer değildir, sadece değer barındırabilir ya da değer yaratma ihtimali taşır. Her fikri bir yana bırakın, savunduğumuz fikirlere dahi saygı duymayız. Fikirlerimizi çocuklarımız gibi koruma merakımız, bizi ölüme götürmekten başka bir işe yaramıyor. Evet, doğrudur! Saygıya yalnızca varlık açısından bakılabilir. Ama varlıklar arasında da yalnızca kişilere duyulur. Sahip olduğu nitelikler dolayısıyla... Saygı, değerleri taşıyanlara gösterilir. Ama değerlerin potansiyel taşıyıcılarına değil, onları gerçekleştirenlere... Her insan dürüst olma potansiyeline sahiptir, ama her kişi dürüst olmadığı gibi her dürüst kişi de her zaman dürüst davranmaz. Sırf bir gün dürüst olabileceği varsayımından hareketle hiç kimseye saygı duyulmaz. Dürüstlüğü belirli bir durumda gerçekleştirene duyulur. Bu nedenle saygıda, önemli olan saygıyı duyan değil, saygı duyulandır. Zira saygı duyulanın sahip olduğu nitelikler tarafından varlığa gelir. Duyandan çok, duyulanın değerli olduğunu bildirir. Ama bu, kesinlikle saygı duyanın değersizleştirmeye dair bir bildirim değildir, yalnızca saygının asıl olarak duyulana yönelik bir değer olduğuna ilişkin bir bildirimdir. Zaten saygı duymak bizzat bir değer taşımaktır. Üstelik saygı, haklı bir saygı, tümüyle duyanın değer bilgisine ve değerlendirme gücüne bağlıdır; yani her yönüyle onun değerlendirme ölçütlerine ve değerlendirmeyi doğru yapıp yapmadığına... Bu nedenle hak edilmeyenlere de duyu-

labilir. Değerlerden bihaber olanların yahut değer bilgisine sahip olmayanların saygı duyacağı kişiler, ya bayağı bir kusurla değerli olduklarını varsaydıkları bazı nitelikleri taşıyanlar ya da kendi çıkarlarına karşılık verenlerdir. Hangi duygu yanılgılardan doğmaz ki? Çağımızın yaygın saygısı tam da böyle olduğundan, bu çağın insanının, bunu anlamakta fazla zorluk çekmemesi gerekir. Ama yanılsamalı saygıda kusurlu olan saygı duyulan değil, duyandır. Öyleyse saygının taşıyıcısı olması için kişinin, değerlerin neliğine, nelerin değer olduğuna ilişkin bir bilinç taşıması ve bu değerleri ölçüt alarak değerlendirme yapması gerekir. Aksi takdirde, saygı duyan, istemediği halde, adaletsiz bir dünyanın şekillenmesine katkıda bulunur. Saygı duymak, saygınca bir edimdir, ama saygın kişilere duyulduğunda. Bu nedenle bir kenara atmalıyız, liberalizminin çağımıza dayattığı şu "her fikre ve her kişiye saygı duymak gerekir" şeklindeki hatalı sloganını. Ama herkese her fikre saygı göstermeyi öğütleyen "bu masumane fikre" saldırmayı anlamsız bulanlar çıkacaksa, soralım; insanlığa zarardan başka hiçbir şey getirmeyen ırkçılığa saygı göstermek masumca mıdır? Milyonlarca insanı katletmiş bir caniye saygı duymak olanaklı mıdır? Ya da görüşü her neyse, ona tamamen karşıt olan bir görüşe saygı duyan bir insan var mı? Bir hümanist bir ırkçıya saygı duyar mı? Bir dindar, ateizme saygı duyar mı? Nezaket dürüstlükten daha önemli değildir. Ama kabalık da dürüstlük değildir. Saygı duymamak, ne saygısızlık yapmak anlamına gelir ne de saygısızlık yapmak için bir gerekçedir. "Fikirlerinize saygı duymuyorum" ifadesini, nasıl bir mantık takip ederek "size saygısızlık yapıyorum" şeklinde yorumluyorsunuz? Vaat edilebilir bir saygı yoktur, vaad eden insanların sayısının bolluğuna rağmen... Fakat beslenebilir bir saygısızlık da bulunmaz, saygıyı hak etmeyen sayısız insana rağmen... Liberalizmin sloganı, saygı duymamayı akıl almaz bir manevrayla saygısızlıkla özdeşleştiriyor. Ve insanları, "her şeye ya da herkese saygı duyulmaz" fikri karşısında dehşete düşüren, bu sloganın başarılı bir biçimde ezberletilmiş olmasıdır. Oysa insanlığın içinde barındırdığı tüm saygınca şeyler, saygınlıklarını, bu "her şeye saygı duyalım" sloganı sayesinde yitirdi. Bu mantıkta bir sorunun olmadığını varsaysak dahi; yani "her kişiye, her fikre saygı gösterin" buyruğunun mantıksal bir çelişki içermediğini kabul etsek dahi, bu,

sanıldığının aksine, etik için bir kazanım değil, can sıkıcı bir yıkımdır. Her türden insani değeri reddeden bir fikre duyulacak saygının, hunharca eylemlerin faillerine gösterilecek saygının, insanlığı yıkıma götüreceği kuşkusuzdur. Kurtuluşumuz, karşıt fikirli insanların, tartışmaları, "fikirlerinize hiç katılmıyorum, ama onlara saygı duyuyorum" merasimini gerçekleştirmeden sonlandırabildikleri bir dünyadadır. Saygının dokunulmazlık talep ettiğini anlamıyor musunuz? Ah saygı! Sahtekârın elinde ne tehlikeli bir silaha dönüşüveriyorsun böyle!

YARATICI BİR DUYGU: ÖFKE

Atasözünün parlak yüzüne yapıştırdığı şu "zararla oturma nedeni" şeklindeki korkunç tehditkâr etiket, öfkenin soylu doğasının görünmesinin zaman almasına yol açabilir, ama tamamen ortadan kaldıramaz. Tüm duyguların en yaratıcı olanını hangi iftiralar tahtından edebilir? Aklı başında kim inkâr edebilir, ondaki sıradan insanın adalete vurmak istediği darbeyi engelleyici, vurduğunda yeniden tesis edici gücü? Adalet, her şeyin menfaate döküldüğü bir dünyada, adalete ilişkin çekici sloganlar, incelikli nutuklar atanların değil, öfke duyanların yüzü suyu hürmetine varlığını sürdürüyor. Direnme gücü, öfkenin toprağa kök salan dallı budaklı kaynağından gelir. Öfke olmasaydı, ne koruyacaktı dürüst kişiyi çabuk kanarlık iletinden? Tarihteki tüm zaferler, öfkenin geri adım atmaz inatçılığının ürünüdür. Bütün büyük atılımlar, olup-bitene duyulan öfkeden doğar. Zira öfke, tamamen yok etmese de, korkunun düşmanıdır.

GEÇİCİ BİR DUYGU: MUTLULUK

Peşinde yaptığı her türden umutsuz koşuşturmaya rağmen, mutluluğun ele avuca gelmediğini anlamakta bu denli güçlük çekmesi, insanın kendi yaşamına ilişkin derin bilgi taşıdığına dair inancın maskesini düşürmeye yeter de artar. Mutluluk arayışı en kıdemli deneyimi olmasına rağmen, ona ilişkin gevşek bilgisi, insanın bilgelik payesini elinden alır. Arayış tarzına bakılırsa, insan mutluluğun süreklilik taşıdığına inanır. "Orada duran", belki ulaşılmamış,

ama yeterli mücadele sonucu mutlaka ulaşılacak olan, bir kez elde edildiğinde yaşamı her türden içkin amaç ve hedeflerine ulaştıracağı varsayılan bu duyguya dair söz konusu beklenti, ezbere yaşama alışkanlığının ne denli köklü olduğunu gösterir. Oysa mutluluğun süreklilik taşımadığı, yeryüzünde sürekli mutlu yaşayan bir tek insanın görülmemiş olması olgusundan kolaylıkla çıkarılabilirdi. Mutluluk zamanı tam anlamıyla böler. "Geçmiş" ve "gelecek" kesinlikle ona yabancı zaman dilimleridir. O, "Şimdi" ile bağ kurar. Onunla yaşar. "Şimdi"nin içindedir. Mutluluk, sürekliliği en keskin biçimiyle kesintiye uğratır. Süreklilik, mutluluk tarafından yalanlanır. O, "Bir An" varlığa gelir ve "her an" yalnızca "Şimdi"ye bağlı olan bir "An"dır. Gelecekle birlikte insanın dünyasından çekilir gider. Sonra başka bir "Şimdi"de barınan başka bir "An"da çıkıp gelmek için fırsat kollar. Ama "An"lık olması, geçmişten hiçbir miras almadığını göstermez. Kalıntıları, kökleri "Geçmişe" ekilidir. Toprağı verimliyse, filizlenir, yeşerir. Dolayısıyla nedensiz değildir. Dahası, nedeni en açık biçimde belirgindir. Sınırları olan, tarif edilebilir, adı konulmuş bir nedendir. Mutluluğun nedeni, belirsizliğe meydan okur. Gölgeli, bulanık, gevşek bir neden değildir, aksine çok keskin ve kesindir. Bu yüzden "neden mutlusun?" sorusunun cevabı kesinlikle "bilmiyorum" olamaz. Neden belirdiği an mutluluk en derin biçimde kendini hissettirmeye başlar. Ama doğuşu da ölümü de kesinlikle ani olur. Beklenmedik bir şekilde alevlenir ve beklenmedik bir şekilde söner. Her şey inanılmaz bir hızla olup biter. Mutluluğun nedeni, belirli bir durumda ulaşılmak istenendir. Ama bu isteğe ulaşmak, ilginç bir biçimde hem onun varlık hem de ölüm nedenidir. Zira ulaşılmak istenene ulaşmakla yaşanan, ama aynı zamanda onun elde edilmesiyle son bulan bir yaşantıdır. O yüzden her mutluluk, ne denli derin olursa olsun, nedenine ulaşır ulaşmaz son bulur.

ZENGİN BİR DUYGU: HUZUR

Mutluluğun gölgesinde kalmış huzurun, ondan daha gerekli olduğunun layıkıyla anlaşılması, insanlığın daha birkaç bin yılını alacak gibi görünüyor. Huzur... Yalın bir duygu değildir, bir duygu durumudur, duygu yüklü bir durum... Çok sayıda duygunun, çok sayıda

yaşantının, çok sayıda beklentinin bir arada olduğu bir durum... Tam da bu yüzden anlık olmadığı gibi, nedeni de belli değildir. Sahip olunmaz, taşınmaz, ancak içinde olunur. Bir şeyin elde edilmesiyle ulaşılmaz, belirli bir ortamın varlığını şart koşar. Bir tür dinginlik, sükûnet... Her türden taşkınlık halinin elenmesi... Yaşam koşullarından memnun olma hali. Ve yaşamı kabullenme... Bir tür itidal... Aç gözlülüğün reddi ve sınırsız bir sahiplenme arzusunun mutlak suskunluğu... Yaşamın en içkin biçimde temaşa edilmesi... İçsel ile dışsal olanın ebedi barışı... Umutlu ya da umutsuz olmama hali... Sınırların tercih yoluyla belirlenmesi... Huzur mutluluğu varsaymaz, mutluluk da huzurun göstergesi olamaz. Mutlu olunduğu halde huzurlu olunmayabilir, ama huzur da zorunlu olarak mutluluk getirmez. Ne var ki huzur mutsuzlukla el ele de yürümez. Huzurlu olan mutlu olmayabilir, ama mutsuz olan kesinlikle huzurlu olmaz. Mutluluk huzur olmadan kendine yetmez, fakat huzur mutluluk gerektirmez. Ve yürek huzursuzluktan kaskatı kesilir.

METAFİZİK BİR DUYGU: HÜZÜN

Hüzün acı verir, ama rahatsız etmez, can yakmaz. Zira ılımlıdır, ölçülüdür, aşırıya kaçmaz. İnce bir hassasiyet taşır, yumuşaktır. Derine inebilir, ama yırtarak değil, sıyırarak ilerler. Kanatmaz, yara açmaz, ama yoğundur. Çepeçevre sarar, her yönüyle etki altına alır. Bu, hiçbir olgusal nedeninin olmamasından ileri gelir. Fakat belirli bir nedeninin olmaması, nedensiz olduğunu göstermez, yalnızca nedeninin belirsiz olduğunu gösterir. Metafizik nedenlerin adı konulamaz, yalnızca belli belirsiz ya da dağınık olarak hissedilir. Hüzün uyanır ve insanın içine çöker. "Neden?" diye sorulduğunda, içli bir "hiç" karşılığı dökülüverir dudakları arasında kişinin. Varlığını en derin biçimde hissettirmeye başladığı anda, yaşamın tüm trajik boyutuyla karşı karşıya getirir. Diğer tüm duygulardan, yaşamın en derinliklerine nüfuz etmesiyle ayrılır. Hüzünle birlikte insan, cevap veremese de, "neden" ve "ne" ile başlayan sayısız soru sorar. Bu nedenle tam anlamıyla metafizik bir duygudur. İnsanı bir bütün olarak kendisiyle ve yaşamla karşı karşıya getirir; insanı yaşamın içine çeker. Umutsuzluk ve çaresizlik hissi uyandırabilir, ama yaratıcı kılan bir

duygudur. Cevapsız da olsa, her soru, yaratma edimini harekete geçirir. Dolayısıyla etkinlik-azaltıcı bir duygu olan bunalıma sürüklemez. Hüzünlenen kişi, kesinlikle asabi, öfkeli ya da kaygılı değildir. Hatta dertli bile değildir. Zira her derdin oldukça belirgin neden ya da nedenleri vardır. Hüzün, beden ile ruh arasında ahenkli bir uyum yaratır. Yumuşak ruh bedene de yumuşak bir görünüm verir. Hüzünlü kişinin ne yüz hatları gergindir ne de ses tonu sert ve titrektir. Gözlerinin içi her daim ıslaktır, ama sulu gözlü değildir. Yüzü, alev alev yanan yanaklar sayesinde çocuksu bir ifade taşır. Hüznün acısından yoksun kalmak, yaşamı hissetmekten yoksun kalmak olduğundan, sık sık hüzünlenen şanslıdır.

TANRI'DAN MİRAS KALMIŞ BİR DUYGU: SIKILMA

İnsanlar sıkılıyorlar... Ve buna her zaman bir neden aradılar. Ama bu arayışın içinde daima bir umut gizliydi. Nedenin bilinmesiyle sıkıntının alt edileceği varsayımı bin yıllardır mutlak bir hakikat olarak alındı. İnsanın taşıdığı tevazu eksikliği her daim yaşamına bir şekilde sorun olarak yansıdı. Hiçbir şeyin eksikliğini duymaksızın sıkıldığı anların dökümünü çıkardığında, sıkıntının bir gölge gibi kendisini takip ettiğini görebileceği hakikatini keşfetmemiş olması, cehaletten ya da zihinsel bir sakatlıktan değil, bu kalıp-yargısal düşünce biçiminden kaynaklanır. Her neden arayışı, önünde sonunda derinlerden bir yerlerden gelen umut kırıcı bir "hiç" sesiyle son bulur. Bu istisnai bir durum değil, bir zorunluluktur, kaçınılmazlıktır. İnsan varoluşunun temellerine yerleşmiş bu duygunun, yaşamın her evresinde aniden ağırlığını hissettireceği kesindir. Zira sıkıntı ezelden gelen bir duygudur. Tanrı'dan insana miras kalmıştır. Kirkegaard çok önceden bizi bundan haberdar etmişti.

İşte sıkılmanın tarihi! İlkin sadece Tanrı vardı. Mutlak bir yalnızlık... Ama aynı zamanda mutlak bir nekahet... Dertsiz kedersiz... Her şeyin kendi haline bırakılışı... Her türden anlaşmazlık tehlikesinden uzak olmak... Ama bütün bunlar kesinlikle her şeyin güllük-gülistanlık olduğu anlamına gelmez. Mutlak durgunluk, her türden düşten düşünceden, eylemden edimden yoksun kalmaktır. Sıkılmanın tezahürü için en uygun ortamdan, tam anlamıyla sıkıntıdan muz-

darip olma hali doğar. Hiçbir biçimde tehlike altında olmayan bir hükümranlıkta, hükümdarın hiçbir derdi tasası olmaz. Ama işte mutlak bir boşluk... Etkisi sahibi tarafından bile hissedilmeyen bir egemenlik... Karşıtı, tehdit edeni, tehlike arz eden durumu, varlığının etkisini üstünde hissettiği birilerinin olmadığı bir egemenlik, yalnızca bir yokluktur. Bu nedenle ilkin Tanrı sıkıldı. Kurtuluş için bir oyalanma, tali bir iş aradı. Ve yaratmakta karar kıldı. Göğü yeri, geceyi gündüzü, bitkileri hayvanları... Ama sıkıntı geçmedi. Dahası sıkıntı veren şeylerin sayısı arttı; çünkü artık dertler, sorunlar da baş gösterdi. Yarattıklarına bir anlam, bir gerekçe yüklemek zorunluluğu hissetti. İnsanı yarattı. Ama sıkıntı geçmedi. Bunu Nietzsche de hissetmişti: Tanrı yedinci günde dinlenmedi, sıkıldı. Yoksa iş henüz tamama ermiş değildi. Bunun için yeteri delil var: altı gün kâfi olsaydı, evren bu kadar eksiklik taşımazdı. Tanrı'nın sıkıntıdan yaratması ile yaratmaktan sıkılması fikirleri çelişmiyor. Yaratmaktan sıkılmasaydı, sıkıntıdan yarattığı da bu kadar kolay iddia edilemezdi. Ancak ilksel, kökensel ve kalıcı bir şey, bu kadar derin bir neden olabilir. Ama artık var olanlar vardı. Bütün bir yeryüzü ve cennet Âdem için yalnızca dekoratif bir mahal anlamına geliyordu. Ulaşabildiği her şeyi tüketmek, avare avare güzellikler içinde dolaşmak, her şeyden anlamsız bir biçimde faydalanmak, yalnızca sıkıntı kaynağıdır. Her şeyin emrine terk edildiği varlık, kaderin gadrine uğramış gibi sıkıntıya teslim olmuştu. Âdem'in oyalanması gerekiyordu. Tanrı, Havva'yı yarattı. İkisi birlikte bir süre oyalandılar. Âdem sıkıntısını bir müddet unuttu, Havva ise henüz onu keşfetmemişti. Ama yapıp-ettikleri rutin bir hal aldı. Ve ikisi birlikte sıkıldılar. Havva'nın sıkıntıdan kurtulmak için tek uğraşı Âdem'di. Fakat yetmiyordu. Ek bir uğraşa gerek duydu. Ama yalnızca kendileriyle meşgul olmak zorunda olan insanların gerçekten yapabilecekleri fazla şeyleri de yoktur. Bu nedenle Tanrı'nın işine burunlarını soktular. Makamlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldıklarından, bir süre sıkıntıdan kurtuldular, ama sorunun tanrısal çözümüne boyun eğmek zorunda olduklarından, hemen sonra yine sıkılmaya başladılar. Konuştular, oynadılar, oyalandılar, seviştiler... Ve çocuk(lar) yaptılar. Ama her şey öylesine yapılıyordu. Her şey sıkıntı geçsin diye yapılıyordu. Bir şeylere anlam verme, değer yükleme çabası... Yaratılanların beyhude olmadığına ilişkin kanıt bir nevi

... Fakat sıkıntı devam ediyordu. Kabil sıkıntıdan Habil'e sataştı. Kayda değer bir uğraşı olmayan başka ne yapsın? Fakat sıkıntı devam ediyordu. Ve Habil'i öldürdü. Keder ile suçluluk duyguları bir süre aileyi oyaladı. Ama geçici duygulardan kalıcı çözüm beklenmemeli. Ebedi sıkıntı tekrar başladı. Âdem ile Havva yeni çocuklar yaptılar. Sonra insanın devamı geldi. İnsan hem kendisi sıkılıyordu hem de Tanrı'nın canını sıkıyordu. Artık herkes birlikte sıkılıyordu. O günden bu yana hepimiz sıkılıyoruz. Ve bundan sonra da herkes sıkılacak. Ezelden gelenin ebedi olmasında bir gariplik olmasa gerek. Sıkıntı sadece"hiçlikten" doğmaz; varlık nedeni hiçlik değildir. Her şeyin yoğun bir metafizik anlamı olsa da, hiçbir şeyin hiçbir anlamı olmasa da sıkıntı olacak. Meşgul olmak da avare olmak da sıkar. Meşguliyetin sorumluluğu sıkar, avareliğin boşunalığı... Meşguliyet boşunalık arar, boşunalık meşguliyet... Boğucu bir yük taşıma ile tüm yüklerden azade olma durumları arasında, yalnızca bir müddet yükün dayattığı kimi başka sorunlarla boğuşmanın ertelediği gizil sıkıntı ile her daim tehditkar varlığını hissettiren sıkıntı şeklinde bir nüans var. Her şeyin tekrarlanıp durduğu bir dünyada hiçbir şey sıkıntıdan bağışık kalmaz. Sıkıntının daimi olmaması için iki şey gereklidir: sürekli değişkenlik gösteren bir meşguliyet ile daimi bir unutkanlık. Ama olanaksız iki şey... Hep aynı şeyi yapmak sıkar, hep meşgale değiştirmek sıkar, hep boş olmak sıkar, hep avarelik yapmak sıkar, hatta hep yaşamak da sıkar. Yalnızca yaşadığı hiçbir şeyi anımsamayan sıkılmaz. Ama sıkıntının bilinci varsayması ve kaçınılmazlığı kültürü yarattı. Oyunu, eğlenceyi, sanatı, bilimi, felsefeyi... İnsan sıkılıyor ve sıkıntı ölüme hazırlıyor. Ve görünen o ki, sıkıntı kötülüklerin kaynağı değildir. Kierkegaard doğru yerden yakaladı, fakat yanlış yere vardı.

ADİL BİR DUYGU: İNTİKAM[1]

Felsefe tarihine, evrene, dünyaya, insana ilişkin sorunlara dair

[1] Bu yazı, Sanat ve Tasarım dergisinin birinci sayısında yayımlanmış olan "İntikam: Adaletin Estetiği" adlı makalenin gözden geçirilmiş ve kısmen değiştirilmiş halidir. Yayımlanmasına izin veren dergi yöneticilerine teşekkür ederim.

olası çözüm önerilerinin tarihi olarak bakılabilir; çünkü her filozofu, kendi çağının sorunları harekete geçirir. Ne var ki bu yargıdan, filozofun, yalnızca sorun çözen bir meslek grubunun üyesi olduğu sonucunu çıkartmak vahim bir hata olur; çünkü filozof, felsefe tarihinde karşısına çıkan sorunlarla boğuşurken, aynı zamanda, bilincinde olsun ya da olmasın, bu tarihe yeni sorun tohumları eker; çünkü ister doğru ister yanlış olsun, bir soruna ilişkin her çözüm önerisi yeni sorunlara gebedir. Sorunlar ile çözümler arasındaki akış, diyalektik bir karakter taşır.

Hâlihazırda var olan sorunları hareket noktası olarak kullanarak, insanın dünya içindeki yerini ve bu dünyada kabul edilebilir bir yaşamın olanaklarını sorgulayan filozofları –özellikle etik filozoflarını– öteden beri meşgul eden sorunların başında, denilebilir ki, insan eylemlerinin gerisinde yatan kaynak ile onun doğasına ilişkin sorunlar gelir. İnsani değerler bakımından kabul edilebilir bir yaşam, insan etkinlikleri ve eylemleri aracılığıyla biçimlendiğine göre, bu eylemlerin kaynağını bulmanın, yaşamın aksaklıklarını gidermede eşsiz bir kılavuz olacağı inancına sıkıca sarılan filozofların, bu kaynağı her yönüyle aydınlatmak için tüm enerjilerini ve zamanlarını harcamaları sadece doğal karşılanabilir. Bu nedenle, insan eylemlerinin –ama etik bağlamda– kaynağı sorunu, Platon'dan günümüze, insanla ve insanın dünyasıyla ilgilenen filozofların eserlerinde şu ya da bu şekilde karşımıza çıkar.

Elbette filozofların bu duygulandırıcı niyeti cezbedicidir. Ama tarih boyunca bu spesifik soruna yönelik sundukları çözüm önerileri aynı hayranlığı uyandırmaktan oldukça uzaktır. Kimi ince ayrıntılar bir tarafa bırakılırsa, felsefe tarihinde genelde insan eylemlerinin kaynağına dair iki öneri her daim güncelliğini korumuştur. Filozofların önemli bir kısmı bu kaynağın akıl, diğer bir kısmı ise duygular olduğunu iddia eder. İlk iddia *akılcı*, ikincisi ise *duygucu* yaklaşımdan gelir.

Ne var ki, sorunun çözümüne dair her iki yaklaşımdan gelen öneriler, yeni bir sorun olarak felsefe tarihi kayıtlarına geçer. Böylece filozofların vardığı sonuç, bir yandan niyetlerine aykırı düşerken, diğer yandan her iyi niyetli çabanın iyiyle sonuçlanamayabileceğini kanıtlar; çünkü negatif biçimiyle, dünyayı kötülüklerden temizleme

çabalarına bir katkıda bulunmak, pozitif biçimiyle, daha insani bir dünyaya kapıyı aralamak olarak açık bir dille ifade ettikleri amaçlarının kestirilemeyen sonucu, ister akılcı yaklaşım ister duygucu yaklaşım referans alınsın, özü itibariyle yaşamın temel bileşenlerinden kimilerine yönelik bir saldırıya dönüşür. Böylece her bir yaklaşım, insanın yapısının asli özelliklerinden birini –ya da birkaçını– yadsır ve dolayısıyla bu özellikler aracılığıyla şekillenen yaşamı kısırlaştırır. Başka bir deyişle, akılcı yaklaşım duyguları, duygucu yaklaşım da aklı, yaşamın istenmeyen müdahalecisi konumuna iter. Bu olabildiğince şaşırtıcı ve hayal kırıklığı yaratıcı bir durumdur; çünkü bu istikamette yüründüğünde, yolun sonu, insanın yapısında, onun aleyhine işleyen kimi –yapısal– yeti ya da güçlerin olduğunu açık ya da örtük bir biçimde savunmaya varır. Böylece insan, akılcıların penceresinden *duyguların* doymak bilmez isteklerine esir düşmüş, duygucuların penceresinden ise *aklın* felç edici hesaplarının karşısında eli kolu bağlı bir varlık olarak görülür. Artık bu geleneksel tartışmanın sınırları içinde aklın da duyguların da yaşamın vazgeçilmez düzenleyicileri olduğunu iddia etmek olanaksız hale gelir. Bir kez akıl ve duygular bir arada yaşamaya asla alışamayacak iki ezeli ve ebedi düşman olarak ilan edildi mi, biri ya da diğeri, sadece yaşamı zayıflatan, *decadence*'a uğratan bir güç olarak damgalanmış olur. Demek ki Tanrı ya da doğa; yani insan yapısının bir kısmını yine kendisine düşman yapan şu cilveli varlık, onu kendi kendisiyle bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadeleye sürükleyerek cezaların en ağırıyla cezalandırmış.

İnsan eylemlerinin kaynağına ilişkin tartışmaları başlatan sorunların nedenleri ile bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini ve bu önerilerin bizzat kendisinden doğan yeni sorunları tespit etmek, incelemek, değerlendirmek ve kimi olası çözüm önerilerinde bulunmak, elbette, hem felsefe tarihi hem de insanın pratik sorunları açısından oldukça önemlidir. Fakat söz konusu tartışmanın sonucunda kötücül olarak damgalanan bir duyguya, *intikama* dair kimi tespitlerde bulunmak da aynı ölçüde zaruridir.

İntikama dair kaygıyı doğuran bu tartışmadır; çünkü duyguların değerine ilişkin değer yargıları özsel olarak bu geleneksel tartışmanın ürünüdür. Bunun nedeni gayet açıktır: duygucu yaklaşımı benim-

seyen çok sayıda filozof olmasına rağmen, felsefede hâkim anlayış duygulara kuşkuyla bakılması gerektiğini savunur. Üstelik bu yaklaşım felsefeyle sınırlı kalmamış, yaygın bir kanı olarak geniş bir alana yayılmıştır. Bu nedenle filozofların büyük bir çoğunluğunun önemli eserleri, duyguların "kötülüğünü" ilan eden belgeler olarak okunabilir. Bu fikirlerin, elbette, farklı varyasyonları olmuştur. Örneğin kimi filozoflar genel olarak duyguları sakıncalı görürken, kimisi duygular arasında belirli ayırımlar yaparak, bir kısmını tamamen kötülükten sorumlu tutmuş, bir kısmını ise göreli olarak daha "insani" bulmuştur. Ne var ki, nispeten daha esnek kimi fikirlere rağmen, genel kanı, duyguların insanca yaşamın önündeki en bilindik engeller olduğuna yöneliktir. İnsan, kendi doğasının "insani" güçlerini kullanacaksa, vahşi hayvani doğasının ifadesi olan ve bu anlamda insanlığının önünde büyük bir tehlike olarak duran duygularından mümkün olduğunca kurtulmalıdır.

Ancak dağınık bir dünyanın güvenilmez mimarları tarafından kullanılan çürük hammaddeler olarak duygular arasında kötülük bakımından bir sıradüzen yaratmayı da ihmal etmemişlerdir filozoflar; çünkü her duyguya aynı kötücül etiketi yapıştıracak herhangi bir iddianın, aynı zamanda aşırılığı nedeniyle kendi güvenilirliğini de tehlikeye atacağının bilincindedirler. Ve intikamı, bu sıradüzende en üst basamaklardan birine yerleştirmek için ikna edici bir dil kullanmaya gayret etmişlerdir. Bu nedenle, belki de en kolay reddedilen duyguların başında intikam gelmiştir. Kavramın kendisi dahi tahammül sınırlarını zorlamaya yetmiştir. Öyleyse kuşku uyandırıcı, güven sarsıcı, korkutucu olan intikam, insanlığın yurdundan bir an önce sürülmelidir. Öyle ki, kimse onu reddetme konusunda gerekçeler bulmak için bile kafasını kurcalamak zorunda değildir. Gerekliliğini savunmayı bir tarafa bırakın, gereklerini yerine getirmek bile hiç tereddütsüz inkâr edilmiştir. İntikamın doğal bir duygu olduğunu kabul etmek, insani bir yaşam için zorunlu olduğunu iddia etmek, kötülüğü yeryüzünde mubah kılmaya çalışan barbar kişilerin art niyetlerinin, sapkın düşüncelerinin sonucu olarak görülmüştür.

Peki, bu reddin nesnel bir temeli var mıdır? Olup–bitenler karşısında içimizi yakarcasına güçlü bir etki uyandıran bu derin duygunun insanın yaşamından tamamen *uzaklaştırılabileceğine* dair garip

inanca dayanan bu iddianın gerekçesi ya da dayanağı ne olabilir? Bir duygu olarak hissedilip, taleplerine suskun kalınabilir mi? Bu soruları cevaplandırmak, ancak duyguların neliğini araştırmakla mümkündür.

Duygular, en genel ifadeyle, psişik fenomenlerdir. Psişik fenomenler ruhla ilgili olduklarından, duygular bedensel etkilenimler ya da güçler değil, Aristoteles'in diliyle ifade edilirse, ruhta olup biten şeylerdir; çünkü *duyumlanmaktan ziyade hissedilirler.* Beden aracılığıyla değil, ruh aracılığıyla duygulanır insan. Öyleyse, duyguların mekânı beden değil, ruhtur. Başka bir ifadeyle, insan bedene sahip olduğu için değil, ruha sahip olduğu için duygulanır. Örneğin saygı, bedensel bir organın ya da bedenin belirli bir kısmının, herhangi bir olay, olgu, durum yahut kişi karşısında duyduğu bir duygu değil, ruhun bunlardan etkilenmesiyle doğan bir duygudur. Ancak bu, duyguların bedenle hiçbir bağlantıya sahip olmadıklarını imlemez. Duygular, bedenin duyguları değildir, ama her duygunun bedenle bir bağı vardır; zira her duyguyla birlikte bedende bir değişim olur. Sevgi duygusuyla kalp çarpar, gözbebeklerinde, duruma göre, büyüme ya da küçülme olur, ses tonu yumuşar... Korkuyla birlikte, kol ve bacaklarda titreme, yüzde sararma olur. Öyleyse duygular ruhta olup biten, ama bedende değişimler yaratan psişik fenomenlerdir. Psişik fenomenler olmaları, duyguların yaşantılar olduklarını gösterir; çünkü her psişik fenomen bir yaşantıdır. Ama her yaşantı bir psişik fenomen değildir. Yaşantı, bir kişi, eylem, durum, olay ya da olgu sonucunda doğan bir etkilenimdir; belli bir kişiye, eyleme, duruma ya da tutuma verilen anlam karşısında yaşanılan, duyulan her şeydir. Yaşantı bir *şey* değil, bir *durum*, bir *süreçtir*. Bu nedenle hiçbir duygu insanda hazır bulunmaz, yaşanarak varlığa gelir. Süreç ya da durum olmaları, bu yaşanma halinden kaynaklanır. Yaşantı, yani bir şeyi yaşama hali, bir oluşa bir akışa işaret eder. Bu anlamda, *duygu* diye bir şey yoktur, daima birer yaşantı olarak ortaya çıkan, somutlaşan ve bu somutlaşmayla hem varlık hem de *belirli bir ad* kazanan *duygular* vardır.

Bir duyguyu ret ya da inkâr etmenin nesnel bir gerekçesinin olup olmadığına ilişkin sorunun cevabının ipuçları tam da yaşantı kavramında gizlidir; çünkü herhangi bir yaşantıyı reddetmenin nesnel bir temeli varsa, bir duygunun da vardır, yok eğer, her yaşantı zorunlu

olarak yaşanacaksa, bir duyguyu reddetmenin de hiçbir geçerli temeli olmayacaktır. Bir yaşantı, yaşantı olarak varlığını ne şekilde açığa çıkartırsa çıkartsın, görünür hale geldiği andan itibaren yaşanmak zorundadır; çünkü yaşantının varlığa gelmesi, mantıksal olarak neden ve nesnesinin varlığını öncelemesine rağmen, olgusal olarak onlarla eş zamanlıdır. Bir yaşantı yaşanmaya başlanmışsa, nedeni ve nesnesi belirmiştir, onu hazır hale getirmiştir. Saygı için, örneğin, birine ve onun saygı duyulası niteliklerine ihtiyaç vardır. Bu ikisi bir araya gelmişse, saygının taşıyıcısı, karşısındakine saygı duymak istemezse dahi duyacaktır. Kant'ın deyimiyle, bedeni eğilmese de, ruhu eğilecektir; zira saygının zorunlu gereklilikleri hazırdır. Sevecek kişi, sevilecek niteliklerle donatılı biriyle karşılaşırsa, sevgisinin önüne geçemez. Öyleyse herhangi bir yaşantıyı engellemenin, yolunu tıkamanın, yönünü değiştirmenin imkânı yoktur. Yaşantı kesindir, zorunludur. Her nasılsa, öyle yaşanmak zorundadır. O halde, bir yaşantı olarak bir duyguyu da reddetmenin, engellemenin olanağı yoktur.

Bu akıl yürütme takip edildiğinde, tam da ürkütücü bulunan o "malum" sonuca ulaşırız. *Her yaşantı yaşandığı anda yaşanmak zorundaysa, her duygu bir yaşantıysa, intikam zorunludur.* Bu sonuç, duygulara ilişkin genel belirlemelerden zorunlu olarak çıkar. Öyleyse yapılması gereken şey, bu zorunluluğun doğasını göstermektir.

İntikam bir duygu olduğuna göre, elbette her duygu gibi bir nesnesi ve bir nedeni olacaktır. Bu kaçınılmazdır. Duyguların nedeni ile nesnesi sık sık karıştırılarak, nesne çoğunlukla neden olarak görülür. Oysa bir duygunun nesnesi, onun yöneldiği şey, nedeni ise o nesne karşısında uyanmasına yol açan şeydir. Bu durumda intikamın nesnesi, genel olarak, belirli bir kişi ya da bir grup insan; nedeni ise, o kişi ya da gruba ilişkin bilişsel bir veri; yani bir bilgi, bir düşünce, bir fikir, bir kanı ya da bir inançtır. İntikam duygusunun varlığa gelmesi için bu iki koşul zorunludur, ama ikisi bir araya geldiğinde intikam kaçınılmaz olur.

Nedeni her zaman bilişsel nitelikte olduğundan, intikam, kendi nesnesiyle dolaysız bir karşılaşmayla uyanmaz. Başka bir ifadeyle, intikamın nesnesi saf, "orada duran" bir nesne değildir. İçinde bulunduğu durumla ya da yapıp–ettikleriyle, tavır ve tutumlarıyla karşı

karşıya gelinen bir nesnedir; çünkü fenomenolojik bir dil kullanılırsa, intikam da herhangi bir duygu gibi yönelimseldir. O nesnenin kendinde varlığına karşı uyanmaz, onun bizatihi durumunun, konumunun ya da eylem ve edimlerinin yahut yapıp-ettiklerinin anlamlandırılması ya da yorumlanmasıyla uyanır. İntikamın nedeni tam da bu anlamlandırma ve yorumun kendisidir; zira her bilgi, düşünce, kanı ya da inanç bir anlam ve yorum örneğidir. Sözgelimi, belirli bir durumdaki intikamımın nesnesi, benimle aynı iş yerinde çalışan bir meslektaşım, nedeni ise, onun bana haksızlık yaptığına ilişkin bilgim, düşüncem, kanım ya da inancımdır. Ama nesnenin anlamı ya da yorumu her durumda adaletle ilgilidir. Bu nedenle, intikamın nesnesine ilişkin bilgi, düşünce, kanı ya da inanç, her halükarda adaleti referans alır. İntikamın nedeni, kesinlikle ilkin ve doğrudan bir başkasının göreceği ya da görmesi istenen zarar değildir, onun bize, yakınlarımıza ya da masum insanlara haksızlık yaptığına ilişkin bilgi ya da inançtır. İntikam kör bir "dürtü" değil, adalete ilişkin en açık bilinçten doğan bir duygudur. Huzursuzlukların en yakıcı olanına neden olan, insanı kemiren, içten içe eriten bu duygu ilksel olarak başkasına zarar vermeye yönelmez, hiçbir biçimde ihlal edilmemesi gereken adaletin buyruklarına karşı gelinmiş olması karşısında zedelenmiş olan adalet duygusundan doğan huzursuzluğu gidermeye yönelir. O halde adaletsizlik yapan kişi, intikam duygusunun nesnesidir, nedeni ise, onun adalete aykırı olan eylemlerine ya da tutumuna dair sahip olunan bilişsel verilerdir. Öyleyse intikam, genel olarak adaletsizliğe karşı bir haykırıştır. Ama bilişsel nitelikteki nedeni, aynı zamanda amacına aykırı bir doğaya bürünmesine de yol açabilir; zira her bilişsel veri yanlış olma ihtimalini taşır. Demek ki intikamın doğması için birilerinin belirli bir durumda gerçekten adaletsizlik yapmış olması gerekmez, onun adaletsizlik yaptığına inanılması yeterlidir. Tam da bu nedenledir ki, adaleti talep eden intikam en istenmedik adaletsizlikle sonuçlanabilir. Ama kötü niyetten, bir çıkar ya da zarar verme isteğinden değil, değerlendirme yanlışlığından ya da bilgi eksikliğinden doğan bir adaletsizlikle...

Bu iki koşul –neden ile nesne– bir araya geldiğinde, intikam bir yaşantı ve bir duygu olarak kaçınılmazdır. Hiçbir şekilde insana yabancı olmayan bu duygu, her bir kişi için bilindiktir. İntikam, uyandı-

ğı andan itibaren en güçlü duygulardan biri olarak kendini dayatır; çünkü yoğundur ve kışkırtıcıdır. Bağışlamayı kabul etmez, ödüller karşılığında boyun eğmez, kural ve ilkelere riayet etmez. Bilindik herhangi bir vazgeçiş nedenine "evet" diyecek kadar uysal davranmaz. Uyanır ve adaleti talep eder. Öyle ki, en dayanılmaz duygu olan aşka dahi üstün çıkar. Aşkına duyduğu derin sevgiyi, yaşlı gözlerle intikama kurban eden bir kadın ya da erkek her zaman olmuştur.

Bu yüzden tüm soyut kuramsal taleplere rağmen, insanın iç talebi, duygusal beklentileri kesinlikle intikama yöneliktir. Bu beklenti öyle yakıcıdır ki, yaratmak istedikleri ahlaki dünyaya dair ateşli bir biçimde savundukları kuramlarına aykırı hareket ediyormuş görüntüsü vermek istemeyenler ile zaten hiçbir güç ve imkânları olmadığından eli kolu bağlı olanların kararlı ve inatçı reddedişi onların bu duyguyu taşımadıklarının göstergesi değildir. İlk gruptakiler yalnızca adını değiştirirler. En radikal biçimde intikam alıyorlar, fakat adı artık cezadır. Böylece bu duygunun yalnızca sonuçlarından ve duygunun taleplerini yerine getirme yöntemlerinden birini, onun yerine ikame ederler. İkinci gruptakilerin ona dünyalarını kapattıklarına dair söylemlerinin altındaki gerekçe çok daha vahimdir; çünkü intikama karşı kullandıkları dilde gizli bir biçimde varlığını hissettiren şey, intikamın yalnızca başka bir zamanda başka bir aktörün sorumluluğuna devredilmiş olduğudur. İntikam, öte dünyada söz sahibi olan kutsal öznenin sorumluluk alanına itilir. Bu, aslında pek de yadırganabilecek bir durum değildir. İnsan, Tanrıya yaptığı kulluğun karşılığında bu kadarını isteme hakkına sahip olmalıydı. Üstelik kutsal metinler, bunu, hem mutlak gücün bir gereği olarak hem de ezilen insana, ilahi adaletin kesinlikle gerçekleşeceğini muştulamak için sunar. Bu nedenle, ikinci gruptakiler, adaletin şu ya da bu şekilde tecelli edeceğine ilişkin inançla yaşıyorlar. Bu dünyada yapılan her şeyin karşılığının öte dünyada verileceği inancı, kötülükler referans alınarak bakıldığında, Tanrı cephesinde bir ceza olarak anlaşılsa da, insan cephesinde en net biçimiyle intikamdır. Tanrı kendi hesabına birilerinin intikamını almıyor, yalnızca adalet dağıtıyor; çünkü kendisine yönelmediği sürece herhangi bir eyleme ya da tavra gösterilen hiçbir tepki intikam değildir, sadece cezadır. Ama Tanrı'yı göreve çağırmak, aslında Tanrı'yla bir ölçüde yakınlık kurmaktır. Tam da bu

nedenle, insan, yakarışları aracılığıyla Tanrı ile kurduğu yakın bağ sayesinde bu tanrısal tepkiyi intikam olarak görür. İntikama yönelik her türden kuramsal ret, aslında ya çocuksu bir iyi niyetin ya da en rahatsız biçimiyle can sıkıcı bir kurnazlığın somut göstergesi olarak karşımıza çıkar. Çarmıhın herhangi bir ceza olmaktan çıkıp kutsal bir sembole dönüştüğü günden beri, nihai ahlaki tutumun en sarsıcı örneklerinden biri olarak sunulan, bir yanağımıza atılan tokadın karşısında tüm soğukkanlılığımızı koruyarak, uysal bir biçimde diğer yanağımızı da hasmımıza çevirmemiz gerektiğine yönelik önerinin daima tokat atanlar ya da atmaya yeltenenlerden gelmesi bundandır. Her insan Tanrı'nın çocuğu payesine sahip olmuş olsaydı, bir sorun kalmazdı, ama yazık ki Tanrı'nın yalnızca bir tek oğlu vardı. Fakat Tanrı'nın iyilik adına her şeyi uysal bir biçimde kabul etmeye hazır oğlu dahi, aslında bu tavrına rağmen, intikamdan vazgeçmiyor. O, söylemiyle ve boyun eğişiyle intikamı reddetse de, dahası hasımları için babasından af dilese de, intikamı babasına devretmekte bir sakınca görmüyor. İntikam reddedilmemiştir, yalnızca zamanı ertelenmiştir. Öte dünya kabulünün boş bir inanç ya da bir hakikat olması hiçbir şey değiştirmez; çünkü önemli olan belirli bir süre içinde intikamın nesnesine hak ettiği karşılığı vermek değildir, o karşılığın verileceğine ilişkin sağlam inançtır. Ve intikamın kutsalla olan bağı öylesine sıkıdır ki, ta mitlere kadar geri gider; çünkü insan yalnızca yeryüzündeki varlıklara karşı kabahat işlemez, kabahatlerinin sınırları gökyüzüne ulaşacak denli geniştir. Tanrısal kayranın egemen olmasını sağlayan tanrısal buyruklarla kurulan tanrısal düzene yönelik hareketlerin bedeli, elbette saf bir cezayla geçiştirilecek kadar donuk olamaz; zira artık tanrıların kendilerine yönelik duyguları ve kişisel beklentileri işe karışır. Ve bu kabahatlere yönelik ilk kutsal intikam, Pandora'nın yaratılmasında tezahür eder. Pandora, her daim tanrıların şimşeklerini üzerine çeken insana kızan Zeus'un ilk ve aynı zamanda yeryüzünde görülebilecek en sert intikamı olarak tarihe geçer. Böylece köklü bir duygu olarak intikam, yalnızca insanlarla sınırlı kalmaz, tanrıların yüreğini de fetheder. Mitler ve dinler, tanrıların bu duygudan kesinlikle bağışık olmadığını zaten açık bir biçimde anlatırken, ilk intikam alıcı da bir tanrıça olarak yine kutsal bir varlık olur. Nemesis, intikamın kesinlikle tanrılar tarafından dahi üstesinden ge-

linemeyecek, kolay bir biçimde bir köşeye terk edilemeyecek bir duygu olduğunu kanıtlamakla kalmaz, aynı zamanda duygulara ve özellikle de intikama ilişkin kuşkulu gereksinimin örtük onayı olarak görevini icra eder. Böylece tarihsel olarak "yıkıcı ve yırtıcı" bulunan bir duygunun sorumluluğunu dişil olana devreden, tüm asaleti, erdemi, değeri, bilgeliği erkekliğe özgü gören bakışın kökleri tanrısal düzenin bizzat kendisinde bulunur. Kadınlığın kutsal olanla bağı yine "kötü olan" aracılığıyla kurulur. Öyleyse intikam, tanrılar nezdinde kötü bir gerekliliktir. Ama tanrıların aralarında yaptıkları iş bölümünün amaçlarını ve adaletsizliğini sorgulamayı bir tarafa bırakırsak, Nemesis varlığı bile intikamın hiçbir şekilde bir kenara bırakılamayacağının, insanın ona bir şekilde başvuracağının kanıtıdır. Fakat intikamı ilk atalarından miras alan sonraki tanrılarımız, kadını bu zor ama istenmedik ve "asaletten yoksun" görev için bile uygun görmediler. Tanrıçaların yerine doğayı devreye soktular. Nuh Tufanı bu yeni intikam türünün ilk örneğidir. Daha sonra ardı arkası kesilmeyen depremler, volkanik patlamalar, seller tanrıların birer intikamı olarak sunulur kutsalın temsilcileri tarafından. Öyleyse şimdiye değin kutsal varlıkların ve insanların yüreğine işlemiş olan bu duygu, bundan sonra da işlemeye devam edecektir. Hiç kimse varolanın olmadığını söylemekle nesneler ya da yaşantılar dünyasının sınırlarını çizemez. Kişisel olan, kişilerin duygu dünyasında yerini alan, kullanılıp kullanılmayacağı yalnızca kişilerin tasarrufunda olan ve yine ancak kişisel tercihle *yumuşatılabilen* bir duyguyu, kurumlar, kuramlar ya da kurallar aracılığıyla denetleyerek yok etmek olanaklı olmadığı gibi gerekli de değildir.

Peki, "bu haşarı, bu zalim duygunun" zorunlu olduğu düşüncesi", kötülüğü zorunlu hale getirmez mi? İntikamın zorunlu olduğuna ilişkin iddia, bir değer yargısı cümlesi olarak iş görmez. İyiye ve kötüye dair kaygılar taşımaz. Bir olgu cümlesidir ve yalnızca olanı bildirir. Betimler, durumu ortaya koyar. Dahası, bu yargı, iyi ve kötüyü tahtından indirmeye dahi yeltenmez. İyi ve kötüyle ne bir kavga girişimidir ne de onlara bir destek... İyi ve kötü bakımından nötr bir yargıdır. Suya sabuna dokunmaz, ama suyun ve sabunun el yıkamaya yaradığını bilmesine rağmen, her zaman eli kirden arındırmadığına dair hakikati de gözden kaçırmaz. Bunun ötesinde bu yargıya,

iyi–kötü perspektifinden bakılacaksa, bu, bir yandan aklın duyguya, düşünmenin hissetmeye, akılcılığın duygusallığa karşı kayıtsız şartsız üstünlüğüne fena halde takılıp kalan gelenekten ve duygular arasında iyi ve kötü bakımından bir derece ayırımı yapan o çok, ama çok eskiye dayanan alışkanlıktan kaynaklanır. Özellikle sosyal bilimlerde ve felsefede yüzyıllardır duygulara iyi ve kötü karşıtlığı çerçevesinden bakan hâkim anlayışın yarattığı alışkanlıktan... İntikam, öfke, kin, nefret gibi duyguların mutlak bir şekilde kötü olduğuna, buna karşılık sevgi, saygı, merhamet gibi duyguların mutlak bir biçimde iyi olduğuna öyle kesin bir biçimde vurgu yapıldı ki, bu anlayışın dışına çıkmak pek kolay görünmüyor. Oysa hiçbir duygu doğduğu bağlam, bağlı olduğu gerçeklik koşulları hesaba katılmadan iyi ya da kötü olarak etiketlendirilemez. Ne zalim birine gösterilen merhamet dünyaya iyilik katar ne de her sevginin değer koruduğu iddia edilebilir. Dahası öfkenin adalet koruduğu çok görülmüştür, ama yanlış kişiye duyulan saygının nice değerler harcadığı da...

Duyguların değerine yönelik bu peşin hükmün, taşıdıkları kimlikten dolayı, değer yargılarını işlerine hiç karıştırmadığı ya da sanata nazaran daha az karıştırdığı varsayılan sosyal bilimler ile felsefeden geliyor olması kafa kurcalayıcıdır. Oysa bu konuda, en sağlam yardım sanattan alınabilir. Zira görünen o ki, sanatın duygulara karşı tutumu, yaygın kanının aksine, çok daha geniş ve esnektir. Nietzsche'nin çığlıklarının kökleri sanatın soylu toprağında yeşerir; çünkü insan yapısını, "iyinin ve kötünün ötesinde" bir bakışla ele alarak, insana, insanı olduğu biçimiyle, üstelik çok daha açık gösterir. Sanat, insanın pürüzsüz aynasıdır. Kaygısı insana değer atfetmek değil, onu anlamak ve tüm karmaşıklığıyla göstermektir. Ama bunu yaparken, genel tespitlerle çok fazla yol alınamayacağını bilir. İnsanın her bir yönünün, her bir özelliğinin yaşamın içinde canlandığını, etkinleştiğini, kendine özgü işlevlerini gerçekleştirdiğini bir kabul olarak alır. Bu yüzden, insanın varlık yapısının temel bileşenlerine "*biçilmiş değerlerle*" yönelmez, yaşam içinde nasıl *değerlendiklerini* betimler.

Bu bakışla duygulara yönelen sanat, onların nesnelerini, nedenlerini ve sonuçlarını her ne iseler öyle betimler ve belirli durumlarda belirli duygulardan doğabilecek olası eylemleri insana önceden göstermeyi amaçlar. Bütün etkinliklerin en zengini payesini hak eden sa-

nat, yaşamın toprağına kök salarak, her yaşantının milyonlarca neden ve sonucu olduğunu dolaysız bir biçimde görür. Hiçbir yaşantının, hiçbir duygunun, hiçbir eylemin ve elbette bütün bunların failleri olarak hiçbir insanın tamamen bir diğerine benzemediğini, her birinin tek ve eşsiz olduğunu ön kabul olarak alır. Ve yapmak istediği şey, insanı mümkün olduğu ölçüde bu çeşitlilikle karşı karşıya getirmektir. Elbette bu, sonuçların iyi ve kötü olmadığı ya da olamayacağı şeklinde garip bir bildirimde bulunduğu anlamına gelmez, sadece iyi ve kötünün, durumun gereklerine göre biçimlendiği açık olgusuna bağlı kaldığı anlamına gelir. Belirli bir durumda iyi olanın başka bir durumda kötü olabileceğini görür. Ama bu, bir görelilik değildir; çünkü kişilere değil, durumlara göndermede bulunur. "Kişiye göre" değil, "perspektiflere göre", perspektifler içinde konumlanan "durumlara göre" iyi ve kötüyü gösterir. Soyut, ezbere bir "iyi" ve "kötü" tanımından hareket etmez, onları yaşamın içinde her seferinde yeniden içeriklendirir. Her sanat eseri bu durumlardan birinin ifadesidir. Perspektif duruma müdahale edebilir, ama durumun kendisi değildir. Bu nedenle her sanat eseri, bir durumu belirli bir perspektifle gösteren küçük bir dünyadır.

Sanatın bu avantajlarını kullanan Alexandre Dumas, hayranlık uyandırıcı eseri *Monte Cristo Kontu*[1]yla, intikam duygusunu tarih boyunca en geniş ve incelikli biçimde işleyerek, sanatın yaşantılar karşısındaki tavrını dâhiyane bir üslupla gösterir. Üstelik konunun ustaca seçimi, eserin benzersiz kurgusu ve ritmik akışı, olaylar arasında kurulan incelikli bağ ve kullanılan içli dil sayesinde bu duyguya gösterilen geleneksel tepkiyi sarsmakta gecikmez. Eser ,daha başta, intikamın en şiddetli biçimiyle *iyi yürekler*de alevlendiğini ima etmekle zaten büyük değerini gösterr. İnsanlık tarihi bir yönüyle evrensel yanılgıların tarihidir. Gaddarlık kötülükle özdeşleştirilir. Oysa bir iyi yürek kötüleşmeden de gaddarlaşabilir. Ve gaddarlaşan bir iyi yürek hiçbir ahlaki buyruğun sesine kulak vermez. Zira canı, iyi olmanın, kötü olanın nezdinde hiçbir caydırıcı gücünün olmadığını görmesine imkan verecek kadar yanmıştır. Etik, bu güne değin, öyle bir dil kullandı ki, iyilik adına hep iyi insana seslendi. Sanki şu

[1]Alaxandere Dumas, Monte Cristo Kontu, Çev. Ayşen Altınel, (İstanbul:İthaki Yayınları 2003)

*içgüdü*yle konuşuyor: kötüden iyilik beklenemez. Böylece kötülüğün, iyi insanın, kötü insan karşısında daha sabırlı olmasıyla önlenebileceğini ön kabul olarak alır. İyilerle konuşmak gerçekten çok kolaydır. Peki ya kötüler? Onları kim engelleyecek? Onların iyilerin dünyasına yaptıkları müdahaleye kim müdahale edecek? Külliyen yanlış bir tutum! Dantes'e seslenmenin hiçbir yükü, hiçbir ağırlığı yoktur ki... Fakat hasımlarının vicdanına hangi ses nüfuz edecek? Edmond Dantes gibi masum, saf, dürüst, özverili, yardımsever birinin, geleneksel olarak dünyaya kötülükten başka hiç bir şey katmayan insansı varlıkların duygusu etiketini hak ettiğine kesin bir biçimde inanılan intikam yalımıyla sarılması kafaları kurcalar, duyguları rahatsız eder. Ama işte, sanatın amacının genel değer yargılarının haklılığını göstererek taraftar toplamak değil, insanı hakikatin kendisiyle en dolaysız biçimde yüzleştirmek olduğunu anladığında, kişi, bu rahatsızlığını yenerek sanatın bilge dünyasında kendine yer edinebilir. Sanatın amacı, "örnek" olacak şahıslar yaratmak değil, hâlihazırda "örnek" gösterilenlerin yaşamı sürükledikleri sefaletten kurtarmaya katkıda bulunmaktır; zira her "örnek", yaygın değer yargılarına bağlı kalmanın erdem olduğu varsayımına dayanır. Oysa sanatın kaygısı yaygın değer yargılarını doğrulamak değil, onların yarattığı "örnek"lerin yavan dünyasının sıkıntılarını ve çürümüşlüğünü göstermektir. Sanat, *değer yargılarını* haklı çıkarmanın peşinde değildir, bizzat değer yaratır. Bu nedenle Dumas, karakterinin portresini çizerken, genel kanıyı yerle bir etmekten kaçınmayarak, insanın bilincini felce uğratır. Eserin genç karakteri Dantes'in kötülükle hiçbir bağı olmayan iyi yüreği, intikamının şiddetini arttırır. Savcının karşısına çıkar ve kendini şöyle anlatır: "... babamı severim, Mösyö Morel'e saygı duyarım ve Mercedes'e taparım." Evet, Dantes'in yaşamına yön veren bu üç duygudur. Bütün yapmak istediği, bu duyguların gereklerini yerine getirmektir; yani kendisine sonsuz bir güven duyan patronu Morel'i mahcup etmemek, babasını sefaletin pençesinden kurtarmak ve Mercedes'le mutlu bir evlilik yapmaktır. Bu emellerine ulaşmasının bedeli başkalarının dünyasından bir şeylerin eksilmesi değildi. Üstelik öyle çok fazla şeye de ihtiyacı yoktu. Beklediği birinci kaptanlığa terfi etmekle tüm bunları elde edecekti. Yazık ki her mutluluk içinde karşıtını taşır. Her büyük mutluluk, büyük

mutsuzlukların habercisidir. Kaybetme riski sahip olanların peşine takılır. Ama kayıpların da kabul edilebilirlik derecesi vardır. Dantes'in mutluluğunu kaybetme nedeni, insanı o denli rahatsız ediyor ki, nedenlerin değer sıralamasında, en can sıkıcı olanlar basamağına hiç tereddütsüz yerleştirilebilir.

Dantes, bu talihsiz genç, her iyi insan gibi hiç hak etmediği şekilde yeryüzüne fesadın tohumlarını eken birkaç kötü kişinin yıkıcı düşüncelerine ve duygularına tüm küçük hayallerini kurban eder. Kendine sevimli bir dünya kurmaya çalışırken, peşine takılan iblisler varolan dünyasını da yıkarlar. Çalıştığı geminin birinci kaptanlığına uğrayan ve alımlı sevgilisi Mercedes'le kesişmek üzere olan yolu, mesai arkadaşı, nişanlısının kuzeni, komşusu ve krallık savcı yardımcısı tarafından cehenneme doğru çevrilir. Maruz kaldığı iftira, insanın kötülük isteğinin dehşete düşürücü boyutunu en çıplak biçimiyle gözler önüne serer. Artık şunu biliyoruz: insanın kötülük yapması için bir kazancının olması gerekmez, başkasının bir şeyler kaybetmesi yeterlidir. Üstelik benlik kaygılarına esir düşmüş insan, kötülüğün tüm sınırlarını hiçbir utanç kırıntısı taşımaksızın yıkar. Bir çıkar uğruna yapılan kötülüğün sınırları, hiç olmazsa kazancın boyutu tarafından çizilir, oysa benlik kaygısı, hiçbir dış güç tarafından sınırlanamayacak kadar vahşidir. Etrafı bu kaygıya esir düşmüş insanlarla çevrilmiş kişinin vay haline! Dünyaya her daim kötü insanların yön verdiğine inananlar, biraz da kendi çevrelerindeki insanlardan kuşkulansalardı, belki de insanlık tarihi birçok can yakıcı deneyime maruz kalmayacaktı. Ama yazık ki, insan kötülüğün kokusunu uzaktan daha iyi alabiliyor. Bu trajik durum, elbette, Dantes'i de içine alır. Her şeyden habersiz bir şekilde mutlu bir dünyanın hayallerini kurarken, üstün meziyetleri, sıcak sevgisi, hak ettiklerini elde etmek üzere oluşu, rezil kişilerin dünyası üzerine mutsuzluk bulutları eker. Ve ne yazık ki bu bulutlar, onun dünyasına felaket olarak yağar. Akıl almaz komployu hazırlayanların sinsi planı tutar; Dantes cehennemin yeryüzündeki minyatürüne hapsedilir. Çıkarlardan, benlik kaygılarından, politik beklentilerden doğan oyunlar, Dantes'i sonu belli olmayan acılara teslim eder.

Nişanlısı ile babasının yaşamına biraz çekidüzen vermek için uğraşırken, şimdi sevginin uzaklık karşısında alevlenen ateşi yüreğini

yakar, aklı huzursuz edici soruların baskısına yenik düşer, bedeni hiçbir varlığa reva görülmeyecek kadar ağır koşullara maruz kalır. Karanlık bir hücrede soğuğa ve neme teslim olmuş bir beden, çok sayıda isteğe sonsuz özlem duyan bir ruh, yüzlerce soruyla boğuşan bir akıl... İç burkan bir halde olan Dantes'in acılarının çok boyutluluğu nefes almasını zorlaştırır. Kurtulmayı aklından dahi geçiremeyecek kadar umutsuzluğa teslim olur. Ama umutsuzluk çaresizlik kadar can yakıcı değildir. Her tehlike karşısında bir şekilde debelenmeye alışkın olan insan, kaybedeceğinden emin olsa bile, bir çaba içine girer. Ama Dantes umut edemeyecek kadar çaresizdir. Yalnızca "neden" diye sorar ve bekler.

Zaman bilincini kaybetmek, arzularını yitirmek, hayal kurmanın tatlı besleyiciliğinden ve yaratıcılığından yoksun düşmek üzereyken, hücresinin duvarından gelen sesle yeniden canlılık kazanır. Artık merak duyar, bilmek ister, sabırla tanışır. Ve bu ses yeni bir dünyaya kapıyı aralar. Gökte ve yeryüzünde hiçbir şey aramazken, yerin derinliklerinde bir şans bulur. Tutuklu yaşlı rahip, Dantes'in bu cehennemden kurtulması için yalnızca bir şans olmakla kalmaz, aynı zamanda onu yeni doğan bir çocuk gibi yaşama hazırlar. Böylece yaşam, bir kez daha şok edici olanaklarından birini sunar. Hemen her insanın yaşamındaki olağandışı gelişmeler rastlantıların eseridir. Planlanmamış, uğruna çaba sarf edilmemiş olan yaşama yön verir. Tesadüfler yaşamın lokomotifidir; kişiyi en umutlu anında ölüme de teslim edebilir, her türden umutsuzluğun ortasında ayakta da tutabilir. Zaman ve Mekânın gözlemlenemiyor oluşu, zihnin sınırsız kavrayış gücünde olmayışı dolayısıyla nedensiz, amaçsız, öncesiz ve sonrasız olarak düşünülen rastlantı, bir kez daha yaşama renk verir.

Artık "gelecek" en canlı biçimde belirir. Rahibin bilgeliğinden yararlandıkça, yaşadığı olaylara ilişkin bölük-pörçük veriler arasında bağlantı kurar, başına gelenlerin adalet duygusuna verdiği tahribatın boyutları karşısında dehşete düşer ve intikam duygusu yüreğinin derinliklerine yerleşir. Varlığını aniden ve şiddetli bir biçimde hissettiren intikam çoğunlukla insanı yaşama bağlayan bir güç işlevi görür çoğunlukla. Ne de olsa, adaletin yeryüzünde yeniden tesis edilmesi için yaşamak gerekir. Can sıkıcı nice kötü insanın pis kokular yayan eylemlerine maruz kalanların çaresizlikleri kolay betimlenecek gibi

değildir. Kafaları düşüncelerin boğucu fırtınasının yarattığı gel-gitlerin işkencesine maruz kalır, yürekleri daralır, içleri burkulur, nefes almakta zorluk çekerler. Bir an gelir silahı şakaklarına dayarlar, yüksek bir binanın en üst katına çıkarlar, dalgalı bir denizin karanlık derinliklerine dalgın gözlerle bakarlar... Biraz sonra Varlık olmaktan çıkacaklardır. Ama işte, intikam duygusu, o güçlü ve harekete geçirici duygu uyanıverir, yaratıcı yüzünü gösterir ve şöyle buyurur "Yaşayın! Mutlu olacağınız ve yaşadığınız için sevineceğiniz gün gelecek." Bu sır, bu gizemli, ama dostane düşünce yüzünü gösterir. Tüm acıların en dayanılmaz olanı artık yaşamak için bir nedene dönüşür. Hem de en güçlü nedene... Dantes bununla tam zamanında karşılaşır. Her şeyin elinin altından kayıp gideceği sırada intikam duygusu yardımına yetişir. "Ölmek! Ah hayır! diye bağırdı, şimdi ölmek için bunca şey yaşamaya, bunca acı çekmeye değer miydi? Ölmek, ölme kararı vermiş olduğum zaman, eskiden, yıllar önce iyiydi; ama şimdi bu, sefil yazgıma gerçekten de büyük bir yardım olur. Hayır, yaşamak istiyorum, sonuna kadar savaşmak istiyorum; hayır, benden çalınan mutluluğumu yeniden kazanmak istiyorum! Ölmeden önce, cezalandırılacak cellâtlarımın olduğunu, kim bilir belki de ödüllendirilecek dostlarımın bulunduğunu unutuyordum? Ama şimdi beni burada unutacaklar, hücremden ancak Faria [yaşlı rahip] gibi çıkabileceğim." İntikamın sabrın amansız düşmanı, sabrın ise, onun inatçı dostu olduğunu anlamaya başlamıştır. Sabredecek ve hazırlık yapacaktır. Öyleyse intikamın, aynı zamanda varlığı koruma gibi yüce bir işlevi vardır.

Ve intikam, yalnızca zalim insanların kirli dünyasına meydan okumakla kalmaz, aynı zamanda ölüme de başkaldırır. İşte İvan: intikam için yaşayan çocuk. Kim, annesi, babası ve kız kardeşi katledildikten sonra hayata eskisi gibi bakabilir? Çok cesur bulunabilir: hiç kimse. İvan da bakamadı. Peki, kim bu durumda cesurca eyleme geçebilir? Yine çok cesur bulunabilir: çok az insan. İvan bu azınlığın içindedir. Üstelik bir çocuk olarak... Yaşama tutunmasını sağlayan tek şey intikamdır. Yaşama arzusunu, eyleme geçecek kadar cesur olma dirayetini, bir şeyleri değiştirmek için başkalarının bütün beklentilerini boşa çıkaracak kadar inatçılığını, herkese kendi kabul ettirecek kadar kararlılığını, kimsede olmayacak kadar atılganlığını ve

ölümü göze alacak kadar özgürlüğünü intikama borçludur. Küçük bedenlerde büyük yürekler yaratır intikam. İşte yine bir şaheser: *İvan'nın Çocukluğu.* Dantes ile İvan: güdüleri ortak insanlar... Ve bu güdüler sayesindedir ki, artık Sisyphos'un kayasından daha serttirler. Ölümü kanıksamaktan kazanılan güç... "Gerçekten de bir kez hayatınızı gözden çıkardınız mı, artık öbür insanlarla eşit değilsinizdir ya da daha doğrusu başka insanlar artık sizin eşitiniz değildir, bu kararı veren kişi o anda gücünü ona katladığını ve ufkunun genişlediğini hisseder." Dantes kendini öldürmeyecektir, ama başkaldırısı uğruna ölmeyi göze alacak kadar da ölümü kanıksayacaktır.

Hapishane artık bir okuldur Dantes için; rahipten ders üstüne ders alır. Tarih okur, felsefe okur, dil öğrenir, politika hakkında bilgi alır, yaşama dair deneyimlerini dinler. Öyleyse intikam, yalnızca umutsuz kişiyi yaşama bağlamaz, aynı zamanda güç istencini de tetikler. Taşıyıcısının karşısına çıkar baş edebilecek gücü kazanmasını buyurur. Yeryüzünün adaletsizliğin hükmüne teslim olmaması için adaletin hassas duygusunu taşıyanların güç kazanması gerektiğini anlatır. Ve bu güç, fiziksel dayanıklılık, bilgisel donanım, düşünsel uyanıklık, çabalama isteği gibi her türden sorunla mücadeleyi olanaklı kılan tüm insani potansiyelleri, tüm yöntemleri ve yordamları kapsayacak denli geniştir.

Rahibin ani ölümü karşısında yeniden umutsuzluğa kapılsa da, artık sorunlarla daha kolay başa çıkabilecek kadar güçlüdür Dantes. İntikamın vesile olduğu gücü kullanma fırsatını çok erken yakalar. Rahibin cesedini akıl almaz bir kurnazlıkla kurtuluş için bir çare olarak kullanır. Böylece rahip, yalnızca yaşarken değil, ölürken de genç dostunun yardımına koşar. Dantes artık hapishanenin karanlık dünyasından kurtulmuştur, hem de daha önce olduğundan çok daha güçlü bir biçimde... Artık yapması gereken şey, intikam almaktır.

Ama yüreğinde taşıdığı şiddetli intikam isteğine, elde ettiği tüm gücüne rağmen, Dantes'in şimdi işi daha zordur. Zira kötülerin dünyasına geri dönmüştür. Dışarıda öğrendikleri, içindeki adalet duygusunu en ağır biçimde zedelemeye devam eder. Yeryüzünde iyiliğe her daim üstün gelmiş kötülüğün bir kez daha zaferlerin en büyüklerinden birini kazandığını gözleri dolarak görür. Her zaman olduğu gibi, masum insanları cehenneme gönderenler, kendilerine yeryüzünde

bir cennet yaratmışlardır. Her biri konumunu yükseltmiş, ekonomik gücünü katlamıştır; kimisi büyük bir iş adamıdır, kimisi en üst düzeyde bir politikacı, kimisi de adaletin hassas terazisine dengeli bir şekilde yük koyması gereken önemli bir hukuk adamı...

Tüm masumiyetine rağmen, yıkıma uğramış birini toplumun kurallarına tamamen riayet etmeye zorlamaya hiç kimsenin gücü yetmez. Bu nedenle, daha düşmanlarıyla ilk karşılaşmasında, "size söyleyeceklerim belki garip görünebilir toplumcu, ilerici, inanlıkçı beyler; ama ben insanlıkla hiç ilgilenmiyorum, beni korumayan hatta genellikle benimle sadece bana zarar vermek için ilgilenmiş olan toplumu korumaya çalışmıyorum hiç; onlara olan saygımı yok ederken ve onlara karşı tarafsızlığımı korurken, toplum ve insanlığın bana hala borçlu olduğunu düşünüyorum" diyen Dantes, kendi eylem kurallarını kendisi belirler. Ve iyiliğin dilini benimsemiş biri, eğer bu dili her kullandığında, karşısında vahşetin dilini kullananları buluyorsa, dilini değiştirmekten başka hiçbir çaresi olmadığını düşünmekten gecikmez. Bu nedenle Dantes, trajik bir biçimde, hak yerini bulsun diye bütün iyilikleri yavaşça bir tarafa iter. "Elveda iyilik, insancıllık, minnettarlık... Yürekte açan tüm duygulara elveda! İyileri ödüllendirmek için kendimi Tanrı'nın yerine koydum... Kötüleri cezalandırmak için intikam Tanrısı yerini bana bıraksın şimdi." Ve Dike'nin zedelenen hükmü, sarsılan egemenliği için Nemesis'i yardıma çağırır.

Yıkıcı olmaya karar vermiş kişi, eğer ölümü kanıksayacak kadar güç kazanmışsa, yıkım kaçınılmazdır. Dantes, kendi dünyasının harabeleri üzerine inşa edilen lüks dünyayı da harabeye dönüştürmek için hiçbir fedakârlıktan ve maliyetten kaçınmaz. Hiç kimsenin, yıkımlar üzerinde kalıcı bir huzur bulamayacağını kanıtlamak için tüm gücünü kullanır. Ve Dumas'ın devası eserinin boyutu, Dantes'in intikam almaya yönelik planları ve onları gerçekleştirmek için attığı adımların muazzam boyutu tarafından yaratılır. Böylece kötülük yapmış herkes, izi bir daha silinmeyecek olan bir mutsuzluğa teslim olur. Dantes ise koruyuculuğunu üstlendiği güzel Yunanlı kız Haydee ile yeni bir yaşamın kapısını aralar.

Dantes'in mücadelesi nadir görülen bir neticeyle sonuçlanır; çünkü intikam, çoğunlukla arkasında taşıyıcısının yaşamında da derin

yaralar bırakarak terk eder yüreği. Ama yine de kaçınılmazdır. Dantes yaptıklarından başka bir şey yapamazdı. Uğradığı haksızlığı yasalar yoluyla onarması olanaksızdı. Zira bizzat yasalar aracılığıyla felaketin kucağına atılmıştı. Üstelik bütün siyasi ve yasal koşullar tamamen düşmanlarının lehine işliyordu. Zamanla güçlerine öyle güç katmışlardı ki, her türden yasal düzenlemeye ve uygulamaya müdahale edebilecek konumdaydılar. Dantes'in yaşamı bir kez daha Platon'un düşün dünyasını en keskin biçimiyle doğrularken, toplumsal olgular bu dünyadan bihaber yasa koyucular ve tatbik ediciler tarafından yönlendirilerek insanı felakete sürüklüyor. Ve ne yazık ki acılarının kanıtlarını içinde taşıyan yürek, dedektiflerin çetrefilli arayışlarına sabır göstermez. Yasalar mutlak olarak onarıcı adaleti tesis etmedikçe, ne intikamın mutlak kötülüğünü ilan etmek mümkündür ne de onu ortadan kaldırmak... Her zaman, hatta çoğu zaman onarıcı adaletin gerçekleştirmesini bir yana bırakın, yasalar adaletsizliğe çanak bile tutabiliyor; çünkü ne yasa ne de hukuk adalet demektir. En sıkı hukuk sisteminde bile en sıradan adaletsizliklerle karşılaşıyor olmak, insanın şapşallığının en aleni belirtisi olabilir, fakat nihayetinde bir gerçekliktir. Üstelik adaletsizliğe hiçbir zaman yol açmasa bile, yasalar nadiren adaletin tecellisine imkân sağlar. Zira onarıcı olmaktan ziyade cezalandırıcıdır. Elbette hukukun amacı, cezalandırmak değildir, adaleti tesis etmek, iyinin işler hale gelmesi için zemin hazırlamaktır. Fakat hukuk öteden beri bir cezalandırma aracı olarak kullanıldı. Bu bir tercih değildir, bir zorunluluktur. Zira yasanın gücü zaman bakımından çok kısıtlıdır. Yasaların gücünün hükmü geçmişe geçmez. Kusursuz yasa, engelleyen yasadır, olanın peşine takılan yasa değil. Kusursuz yasa, mağduriyeti ortadan kaldırandır, mağdur edenle uğraşan değil. Peki, ama hangi ceza, mağdurun mağduriyetini giderebilir? Yasanın değeri adaletsizlikten önce gelir, sonra değil. Tam da bu nedenledir ki hukukun etikten daha caydırıcı olması elem vericidir. Korkunun, vicdanın rütbesini bu kadar kolay tenzil etmesi insanın kendine dair imgesine hiç yakışmıyor. Fakat yasaların nesnel amacı ne olursa olsun, ceza, mağdur tarafından hemen her zaman intikam olarak anlaşılır. Yasal ceza, güçsüz mağdurun yüreği için tatmin edici olmayan bir intikamdır. Gönül ferahlığı, intikamdan arınmanın sonucudur. Dahası var: intikam her zaman yasaların gücüne

karşı işlemez, kimi zaman bizzat yasalara hizmet eder.

İntikama yasanın penceresinden bakmak, onun, özsel olarak yasal alanla ilgili olduğu anlamına gelmez. Bir adalet talebi olmasına rağmen, intikam nihai olarak etikle ilgilidir. Kişisel ilişkilerde ortaya çıkan, hukuki olmayan bir haksızlık karşısında yasaların yapabileceği hiçbir şey yoktur. Öyle ki yasalar, ne olup bitene müdahale edebilir ne de olanlar konusunda düzeltici bir rol oynayabilir. Aristotelesçi adaletin bir erdem olması da bundandır. Ve intikamın adalet talep etmesinin nedeni, adalet ile yasalar arasında hiçbir zorunlu ilişkinin olmadığına yönelik bilinçtir. Adalet, hukuk açısından bakıldığında, sadece olması gerekeni olan haline getirir. Bu nedenle kişi, hukuka rağmen intikam dolu olabilir. Suskun kalması, intikam alma gayretinde olmaması, kişinin intikamdan arındığı anlamına gelmez.

Dantes suskun kalıp kendi dünyasının yıkıntıları üzerine yeni bir dünya inşa ederek yaşamaya devam edemezdi; çünkü kötülerin iktidarının devam etmesine göz yumacaktı. Onun dünyasını yıkanlar, başkalarının da dünyasını yıkmaya devam ediyorlardı. Üstelik her yıkımla kendi dünyaları daha da güçleniyordu. İntikam, sınırsız bir gücün sınırıdır. Sınırsız bir gücün, yalnızca iyi vicdanla yönetilebileceğinden nasıl bu kadar emin olunabilir? İntikam, sınırsız gücün kara vicdanıdır. İntikam alan ya da almayı kafasına koyan kişi, zaman zaman kötülük yapmak zorunda kalsa da, aslında kötülükle mücadele eder. Elbette kötülük, her zaman kötü insanlar için cesaret kaynağı değildir, ama kötülüğün zafer kazanması daima onların cesaretini besleyen bir gıdadır. Ve intikam, kötülük yapmamayı koşula bağlamış kötücül insanlar için caydırıcı bir işleve sahiptir. Dantes, Tanrı'nın oğlunun buyruğuna uyup öteki yanağını da düşmanlarına çevirseydi, kesinlikle erdemli davranmış olmayacaktı, aksine hem helak olacaktı hem de kötülüğün zafer kazanmasına katkıda bulunacaktı; çünkü kötülerin, iyilerin soylu edimleri karşısında duygulanacaklarını beklemek haddinden fazla kibarlık olur.

Dahası intikam, kesinlikle yalnızca zayıf tarafın duygusu değildir. Özsel olarak haksızlığa uğrayan ya da uğradığına inanan tarafın duygusudur. Kim, yalnızca göreli olarak zayıf olanın haksızlığa uğradığını iddia edebilir? Üstelik güçlü olanın intikamı çok daha pervasız da olabiliyor. Sahip olunan dışsal olanaklar, sözgelimi ekonomik

zenginlik, politik iktidar, fiziksel kuvvet intikam yalımıyla sarmalanmış kişiye neler yaptırmaz ki... Güçlülükten tinsel üstünlük anlaşılsa da, bir şey değişmez. Zira haksızlığa her daim metanetle yaklaşmak soylu bir tinin belirtisi olduğuna kani olmak bir soyluluk belirtisi değildir. Bağışlama, her zaman asaletin göstergesi değildir, güçsüzlüğün de, korkunun da işareti olabilir. Zaten tanrılar katında temsil ediliyor olması da, intikamın asil tinlilerde olmadığına dair iddianın geçersizliği için yeterli bir kanıttır. Ve bunu en iyi Hamlet dile getirir:

"Oh intikam!
Şu işe bakın, ne eşeğim! Bu çok güzel işte!
Ben, katledilmiş sevgili bir babanın oğlu,
Hem cennet hem cehennem 'öcünü al', derken,
Kalbimi kahpeler gibi lafla ortaya seriyorum,
Sonra sövüp saymaya başlıyorum; bir sokak kadını,
Bir sürtük gibi. Ayıp ayıp,"

Hamlet, babasının intikamını almamayı bir tarafa bırakın, alıp-almama konusunda yaşadığı tereddüdü dahi en aşağılık tinin belirtisi olarak görür. Bir şeyler yapılmalı! Ve bu, kesinlikle bağışlama olmamalı. Fahişe bir ruh yaratmak... Yeterince büyük kötülüklere gebe olmak... Hamlet bedel ödeyerek ruhunu kurtarır. İntikamın alınması gerektiğine kanidir. Aksi takdirde amcası kadar, annesi kadar gaddar olduğuna dair inancı katılaşacaktır. Zira hissedilen, ama karşılığı olmayan intikam hınca dönüşür. Arınmaya imkân tanımayan kirli bir duygu... Artık hedefte ne yalnızca kötü tinler vardır ne de yalnızca adaletsizlik... Bütün bir soylu tin âlemi vardır. Yine bir duygu var, ama adaleti tesis etmeye değil, adaletsizlik yaratmaya yönelik... Zayıf tinlerin, tatmin edilmemiş intikamı, hınca dönüşerek en aşağılık tavır ve eylemleri yaratır. Fakat bu sonuç, asil tinler ile asaletten yoksun tinler, özgür tinler ile köle tinler arasında bir benzerlik olduğunu göstermez. Bu, yalnızca iki tin arasındaki farkın, intikam duygusunu taşıyıp taşımadıklarıyla ölçülmeyeceğini gösterir. İkisi arasında çok keskin bir fark var. Bu kesin! Fakat fark, intikam duygusu taşıyıp taşımamalarında değil, intikam alma nedenlerinde ve tarzlarındadır. Asil tinler için intikam amaç değildir, araçtır. Oysa kölenin, sürünün intikamı kendinde amaçtır. Bu yüzden asil bir tin, ne intikam almak istediği kişiyi bedensel olarak yok etmekle uğraşır ne de onun hakla-

rını elinden almaya çalışır. Sadece elindeki güç araçlarından yoksun bırakır ve hak etmediği fazlalıkları elinden alır. Oysa sürü insanı, hem bizzat bir araç olarak gördüğü intikamın yöneldiği kişiyi ortadan kaldırmak hem de onun sahip olduğu bütün imkanları sıfırlamak ister. Dolayısıyla asil tinlerin intikamı güç edinme, sürünün intikamı yok etme, tahrip etme eğilimindedir.

Fakat bundan, hıncın, sadece gerekleri yerine getirilmemiş intikamdan doğduğu sonucu çıkmaz. Hınç, yetersizlik duygusundan, eksiklik bilincinden, "rakibin" ya da "ötekinin" asil yahut üstün olduğu inancından da doğabilir. Dahası çoğunlukla bu saiklerden beslenir. Bu türden bir tin hiçbir asalet belirtisi taşımaz. Bu türden bir tinde hiçbir değer nüvesi barınmaz. En küçük deviniminde bile asil tinlerin yıkımı yatar. Üstün olan her şeye karşı alerjik bir reaksiyon baş gösterir. Ne var ki bu, bir intikam değildir. Hatta bir hesaplaşma bile değildir. Bir yıkma arzusudur. Hiçbir adaletsizliğe maruz kalmadığı halde, "adaleti" tesis etmeye yönelik çaba, ancak bir zayıf tinden gelebilir. Adaletsizlikten doğmayan, ama adaletsizlik yaratan bir adalet dağıtma isteği katı bir düşkünlükten başka bir şeyin belirtisi değildir. Hiçbir değer yaratamayanlar, değerleri değerinden ederek, değer kazandıklarına inanırlar. Sürünün iktidarı, bu yüzden, hep asil tinlerin kanıyla beslenir.

Bir asil tinli olarak Dantes'in yapıp–ettiklerine, eylemlerine anlamını veren şey, hasımlarını cezalandırma isteği ya da onlarla hesaplaşma arzusu değildir, adaletsizliğe karşı duyduğu nefrettir. O, varlığıyla bir insanın tepkilerinin şiddetinin, korumaya çalıştığı değerlere karşı hissettiği duyguların şiddeti tarafından belirlendiğini kanıtlayan trajik bir kişidir.

İntikamın doğasına ilişkin bu tür argümanların, insanlığı yıkıma sürükleyeceğine dair korku her türden temelden yoksundur; çünkü intikam etki değil, tepkidir. Bir neden ya da amaç değildir, bir sonuçtur ve araçtır. Dantes'i hem yargıç hem de cellât yapan bu duygunun kendisi değil, bu duyguyu uyandıran dünyadır. Dantes'in eylemleri, onun çilesini yaratan dünyanın maruz kalmak zorunda olduğu sonuçlardır. İntikam dünyaya kötülük katmanın peşinde koşan bir duygu değil, kötülüğe, belki hırçınlığından dolayı kolay bir biçimde kabul görmeyen bir karşı çıkıştır. Kötülük üretmeye yönelik her etki kötü-

dür, ama kötü görünümlü her tepki kötü değildir. Elbette bu, intikam dâhil, her tepkinin zorunlu olarak iyi olduğu anlamına gelmez. Üstelik intikam, her zaman etkide bulunana eşit ölçüde ve aynı araç ve yöntemlerle bir tepki vermek de değildir.

İntikama ilişkin korkunun temelinde, onu şiddetle özdeşleştiren geleneksel yaklaşım yatar. Ancak intikam kesinlikle şiddetle hiçbir zorunlu bağ taşımaz. İntikamın çoğunlukla şiddet aracılığıyla alınması, bu duygunun tek metodunun şiddet olmasından değil, intikamın taşıyıcısının şiddeti bir metot olarak kullanmasından kaynaklanır. Sorun intikamda değil, taşıyıcıdadır, kişidedir. Zerdüşt'un pazar meydanından emellerini değiştirerek ayrıldığını unutmamak gerek. Tinde asaletin yaygın olduğu iddiası bir yanılgıdır. Ama bu, şiddeti tamamen geçersizleştirmeye yönelik bir iddia değildir, yalnızca onu amaçlaştırma gayretine dair bir rettir. Bir *araç* olarak şiddet gerekli olabilir. Çok dil konuşup da hiçbir dilden anlamayan insanlarla uzun uzadıya konuşma sabrını taşımak bir erdem değildir. Dantes bütün bunların farkındadır. Ve aslında yaşadıkları aracılığıyla insanlıkla konuşur. Anladığım kadarıyla şunu söylüyor: *ben yeterince iyiyim zaten, siz daha az kötü olmaya çalışın!* Yine de Dantes, intikamını en şiddetli biçimde almış olmasına rağmen, hemen hiç fiziksel şiddete başvurmamıştır. Yaptığı şey, temelde hasımlarının oyunlarını, karşı oyunlarla bozarak, haksız bir biçimde elde ettikleri tüm imkânları kaybetmelerini sağlamaktır. Şiddeti, yalnızca hasmın korunma silahı olduğu yerde bir araç olarak seçer. Dantes'in şiddeti, şiddet önleyici bir karşı-şiddettir.

Her şeye rağmen, Dantes'in yaptıklarının kabul edilemez olduğunu iddia edenler çıkacaktır. Ama aslında kabul edilemez olan şey, onun eylemlerinin içkin doğasından ziyade, o eylemleri başlatan süreçte gizlidir. Kabul edilemez olan, insanı rahatsız eden, "olmaması gerekirdi" dedirten şey, Dantes'i cehenneme göndermeyi benimsemiş niyetle başlar. Bu korkunç eylemler süreci, Dantes'in olaylara maruz kalmasıyla başlamıştı zaten. Ve intikam alma süreci, intikamın taşıyıcısına da her zaman makul görünmeyebilir; çünkü adalete yönelik her talep, erdemin dünyasına vurulan bir darbeye dönüşebilir. Bunu sezen Dantes, "izlediği ağır ve dolambaçlı yolla intikamın doruğuna gelince, dağın öte yanında kuşku uçurumunu görmüştü."

Bu nedenle, yirmi yıldan fazla süre içini kemiren duygulara rağmen, amacına ulaştıktan sonra ebedi bir huzura kavuşmaz, aksine kuşkuların kemirici dünyasına adım atar. Kuşkusu sözlerine dökülür: "Hay Allah! diye devam etti, kendime saptadığım amaç saçma bir amaç mıydı? Yoksa on yıldır yanlış yolda mıydım? Hay Allah! Bir mimarın tüm umutlarını bağladığı yapıtın, olanaksız değilse de en azından kutsallığa saygısızlık yapıtı olduğunu kanıtlaması için bir saat yeter!" İntikam, tüm gerekliliğine rağmen, gönüllülük taşımadığından, "soğuk yenilen bir yemek" olabilir, ama zedelenmiş adalet istenci de lezzetli yemekler sofrasında aç bir karınla hiçbir şeye dokunmadan oturmaya benzer. İntikam bir tercihtir ama her tercih gönüllü bir tercih değildir.

Bu nedenle zaman zaman eserinden kuşkulansa da, her mimar eseriyle genelde gurur duyar. Dantes ağır bir yükten kurtulmuştu, ama yeni bir yükün ağırlığını da sırtında uzun zaman taşıyamazdı. "Bu düşünceye alışmak istemiyorum, bu beni deli eder. Bugünkü düşünme biçimimde eksik olan şey, geçmişin tam olarak değerlendirilmesi, çünkü ben bu geçmişi ufkun öbür ucundan gözümde canlandırıyorum. Gerçekten de ilerledikçe, ortasında yürüdüğümüz manzaraya benzeyen geçmiş, biz uzaklaştıkça siliniyor. Düşlerinde yaralanan insanların başına gelen benim de başıma geliyor, onlar, yaralarını görür ve hissederler ve sonra yaralandıklarını hissetmezler." Ama ne olursa olsun, ne denli güçlü neden bulursa bulsun, Dantes'in kendisiyle konuşma zorunluluğu kuşkusunun can sıkıcı doğasında yatar. Ve derine işleyen yaraları ile yaptıklarına dair kuşkusu, trajik kahramanın yazgısının sonucudur. "sadece o [Tanrı], benim kinsiz ve kibirsiz, ama pişmanlık duyarak çekip gittiğimi biliyor; sadece o bana verdiği gücü kendim için ya da anlamsız nedenler için kullanmadığımı biliyor." Trajik kahraman, yapmak istemez, ama yapar, zira trajik durum yaşanan bir durumdur, kaçınılmazdır, zorlar ve yolunu bulur. İntikamın tetikleyici gücüne teslim olan trajik kahraman, adalet uğruna yapar yaptığını; çünkü adalet duygusu talepkar bir duygudur ve merhamet, adalet istemi karşısında suskun kalır. Dantes'e güç veren Tanrı, adaletin tanrısı; yani Dike, adalet arayıcısının kalbine yerleşir ve kısık bir sesle mırıldanır: *İntikam adaletin estetiğidir.*

BEYHUDE ŞEYLER:

ÖLÜM VE ETİK

İnsan... Şu tüm "soylu" ve "değerli" niteliklerle yüklü kavram... Çok fazla filliyat barındırıyor, ama işaret ettiği varlığa da çok ağır geliyor. Bu nedenle bütün yükünü birkaç kişi taşıyor. Bu gerçekten büyük bir haksızlık! Herkese eşit mesafede duruyor, ama herkesten eşit muamele görmüyor. Herkese kucak açıyor, ama herkesten sıcak bir karşılık almıyor. Öyleyse önümüzde iki seçenek var: ya herkes bu kavramı hak edecek ya da onu sözlüklerimizden uzaklaştırmaktan imtina etmeyeceğiz. Başka çare yok! Ama hangisi? İki seçenek değer bakımından eşit değil ki, rastgele birini seçelim ya da kura çekelim. Fakat elimizde zaten bir ölçüt var: eşitsizlik. İnsanların bu kavramdan alıp veremediği nedir? Neden bu kadar fazla düşmanlık güdüyorlar? Oysa herkesin ve her şeyin eşit olduğu bir dünyayı arzuluyor olmak, böyle bir dünyanın olanaklı olduğunu göstermiyor. İnsan farkında değil, eşitsizlik ona zengin bir dünya sunuyor. Seçim yapma imkânı tanıyor. Dahası seçim işini çok kolaylaştırıyor. Yoksa her seçimde helak olacak ölçüde debelenirdi. Eşitsizlik bu cömert yüzünü burada da gösteriyor. İkinci seçenek sadece bir adaletsizliği giderecek, ama ilk seçeneğin başka kazanımları da olacak.

İnsan olmak... Seçim yapmak, tavır takınmak, eylemde bulunmak... Tavırsızlık, eylemsizlik insani olmayan durumlardır, insana "aykırı" durumlar. Seyirci kalmak bile bir tavırdır; çünkü bir seçimin sonucudur. İnsan, ancak insani niteliklerinden feragat etmeyi göze alırsa eylemsiz kalabilir. Bir başka varlık olmayı göze alırsa... Bir alt-varlık olmayı kabullenirse... Ve eylem bilinç gerektirir. Bilinçten bağımsız eylem olmaz. Her eylemin içinde şu ya da bu düzeyde bir bilinç hüküm sürer. Zira insan, karşılaştığı durum, olay ve olgulara

bir anlam yükledikten sonra tavır takınır, eylemde bulunur. Bu, insanı zamana bağlar. Bu, tam da her insanı belirli bir çağın insanı yapar; çünkü her olay, her olgu, her durum bir zamanda vuku bulur. Ve her anlam, bir dönemin bilincini gerektirir.

Çağ, insan ve eylem... Camus, fırsat buldukça, bu üç kavram arasındaki sihirli bağa vurgu yaptı. Buna çok daha önce dikkat çekilmeliydi zaten. Fakat hayıflanmak yersiz! Demek ki bu vurguyu, ancak dehşetler konusunda açık ara önde giden bir çağın acılarını kuşanmış bir yürek yapabilirdi. Zira eylem, insanın; içinde gerçekleştiği çağ da eylemin varolma koşuludur. Çağında barınmayan insan var mıdır? Çağının ilerisinde olan deha da gerisinde olan cahil de çağında eyler. Çağını aşan da çağına ulaşamayan da çağına göre tavır takınır. İkisi de çağıyla çatışır, ama eylemleri tamamen çağın denetimindedir. Bu nedenle her devrin insanı çağıyla yüzleşmek zorundadır. Bu sadece ontik değil, aynı zamanda etik bir zorunluluktur. Çağını anlamadıkça, uygun, doğru ya da değerli eylemlerde bulunamaz insan. Her gerekliliğin bir gerekçesi vardır. Üstelik çok sert, çok keskin... Neden çok güçlüdür: insan olmak eylemde bulunmayı, *insanlık* ise, doğru, değerli ya da erdemli eylemlerde bulunmayı gerektirir. Yalnızca belirli türsel özelliklere sahip olmak, şu ya da bu türden eylem ve etkinlikler gerçekleştirmek değil, onları erdeme uygun gerçekleştirmek... Aristoteles'in tespitleri zamana direnmiyor, bizzat zamanı yönetiyor. Dolayısıyla her çağın insanı, eylemlerine yön vermek, "şu eylemi" değil de, "bu eylemi" seçmek; yani insanca eylemek için çağına bakmak zorundadır.

Yüzeysel dahi olsa, çağımıza şöyle bir dönüp baktığımızda, oldukça iç karartıcı bir tabloyla karşılaşıyoruz. Sefih bir çağ... Gerekçelerine katılalım ya da katılmayalım, Rousseau'nun uygarlığa yönelik eleştirilerini doğrularcasına, etik konusundaki teorik tartışmaların durmadan artmasına rağmen, çağımız, belki de hiçbir dönemde olmadığı kadar etik sorun yaşıyor. Modern dünyamız; yani şu bilim, teknik, sanat, felsefe ve insan hakları konusunda ilerlediğine inanılan dünyamız, teorik bilgi konusunda ne denli gelişiyorsa, erdemli eylemler konusunda da aynı derecede geriliyor. Bilim ve sanatla ilgilenen insanlarımızın; fizikçilerimizin, matematikçilerimizin, astronomlarımızın, kimyacılarımızın, filozoflarımızın, müzikçilerimizin,

şairlerimizin, ressamlarımızın sayısı gün geçtikçe artıyor, ama erdeme sahip çıkan, erdemlerin peşinde giden insanların sayısı azalıyor. "Uygarlığın hoşnutsuzluğu..." Ama aynı zamanda hoşnutsuz bir uygarlık... Zaten ikisi el ele gider. Peki, bu bir çelişki değil midir? Kendisi ile dünyasını anlamasına ve dönüştürmesine katkıda bulunması gereken teorik zafere rağmen, insan, nasıl oluyor da bu kadar etik sorun yaşayabiliyor? Acaba insan, sanıldığı gibi, kendisini ve dünyasını tanımak için yeterli teorik bilgiye mi sahip değil? Yoksa teorik bilgiye sahip olmak ile erdemli eylemek arasında zorunlu bir bağ mı yok?

Doğru bir cevap doğru tespitler gerektirir. Bu çağa özgü olan, bu çağın belirgin bir biçimde yaşadığı sorunları doğru bir biçimde tespit etmeyi... Bu tespit, aynı zamanda, bu çağın neden belirli türden sorunlara teslim olduğunu, dolayısıyla kendine özgü sorun yaratıcı mantığını gösterecektir.

Ama şunu bilmek gerekir: sorunsuz bir çağ olanaklı değildir; tinden yoksun olsa belki... Sorunlar, sadece zorunlu değil, aynı zamanda gereklidir. Sorunsuz bir çağ, eğer mümkün olsaydı, donuk ve durgun olurdu. Eli kolu bağlı olmak... Düşünmeden yoksun kalmak... Canlılık yitimine uğramak... Tehlike olasılığı olmadan önlem alınmaz. Boğulma riski olmadan çırpınan kimse gördünüz mü? Etkin olmak, harekete geçmek... Sorun ile tembellik asla bir arada gitmez. Ama yine de sorunlar istenmedik şeyler hiyerarşisinin en üstüne yerleştiriliyor. Zira yaşamın içinde ortaya çıkan gedikler, yaşamın bizi yüz yüze getirdiği sıkıntılardır. İstenmedik şeylerin gerekliliği... İstenmedik şeylerin hiç olumluluk taşımadıkları düşüncesi çok yavandır. Bu nedenle insan, yaşam var olduğu sürece, şu ya da bu şekilde sorunlarla karşılaşacaktır. "Sorunları bırak, yaşamaya bak." Böyle bir öneriden sonra geriye bir yaşam kalır mı? Ancak can yakıcı olan, çağımızın sorunlarının niteliğidir. Dünyaya yayılmış savaşlar: her gün sayısız insanın sakat kalması, işkencelere maruz kalması, acımasızca öldürülmesi... İşgaller: ulusları yaşatan kaynakların gasp edilmesi... Liberal dünyada devletin varlık nedeni sadece savaştır. Devlet, Azrail'in kılıcıdır. Ne zaman işi başından aşsa, hemen devleti devreye sokar. Bir karşı-devlet olarak terör: ölümde sınır yıkımı... Ve işte devlet ile terörün sentezi: korku ve tedirginlik... Tanrı acele etmezse,

tufan koparma maharetini insana kaptıracak. Dahası bolluk çağında milyonlarca insanı esir almış bir sefalet, gelişkin adalet teorileri çağında gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiş olan haksızlık. Velhasıl kullanılan yöntem ve araç bolluğu sayesinde kolayca bir mal gibi harcanıyor insanlar...

Elbette hiçbir çağın sorunları rastlantı değildir. Sessizce boğulan insanlar genelde suya kendileri atlarlar. Her çağ, sahip olduğu değerler itibariyle, amaç belirleyen bir varlık olarak insanın ürünüdür. İnsan, amaçları ve değerleri doğadaki herhangi bir nesne gibi karşısında hazır bulmaz ki, kendini temize çıkarsın. Hepsi de onun seçimidir, onun eseri... Bu nedenle bunlarla ilgili her sorunda bir şekilde parmağı vardır. Her çağın bir insan, yaşam ve dünya kavrayışı vardır. İşte her çağa yaşadıklarını yaşatan, boğuşmak zorunda kaldığı sorunları yaratan bu kavrayıştır.

Çağımızın insan kavrayışının, *insan* merkezli değil, millet, ulus ya da ırk merkezli olduğunu söylemek için yeterince kanıt vardır. Üstelik bütün karşıt söylemlere rağmen... *İnsan*, artık sınırları olabildiğince dar çizilmiş yeni bir kavramdır. Bir türe göndermede bulunmaktan çok, belirli bir coğrafyayı paylaşan, bir kültürel birliğe sahip, aynı değer yargıları kümesini benimseyen, aynı beğenileri taşıyan ve buna benzer daha birçok ilineksel özellik ortaklığına dayanan gruplara göndermede bulunuyor. Artık her dil kullanan, düşünen, başkalarınca bilinmeyen ya da benimsenmeyen *değerler* üreten varlık, bu kavramın sınırlarına dâhil değildir. Tüm küreselleşme söylemlerine rağmen, bir yandan dünya kutuplara bölünüyor, diğer yandan, her ülkenin sınırları içinde gün geçtikçe keskin kutuplaşmalar oluyor. Özcülüğün reddi... Ama aslında öz yok edilmedi, yalnızca yerine ilinek ikame edildi. Bu bir tercih değildi, bir zorunluluktu. Ontik olan seçime tabi değildir. Her bir kutba, "Biz" ve "Onlar", Zygmunt Bauman'ın terimleriyle, "komşular" ve "yaratıklar" karşılık gelir. Bu kavram çifti, bir anlamda çağımız için "insan"ın kim olduğunu gösterir. İnsan, yalnızca ve yalnızca her yönüyle "Bizim" gibi olandır. "Biz", insan adını hak etmiş, kendisiyle ilişkiye girilecek, kendisi için haklar talep edilecek, insanca muamele gösterilecek kesimdir; "Onlar" kelimenin olağan anlamıyla insanlaşmamış, ama insanlaştırılması gereken kesimdir. İlişkiye girilmeyecek, sadece insanlaşma

süresince güdülecek, yönlendirilecek kesim... Elbette eğer yeterli potansiyeli taşıyorlarsa... Aslında bunlara kesim bile denilemez; çünkü bir kavram iki şey için, ikisi arasında bir özdeşlik olmasa bile, bir benzerlik varsa kullanılabilir. İki şey aynı kavram altına sokulacaksa, en azından aynı "cins" ya da "tür"den olmalıdırlar. Oysa "Onlar" tam insanlaşmamış olduklarından, "insan" olarak adlandırılmaları bile kuşku uyandırıcıdır. Ama çağımız, biraz da alçakgönüllü olma uğruna, mantığı zaman zaman dışladığı da olur. Eğer "Onlar" "insanlaştırılabilir" bir grupsa, hiç olmazsa insanlaşma olanağı taşıdığından, "kesim" olarak adlandırılabilir ve "Biz"in karşısına konulabilir.

Dolayısıyla birçok sıkıntısı olsa da, çağımızın en önemli sorunu *ayrımcılık*tır. Ayrımcılık, yalnızca kategorik bir sınıflandırma değildir, aynı zamanda belirli etik belirlemeler içeren ve kendine özgü eylem tarzları olan bir zihniyettir. Ayırımcılık bir sonuçtur. Üstelik ontolojik temeli olmayan bir sonuç... Dışlanan tarafın "olumsuzluklarının" sonucu değildir, dışlayan tarafın kendine dair "olumluluk" inancının ürünüdür. Ayırıma tabi tutulan tarafın değil, ayırım yapan tarafın değer yargılarından beslenir. Ayırımcılığın temel imlemi şudur: "ben üstünüm/biz üstünüz." Başkasında gördüğü eksiklik değil, kendinde gördüğü "fazlalık..." Ve kendi "fazlalığını", başkasının "eksikliği" olarak konumlandırır. "Biz" asıl anlamda insan olduğuna göre, insanca yaşamayı hak eden, yalnızca bu kesimde yer alanlardır. Buna karşılık "Onlar", "Biz"in yaşam koşullarının sürekliliği için birer araç olmanın ötesinde hiçbir anlam taşımazlar. "Küresel dünya" söylemi, yalnızca ontik olarak geçerlidir. Küresel dünya, insan dünyasının yerine ikame edilen bir gezegenin adıdır. Oysa insanın dünyası, bugün ekonomik, toplumsal, siyasal ve etik açıdan sınıflandırılmış bir dünyadır. Her ülkenin bulunduğu kıtaya göre ve her ülkedeki insanların bulundukları bölgeye göre farklı yaşam koşullarına sahip olması, bunun en belirgin kanıtıdır. Birinci dünya: zenginler ve sömürenler, dertsizler ve tasasızlar... İkinci dünya: birinci dünya ile üçüncü dünya arasındaki köprü. Arabulucular ve araçlar, yarı-aç ve yarı-toklar... Üçüncü dünya: açlar ve sömürülenler, sefiller... Ve yerellik... Ülkelerin hemen hepsinde nüfusun büyük bir çoğunluğu zorunlu ihtiyaçlarını bile güçlükle karşılarken, belirli bir

azınlık ülkenin ekonomik gücünün büyük çoğunluğunu elinde bulundurarak, ihtiyaç olmayan ihtiyaçlar yaratıyor, kendilerine yeni zevk ve eğlence alanları açıyor. Küresel bazda "Onlar"dan olan, yerel bazda artık "Biz"den olmuştur. Küresel ve yerel "Biz"in kapsamı farklı olmakla birlikte, rolleri bütünüyle aynıdır.

"Biz" tarafından belirlendiği için, "Onlar"ın içinde bulunduğu yaşam koşullarının kötü ya da adaletsizce olduğuna dair herhangi bir kuşku beslemeye gerek yoktur; çünkü "Biz"in düşünce ve eylemleri doğruluk ve adaleti temsil ediyor. "Biz", her şeyden önce, tinsel olarak "ulu" insandır; yani doğru düşünen, doğru yargılayan, doğru karar veren... Ve bunların kaçınılmaz sonucu: "ulu" insan doğru eyleyen insandır. O, erdemin temsilcisidir. Onun eylemlerini sorgulama küstahlığı, ancak "Onlar"dan gelebilir. Onun eylemleri zaten doğru eylemin ölçütüdür. O erdemlidir diye öyle eylememiştir, o eylemişse, erdemli eylemiştir. Onun eylemi erdemin en aleni ifadesidir. "Ulu" insan açısından bakıldığında, erdem ile eylem arasında öteden beri bilinen ilişki ters çevrilmiştir. Onun eyleminin değeri erdemce belirlenmez, erdemin değeri onun eylemince belirlenir. Diğerleri; yani "Onlar", doğru düşünmekten, yargılamaktan ve karar vermekten yoksun olduklarından, doğru eylemde bulunma konusunda yetersiz olan kesimdir. Onların yönlendirilmeye ihtiyacı vardır. Onlar yönetilmeli, onlar adına kararlar alınmalı. Ama "Biz", dünyanın yöneticisi olduğuna göre, "Onlar"dan olan, ona hizmet etmeli; çünkü "Biz" kendisi için olduğu kadar "Onlar"ın -doğru düşünemediği, yargılayamadığı, karar veremediği ve doğru eylemde bulunamadığı için- yaşamının da güven içinde devam etmesini sağlar.

"Onlar", kendilerine biçilen bu role karşı direnme teşebbüsünde bulunduklarında, ya denetim altında tutulmalı ya da tamamen ortadan kaldırılmalı. Ama her şeye kolay bir şekilde uygun bir kılıf bulma çağıdır yüzyılımız. "Onlar"ın bu muameleye tabi tutulmalarının nedeni, "Biz"in iktidarını güçsüz kılma çabası içinde olmaları değil, dünyanın düzenli gidişatına, "tarihin sonunu" bildiren demokrasiye ve onun ürünü olan mutlak özgürlüğe yönelik tehdidin bertaraf edilmesi, böylece yaşamın daha emin ve güvenilir bir şekilde devam etmesini sağlama arzusudur.

İnsanı bu şekilde keskin sınırlarla kategorilere ayırarak araç hali-

ne getiren son çağ, aynı zamanda çeşitli baskı ve güç mekanizmalarıyla "Onlar"ı sıkı bir denetim altında yaşamaya mahkûm eden bir ortam yaratmış ve bu ortamı sürekli kılacak "uygun" gerekçeleri bulmak için gerekli mantıksal zemini hazırlamıştır. Bu arada erdem ve değerleri bu gerekçelerle uyumlu hale getirerek, ayrımcılığın savunulmasını, desteklenmesini, ilerletilmesini temel "değer" mertebesine çıkarmıştır. Bu temel "değeri", bu mutlak ve son "değeri" ise, ulusal çıkar üzerine inşa etmiştir. Ulusal çıkar; yani başka halkların mallarını ele geçirmek, başka halkların emeklerine el koymak, adaletsizliğe karşı suskun kalmak, saldırganlığa arka çıkmak, kendi egemenliğini dayatmak için "Onlar"ın söylediklerini ve yaptıklarını hiçbir değerlendirmeye tabi tutmaksızın yanlış ilan etmek... Buna ses çıkaran, karşı çıkan olmayacaktır; çünkü her devlet kendi ulusunun çıkarını düşünüyor. Üstelik buna, "savaşların her şeye rağmen yapılacağı" düşüncesi de eklendiğinde, yapılacak en yararlı şeyin güçlü olanın yanında yer almak olduğuna karar vermek pek zor olmayacaktır. Ulusal çıkar ile insan kanı arasında değer belirlemeye yönelik pazarlıkların sonucu olan yirminci yüzyılın savaşlarının tarihi, aynı zamanda insanın değerine ilişkin zihniyetin gelişim tarihidir. Böylece ulusal çıkar, insanın değerini harcamanın gerekçesi olarak çağın mantığının temel ilkesi haline gelir. Ne var ki, aynı ilke, kendisine sıkı sıkıya sarılanlara karşı kullanılmaya başlandığı anda, insanlığa karşı işlenen ve işlenecek olan en gaddarca suçların marazi mantığının ilkesi ilan edilir. Mantık, çağımızda tek taraflı işleyen bir araçtır. Artık hiçbir mantık ilkesi herkes için geçerli değildir. İlkelerin kullanım ölçütü, kimin için kullanıldığıdır.

Mantığın tek taraflılaştırılmasının sonuçları beklendiğinden de ağır olmuştur. Artık neden-sonuç, araç-amaç ilişkisi tamamen ters işliyor. Son çağda nedenler sonuç, sonuçlar neden, araçlar amaç, amaçlar araç haline geldi. Dehalık çağının ötesini görmektir. Nietzsche'nin hem bir tespit hem de bir uyarı niteliğindeki belirlemesi, tam anlamıyla gerçeklik kazanmıştır. Artık tüm kavramlarımız ters çevrilmiş, aralarındaki bağlantılar sökülmüş, yerine yeni, yapay bağlantılar konulmuştur. Mantığın tahribatını, yaşamın tahribatı izler. Ama yaşamın tahribatı teknik gelişmelerle birleşince, insanlık dışı edimler dehşet verici bir hal alır. Son çağ teknik çağıdır; tüm yaşa-

mımız tekniğe bağımlıdır. Bir-teknik-yaşam... Ancak teknik çağında üzerinde düşünülmesi gereken, yaşamımızın tekniğe bağımlı olmasından çok, neden-sonuç, araç-amaç ilişkilerinin yer değiştirilmesiyle tekniğe verilen anlam, tekniğin üretilmesinde güdülen amaçlardır. Yaşamı kendi sınırları içine çekmiş tekniğin kazandığı anlam, yaşamın anlamı, yaşama-anlayışını da belirler. Son çağın tekniğe yüklediği anlam, aynı zamanda yaşama verdiği değerin ifadesidir. Bauman'ın deyimiyle "teknik kapalı bir sistem" haline gelmiştir. Hem yargıçtır hem sanık. Teknik, kendi meşruluğunu kendi içinde taşıdığından, kendi dışında bir amaçla üretilmez. Kendinde-amacın bir amacı zaten olmaz. Amaçlaştırılmış bir araç ya da amaçtan yoksun bir amaç... Ama aracın amaçlaştırılması vahim sonuçlar yaratır.

Araç amaçlaşınca tüm işlevini yitirir. Elbette teknik hala belirli ölçülerde insanın ihtiyaçlarını gideriyor, yaşamı kolaylaştırıyor. Ancak bunlar artık amaç değil. Olsa bile yalnızca birer tali amaçtır; zorunlu ve kaçınılmazdır. Bir etkinliğin, bir işin, bir edimin kaçınılmaz sonucu... Bu nedenle sayısız sorun da barındırıyor. Üstelik yarattığı sorunlar da getirdiği çözüm önerileri de kontrol edilemiyor. Kendi amacını kendi içinde taşıdığına göre, tekniğin kendi dışında herhangi bir amaç, değer ya da ölçütle değerlendirilmesi olanaksızlaşıyor. Bir şeyin amaç olarak seçilip seçilmemesi üzerinde düşünebilir insan, ancak bir kez bir amaç belirleyince, onun üzerinde düşünmeye gerek kalmaz; çünkü amaç, tanım gereği, seçilmiş olan, yapılmak ya da gerçekleştirmek istenendir. Bir kere amaç olarak görülünce, tekniğin kendisi ve üretilme biçimi tüm kuşkulardan bağışık hale gelir. Madem kendinden bir amaçtır, üretilecek ve teşvik edilecektir. Tekniğin üretilmesi gerekir, yalnızca üretilmesi. Artık, "Ne için?" "Neden?" sorularına gerek duyulmaksızın, üretimin hızını ve miktarını artırmanın yolları aranıyor. "Üretmek, mümkün olduğunca daha çok üretmek..." Meşruluğunu kendi içinde taşıyan bir slogan... Bu yüzden kimse üretmekten vazgeçmiyor. Vazgeçebilecek duyarlılıkta olanlar da vazgeçmiyor. Bir sınırsızlık talebi... Sınırsızlık özlemi yapay amaçlarla birleşince, teknik üretimin yönünü belirleyen savaş teknolojisinin olması kaçınılmaz olur. Bu nedenle çağımız her zaman daha iyi silahlara, daha gelişmiş bombalara, daha hızlı ve hedefe kolay va-

rabilen savaş uçaklarına, jetlere, yıkma ve yeniden inşa etme araçlarına, denetleme ve değiştirme tekniklerine yüzünü çevirmiş bir teknolojinin yaratıcısı olmuştur.

Ne var ki üretim, tüketim gerektirir. Aksi takdirde "mümkün olduğunca daha fazla üretim" anlayışının sonu gelecektir. O halde, üretimin amaçsızlığına ve hızına paralel olarak tüketimin de amaçsızlaşması ve hızlanması gerekir. Ama amaçsızlık en azından yapay bir amaçla gizlenmelidir, yoksa tüketimin teşviki, amacına ulaşmakta zorluklarla karşılaşacaktır. Tüketmek için bir gerekçe bulunmalı. Bir ihtiyaç... Üretim amaçsızlaştığına göre, tüketimin uygun bir gerekçesi yoktur. Ama amaçtan vazgeçilmeyeceğine göre, bir gerekçe yoksa, yaratılmalıdır. Yapaylık, nesnelliğin koltuğuna kurnazca bir manevrayla oturur. Ne yaratıcı bir çağ! Teknik konusundaki yaratıcılığını hiç zorlanmadan ihtiyaçlar konusunda da gösterir. Bilim insanları, akademisyenler, gazeteciler artık halka -halkın pek de farkında olmadığı, ama aslında çok önemli olan- ihtiyaçlarını gösterme görevini üstlenirler ve bunu başarıyla yerine getirmek için amansız bir mücadelenin içine girerler. Yapay ihtiyaçlar yaratmak için gösterilen çaba, tüketimi had safhaya çıkarır. Gerçek ihtiyaçlar gereksinim duyulunca tüketilir, oysa "ihtiyaçmış gibi görünen", her zaman tüketime davetiye çıkarır. Bunun ne yeri vardır ne de zamanı... Bu nedenle, malların tüketiciye ulaştırılması yeni bir uzmanlık alanı yaratır: mağaza düzenleme sektörü. Mağazalar ve marketler, ilkin, malı tüketiciye olabildiğince hızlı ve kolay ulaştıracak şekilde düzenlenmeli. İkinci olarak, mal, ikna edici bir biçimde zorunlu bir ihtiyaç görünümü kazanacak bir düzene sokulmalı, çekici kılınmalı. En az ihtiyaç duyulan ürünün en görünür yerde en cafcaflı şekilde sunulmasının başka bir açıklaması var mıdır? Hangimiz ihtiyaçlarımızı hiper-marketlerde keşfetmiyoruz?

Olgusal sınırsızlık her zaman bir mantık tahribatıdır. Ve teknik tüketime çıkarılan ikna edici bir davetiye... En vahim tüketim, savaş tekniğinin tüketimidir. En çok kaynak ayrılan, en çok üretilen, en çok uzmanın çalıştığı teknik alanı, savaş tekniği olduğuna göre, en çok onun tüketilmesinden daha doğal ne olabilir? Her malın bir "raf ömrünün" olduğunun en iyi üreticiler bilmiyorlar mı? Eserinin ömrünü bilen her usta, onun son kullanma tarihini de hesaplar. Ve tekniğin

tüketimi için ihtiyaçların yaratılması gerekir. Silah kullanma ihtiyacı ... Yeni savaş alanları ve yeni kurbanlar... Nesnel olmayan bir ihtiyaç bulma konusunda zorluk çekenin en büyük kusuru ikna etme gücünden yoksunluktur. Çağımızın bu güçten yoksun olmasını ne çok isterdim! Ama gerçekleşmeyen bir istek ... Çağın mantığı zaten hazır alanlar ve kurbanlar sunuyor. Ayrımcılık ve ulusal çıkar... Alanların ve kurban edilecek hedeflerin rehberi... Hitler ve Stalin'in politikalarının insanlık dışılığının bilincinde olduğuna yönelik mesajlar veren modern "soylular", vahşetin mimarları olan atalarının zalimce deneyimleri için özür dilerken, aynı zamanda özrün bunlara benzer olayların tekrarlanmayacağının teminatı olmadığını, hatta çoğu zaman bugün olmakta olan benzer olayların üstünü örtmek maksadı taşıdığını kanıtlarcasına, yeni vahşet teknikleri yaratıyor, dehşet verici yeni katliamlar gerçekleştiriyorlar. Üstelik atalarının ellerinde bulunandan çok daha gelişkin bir teknikle... Niteliği ve hızı değişmiş olan günümüz savaşları için, yalnızca iyi eğitilmiş, duyguları boyunduruk altına alınmış, vicdanı susturulmuş birkaç bilim insanına, teknokrat ve pilota gereksinim var. Vicdandan yoksun insan için özür, en sıradan eylemden dahi daha kolaydır. Başkasının yaptıklarının yanlış olduğunu ilan etmek, kurnazların basit, ama etkili bir silahıdır. Başkası adına özür dilemek, "ben asla böyle yapmam" demenin diğer yoludur. Ama artık daha beterini yapmanın yolu sonuna kadar açılmış da olabilir.

İşte yirminci yüzyılın kanlı savaşlarının ve acımasız katliamlarının iki nedeni: ayrımcılık ve amaçsız üretim ile tüketim. Aralıksız savaşlara sahne olmuş çağımızın bu yoğun savaş trafiği kesinlikle bir rastlantı, anormallik değildir. Savaşlar çağımızın mantığının zorunlu sonucudur. Tam aksine, bu çağ, savaşa bir an ara vermiş olsaydı, tamamen kendisiyle çelişkiye düşerdi. Teknik üretim meşruluğunu kendi içinde taşıyarak sürekli üretiliyorsa, savaş tekniği en çok üretilen teknikse, en çok onun tüketilmesi gerekir. O halde her gün yeni bir savaşın başlamasından hayrete düşmek için hiçbir neden yoktur.

Çağın değerlendirme ölçütleri de aynı mantık üzerinde şekillenir. Değerlendirme, değerlendirmeye tabi tutulanı anlamadır; değerlendirilen şeyin anlamını, ne ifade ettiğini belirlemedir. Değerlendirme bir başlangıçtır. Bir kararın, bir eylemin, bir yaşantının, bir ya-

şamın... Ama insan olmanın, özne olmanın da... İnsan olarak yüz yüze geldiğimiz, karşılaştığımız, kendisiyle ilişkiye girdiğimiz her şeyi bilinçli ya da bilinçsiz, doğru ya da yanlış değerlendiririz... Değerlendirme tüm etkinliklerimizin ilk koşuludur. Ama her değerlendirme, belirli kabullere ya da ölçütlere dayanır. Neye, neden "evet" denildiğine, neye, neden "hayır" denildiğine dair ölçütlere... Kimliğimizin belli bir parçasıdır bu kabullerimiz. Kim olduğumuzu gösteren veriler... Ve çok çeşitlilik gösterir. Ama tüm çeşitliliğine rağmen iki büyük öbekte toplanır. Bu ölçütler, toplum veya topluluklar tarafından şekillendirilmiş ve "benimsetilmiş" olabileceği gibi, kişinin yaşamdan damıttığı ölçütler de olabilir. Fakat bu ölçütlerin kaynağı da bir kimlik meselesidir. "Benimsemek" ile "yaratmak", "gösterileni-görmek" ile "görüneni-görmek" ya da "olanı-görmek" de birer kimlik sorunudur. Elbette bu, ne toplum veya toplulukların ölçütlerinin her daim yanlış ne de *kişi*sel ölçütlerin hep doğru olduğuna dair bir bildirimdir. Sadece peşinen benimsenen her ölçütün bir süre sonra bir tür inanç yarattığına dair bir tespittir. Ve bu, bir büyük tehlike işaretidir. Bir çağın kabul görmüş -kabul görmek, bir şeyin doğruluğunun göstergesi değildir– bir mantığı varsa, kabul görmüş belirli değerlendirme ölçütleri de vardır. Bunlar o çağın dünyaya bakışının da göstergesidir. Değerlendirme ölçütlerine bakılarak, o çağın nasıl bir çağ olduğu belirlenebilir. Şimdi, çağ ayrımcılık ve "ne olursa olsun üret" ile "ne şekilde olursa olsun tüket" ilkelerine dayanıyorsa, bunların aynı zamanda değerlendirme ölçütleri olması da kaçınılmazdır. Bu ölçütlerin gereklerini yerine getiren her eylem doğrudur. Ve elbette failleri de değerli... Artık her şey o kadar net ki... Netlik, kesinlikle alışkanlık yaratır. Bundan böyle düşünmeye, hesaplamaya, çaba sarfetmeye daha az zaman ayrılacaktır. Bu nedenle güç ve kapasitelerini kullanmaya pek gerek duymaz çağın insanı. Sipariş edilmiş, hazır hale getirilmiş, ezberletilmiş ölçütlerle dünyaya bakmayı alışkanlık haline getirmesi yeterlidir. Ayrımcılık ve tekniğin koşulsuz şartsız üretimi amaç olunca, işlerin ve eylemlerin, ayrımcılıkla ve teknik verimlilikle değerlendirilmesi bir ödev olur. Bir işin, bir eylemin değerini belirleyen, ayırımcılığa ve teknik verimliliğe verdiği desteğin gücü ve ölçüsüdür. Eylemin hedefi, insandan "Biz"e ve teknik verimliliğe kaymıştır. Öyleyse bireysel sorumluluk da bunlara

yönelecektir. Bauman'ın "sorumluluk kayması" dediği bu durum, insanı sorumluluğun hedefinden çıkarıyor. Yine Bauman'ın deyimiyle, sorumluluk *daha erdemli değil, daha üretken olmayı bekliyor.* Artık insanın değerini koruma ağırlığını hissettirmeyen daha rahat ve esnek bir ödeve karşı yükümlüyüz. Etik değil, "itaat etiği..." Kişiler, insani değerleri korumaya karşı değil, çağın insanlıktan uzaklaşmış beklentilerine ve onların gerçeklik kazanması için her türden planlama ve düzenlemeyi yapmakla yükümlü olan yöneticilere karşı sorumludurlar. Ne kadar basit: "ben emir kuluyum!" Oysa hayıflanmaya hiç gerek yok; kullar zaten inisiyatif taşıyamazlar. Bütün değerler mesleklerin gerisindedir ya da bütün meslekler bütün değerlerin berisinde... Mesleklerin dehşetler yaratması... "Meslek etikleri" tartışması, ancak böyle bir çağda yapılabilirdi. İnsanlığımıza değil, mesleklerimize seslenen bir etik... Ödevimizi değil, görevimizi hatırlatan bir etik... Değerlerin mesleklere göre değişebileceği varsayımı bile başlı başına büyük bir sorun değil midir? Bölünmüş insan, paramparça olmuş insan...

Doğru ve değerli olanın ne olduğuna göndermede bulunduklarından, bir çağın temel değerlendirme ölçütleri, aynı zamanda o çağın "değerleri" olarak iş görür. Eğer çağın ilişkileri ayrımcılık üzerinde şekillenmişse, eğer "durmaksızın üretim" çağın temel sloganı olmuşsa, eğer bu üretime cevap verecek bir garip tüketim teşvik ediliyorsa, "ayrımcılık", "amaçlaştırılmış bir üretim ile tüketim" ya da "icat etme ile işlersiz hale getirme" çağın temel "değerleri" olacaktır. Böylece Max Scheler'in ifade etmiş olduğu gibi, değerlerde bir sapma söz konusudur. İnsanı güçlendiren, yaşamı zenginleştiren değerlerinin yerini "fayda" değerleri almıştır. İnsanlığın kurtuluşunun olanağı yaygın modern etiğin zayıflamasıyla daha artacaktır. Bir etik zayıflıktan ahlaki kurtuluş ummak...

Değerler; yani eylemlere yön vermesi arzulanan başarılar... Çağın bu değerden yoksun "değerleri", tüm eylemlere virüs bulaştırarak, yalnızca insanlığı etiğin hedefi olmaktan çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda gayri-insani hedeflerin aracı haline getirir.

Buraya kadar herşey gayet sistematik. Buraya kadar çağ tutarlı. Ama yalnızca tutarlı... Artık geriye söz konusu değerlerin gerçeklik kazanması kalır. Bundan böyle konuşma hakkı politikanındır. Çağın

değer anlayışının, çağın etik yaklaşımının atmış olduğu temel üzerinde bir politika kurulacak. Çağın değerlilik anlayışının işlerlik kazanması için gerekli ortamı hazırlayacak bir politika... Ve bu politikanın, ayrımcılığı ve teknik üretimi sistematik bir biçimde artırıcı envai çeşit önlem almak olacağı yeterince açıktır. Artık her türden toplumsal kurum bu "değerleri" teşvik etmek ve işlevlerini yaygınlaştırmak amacını taşıyacak. Ve toplumu ayakta tutan kurumların eleman seçimi de bu "değer" temelinde yapılacak. Toplumun üretken insana ihtiyacı vardır, yalnızca üretken... İnsan, yalnızca bu politikanın beklentileri doğrultusunda hareket edecektir. Yaptığının hesabını sormayacak, insani açıdan bir muhasebeye girişmeyecek, görevini karşı-ölçütlerle değerlendirmeyecektir. Bu nedenle teknik-üretimin hastalıklarını teşhis edenler de aynı üretime katkıda bulunmakta sakınca görmüyorlar. Zira teşvik politikadan ve kurumlardan geliyor. Ve muhatap kurumlar olunca, suç olsa da, suçlu bulunmaz. Herkesin suçlandığı bir ortamda suçlu, hiç kimsenin suçlanmadığı bir ortamdaki kadar rahatlar. "Sorumluluk kayması..."

Çağ vicdandan yoksunların hâkimiyetinde olabilir, ama asla onlardan ibaret değildir. Üretime karşı direnç geliştiren kimse kalmadığında, çağ çürüyecektir. Fakat hepimiz şunu da biliyoruz: teknik üretim aksamadan yoluna devam edecektir. Birileri öldürücü bir tekniğin üretiminden vazgeçse de, bir başkası ona benzer başka bir aracı zaten üretecektir. O da üretmese bir başkası, o da olmazsa bir başkası... Çağın ruhuna bağlı kalmanın adı iş disiplini ve iş saygısıdır. Açık ve net bir biçimde ilan edilmiş beklentilerin aksini yapan, görev bakımından verimsiz, kurumun amaçlarına ters düşen, düzen bozucu, anarşi yaratıcı olarak etiketlendirilir. Ama bu "ağır" suçun cezası, bir etiket takmakla sınırlı olamaz. Çağın bu sert "değerleri" sert önlemler almayı gerektirir: disipline etmek, işten atmak, kapatmak...

Ancak bu türden aksaklıklara sürekli maruz kalmamanın yolu, geçici önlemler almak olmadığını hesaplamayacak kadar dar görüşlü değildir son çağ. Yarattığı değerlerin gerçeklik kazanmasına ve yaygınlaşmasına yönelik önlemler almaktan hiçbir maliyet uğruna vazgeçmez. Ve bunun en etkili yolu, onlara derin bir gönül bağıyla bağlı bir insan tipi yaratmaktır. Böylece çağ, insanı bu "değerlere" göre şekillendirmek, kalıplara sokmak için her türlü imkânı seferber

ediyor. Kendi varlığını sürdürmek için kendine özgü bir insan yaratmak... İnsan ile içinde yaşadığı çağ arasında karşılıklı belirleyicilik ilişkisi vardır. Çağın karakteri ile insanın karakteri örtüşür. Bir çağın özü ne kadar çağın insanınca belirleniyorsa, insan da o denli kendi çağı tarafından belirlenir. İnsan olarak her birimiz çağımızın mantığının ürünüyüz. Bu mantığın gereklerini yerine getiren, bu mantığın ihtiyaçlarına yanıt veren insanlar... Ama yazık ki, çağımızın mantığı tek taraflıdır, sorunludur. Ayırımcılık yapan bir insan, itaat eden bir insan, tüketen bir insan, para düşkünü bir insan, başkasının kayıpları üzerinde refah arayan bir insan, hasta bir insan...

İşte çağımızın temel sorunları... Hiç kuşkusuz sorunlar çağımıza özgü değildir. Etik sorunlar her çağda olmuştur ve gelecekte de olacaktır. Fakat çağımıza özgü sorunlar insana beklenmedik bir hızla irtifa kaybettiriyor. Charles Taylor'ın eksiksiz bir biçimde tespit etmiş olduğu gibi, çağımız özgünlüğünü, ahlak dışı edimlerin gerçekleşmesinden değil, insanların buna zorlanmasından, bunu yapmak zorunda bırakılmasından, eğer yapmazlarsa, yaşamlarının yönünün iflah olmaz bir biçimde değişmesinden buluyor. Hesaplar üzerine kurulmuş bir çağda, insanlar hesap yapmak zorunda hissediyorlar kendilerini. Hesap yapmazlarsa, yaşamlarını sürdürme konusunda ciddi zorluklarla karşılaşacaklarına inanıyorlar. "Senden beklenen neyse öyle eyle, aksi takdirde mekân değiştirirsin" tehdidini hep hissettirerek varlığını sürdürmeye çalışan bir anlayışın egemenliği altında kalan insan kabuğuna çekilmiş, erdemi ya da değerleri düşünemez olmuştur. Düşünmeyi sürdüren, erdemi seçen varsa da, her an karşısına çıkabilecek olası tehlikeler nedeniyle kaygı ve tedirginlik içindedir. Bu çağda insanca kalmak; yani adil, dürüst, merhametli, saygılı, onurlu olmak bedel istiyor. Marquise de Sade bugün daha fazla destek görüyor. Olgular onu doğruluyor; erdemli davranan kaybediyor. Üstelik erdemler kabuk atıyor, ad değiştiriyor. Dürüstlüğün adı saygısızlık, sahtekârlığın adı saygı ya da uyum, çıkarlarını düşünen insanın adı akılcı ya da rasyonel insandır. Scheler'in belirttiği gibi, değerlerin dönüşmesi, tüccarların ve sanayicilerin mesleki değerlerinin, genel olarak ahlaki değerlerin yerine geçmesiyle sonuçlanıyor. Kurnazlık, çabuk uyum, hesapçı bir zihin, geniş bir çevre edinme arzusu ve bu koşulların gerçekleşmesine uygun nitelikler, her şartın

'hesap edilebilirliği'ne çabuk uyum sağlayan bir anlayış, çalışmada verimlilik; cesaret, fedakârlık, yüce gönüllülük, yaşam enerjisi, yaşamı üretken ve zengin kılma, maddi şeylere kayıtsızlık, kendine egemen olma, tevazu gibi değerlerden önce geliyor. Üstelik bu, neredeyse her bir insan için böyledir. Çağımızın aşırılığının ve sınır tanımazlığının ucu hepimize bir şekilde uzanıyor. Bir şey sınırsızca savunulup gerçekleştiriliyorsa, onun çok kısmi bir azınlık dışında, yaşamına etkide bulunmayacağı bir kesim kalmaz. Çağımızın mantığı her zaman aşırılığa eğilim duyduğundan, gidebileceği sınırları zorlayarak, hemen hemen herkesi kapsıyor. Modern insanın içinde bulunduğu çelişkili durum da bunu gösteriyor. Modern insan, bir yandan, çağın istediği insan tipine uymaya çalışıyor, diğer yandan, çağın baskılarının tehdidini hissettiğinden, hiç susmaksızın eleştiriyor. Eleştiri insanı... Bu nedenle dünyanın halinden memnun olmamakla birlikte, her birimiz zaten yoğun olumsuzluklara yenilerini ekliyoruz. Seçenek çokluğu içinde seçeneksiz kalmak... Hoşnutsuzca yapmak... Bir yandan haksızlığı insanlık dışı buluyoruz, diğer yandan haksızlığı olağan bir şey haline getiriyoruz; bir yandan insanları araç olarak görmenin duyarsızlık, insafsızlık olduğunu düşünüyoruz, diğer yandan yeri geldiğinde, kim olursa olsun, karşımızdakini sefil emellerimiz için kullanmanın yollarını arıyoruz; bir yandan insanlara acı çektirmenin, onlara zarar vermenin onursuzluk olduğunu düşünüyoruz, diğer yandan ölüme doğru yol alışımızın bile engelleyemediği geleceğe yönelik bencilce planlarımız için en yakınlarımızı dahi çekinmeden harcıyoruz. Modern insanın tanımı: yapmayan, konuşan insan; modern dünyanın tanımı: iyi eylemlerden yoksun, güzel söylevlerden kurulu dünya. Bu dünyada, değerler sözlerdir; yaşanmaz, dile getirilir. Değerleri dilinden düşürmeyenlerin adım başı değer harcıyor olmalarına tanık olmanın başka bir gerekçesi bulunabilseydi... Mantıklı bir gerekçesi, gerekli bir gerekçesi...

"Kişi"lerin çağın anlayışını bu kadar kolay benimsemeleri öyle az bir vahamet değildir. Oysa bir çağın dayattığı sorunlar, ancak "kişi"lerin dirençleriyle kırılabilir. Kişisel kazanç ve kayıplar hesaba girmişse, sorunların varlığı bizimle birlikte insanlığımızı da tüketir. Ve işte paradoks: değerleri gözeterek eyleyen insan, değer çiğneyen insan karşısında her zaman daha zayıftır. Değer çiğneyen insan gü-

cünü değerleri çiğneme soğukkanlılığından alır. Ustaca oyun oynamak, kolaylıkla maske takmak, adaletsiz davranmak için rahatlıkla gerekçeler bulmak, üstün çıkmak için her tür insanlık dışı planı kurgulamak, bu planları soğukkanlı bir şekilde gerçekleştirmek ve küçük çıkarlarını hesaba katarak eyleme alışkanlığında olmak öyle hafife alınacak silahlar değildir. Oysa erdemli insan, bu savaşta da değerleri gözeterek mücadele edecektir. Bu trajik bir durum olabilir... Ama trajedi tanım gereği kaçınılmazdır. Ve ahlak, trajedinin üstesinden gelmek için verilen başarısız bir çabadır. Erdemin zorluğu buradan gelir. Kazanç ile kayıplar alanının dışında olmak... Bu, kişisel hesaplar dünyasının içinde kalarak, kazançlar ile kayıpları karşılaştırarak katlanılabilir bir zorluk değildir. Zorluğa ancak bir anlamla katlanılabilir. Evet! Bunun kolay bir iş olmadığını itiraf etmek gerek. Hele bir de, değerleri dilinden düşürmeyenlerin her edimlerinde değerleri çiğnediklerini, her daim adaletten söz edenlerin, her kararlarında, her adımlarında adaletsizlik yaptıklarını görünce, işi daha da zorlaşır insanın, gücü daha da tükenir. Fakat bunlardan cesareti kırılan da en az onlar kadar cesaret kırıcıdır. Artık değerlerin ve adaletin yılmaz savunuculuğuna bir çıkar uğruna da soyunulabileceğini hesaba katmak gerek. Ne de olsa saygı görme isteği de bir çıkardır.

Bu zaten bilinmeli: erdem, Aristoteles'in deyimiyle, bir tercih, bir seçim meselesidir. Erdemli eylemde bulunan, eylemiyle "böyle davranmanın doğru olduğunu düşünüyorum ve böyle davranmayı seçiyorum", der. Kişi, her şeyden önce, eylemini kendisi onaylar; "ben böyle istiyorum, budur benim istediğim dünya", der. İyinin değeri, kötünün kırılması büyük emek isteyen gücü olmaksızın ortaya çıkmaz. İyiliğin kendiliğinden hâkim olduğu, emek istemeden, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan gerçekleştiği bir dünyada, erdemden söz edilemezdi. İyilik, zaten bir zorunluluk olacaktı. Erdem, kötünün olanaklı olması, kötülüğün mümkün olmasıyla değer kazanır. Artık burada kötülük yapma olanağına rağmen, iyiyi onaylayıp yaşama geçirme çabasını görüyoruz. *Sophrosune*... Grekler ne güzel düşünüyorlar! Kötüye kullanılabilecek bir güce rağmen, iyilik yapmak...

İyi ve kötü savaşımı... Özgürlüğün olanağı... Tek kutuplu bir dünyada özgürlükten söz edilemezdi. Özgürlük karşıt seçenekler gerektirir. Özgürlük, ne doğa yasalarının hükümranlığının mutlak ol-

duğu bir dünyada ne de istemenin egemenliğinin zorunlu olduğu bir dünyada barınabilir. Sadece iyi veya sadece kötü seçenekler karşısında yalnızca tercihte bulunur insan. Biraz kafa karışıklığı, biraz bocalama... Sonra iki benzerden birini seçme... Oysa özgürlükte bir direnç var, bir dayatma var. İstemenin doğaya, iyinin kötüye karşı direnci... Karşı karşıya geldiği birden çok *karşıt* eylem tarzı arasında seçimde bulunabilmesi, insanın kendini doğaya dayatabilmesi sayesindedir. Erdem, salt seçeneklerden birinin seçilmesini değil, belirli türden bir seçeneğin seçilmesini varsayar. Şu seçeneğin değil, bunun seçilmesini... Ama seçeneklerin bilinmesini şart koşar. Seçimde bulunan, karşıt seçeneklerin farkındadır. Eylem durumunda, en azından, olumlu ve olumsuz iki seçeneğin karşısında bulunduğunun bilincindedir. Negatif seçeneğin bilinmesine, onun seçilebilmesine rağmen, pozitif olanın seçilmesiyle erdem bir anlam kazanır. Aksi takdirde, erdemli bir tavır ya da eylem, eyleyicinin bilinç ve tercihinden bağımsız, sadece tesadüfi olurdu. Oysa tesadüfî hiçbir eylem olduğu gibi olmak zorunda değildir. Sadece koşullar gereği, failin etkisi ve kontrolü olmadan öyle olmuştur. Bir anlamda eylem, failin eylemi değildir. Onu bulan, ona eklemlenen bir şeydir. Oysa biliyoruz ki, erdem olumsal bir şey değildir. "Evet" ile "Hayır"ı birlikte barındıran bir bilinç gerektirir. Her seçimle bir şeye "Hayır" bir şeye "Evet" der, insan. "Hayır" derken, aynı zamanda "Evet" denileni belirler. Bir bakıma erdem, daha çok "Hayır" demektir. Zira "Evet"in niteliğini de sınırlarını da belirleyen "Hayır"dır.

Erdem, söz değildir, etkin olma halidir. Sözlerin, insanları değerlendirmek için yegane ölçüt alındığı durumlar her türden yıkımı barındırır. En büyük dehşetler tarih boyunca en güzel sözcüklerle gizlenmişlerdir. Ve genelde yıkıma maruz kalanlar, gözlerine inanmayanlardır. Kendi başına söz hiçbir şeydir, eylem her şey. Etik, eylemle desteklenmemiş sözlerle konuşmaz. Erdem, kendini insana gösterir. Etik yalnızca ona ad koyar. Sözün dünyanın merkezine oturtulduğu bir çağ, sayısız maskenin yüzlere geçirildiği bir insan tipi yaratır. Artık sayısız benliğe -yaratılmış, sipariş edilmiş, kurgulanmış benliğe- bir arada sahip kişiler türer. Benlik enflasyonundan "çok kişiliklilik" anlaşılmamalı. Çok kişilikli olmak bir eksiklik değildir. Üstelik kişilik benlik gerektirir. Bu, benliğin tahrip edilmesi değildir.

Tam anlamıyla benliğin ölümüdür. Çok sayıda benliğe sahip olmak, aslında hiçbir benliğe sahip olmamaktır. Tahrip edilmiş bir benlik, hiç olmazsa bir benliktir; sınırları, bulanık da olsa, bellidir, tarif edilebilirdir. Oysa maskelilerin hiçbir sınırı yoktur. Olası her şeyi gerçekleştirecek ölçüde değişkenlik sergiler. Şüpheli benlikler deposu... Bir büyük tutarsızlık, ancak böyle olanaklı olabilir. Çağın insanı tam anlamıyla tutarsızlık içindedir. Sözler meydanında berrak sözcüklerle dürüstlüğü destekler, ama eylemler alanında lekeli çıkar oyunlarında "kahramanlık" payesi elde etmek için kavga verir. Adaletin gerçekleşmesi için ardı arkası gelmeyen mücadele çağrıları yapar, ama bütün çağrıları, hedefi değişmiş bir adaletsizlik için beslediği sabırsızlığını gizlemekten başka bir amaca hizmet etmez. Değerlerden söz eder, ama para biriktirir, insanı harcar. Erdeme ilişkin nutuklar atar, ama kendi "erdem"ini başkalarının acıları üzerinde şekillendirir. Bu can sıkıcı ortam, gün geçtikçe, paranoyakça bir kuşkunun içinde kıvranan insanların sayısının artmasına yol açıyor. Kendimizden kuşkulanıyoruz, sevgilimizden, dostlarımızdan, yakınlarımızdan... Kendimizden emin değiliz; çünkü her şeyi yapabileceğimizi biliyoruz; çevremizden emin değiliz; çünkü her şeyi yapabileceklerini biliyoruz. Her birimizin her şeyi yapabileceği düşüncesinin yarattığı korkuyla yaşıyoruz. Güvensizlik ile korku el ele gider. Ama korkuyla yaşanamaz. O halde giderilmesi, hiç olmazsa, şiddetinin biraz azaltılması gerekir. Ve tek çare... Korku yaratanı, korku duyulmayacak hale getirmek... Ne var ki ortamın yarattığı şu zalim güvensizlikle bu oldukça zor görünüyor. Ama zor olsa da, çaba gösterilmeli. Mümkün olduğunca zararsız hale getirmek için, korku yaratanlara karşı sevecen ve dostane olunmalı. İşte bu günlerde ilişkilerimiz renk veren duygu ve tutumlar: güvensizlik, sahte bir saygı, içten olmama, paylaşmadan kaçınma, kuşkulu yaklaşma, kendini gizleme, geçici bir süre için istenilen kalıba girme... Ama sahtelik, en iyi onu yapanlar tarafından bilinir. Bu sahte ilişkilerin failleri olarak her birimiz, bu samimiyetsizliğin farkında olduğumuzdan, güvensizliğimizin şiddeti durmadan artıyor. Gelgelelim bu güvensiz ilişkiler dünyası, hepimizi konuşmaya sevk ediyor. Çağımızın insanı konuşkan bir insandır. Eylemlerle yaratamadığı adaleti sözlerle yaratmaya çabalıyor, eylemleriyle değersizleştirdiği de-

ğerleri sözlerle ayakta tutmak istiyor, eylemlerle yok ettiği erdemin varlığını güzel sözcüklerle kanıtlamaya girişiyor; sahteliği, dürüstlük üzerine verdiği söylevlerle gizliyor. Artık eylem ve tutumla gerçekleştirilen bir değer yoktur; yalnızca dile gelen değerler vardır. Yaşanan değerler değil, psikolojik değerler... İnsanı korumayan, kandıran değerler... Günümüzde belki tümeller tartışmasını yapmıyoruz, ama en radikal biçimiyle nominalist bir tutum benimsemiş gidiyoruz. Belki kavramların içi boş birer ad olduğunu söylemiyoruz, ama içi boş adlara dönüştürmüşüz.

Grek felsefesinin başarısı geride kaldı. Sokrates'in dünyasına imreniyorum. Kendisi de öğrencileri de eylediklerini konuşuyorlardı. Felsefeleri yaşam biçimlerinin ifadesidir. Bunun en açık kanıtı, hatalı da olsa, Platon'un erdem ile bilgi arasındaki zorunlu pozitif ilişkiye olan sarsılmaz inancıdır. Bilgiyi her şeyin çaresi olarak görmekle, sadece onun gücüne atıfta bulunmuyor, aynı zamanda insana duyduğu güveni dile getiriyor. İnsan temize çıkmıştır. İnsanın istemesi kötü olamazdı... Kötülüğün nedeni yalnızca bilgi eksikliğidir ya da (yanlış) sanılardır. Ortada teori ve pratik arasında bir uyumsuzluk sorunu yoktur. Platon için teori ile pratik, birbirinden kopuk iki alan değildir. Hatta iki alan olduğu dahi söylenemez. Teori, pratiğin olanağının koşuludur; pratik ise, teorinin etkinliğe dönüşmüş halidir. Her biri, bir ayağını oluşturduğu bir bütünlüğün ayrılmaz ve eşit ölçüde önemli parçası... Oysa modern çağda her eylem, teori ile pratik arasında derin bir kopukluğun ifadesidir. Modern çağ Grek dünyasında etkinliğe yapılan vurgudan yoksundur. Grekler için ruhun en önemli özelliği etkinliktir. Erdem etkinlikle tanımlanır. Platon ve Aristoteles için eylemle ortaya çıkmadığı sürece erdemden söz edilemez. İkisi de insanın "yapmasını", "gerçekleştirmesini" şart koşar.

Değer ve erdemin eylemle varlık kazanmasına rağmen, insanlık dışı her türden edimin yaygınlık kazandığı bir dünyada, söze bu kadar önem verilmesine, incelikli sloganların yaygınlık kazanmasına şaşırmamak gerekir. Eylem, sırtımıza binen bir ağırlıktır; söz, ağırlıktan kurtulmanın aracıdır. Ağırlığı kaldırmak güç gerektirir, güç ise etkin olmayı... Ama etkinlik, etkin olmak –burada hareketten söz edilmiyor, çağımıza haksızlık yapmayalım! Çağın insanı hiçbir dönemde olmadığı kadar hareketlidir, ama etkin değildir. Etkin olmak

benlik sahibi bir varlığın işidir, etkinlik benlik gerektirir; çünkü yaratmak, kendini dayatmak, değiştirmeye çalışmak demektir, ama hareket, sadece bedensel bir kıpırdamaya göndermede bulunur, fiziksel olarak durgun olmama halidir– modern çağın lükslerini tüketmekle meşgul olan modern insandan en son istenebilecek şeydir.

Son çağ: tutarsızlıklara teslim olmuş bir çağ. Bu bir aşırı yargı değildir. Söz ile eylem, teori ile pratik arasındaki uyumsuzluk bu yargıya varmak için yeterli bir nedendir. Dünyanın barış sahnesi haline getirilmesi isteniyor, ama barış ortamını yok edecek her türden aracın üretilmesi teşvik ediliyor; "insan sevgisi"nden söz ediliyor, ama kin dürtüsünü harekete geçiren ayrımcılık için her türden ortam hazırlanıyor; fedakârlıktan dem vuruluyor, ama bencilliği yaygınlaştıran biriktirme ve tüketme arzusu açık bir şekilde temel değer haline getiriliyor. Riyakârlık içinde bir değer anlayışı... Teorik olarak değerli olan, pratikte değersizleştiriliyor; pratik olarak gerçekleştirilen, teoride insanlık dışı ilan ediliyor. Çağımızın temel sorunu, teorik bilgi eksikliği değildir, teori ile pratik arasındaki derin kopukluktur. Bu böyle olacaktı zaten. Hâkim anlayış pozitivist ve pragmatist felsefe olunca... İnsan ve değerler konusunda, Platon, Aristoteles, Kant, Nietzsche, Marx, Max Scheler, Albert Camus, Mevlana ve başka birçok filozof ve düşünür çok şey söyledi. Temel sorun, bu filozoflardan miras aldığımız, onlardan öğrendiğimiz, hatta sözde savunduğumuz bilgilere uygun yaşama isteğinden yoksun olmamızdır. İnsanlar, insanlık ile çıkarları arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarında, çıkarlarından yana seçimde bulunmayı her zaman daha çekici buluyorlar. Buna çağın toplumsal yapısının, kurumlarının erdemin önüne çıkardığı engeller de eklenince... Demek ki bilgi sahibi olmak ile erdemli olmak arasında hiçbir zorunlu bağlantı yoktur. Hakikati bilmek ile sahici davranmak tamamen farklı şeylerdir. Schopenhauer'ın belirtmiş olduğu gibi, etik konuşma ya da vaazlarla erdemli davranma ve başkasını erdemli kılma konusunda hemen hiçbir güce sahip değiliz. Erdem, soyut kavramsal bilgiye değil, *contemplation*; "içe doğuş", "seyre dalma" yoluyla elde edilen bilgiye bağlıdır. Bu, erdemin neliğine ya da temellendirilmesine ilişkin bir bilgi değil, erdemli davranmanın gerekliliğine ilişkin bir bilgidir. Erdemin neliğinin bilgisi, erdemli eylemler için bir koşuldur, ancak kesinlikle

yeterli değildir. Bugün bizim kamusal alan ile özel alan arasındaki keskin çizgilerle yaptığımız ayırım, Platon ve Aristoteles felsefesinde de vardır. Ancak onlar, bizim yaptığımız gibi söz konusu iki alanı tamamen koparmadılar. Etik ile politika ayrı disiplinlerdir, ama birbirine sırtını dönen disiplinler değiller. "İyi" ile "adalet" birbirini gerektiriyor. Yasalar ne kadar iyi olursa olsun, erdemli insan bulmadıkça, tamamen güç yitimine uğrar. Ve adaletin gerekleri yerine getirilmediği sürece, "iyi" sadece evle sınırlı kalır. Bu nedenle devletin çok önemli iki yükümlülüğü vardır. Devlet, uyruklarına doğru bir erdem eğitimi vermekle ve erdemin gerçekleşmesi için uygun bir ortam hazırlamakla yükümlüdür. Bu ikinci yükümlülük oldukça önemlidir; çünkü erdemin gerçekleşmesi için kişinin çabasının yeterli olamayacağını gösteriyor. Bununla, bu iki büyük filozofun, kişinin sorumluluğunun önemini göz ardı ettikleri söylenmek istenmiyor, her şeyin kişilerde bitmediğinin bilincinde oldukları söylenmek isteniyor. Erdem kişisel bir meseledir. Fakat aldığı sorumluluk dolayısıyla kişiye bedel ödettiren bir ortam, etiğin önündeki en büyük engeldir. Ne insanlardan her konuda fedakârlık yapmalarını beklemeye hakkımız vardır ne de erdemli davranan insana bedel ödettirmeye...

Ne var ki çağımızın değer ve erdem konusundaki tüm sorunlarına rağmen, eylemde bulunmak zorundayız. Eylemsiz yapamayacağımıza göre, başkasının kanı üzerinde kurulmuş cazibeli bir yaşam ile insanlığımız arasında seçim yapacağız. Ama bu iki karşıt seçenek arasında sıkışıp kalan bir çağın insanı neden ikinci seçeneği seçsin? Yaşamı iliklerine kadar tüketim üzerinde inşa eden bir çağın insanının, etikten yana tavır takınmasının gerekçesi ne olabilir?

Peki, ama etik bir tavır takınmak, etik eylemde bulunmak ne demektir? Bu soruya, ilkçağdan bu yana, her filozof, felsefi duruşuna, temsil ettiği geleneğe göre farklı cevaplar vermiştir. Fakat tüm farklılığına rağmen, felsefe tarihinin hemen bütün etik eğilimleri, kötülüğü kapı dışarı edip iyiliği içeri buyur ediyor. Bu özsel ortak payda göz önünde bulundurulduğunda, etik, biri negatif diğeri pozitif olmak üzere iki anlama gelir. Negatif anlam, *yapılmaması gerekene* ya da *kaçınılması gerekene* vurgu yapar. Dolayısıyla negatif anlamda etik, *kötülük yapmamaktır*. Pozitif anlam ise, *yapılması gerekene* göndermede bulunur. Buna göre pozitif anlamda etik, *iyilik yapmak-*

tır. Fakat bu, etiğin birbirinden bağımsız iki görünümü olduğu anlamına gelmez. Tam aksine bu iki anlam etiğin olanağının koşuludur. Bu nedenle etik, genel olarak etik, bir bütün olarak etik, insanın kötülük yapmamasını, imkânları elverdiği ölçüde iyilik yapmasını gerektirir. Platon'dan bu yana, farklı temellerden hareket edilmiş olsa da, farklı bağlamlarda tartışılmış olsa da, farklı ilkelerle dile getirilmiş olsa da, etik özsel olarak bu anlamda kullanılır.

Fakat işler göründüğü kadar yalın değildir. Her filozof her an "iyi" ve "kötü" kavramlarını terennüm ediyor olabilir, fakat hiçbiri aynı tınıyı mırıldanmıyor. Her biri onlara farklı anlamlar yükler; kötüyle savaşmak, iyiye ulaşmak için farklı enstrümanlara vurgu yapar. Bu nedenle ilkin, bu iki kavramın dünyasına doğru yolculuğa çıkmak, o dünyayı mesken tutmak gerekir.

Kötülük... Bir aykırı mucize... İnsan ne yapınca, ne tür eylemler gerçekleştirince kötülük yapmış olur? Aslında cevap için fazla zorluk çekmemek lazım. Ona maruz kalmayan var mı? Peki ya hiç tanık olmayan? O halde nedir bu anlaşmazlık? Dönün bakın arkanıza! Şimdiye değin "kötülüğe" bakışınız yeterince kötülük yaratmadı mı? Azalmasını istediğiniz kötülük adına daha ne kadar yıkacaksınız? Kötülüğü eksiltmek istedikçe, iyiliğe engel olmadınız mı? Oysa her insanın, şu ya da bu şekilde, kötülük hakkında bilgi sahibi olması gerekirdi. Bu bir aşırı beklenti değildir. En etkilisinden, en yoğunundan bir deneyim bilgisi... Hayat, kimi, bu yoğunluktan mahrum bırakacak kadar şansla donatmıştır? Her insan yaşadıkları aracılığıyla kötülük hakkında bir bilinç taşır. Konuşturalım bu bilinci! Neler yaşattığı için bir şeye ahlaki anlamda "kötü" diyoruz? Bir can yanması, bir varolma mağlubiyeti... Yetersizlik yaratan, varlığı eksilten... Yaşamı çürüten, zayıflatan... Yaşamla bitimsiz bir savaş başlatan... Hakikatin ve değerin askıya alınması, ihlal edilmesi, kurban edilmesi... Acı –fiziksel ya da psişik acı– çekmemize, onurumuza ya da insan olma değerimize zarar veren her olay, olgu, durum, eyleme ve bunların taşıyıcıları ve failleri... Varlığının eksildiğinin bilincinde olmayan, yaşamı eksikliklerle donatır. O halde etiğin negatif anlamı şu buyruğu taşır: *yaşamı zayıflatma, varlığı eksiltme*!

Bu, iyiliğe dair bir işaret değildir, sadece ona yönelik bir taleptir. Eksiltmemek, artırmak anlamını taşımaz. Kötülük yapmamak, iyi-

lik yapmak anlamına gelmez. Daha hiçbir şey tamamlanmış değildir. Ancak bu bir zorunluluktur. Henüz gerekli ilk adım atıldı. İyilik için bir ilk adım, iyilik dünyasına giriş için gerekli ilk adım... İyilik: şenlikli bir mucize... Peki, insan ne yapınca iyilik yapmış olur? Burada da aynı beklenti söz konusu... Cevap kolaylıkla bilinmeliydi. İnsanlar, beklentileri konusunda bilgi eksikliği taşıyamazlar. Kimin iyiliğe ihtiyacı yoktur? Kim iyilik görme beklentisi taşımaz? Fakat insanlar, olgular dünyasında beklenti ortaklığı taşıdıklarına inanmak istemiyorlar. Bir kez daha dönüp bakın arkanıza! İyilik adına yeterince kötülük yapmadınız mı? İyiliği artıralım derken, dünyayı kötülüğe bulamadınız mı? İyilik adına kötülükten medet ummak... Anlaşılan o ki, insan kötülüğün iyiliğine inanıyor. İyiliği hâkim kılmak için aklına gelen her türden kötülüğü devreye sokuyor. Yıkım nasıl bu kadar iyi görünebiliyor size? Deneyimler iyilik konusunda söylediklerinizden çok farklı şeyler anlatıyor. Bir canlılık... Varlığın zaferi... Eksiklik gideren, zenginlik yaratan... Yaşama canlılık katan... Yaşamla ebedi bir barış... Hakikatin kabul edilmesi, sahiplenilmesi, korunması... Sağlıklı –bedenen ve ruhen– kılan olay, olgu, durum, eylem ile yaşantılar ve bunların taşıyıcıları ve failleri... Hayatın eksikliklerinin bilincinde olan, varlığı güçle donatır. O halde etiğin pozitif anlamı şu buyruğu taşır: *yaşamı zenginleştir, varlığı güçlü ve etkin kıl*!

Bir kapsamlı sorumluluk... Ama zarif bir sorumluluk, yumuşak bir sorumluluk... Yaşama ve insana duyulan bir sorumluluk... İnsan denilen türün her bir üyesine ve yaşamın kendisine karşı sorumluyuz hepimiz. Ahlaki sorumluluğumuz ideolojimizi kapsayacak kadar dar, ailemizle, yakınlarımızla, akrabalarımızla, komşularımızla, milletimizle, ırkımızla sınırlı olacak kadar sığ değildir. Kişiyi duyarlı kılan, geniş görüşlü yapan, etkinleştiren bir sorumluluk...

Peki, ama insan, üstelik son çağın ayırımcı ve tüketici insanı, hangi gerekçeyle bir başkasına, üstelik hiç tanımadığı, kim olduğunu bilmediği birilerine karşı sorumluluk taşıyacak? Ahlak, yaşama ve *insana*, yani herkese karşı sorumluluk almak ise, neden ahlakın buyruklarını yerine getirsin? Çağın insanı bütün söylemlerin karşısına şu soruyla çıkmayacak mı: madem teselli edici hiçbir yönü olmayan bu dünyaya geldim, kısa ve belirsiz ömrüme yoğun arzularımı sığdırsam, nispeten daha rahat bir yaşam ve geçici de olsa varlığın meta-

fizik ağırlığını unutturan mutluluğumun peşinden gitsem, yaşamımı daha anlamlı kılmış olmaz mıyım? Çağ adına koca bir cevap... Çağın insanının arzusu: başkaları ahlaki eylemlerin hedefinden çıkmalı. Platon'un kanılara açtığı savaşın sonuna geldik. Ve insanın bilgiyle savaşı çoktan başladı. Peki, hangi dünya daha soylu?

Varlığın metafizik ağırlığını, geçici önlemlerle kaldırma girişimi çok şaibelidir. Metafizik olan zaten hem kalıcı hem de evrensel değil midir? Ve evrensel sorunlara tahammül, evrensel dayanaklar gerektiriyor. İnsan ne kolay sorun yaratıyor! Ve ne zor işlere girişiyor! Evrene karşı verdiği kavgadan vazgeçmiyor. Oysa yapması gereken çok açık; kendini tanıyacak... Ve en aleni, en kesin ve en evrensel yönüyle işe başlayacak: *Ölüm*. Üstelik bu yol, öldürmeyi olağanlaştırmış, ama yine de ölümü unutmuş bir çağa hatırlatmada bulunacaktır. İlginç bir biçimde, ölümü yaygınlaştırdıkça, ona ilişkin bilinci zayıflatan çağı, tekrar onunla bilinç düzeyinde karşı karşıya getirecektir.

Peki, ölümün ahlaki bir anlamı var mıdır? Ölüm: insanın metafizik yazgısı... Kesin ve bilinen yazgı. "Yazgı"nın üstündeki örtüyü kaldırarak, onu doğasına aykırılıkla birleştiren yazgı... Kendisine doğru yolculuğa çıkılan bilindik yazgı. Doğduğu andan itibaren yolculuğa çıkar insan. Anne karnından mezara doğru giden "ince uzun bir yolda" yolculuk yapan birer yolcuyuz her birimiz. Eşi-benzeri olmayan bir yolculuk... Sonu olan her yolculuk, yeni yolculuk imkânları barındırır. Oysa yaşam yolculuğunun sonu, mutlak bir sondur. Bütün yolculuk imkânlarını tüketen, geri dönüşü olmayan bir yolculuk... "Ölüme-doğru-olma" yolunda bir daha dönmemek üzere ilerler yolcu. Şiire öykünmek bile çok içli: çok zaman geçse de, dönen olmaz seferinden.

Ve yolcu, karşılaştığı her şeye, yol boyunca anlam verir; çünkü bilinmedik bir yolda, tanınmadık, tanık olunmadık olaylar, olgular ve durumlar arasında geçer. Bilinmeyeni bilindik kılan bir yolculuk... Tehlikelerle doludur yol. Sert ve soğuk havalarda engebeli bir yolda yapılan kasvetli bir yolculuk... Odysseus'un yolculuğu nedir ki? Tanrıların yardımıyla yapılan bir yolculuk, ne kadar zor olursa olsun, sonuçta güven barındırır. Bir tek tanrıyı koruma adına diğer bütün tanrıları öldürmekle kendilerini ateşe atmış insanlar. Tamamen karanlık... Gündüzü yoktur bu yolculuğun. Her şeyi yolculuk süresince gö-

rür, yolculuk boyunca tanır insan. Her şeyi aydınlığa getirmek, görülür hale getirmek, yolcunun boğuşmak zorunda olduğu bir sorundur. Rehberi olmayan bir yolculuk... Tek yol göstereni, daha önce yola çıkanların aktardıklarıdır. Ama bu da tam anlamıyla bir rehber değildir. Yolcuyla birlikte yolculuk yapmayan bir rehber olur mu? Ne var ki her kesin yolu aynı yöne olsa da, her biri farklı yollardan yürür. Birer yalnız yolcudur her insan. Yolcu olmak ortaklığımızdır, ama yol ortaklığımız yoktur. Bütün sıkıntıları tek başına göğüslemek, bütün zorlukları kendi gücüyle aşmak zorundadır kişi.

Haydutluklarla dolu bu yolculuğu sona erdiren merak uyandırıcı bir bilinmezlik veya sessiz bir "hiçlik" olarak ölüm karşısında öyle kolayca sakin durmaz insan. Merak duyar, tedirgin olur, korkar, gerilir, öfkelenir. Bu duygular anlamsız olabilir, ama gereksiz değildir. Ne denli kaçınılmaz olursa olsun, yine de ölümü kabul edilemez bulur insan. Bilinç, miadını dolduran bir varlık fikrine yabancılık duyar. Daha yaşarken mezarını kazan kişi, ölüm aracılığıyla yaşama güçlü bir etkide bulunmak da istiyor olabilir. Deneyimlenemeyen, gizem ve belirsizlik taşıyan sert bir gerçeklik boyun eğdirebilir, ama kabul da görmeyebilir. Ölüme ilişkin yetersiz ve cılız bir bilgimiz vardır. Bu ise, yalnızca onun varolduğuna ilişkindir. "Ölüm mutlak olarak vardır!" Söylenebilecek tek şey budur! Bunun dışında bir ölüm bilgisi yoktur. Eğer olsaydı, bu, ya *a priori* ya da *a posteriori* olacaktı. Ölüme ilişkin *a priori* bir bilgi yoktur; çünkü ne ölümün neliğini ne *kendinde* taşıdığı anlamı ne de sonrasını biliyoruz. Ne bir sınır çizebiliyoruz ona ne de taşıdığı nitelikler hakkında konuşabiliyoruz. Yalnızca yaşamın sonunu bildiren soğuk bir sözcük olarak kullanıyoruz. "Ölüm" sözcüğü, ölümün kendisine ilişkin bir nitelik bildirmiyor, yalnızca yaşamın tüm özsel özelliklerinin sona erdiğini ya da ereceğini bildiriyor. Akılın deneyden gelmeyen bir "ölüm" kavramı yoktur. Ölümün var olduğuna ilişkin şu yalın ve mutlak bilgi de *a priori* değildir. Kişi ölümlü olduğunu yaşam içinde keşfeder. Yaşam, ölümün bilinme nedenidir. Ama bu, yalnızca ölümün varlığının keşfidir, ölümün deneyimi değildir. Zira bir ölümün deneyimi yoktur. O halde ölüme ilişkin *a posteriori* bilgi de olanaksızdır. Zira deneyim bilinci varsayar. Oysa ölüm ile bilinç yan-yana durmaz, el-ele yürümez. Ölüm olduğunda bilinç, bilinç olduğunda ölüm yoktur. En

azından varsayım böyledir. Kendisine dair *a priori* ya da *a posteriori* bir bilgi olmayan şeyin neliğine, nasıllığına, nihai sonucuna ilişkin her iddia, bir tahminden, kanıdan ya da inançtan öteye gitmez. Ölüm, nihai nedeni, hedefi, amacı bilinmeyen bir olumsuzluktur. Yaşam fonksiyonlarının sona ermesi olarak yapılan tıbbi tanım, ne ölümün cins yahut tür bakımından betimlenmesidir ne de onun özsel özelliklerinin belirtilmesidir. Bu tanım, yalnızca bedenin yaşamdaki etkilerinin sonucuna dair bir tespittir. Bundan hareketle yaşamla ilişkisi bağlamında ise, yalnızca yaşamın olumsuzlanması olarak tanımlanabilir. Bu ifade ise, ne nelik bildir ne de nasıllık. Ölümün yokluk olduğu da, bir şey olduğu da söylenemez. İkisi de kelimenin olağan anlamıyla bilgisel birer ifadedir. Ölümün yokluk olduğu söylemi bile, onun ne olduğuna dair deneyimsel bir söylemdir. Bilinç de boyun eğiyor.

Ölümün insanın bilme isteğine karşı bu kayıtsızlığı, ona ilişkin tüm korkunun da kaynağıdır. Ama aslında bu, *ölüm korkusu* ya da *ölüme ilişkin korku* değil, *ölümden doğan korku*dur. Mutlak bir son olarak canlılık yitimi korku nedeni değildir, hüzün ya da huzursuzluk nedenidir. Sonrasızlık olsa olsa can sıkıcı olabilir. Burada hiçbir beklenti yoktur, oysa korku bir beklenti taşır. Gelecek taşımamak, hiçlik içinde kaybolmak, herhangi bir nesne gibi doğaya karışmak, insanın kendine ilişkin değer yüklü imgesini yerle bir eder. Korku bir durumun sürekliliğini varsayar. Ancak canlılığın bilinmeyen başka bir düzlemde devam edeceğine dair inanç korku yaratır. Bu nedenle tüm ilginçliğine rağmen, ölümden doğan korku, ölüme ilişkin değil, yaşama ilişkin bir korkudur. Hâlihazırda yaşanan, kanlı ve canlı deneyimler barındıran yaşam değil, ölümden sonra olduğu varsayılan bir yaşam. Ve ölüm sonrasında insanın akıbetinden –nereye gideceği, neyle karşılaşacağı– doğan her korku, onun ölüm sonrası bir bilinçlilik hali içinde olacağı kabulünden doğar. Bu bilinç, ölüm öncesi yaşamdaki bilince paraleldir. Zira bilinçlilik deneyimi, bu dünyanın deneyimidir. Ölüm öncesi bilince paralel bir bilincin varsayıldığı bir öte dünya ve yaşam, bu dünya ya da yaşamda tamamen farklı tasvir edilse de, aslında az ya da çok onların bir benzeridir. Neden açıktır: yaşam, sadece bilincinde olunan yaşantılardan ibarettir. Yaşam, bilinç için olan, bilince görüldüğü haliyle yaşamdır. Bir öte dünya ya da

yaşam, bu dünya ve yaşamın metafiziksel, tinsel; yani daha "güçlü" niteliklerle donatılmış, daha idealize edilmiş halidir. Dolayısıyla ölümden doğan korku, insanın ölüm sonrası yeniden yaşayacağı ve her yaşantısının bilincinde olacağı kabulünden doğar. Bu anlamda ölümden doğan korku, ya doğrudan mistik bir inançtan ya da mistik bir varlığa dayalı bir öte dünya varsayımına bağlıdır. Ölümden doğan korku ile mistik inanç el ele gider.

Bilgisizlik, gereksiz bir korkunun maraziliğini göstermez mu? Ölüme ilişkin bilgi eksikliği, ölümden doğan korkunun anlamsızlığı için bir delil değil midir? Zira korku, bilinmeyen şeyin tehlike barındırdığı varsayımına dayanır. Bir garip paradoks! Bilinmeyenin tehlike barındırdığı bilgisi... Belki de ölümün ardından hayıflanacak insan. Bütün dünyevi varlığın metafizik trajedisinin sonunu getiren çekici bir akıbet. Ölümün, insanı, bilinmedik daha güzel ve daha iyi bir dünyaya taşımadığı, daha çekici bir yaşama kavuşturmadığı ne malum! Ancak bu akıl yürütme, ölümden doğan korkunun anlamsızlığını göstermeye yetmez. Aynı mantıkla, insanı ölümden sonra çok büyük bir eziyetin bekliyor olabileceği de söylenebilir. Üstelik bütün kutsal gelenekler, Tanrı'dan gelen haberin bu yönde olduğunu aktarır. Ve korkutucu olan iyi ve güzele dair beklentiler değildir, kötülüğe ve çirkine dair kuşkudur. Belirsizlik mutluluk değil, kaygı vericidir. Hadi biraz daha esnekleştirelim ve heyecan verici olduğunu söyleyelim. Fakat heyecan da her zaman biraz korku barındırır. Üstelik ölümün belirsizliği, yaşama olan güçlü bağ karşısında gelişir. Bu bağ da her zaman belirsizliğe galebe çalar. Heidegger korkunun hiçliği açığa çıkarttığını söylerken, tam da ölüm ile korku arasındaki bu ilişkiyi betimliyor. Yoksa Sokrates'in ölümü karşısında bile yaşanan yoğun duygusallık nasıl açıklanabilir? Bu, insanın ölüme yabancılığının belirtisi değil midir? Ölümü bir kurtuluş olarak görerek metanetle, sevinçle karşılayan Sokrates'in karısını, öğrencilerini ve ahbaplarını, tüm bilgece uyarılara rağmen, gözyaşlarına boğuluyor olarak resmetmek de neyin nesidir? Sokrates'in son vedasında yaşananlar, ne denli soğukkanlı olursa olsun, insanın ölümü doğal karşılayamayacağının en belirgin işaretidir. Doğrudur! "Ben varken ölüm yoktur, ölüm varken ben yokum." Fakat ölüm yokken, ölüm bilinci vardır. Dahası benim varlığıma rağmen, başkasının ölümü var. Hatta başka-

sının ölümü, başkasının iç burkan ölümü, benim varlığıma ya da ölümümün yokluğuna bağlıdır. Ancak verdiği tüm acılara rağmen, yalnızca ölümün varlığı yaşamı trajik kılmaz. Yaşamın trajedisi, ölümün varlığına rağmen, insanı yaşamaya bağlayan değerlerin varlığından gelir. Trajik, ölümle, ölümü dışlayan değerlerin çatışmasıdır.

Ölümün bilgisi yoktur, ama ölüm bilinci vardır. Bu nedenle ölüm sadece korku salmıyor, aynı zamanda acı veriyor. Ölüm bilinci, ölümden doğan tüm ızdırapların nedenidir. "Benden sonra tufan!" Bundan hiçbir metanet ve teselli belirtisi göremiyorum. En sıradan yalanla en sert gerçeklikle başa çıkacağına inanmak... İnsan beni soluksuz bırakıyor. Oysa benden sonra dünyanın devam edeceğinden adım gibi eminim. İşte ölümün asıl acıtıcı yanı! Bu pek sıradan görünse de, uysal bir biçimde benimsenebilecek bir durum değildir. Dünya yoluna devam edecek. Yeni keşifler olacak, yeni gelişmeler... Benden sonra sevdiklerim yaşamaya devam edecekler, sıkıntılarla benim yardımımdan yoksun boğuşacaklar, yeni insanlarla yeni hayatlar paylaşacaklar. Evet! Bütün bunlar yapılacak, bunu biliyorum. Ama bundan böyle bütün bunları göremeyeceğimi de... İnsan, her türden varoluş imkânını ve tüm deneyim olanaklarını yitireceğinin bilgisine sahiptir. Eksilten bir sahiplik... İşte bu bilinç ile bilincin kaybına uğruyor. Bütün insanların aynı anda ölecekleri bir dünyada, ölüm acısı daha hafif olabilirdi. Varlığın sefaletinden de hoşnut olmamak ölümden de... İki hoşnutsuzluk arasında debeleniyor insan.

Kuşkusuz Heidegger'in, ölümün, yalnızca "Ben'in ölümü" olduğuna dair düşüncesi en ince ayrıntısına kadar doğrudur. Fakat sadece ontoloji alanında... Ontolojik olarak ölüm, "Ben"im ölümümdür. Fakat bilgi ve değer bakımından "Başka"nın ölümü yabana atılır türden değildir. Üstelik "Başka'sının ölümü, "Ben"nin ölümünün değer boyutunu da ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla ne ontoloji bir öncelik taşır ne de etik. Kavgaya mecalleri yokken, insan tarafından savaşa sürüldüler. Ama işte iyi bir haber: savaş bitecek. Ontolojik olarak ölüm yalnızca "Ben"nin ölümüdür, ama bilgi ve değer bakımından "Ben"-in ve "Başka"nın ölümü el ele yürür. Fakat farklı bağlamlarda farklı etkiler taşır, farklı seslerle insana seslenir. Elbette yakınların, sevilenlerin ölümü, hayattan el etek çektirecek cinstendir, fakat tüm kar-

şıt iddialara rağmen, bu, bir insanın kendi ölümlülüğü karşısında duyduğu acıdan daha acı verici değildir. İnsan ölümle kendi ölümü olarak yüzleşir. Yoksa bir ölüm, çok intihar olurdu. Ve kısa bir müddet sonra ölüm yok olur, geriye yalnızca intihar kalırdı. Hiçlikle yüzleşmek... İnsan hiçliği kendi karşısında konumlandırır. Kendi ölümünü hatırlamakla, kişi, hiçliğin dehşetini duyumsar. Buna karşın yakınlarının/sevdiklerinin ölümünü düşündüğünde, yalnızca insanın ölümlülüğünü hatırlar. Kişinin kendi ölüm bilinci, mutlak mahrumiyet bilinciyken, yakınların/sevilenlerin ölümüne dair bilinç kısmı bir mahrumiyet bilincidir. Ama kişi her iki mahrumiyeti de kendiyle ilişkilendirir. Kendi ölümü her şeyden mahrum kalacağını gösterir, yakının/sevilenin ölümü yalnızca birinden... Ne de olsa bir sevilenden mahrum kalmak, tüm sevilenlerden mahrum kalmak demek değildir. Ve bundan sonra yaşam, geriye kalan sevilenlerle yaşanacak. Bu, bir insanın, bir başkasının yerine çekinmeden ölüme gittiği açık olgusunun inkârı değildir. Ancak bu olgu da, yargının yanlışlığı için bir kanıt değildir. Zira başkasının yerine ölüme gitmek, başkası için ölmek, ölümle hesaplaşma değildir, yaşamla hesaplaşmadır. Asi, ölüme zeval vermez, yaşama verir. Her intiharla yaşam biraz daha güven kaybına uğrar. Değerler uğruna seçilen bir ölüm... Ölümün ıstırabı, fenomenolojik olarak ölüm acısı, "Ben"in ölümünden doğar. Ölülerini gömenlerin kendilerine ağlamadıklarını nereden biliyoruz?

Bu sadece bir durumdur. Bunun hiçbir değer boyutu yoktur. Ne bir bencillik belirtisidir ne de merhametten yoksunluk ve duyarsızlık... Dahası bu ontolojik zorunluluk, başkasının ölümünün ağırlığını da hafifletmez. Hüzün yokluğu neşe belirtisi değildir. Sevilenlerden mahrum kalmak... Artık anılardan güvenilir bir sığınak olmaz. Mahrumiyet her zaman yoğunluk yaratır. Anılar ilk defa coşkunluğu böyle hoyratça tahrip ediyor. Geçmiş deneyimler bir tek bu durumda mutluluktan hazzetmiyor. Herhalde mutluluğun uzun vadeli etkisinin yüreği boğmak olduğunu daha önce yaşayan olmamıştır. Talepkar anılar... Yaşamı rayına sokan "anımsama", hiçbir "anı"nın tekrar yaşanmayacağı gerçeğini kanıtlar. Bundan böyle, ne denli önemsiz olursa olsun, sebep olunmuş her sıkıntı iflah olmaz kederler yaratır. Çok zorlansa da, varlığın yeterince bunaltıcı olduğuna kanaat getirmeyi becerecek insanlık, ama yokluğun bu denli azap verdiğine

alışamayacak. Geriye dönük bir temenni ne çözebilir? Artık kendini suçlayıp durur kişi. O güne değin sesi nadir duyulan vicdan, bütün şiddetiyle kendini hissettirir. "O acıyı neden yaşattım", "neden o basit hesabı yaptım", "o zor anında neden yanında olmadım", "daha fazla zaman ayırabilirdim." "Hayır" harikulade bir özgürlük belirtisiydi, ama artık özgürlüğe lanet okunur. Yaşarken pek önemsenmeyen ayrıntılar insanın içini kemirir. Yokluktan doğan vicdanın bir hükmü olsaydı... Ölüm anındaki çaresiz, donuk, sabit bakışlar, insanın içine işler. Belleğe kaydı geçer görüntünün. Her ölüm döşeği, hep aynı şeye tanıklık eder. Cani, bilge, deli, çocuk, yetişkin, kadın ya da erkek, herkes ölüm esnasında aynı yüz ifadesiyle aynı şekilde hep aynı noktaya bakmıyor mu? Bakışların evrenselliğine söz geçmez. Fakat bu, herkesin ölüm karşısında eşit olduğunu gösterir, her ölümün eşit olduğunu değil. Şu "her ölüm erken ölümdür" sloganı dizesi şiire hiç yakışmıyor. Siz hiç yola koyulmadan yolculuğu son bulanlarla karşılaşmadınız mı? Peki ya daha yolun ortasında yolculuktan kopanlarla? Daha yolculuğunun başında, ağır yüklerin sorumluluğu altında ezilerek ölenler vardır. Trajik ölümler... Kabul edilemez ölümler... Üstünde uzun zaman geçse dahi unutulamayan ölümler... Ölümün gereksizliğine bir vurgu mu, acaba? Kim bunu kanıtlayabilir? Bir istek eksikliğinin, bir olgunun gereksizliğinin kanıtı olabileceğini tahayyül edebiliyor musunuz? Kimse mantığa sığınmaya çalışmasın! İnsanın hokkabazlığının, kandırmaya gücünün yetmediği yegâne şey mantıktır. Hiçbir ölüm zamansız değildir, ama erken ölümler vardır. Bu, ölüme zaman biçmek değildir. Burada bir şart koşulmuyor. Burada nesnel bir zamandan değil, göreli bir zamandan söz ediliyor. Hiç müsait olmadan ölmek... Eğer gerçekten bir yaşama eğilimi varsa, insanların belirli bir yaşam deneyimine sahip olmaları gerektiğine dair bir beklentinin olmasından daha meşru ne olabilir? Hiç olmazsa, yaşam açısından biraz müsait olmak... Ölümle erken yüzleşen, yakında öleceğine dair bir belirtiyle karşılaşan, ölüm duygusunu yoğun hisseden her insan eksiklik duygusu yaşar. Bir şeylerin eksik kaldığına, bir şeyleri eksik bıraktığına inanır. Eksik yaşadığını "görür." Ağır aksak sürdürdüğü hayata hız verir. On yıllara yaymayı planlamıştı, ama şimdi birkaç yıla ya da aya sığdırmak ister. Beyhude bir telaşa teslim olur. Bunu bilir. Ama yine de bu teslimiyetten kaçı-

namaz. Biraz daha, birkaç şey daha, birkaç sözcük, birkaç söz daha... Ölüm aceleye getirir insanları. Ama yine de her şey uçup gidecek... Ve her şey eşitlenecek. Fakat ölüm karşısındaki eşitliğe inanılsın veya inanılmasın, bundan sonra o bakış unutulmayacak. Sevgilimin ölen gözlerine tanık olmayı hiç istemem. Ne zengin bir dili varmış gözlerin! Ne çok şey anlatıyormuş ölen bakışlar! "İnsan zayıftır, kırılgandır." Bu yetmezmiş gibi, "yaşam da zorba, gaddar ve acımasız..." Ağır ağır açılıp kapanan gözler: "işte insan denilen çaresiz varlık." Bir daha açılmamak üzere kapanan gözler: "insan hiçtir." Daha saniyeler önce bir insan olan, şimdi yalnızca bir beden, bir nesne, bir madde yığını haline gelmiştir. Bir babanın güven veren göğsü, bir annenin sıcak kucağı, bir sevgilinin güzel yüzü, bir çocuğun narin bedeni... Artık her şey çok soğuktur. Tinsel olan maddeleşir, canlı olan cansızlaşır, anlamlı olan anlamsızlaşır... Kabul edilemez bulur insan, ama yine de suskun kalır. Oysa gücü olsaydı, yaşamın normalleşebileceğine dair küçücük bir inanç taşısaydı, hiçbir şey, insanı ölüme karşı koymaktan alıkoyamazdı.

Fakat yakının/sevilenin ölümü, arkasında basit melankolik bir ruh hali yaratmaz. Duygusallığın ötesinde varlığa dair bir anlam barındırır. Zira sevilenin ölümü, "Başka"sının ölümüne ilişkin ontik bir genellik taşır. "Başkalık", "Kendi" olmamaktan türer. Fakat tinsel yakınlık onu ayırır: "Yakın Başka" ve "Uzak Başka." Durum ne olursa olsun, "Başkası" var. Artık bambaşka bir alandadır insan. Yabancının ölümü, yalnızca bir kayıptır. Duygusallıktan hiçbir iz barındırmayan olgusal bir karşılaşma... Artık saf bir ölüm bilincine uçsuz bucaksız bir alan açılmıştır. Kendi ölümüne de yakınlarının ölümüne de duygu yüklü bir bilinçle yaklaşıyordu insan. Bilinç, ölüme yalnızca bir nesne olarak yönelme imkânını ilk kez burada yakalar. Ağlamadan bakmak, korkmadan düşünmek... Bu, yalnızca bir imkândır, yoksa ölüme ilişkin derin şeylerin keşfi için bir başlangıç değildir. Düşünme ne kadar zaman alırsa alsın, ne kadar derin olursa olsun, gerçekten söylenebilecek hiçbir şey yok. Her şey şu kadardır: bir cenaze merasimine tanıklık yaparken hissedilen şey neyse, işte o! Bir "nesne" olarak ölümle duygusallık barındırmayan bir karşılaşma... Fakat hiç de basit değil! Hayatı nesne edinmek... Arzu nesnelerini bilgi nesnelerine dönüştürme olanağını yakalamak... Hayatı daha iyi

anlamanın yolu sonuna kadar tüm engellerden temizlenmiştir.

Bu nedenle kelimenin olağan anlamıyla, "Başka"sının ölüm kederi, her durumda, sevilenin ölüm kederidir. Fakat sadece ondan mahrum kalmaktan doğan kederle sınırlı değildir. Acıtıcı duygularımızın tek nesnesi yoksunluklarımız olsaydı, merhamet diye bir duygu olmazdı. "Başka"sının ölüm acısının, onun yaşamla ilişkisini hesaba katan ikinci bir boyut vardır. Sevilenin ölümü, yalnızca bizi ondan mahrum bırakmaz, onu da yaşamın "nimetlerinden" mahrum bırakır. Yaşam bir lütuf mudur? Bilmiyorum! Ama insan şöyle düşünüyor: "kaybedilmemeli." Gerçekten asıl saik bu mudur? Pekâlâ kuşkulanabiliriz. Ama o zaman da geriye kesin bir gerekçe kalır: "ölüm mahrumiyet barındırır." Esnek bir döngü... Demek ki bir nimet olarak görmüyorsa bile, insan, yaşamın, sevilenin deneyimlemesini istediği sayısız şey barındırdığına inanır. *Ne*liğine, sonucuna, akıbetine ilişkin hiçbir bilgiye sahip olmasa da, insan, ölümü her zaman bir kaybetme, bir yoksunluk olarak düşünür. Ölen "güzel" yaşamdan, dünyevi "nimetlerden" mahrum kalır. İşte sevilenin ölüm kederi için çok güçlü iki neden: "daha yaşayacağımız şeyler vardı" ve "yaşamamamız gereken şeylerin telafisi mümkündü."

Ah, keşke her şey bu kadar olsaydı! Fakat henüz biten bir şey yok. Bütün keder bu değil. "Ben"in ölümünün yarattığı keder... Fakat diğerinden hesapsız farklıdır. Bir kere bilinçle donatıldı insan. Bir "fazlalığın" bedeli bu kadar ağır mı olmalıydı? "Ben"in ölüm bilinci: "Ben"in ölüm kederi... Yalnızca hiçliğe gitmek değil, aynı zamanda dünyadan ve sevilenlerden mahrum kalmak... Fakat bu, şeylere katı bir bağlılığın zorunlu ifadesi değildir. Dünyayı arkada bırakma bilincin verdiği acı... Burada merakın, "eksik" bırakmış olmanın, sevdiklerini bırakıp gitmenin dayattığı bir keder vardır. "Daha neler olacak", "tamam olmayan ne çok şey var!", "Nasıl yaşayacaklar?", ... Oysa dünyaya bağlılıktan doğan acı, şeyleri kaybetme acısıdır. Kişi, sahip olduklarını; bağlılık yaratacak kadar "fazla" olan parasını, daimi bir mezar korkusu yaşatan güzel evini, tüketmek için her türden hız sınırlarını zorlayacak ölçüde sabırsız kılan hazlarını bırakıp gitmekten acı duyar. Ve işte sevdiklerini bırakıp gitme düşüncesinden doğan acısı: "sevgisini başkalarına sunacak."

Yalnızca nitelikleri değil, zamanları da farklı iki keder. "Ben"in

ölüm kederi, önceden yaşanan bir kederdir. Ölümden önce ölümden duyulan bir keder... Erken bir keder... Daha ölüm yoktur ki... Kederin asıl nedeni bilinçtir. Ölüm kederin de sonudur. Ne büyük bir tehlike! Ölümün gölgesi yaşamın da üstünde dolanıp durur. Olması kaçınılmaz şey, kaçınılmaz biçimde geriye çekilir. Bir kere ortaya çıktı mı, bütün yaşama musallat olur. Artık sefalet ölüme kadarki bütün yaşama sirayet eder. Oysa "Başka"sının ölüm kederi, ölümden sonra yaşanır. "Başka"sının ölümüne ilişkin acı, acının nedeni olan durumu takip eder. Önce olan olur, sonra duygusu doğar. Bu çok daha doğal, çok daha uygun bir kederdir. Kuşkusuz bu keder, zaman zaman "Başka"sının ölümünden önce, sadece onun öleceği düşüncesinden de doğar. Fakat bu çok nadir varlığa gelir ve çok kısa sürer. Kalıcı hiçbir etkisi yoktur. Ama öncelik taşıyan "Başka"sının ölümü, aynı zamanda "Ben"e şu mesajı verir: "sen de öleceksin." Böylece "Başka"sının ölümü, "Ben"in ölümünü hatırlatmakla da keder yaratır.

Ölümün, "Ben"in ya da "Başka"sının ölümünün bu çok boyutlu ve çok yönlü kederi, yalnızca "varolma eğilimi" bağlamında geçerlidir. Canlılığını sürdürmek, deneyimlerinin miktarını artırmak, dünyada bulunmak, daha uzun bulunmak... Aksi durumda bu kederi yaşamazdı. Ve ölüm, bu eğilime mutlak ve kararlı bir biçimde meydan okur. Bu nedenle insan, ölüme, kelimenin olağan anlamıyla, mutlak bir retle, bir inkârla yönelir. Fakat bu, insanın ölümü seçtiği, ölümü beklediği olgusunu yadsımaz. Ne var ki bu seçiş, bu bekleyiş, ne bir eğilimdir ne de sahih bir arzu... Bu bir mecburiyettir, bir çaresizliktir, bir bıkkınlık... Bir "yetti artık" çığlığıdır. Burada ölüm, ölüm olarak seçilmiyor, can yakan sorunlardan, dinmek bilmez acılardan, çekilemez onur kırıklıklarından, kabul edilemez değer tahribatlarından, onanamaz yaşantılardan dolayı seçilir. Halihazırda yaşanan yaşantıların, ölümden "daha beter" olduğuna dair inançtan... Beklentileri karşılamayan bir yaşama ne kadar katlanabilir insan? Ya da sürekli arzuları tahrip eden bir yaşama? Normal seyrinde giden yaşam karşısında seçilmemiş bir ölüm, gerçek bir seçim değildir, bir teslim oluştur. İnsan ölümü ne ister ne de ona yakınlık duyar. Ama ölüme mecbur kalabilir. Yaşamın barındırdığı bin bir sıkıntının getirdiği bir mecburiyet...

Fakat belirli şeylere ilişkin deneyimler açısından değil, bir bütün

olarak varoluş deneyimi, varoluşun kendi deneyimi açısından bakıldığında, ölüm tamamen farklı bir boyut kazanır. Artık sorun, ölümün, belirli durumların, belirli yaşantıların çekilemezliği karşısında, arzulanıp arzulanmadığı, seçilip seçilmediği değil, yaşamın metafizik yükü bağlamında bir anlam taşıyıp taşımadığıdır. Metafizik olarak yaşam bir yüktür. Öyle çok isteğe engel olur, öyle çok istenmedik şey barındırır ki... Nedeni ve ereği bilinmeyen bir yaşam sonsuz olmuş olsaydı, dünyada ya hiçbir önlemi olmayan radikal bir nihilizm ya kırılamaz bir bencillik ya da mutlak bir kayıtsızlık hüküm sürerdi. Her üç durum da insana, yorgunluk, bitkinlik, bezginlik ve varlığın sürekliliğinin hegemonyasının yarattığı bıkkınlık getirirdi. Belirsiz bir sürekli olma hali tahayyül edilemez olduğundan, benimsenebilir de değildir. İnsan sonsuz bir varoluş arzusu taşımıyor. Bu nedenle bir bütün olarak varoluş deneyimi açısından bakıldığında, ölüm masumdur, hatta gereklidir. Kuşkusuz ölüm olmasaydı, trajedi olmazdı, ama ölüm trajik için yeterli değildir. Dahası ölüm olmasaydı, trajik son da bulamazdı. Süresiz bir trajik durum çıldırtıcıdır. Öyleyse ölüm çıldırtıcı trajedinin ilacıdır. Bir kez daha: ölüm gereklidir. Nasıl bir kayıtsızlık, sonsuz varoluşun, ebediyete yönelişin çekilebilir bir yük olduğuna dair bir inanç yaratabilir? Aşılmaz bir çaresizlik, derin bir haksızlık... Amaçsızlık: sonsuzlukta amaç edinmek, ancak sonsuz bir tine özgüdür.

İşte böyle! Ölüm, insanı aynı anda binbir duyguya teslim ederek melankolik kılar, yaşamı hiçler. Fakat aynı zamanda insana bir mesaj verir, yaşamı düzenler. Ölüm insanla sessiz bir diyalog kurar. Anlam kurucu iki yönlü bir diyalog... "Ben"i ilgilendiren, "Ben"i bekleyen bir son olarak ölüm, "öleceksin" diyor; "Başka"sını bekleyen bir son olarak ölüm, "ölecektir" diyor. Bunu biliyoruz. Bundan hiçbir kaçışın olmadığını da biliyoruz. Nadir mutlak önermelerden biridir, "insan ölümlüdür" önermesi. Karşıtı olmayan, reddedeni olmayan tek sav... Öyleyse bu kesinliğin, bu mutlaklığın, elimizin altında duran bu karşı konulamaz bilginin, bize, yaşarken yol göstermesinden daha olağan ne olabilir?

Artık etik argümanlarla konuşur ölüm. Ama bir kez daha iki kılıkta görünür. "Ben"in ile "Başka"sının ölümü farklı etik anlamlar içerir. İnsanın, şeyleri ve önermeleri tek boyutlu kılma merakı öyle

çok hakikate mal oldu ki... Din hep "Ben"in ölümüne vurgu yaptı, felsefe ise "Başka"sının... Biri korku yaratmak istiyordu, diğeri acıma... Oysa ikisi de ölüm ile etik ilişkisini betimlemekte yetersiz kalıyor. "Ben"in ölümüne yapılan vurgu "Başka"sının ölümünün bildirdiklerine, "Başka"sının ölümüne yapılan vurgu ise "Ben"nin ölümünün bildirdiklerine kayıtsız kalmaya davetiye çıkarıyor.

"Ben"in ve "Başka"sının ölümünün etik birlikteliği... Aynı şey başka nesnelerde diyalektik bir birlik kurar. Bu nedenle, "Ben"in ölümü unutulunca "Başka"sının ölümünün, "Başka"sının ölümü unutulunca "Ben"in ölümünün hiçbir yaptırım gücü kalmaz. "Ben"in ölümlülüğü kişiyi çıkarcı, hesapçı, bencil ve duyarsız kılabiliyor. "Başka"sının zayıflığı, kırılganlığı ya da ölümlülüğü ise, onun araçsallaştırılabilirliği fikrini doğurabiliyor. İki ölümden birine vurgu yapılmasında etik kazançla değil, kayıpla çıkar. Zira genel olarak "Ben ölümlüyüm" önermesinden, "iyilik yapmalıyım" sonucu çıkmaz. Üstelik "Başka"sı ölümlüdür" önermesinden de "kötülük yapmamalıyım" sonucu... Oysa "Ben"in ve "Başka"sının ölümünün birlikte ele alınması, yaşama farklı yönlerden bakmanın, yaşamı daha geniş perspektifte görmenin yolunu açarak, ölüm-etik ilişkisini eksiksiz betimlemeye yardım eder. İki ölüm birlikte düşünüldüğünde, "Ben ölümlüyüm" önermesinden, "kötülük yapmamalıyım" sonucu çıkar; "Başka"sı ölümlüdür" önermesinden ise,"iyilik yapmalıyım" sonucu...

"Ben"im sonum olarak ölüm, ne kadar güçlü olursa olsun, kişisel arzulara dayanan yaşamın beyhude olduğunu gösterir. Burada ölüm, her türden maddi sahiplik arzusunun ve her türden iktidar istencinin hiçliğini bildirir. Her şeyin elimin altından kayıp gideceği gün o kadar da uzak değildir. Ölüm, insan bilincine yaşlılığa eşlik eden bir deneyim olarak işlenmiştir, ancak zamana eşlik etse de, ölümün zamanı yoktur. Ölüm ne *zaman*la yarışır ne de onunla mücadeleye girer. Zaman ölümün evi değildir, ölüm zamanın içindedir, zamana sarılmıştır, zamana boylu boyunca yayılmıştır. Bu nedenle zaman ölümü kontrol altında tutmaz, aksine ölüm zamana renk verir. *Gelecek* ölümü taşır, *şimdi* gerçekleşmesini sağlar. *Gelecek* ölümün potansiyelidir, *şimdi* gerçekliği... Bu nedenle ölüm, zamana ilişkin tüm beklentilerin temelsizliğini ifşa eder. İnsanın zaman içindeki sınırlılığına

işaret eder, ama "yaşam içindeki" zamanın sınırlılığına... Ölüm sonsuzlukla bir ilişki kurmaz. Ölüm fikrinden böyle bir zorunluluk doğmaz. Sonsuzluk ölümden önce sonsuz bir varlığı gerektirir. Ölümden sonsuzluk fikrinin doğması için sonsuz bir varlığın varsayılması gerekir. Ölüm ne sonsuzluğun ve sonsuz bir varlığın varlık nedenidir ne de onların bilinme nedeni... Yarattığı hassas duygular sayesinde ölümden bir inanca gerçeklik kazandırma çabası, ancak hayali bir başarı kazanabilir. Ölümün ötesi hakkında konuşmak, insanın sahip olduklarından daha fazla duyu, daha fazla yeti gerektirir. Evet! Ölüm zamanı kesintiye uğratmaz, bu dünyanın zamanını sona erdirir. En azından insan, ancak bu kadarını biliyor. Üstelik zamanda hareket etme yetkisi tamamen onun tasarrufundadır. Bu nedenle ölüm, belki hiç düşünmediğimiz, varlığını dahi unuttuğumuz bir anda, sözgelimi kendimizi ritmine kaptırdığımız bir eğlencenin ardında daldığımız uyku esnasında bir kalp krizi, binbir umutla tasarladığımız bir gezi yolculuğunda bir trafik kazası, geleceğe ilişkin planlarımıza yönelik bir sohbet esnasında bir deprem aracılığıyla alıp götürecek bizi. Ama aynı zamanda mekânsızdır ölüm; ölüm her yerdedir. Demek ki neye sahip olursak olalım, yönü belli akışkan bir zaman içinde yaşıyoruz. Ölümün soğuk nefesini ensemizde hissediyoruz. Sahip olduğumuz, yaşadığımız ve yaşamayı beklediğimiz her şey ölüm düşüncesiyle tüm anlamını yitiriverir. Böylece uğruna yıllarca çaba sarf ettiğimiz, elde etmek için küçük bir engelle karşılaştığımızda ağlayıp sızladığımız, ulaşmak için nice oyunlara başvurduğumuz, uğruna belki de nice insanı harcamayı göze aldığımız şeylerin varlığı ya da yokluğu, ölüm karşısında yaşamın genel gidişatına etkisi olmayan basit ayrıntılara dönüşür. Evet! Ölümün varlığı, kişisel arzulara odaklanan yaşamın derin anlamsızlığıdır. Geleceğe ilişkin tüm beklenti ve umutlarımızı tehdit eder. Zira *gelecekte*dir, *gelecek içinde*dir, *gelecekle birlikte*dir. Ama ölüm, sahip olduğumuz, sahip olmayı istediğimiz *şeyleri* değerden düşürürken, onları hükümsüzleştirmez, insanın varlığının hükmünü olanaksızlaştırır. Ölüm, insana meydan okur, şeylere değil. Ölüm insan varlığının hiçliğidir. Fakat şeyleri değersiz kılan bir *hiçlik*... Şeylerin ya da yaşamın değerden düşmesinin asıl nedeni onların değil, insanın hiçliğidir. Bu nedenle şeyler ölüm karşısında değersizleşir, değerden düşmez. "Ben"in ölümü, kötülüğe yol

açan maddi çıkarları koruma isteğinin ve iktidar -iktidar benlik meselelerini kapsayacak denli geniş kapsamlıdır- arzusunun zamanın akıcılığı karşısında hiçbir şey ifade etmediğini gösterir. Öyleyse benim ölümüm, benimle şu diyaloğu kurar: kötülük yapmanın hiçbir sağlam zemini yoktur, başkasına zarar vermek için hiçbir nedenin olmadığı olgusu apaçık ortadadır. Böylece "Ben"in ölümüyle, negatif anlamda etik olanaklı olur.

Peki, ama kötülük yapmama gerekliliği, neden iyilik yapmayı gerektirsin? Kimseye zarar vermeden kişisel arzuların tatminine adanmış bir yaşam daha akla uygun değil midir? Çok mu acımasız? Hayır! Hiçbir soru gaddarlık barındırmaz; çünkü hakiki bir soru taraf tutmaz. Ama hiçbir soru tarafsız bir cevap isteğinde de bulunmaz. Bu iki soruya olabilirlik yükleyen her fikir, insana kayıtsız kalmaya davetiye çıkarır. Her kişinin, diğer insanları, yaşama hükmeden sayısız sıkıntı ve acılarla baş başa bırakıp, kendi dünyasına çekilmesini salık vererek, insanın, insana duyduğu gereksinimi göz ardı eder. Eğer insanın bir değer fikri olmasaydı, ancak o zaman böyle bir şey mümkün olabilirdi.

Ve insanı bu düşünceye saplanıp kalmaktan, yine ölüm bilinci uzaklaştırır. Fakat "Ben"in ölüm bilinci değil, "Başka"sının ölümüne ilişkin bilinç... "Başka"sı da ölümlüdür. Bu açıktır! Ancak "Başka"sının ölümüne dair bilinç, "Ben"in ölüm bilincinden oldukça farklı bir dil kullanır. "Başka"sının ölümü, Levinas'ın dediği gibi, bize onun zayıflığını, kırılganlığını gösterir. "Başka"sı zayıftır; çünkü ölümlüdür. Ama daha da önemlisi, çok basit nedenlerle, sıradan hareketlerle ölebilmesidir. Bir iki damla kanının beynine sıçraması, ayağının bir taşa takılıp düşmesi, bir iki yudum suyun boğazına kaçması... Bitmedi! Çok daha vahim bir durum var: insan öldürülebilir bir varlıktır. Şakağına dayanan bir silahın tetiklenmesi, boğazının biraz sıkılması... "Başka"sının doğal bir şekilde ölmesi çok kolaydır, ama onu öldürmek daha da kolaydır.

Öyleyse "Başka"sı zayıftır. "Başka"sının yüzüyle karşılaştığımızda gördüğümüz ilk ve temel şey ölümdür. Fakat Levinas'ın gözleriyle bakmak gerekir. Aynada bile bir şey görmeyenler elbette var, ama âlimin "Mesnevi" gözleri ödünç alınabilir. "Yüzün rengi, gönül halini bildirir; 'acı bana, sevgimi gönlünde tut...' demek ister." Mev-

lana yüzün ifadesine renk verir. Yüz, her rengiyle, her haliyle merhamete bir çağrıdır; çünkü her hal ve ifadesi, onun ölüm karşısındaki çaresizliğini açığa çıkarır. Ölüm bize "zayıf, kırılgan, çaresiz, sefil insana yardım edin" der. "Başka"sının ölümlülüğü, kısık bir sesle kulağımıza şunu mırıldanır: "ne de olsa ölecektir." Bu cümleyi duymayan zihin var mıdır, acaba? Peki ya duyduğu halde kayıtsız kalan bir vicdan? Bunu başaran bir zihin, bir vicdan... Bu zafer, ancak bütün değer koşulları sıfırlanırsa kazanılabilir. Peki, bir engelin yokluğundan bir zafer doğar mı? Değerler karşısında katılığından bir şeyler kaybeden bir zihin ile vicdan gereklidir. Vazgeçebilmeyi metheden bir zihin, merhametin yumuşaklığını duyan bir vicdan... İşte o zaman bu çaresiz varlığa, zor ve acınası durumda olan bu dünya "hükümdarına" –çünkü yalnızca ölümlü değil, aynı zamanda ölüm bilincine de sahiptir– çektiği acılar karşısında sessizce dile getirdiği yardım talebine kulak verir. Ölümlü olan, ölümle bilinçli bir şekilde burun buruna yaşayan varlığın yaşam boyunca onurlu yaşaması için bir çaba içinde olmak, –ölüm gelinceye dek ölümü arzulamadan yaşamak... Zira ancak ölüme doğru yolculuğunu, acı ve sıkıntılardan uzak sürdürürse onurlu yaşayacaktır. Ölüm bilinci, "Başka"sının yaşamına, yaşamın özünden gelen hastalıkların, sakatlıkların, yaşlılığın verdiği sıkıntılara sıkıntılar ekleyerek değil, mümkün oldukça onların etkisini azaltarak, bu onuru koruyacağımızı bildirir. Levinas'ın belirttiği gibi, "Başka"sını ölüm yolculuğunda tek başına bırakmak, ölümün suç ortağı olmaktır. Böylece, "Başka"sının ölümüyle, pozitif anlamda etik olanaklı olur.

Kötülük yapmamak ve iyilik yapmak için sağlam bir nedenimiz var: ölüm. Fakat bu sav, ne ölümü bir değer mertebesine çıkarır ne de onu değerlerin tahtını ele geçirmeye kışkırtır. Ölüm ne bir değerdir ne de değer adına konuşma hakkınsa sahiptir. Üstelik değerler olmasaydı, ölüme etiğin penceresinden bakılamazdı. Hatta ölüme bir anlam dahi yüklenemezdi. Zira ölüm sadece vardır, oradadır, fakat nesneler arasında bir nesne değildir.

Oysa etik, değerlere dayanır. Değerler sayesinde vardır, değerler aracılığıyla gerçeklik kazanır. Ölüm, yalnızca onun olanağına aracılık eder, onun olanağını hızlandırır. Söz konusu sav, ölümün değerlerin hizmetinde olduğunu gösterir. Ölüm, "değer körlüğü" yaşayan-

lar için koca bir kulaktır. Zira görmeyenlerin duymaları şarttır. Üstelik değerlerin yumuşak ve derinden gelen sesi için böyle duyarlı bir kulak gereklidir. Fakat bu insana yetmez. Bütün soğuk gerçekliğiyle karşımızda duran, işkence edercesine yavaş yavaş üstümüze gelen ölüm, değerlerin sesini ulaştıramıyor insana. Daha ne gerekiyor? Neyi bekliyor insan? Hayır! Ölüm bilinci hiç de güçsüz değil, insanın kötülüğe yönelik eğilimi çok güçlü. Bu güçlü isteğin varlığını kanıtlayan deneyimler, mitler, felsefeler tamamen anlamsız olamazlar. İyilikle kötülüğü mukayese edebilen bir bilim var mı? İkisinin miktarını ölçen bir alet? Tanrı öfkesini kaç kere kustu? Bütün çabalara rağmen, insanlık kötülüğü kaç gram eksiltti?

Tüm gerçeklik ve öğreticiliğine rağmen, ölüm karşısındaki kaygısız tavrı insanın alameti-farikasıdır. İnsan ölüm bilinciyle her zaman tanışıktır, ama ölümün geleceğinin bilinciyle geç tanışır. Heidegger'in "herkes bir gün ölecek, ama şimdi değil" sözünde geçen "şimdi değil" ibaresi, sonsuzluk olarak tahayyül edilir. "Şimdi değil", dilin sınırları içinde "gelecekte olmaklığa" göndermede bulunsa da, "hiçbir zaman" olarak anlaşılır. Herkes bir gün gelip yaşamın akışı içinde eriyip yok olacağı bir an olduğunu bilir. Yeryüzünde söylenmiş, hakkında konuşulmuş bir tek sav yoktur ki, onu çelen, onu yanlışlayan, ona karşı olan bir başka sav ileri sürülmüş olmasın. Ama ölüme karşı bir sav geliştirebilmiş hiçbir güç yoktur yeryüzünde. Reddedilmeyen tek mutlak gerçektir ölüm. Bunu en güzel Bazarov bilir. Şu ilk ve radikal nihilist... Hiçbir değeri, hiçbir ilkeyi, hiçbir hakikati kabul etmez. Nerede, kimin karşısında olursa olsun, yadsıyıcı tavrını takınmaktan hiç kuşku duymaz. Her şeye karşı kayıtsız, kendine yeten bir insan edasıyla, çevresine hep alaycı bir gülümsemeyle yaklaşır. Hiçbir otorite karşısında boyun eğmez, hiçbir tartışmada mütevazı bir tutum benimsemez. Hiç kimseyi, üzerine titreyen anne ve babasını dahi, kırma kaygısı taşımaz. Fakat bu yadsıyıcı tavrının bir hiç olduğunu ölümle karşılaştığında en çıplak biçimiyle anlamaya başlar. Ve ölüm döşeğinde dokunaklı bir biçimde şunu mırıldanır: "gel gelelim gücün varsa, ölümü yadsı, bakalım! Ölüm seni yadsır, olur, biter..." Bazarov, insanın ölüm karşısındaki pürüzsüz aynasıdır. Ölümün varlığını bilen, kabul eden, ama ölüme dehşet verici bir kayıtsızlıkla bakan insanın... Ölüm bilindik bir şeydir, fakat her insana

yeni bir şey olarak görünür. Her nasılsa hepimize sınırsız uzak... Herkesin öleceğini biliyoruz, ama kendi ölümümüzle yüzleşmediğimiz sürece, onu kendimize yabancı, yerimize yurdumuza uğramayacak bir tehlike olarak görüyoruz. Kayıtsızlık ancak, olaylar bizimle ilgili olduğu sürece kaybolur. Demek ki insan, ölümün varlığından sonuçlar çıkartmıyor, yalnızca varlığından haberdardır. Ölümün anlamı, ölümün penceresinden görünen yaşam üzerine kafa yormak, öleceğimiz olgusu üzerine kara kara düşünmekten daha öğretici olmaz mıydı? Ağlayıp sızlanmanın kime ne yararı var? İnsanlığın gözyaşları, iyilikten bir tarih mi yarattı? Üstelik bu tutum, insanı etkin kılarak nihilizme saplanma tehlikesinden kurtarır. Dikkat edin! Nihilizm ölümün sonucu değildir, nedenlerinden biridir. Nihilizm, yaşamdan doğar, ölüm getirir. Bu nedenle ölümün anlamı, ancak yaşamın içinde keşfedilebilir. Yaşamla ilişkisi kurulmayan bir ölüm fikri yoktur. Ölümsüz bir dünya, insanlığı ebedi bir nihilizme götürürdü. Her şeyin aynı varlıkta sonsuza dek aynı biçimde devam etmesinden daha anlamsız ne olabilir? Ve ölümü daha çok bilince çıkarmak, daha çok hatırlamak, şeylere bağlılığının tek çaresidir. En katı nihilistler, şeylere en bağlı kişiler arasından çıkarlar. Şeylere taşımadıkları bir anlam yüklemek, yaşamı ters çevirmek değil midir? Şeylere bağlılık: dünyanın kölesi olmak... Ve etik, ancak nesneler dünyasına bağlılığını zayıflatabilmiş insanlarla varlığını sürdürebilir. Şeylere bağlanmak, insanla bağları koparmaktır. Bu, kesinlikle yaşamı yadsımaya ya da iyi bir yaşamın gereklerine sırt çevirmeye yönelik bir çağrı değildir, yalnızca yaşam için gereksinim olmayan şeylere ve biriktirme arzusuna olan katı bağlılıktan kurtulmaya duyulan acil ihtiyacın ifadesidir. Ölüm bilincinin, yaşamı yadsıyan bir bilinç olduğunu kim kanıtlayabilir? Zira her şeyi anlamsızlaştırıyor olmasına rağmen, ölüm, bir bütün olarak yaşamın ve dünyanın anlamının olanağıdır. Yaşamı anlamaya yönelik attığımız ilk adımla, onu, ölüm karşısında konumlandırır, ölümle karşı karşıya koyarız. Her zaman karşıtlıklara yol açar ölüm... Bir yandan yaşamı anlamdan eder, diğer yandan onu anlamlı kılar; bir yandan yaşamdan koparır, diğer yandan, yaşama yön verir; bir yandan yok eder, diğer yandan soyun devamını sürdürme içgüdüsüne kaynaklık ederek, ölüme karşı bir tür korunma önlemi olarak kültür yaratmaya sevk eder; bir yandan acı verir, diğer

yandan özlem uyandırır; bir yandan iter, diğer yandan arzu uyandırır. Ölümlü bir dünya acı verici, keder uyandırıcı ve korkutucudur, ama ölümsüz bir dünya da sıkıcı, yavan, bıktırıcı ve çekilmez olabilirdi. Fakat yaşam-ölüm ilişkisi tek taraflı değildir; ölüme de anlam veren yaşamdır. Ölüm, ancak yaşamın içinde görülebilir. Yaşamın dışında bir ölüm yoktur. İster can sıkıcı, korkutucu, huzursuzluk verici bulunsun, ister arzulanan bir şey olarak görülsün, ölüme bağlanan her anlam, yaşam karşısındaki konumundan doğar. Yaşam ile ölüm ilişkisi diyalektik bir ilişkidir; her birinin varlığı bir diğerinin varlığını olanaksız, anlamının keşfini olanaklı kılar.

Ölüme göre davranmak, ölümden dolayı eylemek, ölümle eylemek... Bu, yaşamın ölüm karşısında alçaltılması, ölümden dolayı yaşamın zayıflatılması anlamına gelmez. Sert bir yargı, olanaksız bir istek... Yaşam ölüme kurban edildiğinde, ölüm anlamını yitirir. Yaşam-ölüm diyalektiği, ikisinin varlığını gerektirir. Yaşamın anlamını, ancak ölüm dolayısıyla sorguladığımıza göre, yaşam, ancak ölüm karşısındaki konumuyla bir anlam taşır. Yaşama yüklenen her anlam, ölümün varlığından çıkarılır. Bunu biliyoruz! Peki, hangi gerekçeyle bizi belirlemediğini, yaşarken tesir etmediğini düşünecek kadar etkisiz görebiliyoruz? Ölümden uzak bir insan, ölümden uzak bir yaşam ... İçinde bulunduğumuz yaşama şu ya da bu şekilde anlam veren ölüm olduğuna göre, her biri bir kararın sonucu olan ve bir anlam ifade eden eylemlerimizi, ölümün dokunamayacağı bir mesafede tutmak mümkün müdür? Peki, ölüme uzak bir mesafe var mıdır? Ölüm, şu ya da bu şekilde yaşamımıza, eylemlerimize müdahale ediyor, edecek. Ancak ölümün yaşama yön vermesi, kararlarımıza müdahale etmesi, eylemlerimiz üzerinde etkide bulunması, bir tür yaşamdan kaçma, öte dünyaya sığınma anlamına gelmez. Mistik çileci bir ideal, yaşam içinde ölüme yenik düşmektir. Zaten gelecek olan şeye kendini erken teslim etmek, bilgece bir tavır değildir. Ölüm, yalnızca yaşamı sona erdirir, onu heba etmez. Ölüm bilinci, yaşamı katlanabilir ve daha yaşanılır kılar. Ölümü kanıksamak, yaşamı zenginleştirmek, etkinliği artırmaktır. Ölüm, aslında yaşamın hizmetindedir. Nesnelere olan bağlılıktan kurtulmak, biriktirme arzusunu yenmek, çıkarlar uğruna boyun eğmeye direnmek, yaşamdan kopabilecek güçte olduğunu görmek... Özgürlük için daha nasıl bir neden gerekir ki?

Öyleyse, ölümü hareket noktası olarak almak, ölümü ciddiye almak, ona karşı ağlayıp sızlanmak anlamına gelmez. Bir gerçeklik, hem de katı bir gerçeklik... Ve kesinlik bilinci... Bir kesinliğe dayanarak yaşamaktan daha olağan ne olabilir? Ama bu, ölümden tedirgin ve rahatsız olmamak, ölüm karşısında kederlenmemek için bir neden değildir. Varlığının mutlaklığını kesinlikle bildiğimiz bir olgu olarak ölüm karşısında acı çekmenin anlamsız olduğu söylenebilir. Evet! Ölüm bir olgudur. Ama bir olgu neden keder verici olmasın?

BİLGELİK BARINDIRAN ŞEYLER

ŞİİRİN EVRENİ

"Bilim çağında", felsefenin, büyük bir gürültüyle ilan edilen sonunun sonu, çok geçmeden, sessiz sedasız geldi. Zira felsefenin doğal seyri çok güçlü bir karşı-hamle işlevi gördü. Böylece mesnetsiz bir saldırıdan hiç yorulmadan alnının akıyla çıkmayı başaran felsefe, filozofun kederinin de bilimcinin sevincinin de öyle uzun boylu olmasına izin vermedi. Üstelik işler tam tersine döndü; filozof felsefede biraz daha derinleşirken, bilimci bir miktar kederlendi. Pozitivist filozoflarla birlikte, insanın, kendine Tanrı'dan daha acımasız davranabildiğinden zerre kadar kuşku duymuyorum. Sanırım felsefenin bu nesli az sonra kayıp olacak. Herhalde bundan sonraki bilimciler, felsefenin sonunu ilan edecek kadar kendi mukadderatlarına ilgisiz kalmayı göze alamayacaklar. Metafizikten bu denli uzak duranların, bu kadar dindar olmaları çok şaşırtıcı! Hâlbuki Platon'u iyi okusaydılar, duyulara bağlı bir etkinliğin, duyuları aşan bir etkinliğin sonunu getiremeyeceğini daha erken görebilirdiler. Denizin hallerine yabancı bir okyanus, okyanusun her haline aşina bir deniz yoktur. Duyuları aşan her etkinlik duyuların gizemlerini bilir, ama duyularla sınırlı bir etkinlik duyuların ötesinde ya da berisinde olanın gizemlerine akılsır erdiremez. Fakat "ilkellik" ile "modernlik" kavramları öyle katı değer yargılarıyla yüklüler ki, tek başına hakikatin ya da yanılgının ölçütü olabiliyor. İlklerden olan Platon, "ilkellerden" sayılmalıydı. Sırf modernlerden değildir diye, Platon'u ciddiye almamaktan daha büyük bir ciddiyetsizlik var mıdır? Yoksa çağın temel epistemolojik düsturu "her fikre saygı duyun!" sloganı olur muydu? Oysa bilgi ile kanı arasında yaptığı ayırımın önemi hala tam anlamıyla kavranabilmiş değildir. Ama yine de Theaitatos hala epistemolojinin şaheseridir.

Ne var ki felsefe için tehlike geçmiş değildir. Ancak ortada felse-

feye yönelik hiçbir tehdit de yoktur. Bu ilginç gelebilir, ama durum gerçekten budur. Tehditkâr davranmayan bir tehlike: şiir...

Felsefe yalnızca olanaklı olanla ilgilenir, yalnızca olanaklı olanın peşine takılır. Dahası olanaksız olanı önce gösterir, sonra bertaraf eder. Didinir... İnsanı ondan uzak tutmaya çalışır. Böylece olanaklılık kavramı aracılığıyla olan dünyanın sınırlarını çizer. Bir dünya inşa etmenin peşinde değildir filozof, varolan dünyayı belirginleştirme arayışındadır. Filozoftan bundan fazlasını beklemek, felsefeyi bilmemektir. Bu nedenle felsefe tamamen akıl-yürütmelere bağlı kalır; çünkü akıl, tüm malzemesini olanaklı olandan alır. "Buradan durun", der akıl, "ilerisi yoktur sizin için." Ötesi, insanın ilerisindedir ya da berisinde... Fakat olanaklılık, olgusallık değildir. Felsefenin dünyası bilimin dünyasından daha geniştir, ama yine de sınırlıdır. Felsefe, mantıksal olanaklılığın peşindedir; oraya vardığında, durur.

Bunu fark eder etmez, şair acayip tedirgin olur. Yanlış anlaşılmasın! Tedirginliğin nedeni felsefe değil, "olanaklı" ve "sınır" kavramlarıdır. Zira şair şunu çok iyi bilir: felsefe, –filozof değil- şiire saldırma cüretini gösterecek kadar küstah değildir. Sanatı felsefe karşısında mahkum eden Platon bile bu kadar ileri gitmedi. Dahası buna teşebbüs bile etmedi. Zira kaybedeceğini sezinliyordu. Sokrates *İon*'da ozana tanrısal esinin taşıyıcısı rolünü yüklerken, kesinlikle ironik bir tavır takınmaz. Tam aksine çok içtendir. İon'u akıl yürütmeleriyle durdurur, ama Homeros'un akılla konuşmadığı gerçeğini inkâr etmeye hiç yanaşmaz. Çok acayip bir tespit yapar Sokrates: şair bilgi aracılığıyla konuşmaya çalışsaydı, konuşamazdı. Zira ya kelimenin olağan anlamıyla filozof olurdu ya da bugün bizim terime yüklediğimiz anlamda bilimci... Şair, ikisi de olmadığı halde, susmuyor. Üstelik hakkında konuşmadığı konu da yoktur.

Şair ruhlu olup da felsefe yapmak... Asil tinli dahi Nietzsche'nin, yaşamının sefaletinin nedeni bu olmalı... İçinde bir evren taşıyanın dünyaya sığınması, yalnızca huzursuzluk ve gerilim yaratır. Neden çok açık: şairin belirsiz duygularla yüklü yüreği aklın olgusal ve mantıksal olanaklılık tarafından çizilen sınırlarına dayanmaz. Yürek belirli, adı-sanı belli olan duygularla değil, duygusal bir durumla yüklüdür. Yüreğin kaynıyor olma hali... Sevgi, saygı, merhamet, öfke, kin, intikam değil, belirsizliğin kendi duygusu... Sokrates bu du-

rumu biliyordu, ama ondan çok da rahatsız oluyordu. Bu nedenle şaire "sus" demese de, şairin susmasından memnun olurdu. Şair bilmediği konuda susmaz, üstelik o konunun bilimcisinden daha etkili olur. Bu zaten o kadar fazla şey demek ki... Şair daha ilk hamlesinde olanaksız bir şeyi başarır. Bundan olmalı ki, şiir özsel olarak olanaklı olanla değil, ilksel olarak olanaksızla –olgusal ve mantıksal olanı aşanla- ilgilenir. Şiir olanaksızlıktan olanak yaratır. Estetik olanak, olgusal ve mantıksal olanağı aşar. Estetik çabaya, olguların ve mantığın olanaklı bir yolda aşma teşebbüsü olarak bakılmalı. Ancak bir şiirde bulutlarda kardelenler açabilir, ancak bir şiirde ölümsüzlük ölebilir. –Üstelik her biri bir etki bırakarak... Şiir: olanaksızlıkları olanaklı kılan mecra... Şiir, olgusal ve mantıksal olanaklılığı kullanmıyor değil, fakat onları olanaksızlığı ele geçirmek için kullanır. Dünya tam ya da eksiksiz, insan ise evrenin sırlarına vakıf olmuş olsaydı, şiir olmazdı. Ya da en fazla çok kötü bir bilim taklidi olurdu. Şiirden sonra Tanrı'nın her şeye gücünün yetmediği duygusunu öyle derin hissediyorum ki... Ve öyle çok kendimi aşıyorum ki... Öyle çok insanlaşıyorum ki... Felsefe olmasaydı, insanın dünyası biliminki kadar, şiir olmasaydı da felsefeninki kadar dar olurdu. Bakın! Dünyanın sınırları birkaç dizeyle nasıl ustaca zorlanıyor:

"Çan gibi sallandı sabah
Deniz ürperdi, adımları olmayan deniz
İki balığın sürtünüşünden çıkan bir sese dönüştü mutluluk
Duyulan değil, görülen bir sese."[1]

Ya da şöyle:

"...Hele yeryüzünde kimsecikler kalmasın bir ihtiyardan başka, sessiz, güzel, "duyulmamış zenginlikler" içinde, - o zaman seninim bütün bütüne."[2]

Demek ki şiirin dünyası yoktur, evreni vardır. Dünyanın sınırlarını aşmayan şair boğulur. Zira olanaksızlık, sadece şu bildiğimiz dünyevi varlık için bir anlam taşır. Şair, evrene duyduğu ilgi sayesinde

[1] Edip Cansever, *Ölü Nokta*
[2] Arthur Rimbaud, *Tümceler*

dünyayla meşgul olur. Dünyevi olanağının sınırları içinde mantıksal olanaksızlığın mümkünlüğünü göstermenin dünyevi bir yolu yoktur. Şiir, dünyayı aşmanın cazibeli yoludur. Fakat şiir, her şeyi bir paradoks uğruna yapar. Dünyayı aşar, ama onu terk etmeye yeltenmez. Üstelik evrene de takılıp kalmaz. Evreni dünyaya davet eder. Fakat onu dünyanın içinde değil, insanın gönlünde konuk eder. Şiirle birlikte anlıyoruz ki, olanaksızlık bir *şey*dir, yaratıcı bir mevcudiyettir. Dahası dünyanın damarlarında dolaşan kandır. Olanaksızlık, nesneler arasında kurucu bir öğe olarak hüküm sürer. Nesnelere, ancak "nesnel" olmayan bir yolla nüfuz edilebilir. Bu nedenle şiir, bir bildirimdir, hakikate dair bir söylemdir. Akılla kavranılmayan, kavramlarla ifade edilmeyen bir hakikatin terennümü... Üstelik bu hakikat, şu bildiğimiz dünyada konuşur.

Şairlerin canının bu kadar fazla sıkılması rastlantı değildir. Şairin sıkıntısı Tanrı'dan miras kalmıştır. Bırakın altı günlük bir evreni, ne kadar uzun bir sürede zuhur ederse etsin, ne kadar uzun bir süreye tutunursa tutunsun, zamanlı bir şey eksiksiz değildir. Tanrı sıkıldığından evreni eksik bıraktı, şairler sıkıntıdan eksiklikleri tamamlamakla uğraşıyorlar. Tanrı sıkıldığından yaratmayı yarım bıraktı, şairler sıkıntıdan yaratıyorlar. Bereket versin ki, evrenin eksiklikleri bitmiyor. Demek ki şiir, evrenin eksikliklerini göstermeye çalışmıyor, tamamlamaya çalışıyor. Şairler her şiirle, insanın içinde daha az eksik bir evren inşa ediyorlar. Akılla yazmıyorlar, insanın aklını başından alıyorlar. Üstelik çok narin, çok ince! Bu nedenle şiir, betimlemiyor, yaratıyor.

Bu imkân, felsefe ve bilim için tehlike olsa da, insan dünyası için bir olanaktır. Şiirden korkan bilimci olabilir, şiirden korkan kötü filozof da olabilir. Peki, "insan" neden korkuyor? Bir kez daha uyarmak lazım! Şiirin, felsefenin sonunu getireceğinden söz edilmiyor, şiirin sahip olduğu imkânlardan söz ediliyor. Felsefenin sonu gelecekse, bunu ancak şiir getirebilir. Bu güç, ancak şiirde bulunuyor. Bereket versin ki, şairler felsefeyi düşman bellemiyorlar. Bu ulvi duruş da şiirden geliyor olmalı. Zira iyi bir iş yapmak için, diğer işlerin kötü olduğunu göstermenin gerekli olmadığını en iyi şairler biliyorlar. Bütün bunlardan, felsefenin şiire öykünmesi gerektiği sonucu çıkmıyor. Kötü bir şairden iyi bir filozof çıkmaz. Filozofların, aklı susturan esin

dönemleri fazla olsaydı, şiire yönelebilirlerdi. Bu durumda da felsefenin sonu gelirdi. ...

Şiir: Sonu olmayan sınırsız etkinlik... İşte bu nedenle şiir, olmadık şeylerden tarifi imkansız duygular yaratıyor:

Bakın!
Deniz
İşte! Orada
Üşüyor.

TRAJİK TINI

Schopenhauer, müziği en soylu sanat ilan ederken, aslında insanlık âleminin etkinliklerinin asalet şemasını çiziyordu. Sanat tüm etkinliklerin üstündedir, müzik de tüm sanatların... Fakat burada klasik bir alt üst ilişkisi söz konusu değildir. Üstte olmasına rağmen, sanat, diğer etkinliklere –felsefe, bilim... – dayanmaz, onlar sanattan güç alır; müzik diğer sanatları gerektirmez, diğer bütün sanatlar müziğe başvurur. Bu, bir hayranlık gösterisi değildir, bir kadirşinaslıktır. Neden oldukça açıktır; müzik nesneler dünyasından bağımsızdır. Tıpkı matematik gibi doğada karşılığı yoktur. Ne bir nesneyi kopya eder ne de bir ilişkiyi... Şiirle dostluğu da buradan gelir. Her müzikal yaratımla, yeni bir tinsel dünya varlık kazanır. İnsanın *içinde* bulunan malzemeyle bir iç dünya inşa etmek... İnsan, sadece müzik sayesinde içinde barındırdığı sayısız dünyayı hissedebiliyor. Müzik, diğer sanatlarda olduğu gibi bir şey aracılığıyla bir etkide bulunmaz, bir etkiyle bir şey varlığa getirir. Etkinin kendisi bizzat bir şeydir. Yaşıyor olma hali, hem bir tür varlığa getirme hem de bilinç uyandırma etkinliğidir. Bu yüzden müziği yaşama deneyiminde, iki şeyin ardışık ilişkisi yoktur, eşzamanlı iki oluş vardır. Bütün diğer sanatlarda izleyici /okur, duyular sayesinde aldığı etki aracılığıyla düşünce dünyasına sıçrar. Ama müzik doğrudan ruha temas eder. Dinleyici, bütün fenomenal dünyanın üstüne çıkar, ötesine gider. Duyumsal olmayan bu öte, elbette, duyulara gelmez. Şekilsiz ve tasarımsız... Kavramsal olmayan ve kavramlara gelmeyen bir dünya... Dinlemek, bir düşünce edimi değildir, bir yaşama deneyimidir. Müzik anlaşılmaktan ziyade

hissedilmeyi bekler. Müzik, anlaşıldığı için dinlenmez, dinlendiği için bir anlayış yaratır. Müzikte anlaşılacak bir şeyin olmadığının değil, anlaşılan veya anlaşılacak şeyin bizzat hissedilen bir şey olduğunun bilincinde olmak gerekir. Müzik eserinin dinleyici üzerindeki esrarengiz etkisi bir anlamanın ürünü değildir, tam aksine, anlama gayreti bu etkinin sonucudur. Fakat olağan anlamıyla bir düşünme değil, çok genel, belirsiz, metafizik bir tefekkür. Etkileme ve etkilenme deneyimine görünüm kazandıran, metafizik anlam yükleyen bir tefekkür... Sadece derin değil, aynı zamanda kuşatıcı, kapsayıcı... Birden çok yoğun duygunun baskısını hisseden akıl bütüncül bir hamle yapar. Müzikte birden çok duygu, çok sayıda farklı, hatta karşıt duygu aynı anda aynı sahnede rol alır. Âşık piyano, hüzünlü keman, sevecen viyola, buruk akordeon, romantik gitar, melankolik trombon, feryat eden trompet, şen-şakrak saksafon, neşeli flüt, öfkeli ve gerilimli davul, asi zil, dingin ney... Ve işte trajik orkestra! Gülme gereksinimi ile ağlama zorunluluğunun çatışması... Acı ile sevinç, keder ile neşe, intikam ile merhamet, yalnızlık isteği ile özlem aşkı, yaşama bıkkınlığı ile ölüm korkusu... Fırtınalı bir duygu şöleni... Müzik çatışmadan uyum yakalar. Ama karşıt duyguların uyumundan zengin bir ruh doğar. Müzikle dünya önce dışsal bir şey haline gelir, sonra insanın içine, yüreğine yerleşir. Sesle, sesler arasındaki uyumla varlık, varoluş hissedilir. Bu nedenle Prospero Ruhun *Fırtına*'larını müziğin dindirdiğini bildirir:

"Aklın dengesi bozulmuşsa,
Yüce müzikten daha etkili bir çare,
Daha huzur verici ilaç yoktur."

DENİZ'İN İÇİNDE OLMAK

Yanaşılır, gözlere bakılır. Uysallık yayılır yüzlere; içten, samimi, aydınlık yüzlere... Tebessüm çarpar, büyüler... İki insan kenetlenir. Dudaklar arasında sıcaklığı yayılır ruhun. Tenin içtenliği hissedilir yakınlıktan. İnce bir hassasiyet... Suskun, çocuksu... Beden ile ruh arasındaki ritim bütün çıplaklığıyla hissedilir. Müstesna... Şevk... Ve heyecan hüküm sürer. Gözler kapanır. Ama temaşa edilir hislerle endamlar. Zaman unutulur, mekânın dışına çıkılır. Şeylerin hırçın va-

roluşuna mutlak kayıtsızlık... Dünyanın dışında olmak...

Sonra ilk kelimeler dökülüverir dudaklar arasında. Ete kemiğe bürünür iki varlık. Ve uzaklık belirir. Demek asıl uzaklaşma yakınlık esnasında gerçekleşir. Basit şeylerin anlaşılması derin dencyimler gerektirir. Yaşam küçük hakikatlerin izinden yürür. Artık bütün sadelik kaybolur, açıklığın üstünü sis bürür, muğlâklık belirir. Yakınlık kurma teşebbüsü uyanır. Fakat bir kere doğan pürüz artık, mutlak bir iz bırakır. Uzaklaşma mecburiyeti varlığını hissettirince, sorunsuz yakınlık bütün gücünü kaybeder. Uzaklaşma ile yakınlaşma eğilimi arasındaki gerilim her tarafa yayılır. Kuşkunun ağırlığı bunaltır. Zira insanın kendinden emin olması biraz da ötekinin denetimindedir. Kafa karışıklığı, çatışma, tutarsızlık, kararsızlık her zaman insanın yapmak istediklerini belirleyememesinden doğmaz, başkalarının yapıp-ettiklerine anlam verememesinden de doğar. Neden ne olursa olsun, duyguların çatışması düşünsel belirsizliğin sonucudur. Zihinsel berraklık güçlü duygular yaratır. Onur adına arzulardan kaçma, sevgiden emin olma adına oyun oynama, geri itilme korkusuyla mesafe koyma, dokunmak için sahici duyguyu gizleyen bir bahane arama, kendini ele vermeme tedirginliğine teslim olma... Oysa sevginin besini değil, zehiridir kuşku. Ve her türden ilişkinin düşmanı...

Deniz'in içinde olmak, sırılsıklam ve dağınık... Boğulma tehlikesi... Kuşatılma, çırpınış, mücadele... Sürekli hareket halinde olma, sürekli çabalama... Bitimsiz ve geleceksiz... Nedeni ve ereği bilinmeyen mecburi bir yürüyüş yalnızca mide bulandırır. Can sıkıcı, umutsuzluk yaratıcı... Azap, bir kez daha azap... Karar verme kabiliyetinde olması insanın trajik durumunun en ağır nedenidir. Kararın bizatihi kendisi yeterince meşakkatliyken, sonuçlar da yaratması sinir bozucudur. Dahası kararlarının sonuçlar yaratacağının, sonuçların bunaltıcı olma ihtimalinin düşük olmadığının bilincindedir insan. Yük üstüne yük... Ceza, çile... Fakat zorunluluk söz konusu... Karar seçenek varsayar, ama kendisi seçenek dâhilinde değildir. Alır kararı insan. Ama genelde canı yanar. Belki ferahlatıcı bir sonuçla karşılaşır ilkin, belki bir süre sonra ferahlar, ama tüm ferahlığın akıbetinde yine de yakıcı olandan kaçamaz. Karar verir, ama karar verme sürecinde binlerce etmenle boğuşur. Birini mantıklı bulur, ötekini eler, mantıklı bulduğunu çelen bir başkasıyla karşılaşır, mantıklı bulduğunun man-

tıksız olduğunu görür, mantıklı olan ikisinin çatıştığını tespit eder, ikisinin de dokunacağı yaşantı sayısızdır, ama kayda değer olmayacak kadar küçük bir kısmını fark eder. Gider, gelir, yürür, duraklar, dinlenir, bekler, umutla erteler. Ama eninde sonunda takılır bir engele. İsteyip istemediğini tam olarak bilememe... Arzulama ile vazgeçme... Yaşama dair küçük de olsa bir bilinç konusunda bütün "umutlarını" sanata bağlamalı insan. Sanat kalıpları, zamanı, mekânı, önyargıları bertaraf eden bir gözdür yaşama dönük. Gerçek olanın dışındaki gerçeklik... "Deniz" bir sahne olmalıydı bu dünyada. Ve bir karakter olmalıydın bir oyunda, bir karakter olmalıydım aynı oyunda. Oyun bitmeliydi sonra. Dağınık halimi toparlamalıydım, selam vermeliydim etrafa, gerçekliğe. Ama heyhat! Yaşamın kendisi zaten bir oyun... Oyun ise hakikat... Yaşam benimle oynuyor, ben de yaşamın içinde oynuyorum. Yaşam beni denetliyor, oyunsa benim denetimimde... Çaresizlikten doğan öfke... Deneyim elzem olduğu zaman henüz deneyim değildir, deneyim olduğunda da elzem değildir. İşte insan varoluşunun gerçek büyük paradoksu!

SANAT VE DENEYİM

Son derece makul bir istek: sonuçları nedenlerden önce görme isteği. Bu, olanaksızlar âleminin *şey*lerinden biri değildir. Aristoteles'in "bilimini" yapmaktansa, sonuçların bilgisine sahip olmayı yeğlerim. Nedenlerden bihaber olmaktan söz etmiyorum. Bilgi âleminde, sonucu, nedenin önüne çekebilmekten söz ediyorum. Bu kabiliyet yarı-tanrılar yaratırdı. Ne çok şeyin eksikliğiyle zenginleşirdi hayat! "Kararın" içine girmek, sonsuz bir "ötesinin" olduğunu görmek... Gözlerden bir beden taşımak... Böyle bir insan, yazgıdan daha az söz edebilirdi. Öyle basit bir edim değildir *karar*. İçinde sayısız eylem taşır, sayısız mutluluk, huzur ve ölüm... Başkalarının hayatları var içinde. Ama yazık ki, insan, miyop bir zihin ve iki eksik gören gözle yaşar. Yaşantılarla çelişkisini iliklerinde hissetmedikçe, ya sadece basit bir kavram olarak eğlenceli sohbetlerin konusu yapar ya da alışkanlığa dayalı anlık bir "evet" yahut "hayır" olarak görür. Oysa her şey bir kararla başlar. Kâinat bile bir "kutsal kararın" sonucudur.

Karardan doğmayan bir eylem yoktur, karardan doğmayan bir tutum da... Avarelik, aylaklık, berduşluk, dahası her insani atalet... Bir olay, bir olgu ya da bir durum karşısında kalmadıkça, karara dair bu basit görme eğilimini yalnızca kendi yaşantılarımıza karşı değil, aynı zamanda başkalarının, büyük sonuçlar yaratacak olası eylemler konusunda içine düştükleri basit çelişkilere karşı da taşıyoruz. Bir kımıldama bile derin çelişkiler yaratırken... Geriye bakmak her zaman kolaydır. "O basit kararı nasıl verememişim?", "yapılacak şey ne kadar da açıkmış", "oysa yapmam gereken ortadaymış." Bu hayıflanmalar, bir eksikliğin tamamlanmış olduğuna dair birer belirti olmayabilir. Geçmişi yargılayan bilinçle de aynı şekilde bocalayabilir insan. Üstelik aynı gözü-toklukla geleceğe de bakar. Bir erken-"bilgelik" konuşur. Hayatın-üstünde bir "bilgelik..." "Şu türden bir olay yaşasam, şu şekilde davranırım", "şu ikisinden birini yapmam ya da seçmem gerekse, şunu yapar, şunu seçerdim." Oysa seçmeyi farz etmek, seçmek değildir. Ama yetmez! Bilinçlilik kisvesi altında güven gösterisi yapmaktan sınır tanımaz varsayımlı-hayatların faili. Başkasının hayatını konuşur. Bir başka yürek adına sevmek olanaklı mıdır? Bir başka kafa yerine düşünmek? "Ben olsam, şunu yapardım, şunu gerçekleştirirdim." Beylik laflar, sadece başkalarının hayatları için dile getirilir. Bütün bu ifadeler, bu donuk ifadeler, yalnızca soyut değerlendirmeler, ezbere yaşamlar için bir anlam taşır. Hoş deyişler yaşantılardan önce ya da sonra geldikleri için hoştur. Yaşantıların ağırlığıyla yüz yüze geldiğimizde yahut sonuçları etkisini gösterdiğinde, karar vermenin basit bir "evet" ya da "hayır" olmadığını hissetmeye başlarız. Üstelik verdiğimiz kararlar, beklenmedik sonuçlara yol açtığında, her bir kararın sayısız sonucu olabileceğini ve ne kadar önemsiz görünürse görünsün, her bir kararın sonucunun yaşamımıza *hayati* bir etkisi olabileceğini öğreniriz. Ama bedeli ödenmiş bir öğrenme. Kayıpsız öğrenmeler neden bu kadar zordur? Fakat unutkanlık var. Üstelik aciliyet gerektiren durumlarda hızlanan ve ağırlaşan bir unutkanlık. Yaşadığı nice sıkıntı ve keder karşısında insanın yaşama tutunmasında eşsiz rol oynayan bu metafizik-yaşam-yatkınlığı, bu doğal önlem, kararlar konusunda iş başında olduğu zaman felaketler yaratır. Yalnızca kederler unutulsaydı, unutamama diye bir hastalık ortaya çıkardı. Hekimlere başvurur, haplar kullanırdı insanlar.

"Metafizik güçlerin" hükmü de geçmiyor kararın kasvetine. Bu nedenle seçeneklerin fazla olduğu durumlar ve kritik meseleler söz konusu olduğunda, kafamız karışır, ellerimiz titrer, gözlerimiz donuklaşır, "şunu" ya da "bunu" yapmak arasında gidip gelmenin bunaltıcı iç sıkıntısını yaşarız, ama karar vermede pek zorluk çekmeyiz. Bu denli ağırlık taşıyan bir edim karşısında bu kadar alışkanlıkla davranmak fazla cesaret istemiyor mu? Peki, aynı cesareti dönüp yaşama bakma konusunda da gösterebiliyor musunuz? "Pek iç açıcı değil mi?" Hayır, hayır! İç karartıcı. Metafizik nedenlerden gelen kasvet değil, insani nedenlerden gelen hayret... Emin olun! Dünyanın üzerinde gezinen bu lanette, kararların payı tahmin edilenden çok daha fazladır. Üstelik kazanç ile kayıpların hayli caydırıcı olduğunu unutmayalım! Karar verme vaktinde, çıkmaza düşmemizin, bir an için durup düşünmemizin nedeni, insanın geleceğine dair kaygılarımız değil, verilen kararla neyi kaybedeceğimizi –neyin kazanacağımızı değil- düşünmemizdir. İnsanın ilk güdüsü, çok şey kazanmak değildir, mümkünse hiçbir şey kaybetmemek ya da en az şeyi kaybetmektir. Daha fazlasını kazanma hamlesi, hiçbir şeyin kaybedilmeyeceğine dair basit yaygın inançtan gelir. Demek ki bir bilgi eksikliği var. Hangi kararın neye yol açacağına, hangi kararla neyi kaybedileceğine dair bilginin... Yoksa hiç tereddüt etmezdi insan. Hemen kararını verir, harekete geçerdi. Seçeneklere ilişkin net bir bilgiden yoksunluk... Hazır, formüle edilmiş, kodlaştırılmış bir bilgiden yoksunluk... Bu bir avantaj olabilirdi. Bilgiden yoksunluk, insanları, kritik kararlardan önce, her bir seçenek üzerine enine boyuna düşündükten, ince eleyip sık dokuduktan sonra karar vermeye iterek olumlu bir rol üstlenebilirdi. Ne de olsa düşünmek, her zaman bilgiden daha önemlidir. Ancak bu bir insani olanaksızlıktır. Bu tür kararlar, kararlarımızın oldukça küçük bir kısmını kapsar. Tereddüt çok nadir uğrar insanların dünyasına. Herkes kendinden fazlasıyla emin görünmüyor mu? Kuşkucuların, gündelik dildeki adı "çekingenler" değil midir? Ve her çekingen, "kendini yeterince tanımayan", "dünya görüşü net olmayan", "hayata karşı duruşu belli olmayan" bir insan olarak etiketlendirilmiyor mu? Bu kararlar bile karar vermenin ne denli yakıcı olduğunu gösterir. Hangi eylemin, hangi olayın, hangi durumun yaşama ne tür etkileri olabileceği konusunda nasıl emin olabiliriz? Önemli

olmadığını düşündüğümüz kararların nelere yol açabileceğini ya da yol açacağını tahmin ettiğimiz sonuçlardan başka sonuçlara yol açmayacağını nereden biliyoruz? Her karar verme bir yolculuğun başlangıcı olduğuna göre, gidilecek yolun kendisi ile sonu hakkında hiçbir bilgimiz olmadığı sürece, nasıl kafa karışıklığı yaşamadan rahat adım atabiliriz? Platon'un bilgeliği, isabetli karar vermek olarak tanımlamış olması bir rastlantı değildir. Bu denli isabetli bir tespit yapmaması da şaşırtıcı olurdu. *Devlet*'i *Akademia*'da değil, bir *Mağara*'da yazsaydı, yaptığı şeyin adına felsefe değil, ilahiyat deseydi, şimdi yalnızca -biri etkisiz- iki tane tek tanrılı din vardı. Bilgelik: en çok bilenin erdemi. En çok bilen doğru kararlar verir. Doğru kararları en çok bilenler verir. Doğru karar çok bilgi gerektirir. Ama sürekli Platon takip edilemez. Meşakkatli bir bilgelik yolunda, çok küçük bir azınlık yürüyebiliyor. Buraya kadar hiçbir sorun yok! Üstelik kararları yalnızca onlar verseydi, ne iyi olurdu. Ne güvenilir, ne rahat bir dünya... "Yaşam, yalnızca bilgelerin kararlarına bağlanacak" denseydi, insanlığımdan seve seve feragat ederdim. Tali şeyler yapmaktansa, hiçbir şey yapmamayı isterdim. Ne yazık ki durum böyle değil. Ne yalnızca bilgeler karar verir ne de yalnızca onların kararları dünyayı etkiler. Öyleyse ya herkes felsefenin o talepkar yolunda yürüyecek ya da başka bir "bilgelik" yolu bulunacak. İlk seçeneğin olanaksızlığını görmek zor değil. Her felsefeciye daha baştan böyle bir yüce değer atfetmek, bilgelik adına bilgeliğin yolundan sapmaktır. Herkesi bir yana bırakın, felsefecilerden bile, felsefenin güçlüklerle dolu yolunda yürümesini bekleyecek kadar hayalperest olmanın kimseye bir faydası olmaz. Öyleyse bir başka yol olmalı!

Bir bilgiye ihtiyaç var. Bu kesin! Ama neyin bilgisine? Ne bilmek gerekiyor doğru kararlar için? Bir eylemin bilgisi mi? Bir durumun bilgisi mi? Bir olayın mı? Ne kadar rahatlatıcı olurdu! Bilgi adına yalnızca bir eylemle, bir durumla, bir olayla uğraşmak... Fakat neden-sonuç, etki-tepki zinciriyle koca bir organizma gibi işleyen bu evrende, bir eylemin, bir basit olayın ve durumun kendi-başınalığının olanaklılığının bedelini tahayyül etmek bile imkânsızdır. Hiçbir şey yalnızca "Şimdi" ile alakalı değildir. Zaman her şeyin zamanıdır. Ve bu evrenin içinde yaşam şekillenir. Öncesi ve sonrası olmayan bir eylem, bir olay, bir durum yoktur. İşte her karar böyle bir evrende

verilir. Ve her karar böyle bir yaşamın hücrelerine yayılır, içine dağılır. Her eylem yaşamın içinde gerçekleşir, her olay ve her durum da... İnsanın işi pek basit görünmüyor. Kararlar, yaşamın içinde alındığına göre, ihtiyaç duyulan bilgi, yaşama ilişkin olmalı. Herhangi bir bilgiye ulaşmak yeterince meşakkatliyken, yaşamın, şu uçsuz-bucaksızlığın bilgisine ulaşmak nasıl bir güç gerektiriyor? Uzun, yorucu, bunaltıcı... Fakat insan olmayı kimse seçmedi; başa gelen çekilir. Ama yine de hiç tehlikeli değil. Korkmaya hiç gerek yok! Çabanın, çabasızlıktan tehlikeli olduğunu kanıtlamaya çalışmak, yalnızca dilin dışına çıkmaktır. Biraz yorgunluğa katlanmamak için bu kadar fazla hokkabazlığa ne gerek var? "Düşünmekten korkmak" gibi... Bu ifadeyi nasıl biri icat etti, acaba? Ve kullananların kafasında ne var? Bilinen bir yolda yürümek... Yolun tehlikeli olduğunu biliyorsanız vazgeçersiniz; tehlikeli olduğunu fark ederseniz geri dönersiniz. Sürpriz-seviciler bu olanağın yokluğuna güveniyorlar. Düşünme, yalnızca "düşünmenin tehlikeli olduğunu" düşünen insan sayısı çok fazla olduğunda tehlikelidir. Ama insan hiç değildir. Sıfırlansa bile... Her bir insanın, doğru ya da yanlış, yaşama ilişkin genel bir bakışı, bir fikri, bir tasarımı vardır. Bu bilinçli bir bilinç durumu değildir. Bir sürecin kendiliğinden sonucudur. İçinde yaşadığımız gelenek, gittiğimiz okul, dersini takip ettiğimiz hoca, konuştuğumuz insanlar, okuduğumuz kitaplar, dinlediğimiz müzik, izlediğimiz filmler, seyrettiğimiz oyunlar... Fikir imalatçıları.

Ancak henüz bilgi yok ortada. Genel görüşler, fikirler ve tasarımlar; rastlantıların, tesadüflerin, koşulların bir araya getirdiği dağınık sözcükler yığını... Birer yanılgılar müzesi. Her fikir, kişisel olmanın kefaretini, başkasına ulaşamamakla öder. Ve gerçek şu ki, her kişisel yaşam büyük oranda kanılar üzerinde iş görür. Buna bilgenin yaşamı da dâhildir. Bilge, insan olduğu için değil, yaşam, yaşam olduğu için. İncelenmemiş, araştırma konusu yapılmamış, hakkında enine-boyuna düşünülmemiş bir şeyin bilgisi yoktur. Ve her insan, her gün sayısız yeni şeyle karşılaşır. İşte bir büyük metafizik keder! Mutluluk tellallığı yapmaya gerek var mı? İnsanlar, bomboş bir umuttan başka ne kazanıyorlar bundan? Zihin her seferinde sarsıntılar geçirir. Sonsuz bir boşluk içinde debelenir. Alışmaya, anlamaya çalışır. Tam bütün engelleri aşmışken, her şey yeniden başa döner. Bir ebedi tek-

rar... Yaşamın sunduğu imkânlar ile insanın olanakları çakışmıyor ki, bu keder geçsin. Görüşler, fikirler, kanılar kararları bir şekilde etkilerler, isabetli kararların alınmasına katkıda da bulunurlar. Fakat yetmez. Her karar, diğerlerine benzemeyen, tek, biricik bir olay, olgu, durum, yaşantı karşısında verilir. Bugün, dünün bir tekrarı değil. Yarın da bugünün bir tekrarı olmayacaktır. Bu nedenle, her doğru karar, içinde bulunulan durumun, karşılaşılan olayın, olgunun niteliklerinin ve koşullarının, anlamlarının, nedenlerinin, neler doğuracaklarının, dahası verilecek olan kararın yol açacağı olası sonuçların bilgisini gerektirir. Oysa tekil olan bilgiye gelse de, tekilin tümel, kuramsal, sistematik bir bilgisi yoktur. Süreliktir, anlıktır, kısmidir, birine özgüdür ve yalnızca bir kişidedir, bilemediniz birkaç kişide. Hiçbir kitaba geçmeyen bir bilgi... Yalnızca bir nesneyi, yalnızca bir kişiyi konu edinen her kitap, aslında nesnesini aşma denemesidir. Onlar aracılığıyla genel olanı yakalama, hayranlık kisvesi altında evrensel olanı gösterme gayretidir. Bilgi, kelimenin olağan anlamıyla bilgi, genele ilişkin olabilir, tümel olabilir, ama yaşam genel içinde tekillikler karşısında varlığa gelir. Karar-verici, önünde sonunda tekil olanlarla muhatap olur. Doğru karar için tekil kendini açmalı, karar veren, onu kendini açmaya zorlamalı. Bir kez daha bilgi gerekli! Ama tekilin kitaplara geçmiş, kuramsal bir bilgisi olmadığına göre, insan her zaman etkin olmak zorunda. Tekilin bilgisi "günlük" –gündelik değil– bilgidir; her an elde edilmesi gereken bir bilgi... Bir avcılık. İşte gündelik insanın diğer adı: bilgi avcısı. Artık deneyimin alanındadır. Deneyimsiz yaşayamaz insan. Yaşam deneyimsiz olmaz. İnsanın tüm dünyasında deneyimin damgası var. İnsan için bilim de felsefe de gereklidir, ama zorunlu değildir. Fakat bütün yaşam baştanbaşa deneyimin evrensel ışığına muhtaçtır. Deneyim, bir tür yaşamla tanışmadır, yaşama tanışıklığıdır, yaşama alışmadır. Yaşama deneyiminin bilgisi, teklere –tek tek şeylere– ilişkindir. Deneyim; suyun sesi, ormanların uğultusu, kuşların cıvıltısı, yüreklerin atışı, gözlerin bakışı, bakışların anlamı, aşkın sıcaklığı, ölümün acısı... Bulanık da olsa, deneyim, takip edilecek yolun az çok ne kadar süreceğini, nasıl olabileceğini, ne tür zikzaklar çizdiğini, ne kadarının ne tür engeller taşıdığını gösteren bilgiyi verir. Vazgeçilmez bir dayanak, ama şaşmaz değil. Kusurları var. Öyle uzun boylu bir açıklamaya gerek

yoktur. Her deneyim yeni bir deneyimdir. Her yaşantı, ancak yaşanması gereken yaşandıktan sonra deneyim adını alır. Deneyim, geçmiş bir yaşantıdır. Başka türlü olamazdı zaten. Yaşam akış halinde olmasına rağmen, deneyim, bu akışta olup bitmiş bir olay, olgu ya da duruma dair bir yaşantıdır. Yaşam, yenilse bile, zamana meydan okur, oysa yaşantı ona boyun eğmek zorunda. Yaşam, yaşanmış olanları, yaşanmakta olanları, yaşanacak olanları kapsamasına rağmen, deneyim yalnızca yaşanmış olanlarla sınırlıdır. Deneyimin ne şimdisi vardır ne de geleceği. Yaşam sınırsız yaşantı olanağını barındırmasına rağmen, deneyim yalnızca geçmiş yaşantıları kapsar. Biraz önce çok önemliydi, ama şimdi kusurlu... Şunu akılda tutmakta sayısız yarar var: kusurlar, şeyleri önemsizleştirmezler. Yüzlerce kitaptan daha öğretici! Bir basit hata hayatı murdar edebiliyor. "Kusur" ile "önem" sözcükleri arasında kurulan yanlış bağ, ne çok mutluluk heba etmiştir, ne çok insan harcamıştır. Bir daha söyleyeyim: deneyim hala çok önemlidir, ama hala kusurludur da. Fakat her seferinde yeni bir hamle yapar; kusurlarını, gediklerini kapatmak ister. Geleceğe yönelir, ona yetişmeye çalışır. Yetişir de, ama ayak uyduramaz. Geriye çeker geleceği. Kendi önemiyle orantılı bir güç kazanma çabası... Deneyim tüm gücünü, olup bitenlerin benzer olduğu, benzer nedenlerin benzer sonuçlar yaratacağı, benzer olayların benzer şekilde doğduğu ve sonuçlandığı varsayımından alır. Ama nafile! Bir kez daha gerçekliğin katılığına çarpar. Olanlar, olup–bitenler, tekiller hiçbir zaman birbirinin aynısı değildir. Her olup–biten tek ve biricik olduğu için, dünyada bir yer edinir. Tümüyle aynı iki şey yoktur. Aynilik birliktir. Aynı olan iki şey *bir*dir. Aynılıkta her bir şey tekliğini kaybeder, birlikte *bir* olur. Tek ve biricik olan, diğerlerinden ayrı olduğu için tektir. Ne denli bir başkasına benzer olursa olsun, hiçbir olay, olgu, durum, yaşantı bir diğerinin aynısı değildir. Her birinin kendine özgü nedenleri, koşulları ve bileşenleri vardır. Her aşk bir aşktır. Ama aşklar aynı başlamaz, sürmez ve bitmez. Hiçbir acı bir başkası gibi varlığını hissettirmez; hiç bir ölüm aynı duyguları yaratmaz ve aynı yaşantıları doğurmaz... Aynı insan, farklı kişilerle farklı aşklar yaşar; aynı insan, benzer durumlar karşısında farklı yoğunlukta ve şiddette acılar yaşar; aynı insan, tanıdığı farklı iki insanın ölümü karşısında farklı ağlar. Ve tek tek şeyler, olup–bitenler, teklikler niceliksel olarak sınırsızdır. Ne

yaşantıların ne de olup–bitenlerin bir envanteri çıkartılabilir. Yaşam sınırsız yaşantı barındırır, dünya sınırsız olay ve olgu... Sınırsızlık her zaman bir güçtür. Her türden mücadelenin olanağını sıfırlar. Mutlak hâkimiyetini kurar. Bundan böyle güç edinme kavgası veren her şeye sınır koyar. Ve bundan, deneyim çok zararlı çıkar. Bu sınırsızlık, hem deneyimin etki alanını hem de etkileme gücünü sınırlar. Yaşantı olanaklarının sayısı ile deneyimin gücü arasında ters bir orantı vardır. Yaşam, yaşantı olanakları bakımından ne kadar zenginse, deneyim o kadar zayıftır, çaresizdir. Deneyimin çaresizliği, insanın çaresizliğidir. Her tür deneyime rağmen, hem insanlık tarihi hem de her insanın kişisel tarihi, insanın verdiği yanlış kararlar sonucu doğan kederler tarafından yazılmadı mı? Deneyim, her zaman yaşamın donuk, yoğun, katı, sert gerçekliğine çarpma tehlikesi taşır.

Deneyim, insan için en cazibeli güçtür. Fakat yaşamın belirsiz sınırları, bilinen sınırsızlıkları karşısında zayıf kalan bir güç... Deneyimin gücü görelidir. İnsanın sahip olduğu olanaklara göre çok önemli, ama yaşamın genişliği karşısında çok zayıf bir güç... İnsan hiçbir ışığın aydınlatamadığı bir karanlıkta yolunu bulmak zorundadır. Bu yüzden insan, zayıftır, kırılgandır, çaresizdir. İnsanın kendine, kendi gücünün büyüklüğüne olan katı inancı, en küçük yaşantının bile yaratabileceği bir sonuçla sarsılabilir. Umut tacirliğinin en büyük hilesi, gerçekliği hiçbir şekilde değiştirmediği halde, tacirliğinin ömrünü uzatmasıdır. Oysa yaşam, umuttan sonra da aynı yaşamdır.

Umut, tarih boyunca, gerçeklik karşısında insanın elini-kolunu bağladı. Oysa insan umudu yendiğinde, olanaklarını zorlar. Bir kapı açmak, bir yol bulmak, bir adım atmak zorunda kalmadıkça, harekete geçmez insan. Umudun direnç geliştirdiği düşü, direnme gücünün eksikliğinin belirtisidir. Madem deneyim elzemdir, deneyimin miktarı artmalı. İşte umuda karşı kazanılan zaferin en verimli sonucu! Deneyim zamandan yararlanmış olmayı, zamanın içinde fazla bulunmuş olmayı, daha fazla zaman eskitmiş olmayı gerektirir. Ancak bu, gençlerin deneyim sahibi olmadıklarını imlemez. Şu "deneyimli insan" ibaresi, olağan anlamıyla külliyen adaletsizlik yayıyor. Sanki gençler deneyim sahibi olmazmış, sanki her yaşlı isabetli karar verirmiş gibi. Oysa bu ibare, *deneyimli insan* ibaresi, örtük bir biçimde deneyimsiz insanın var olduğunu imlemez, yalnızca daha az dene-

yimli insanın varlığına işaret eder. Ama deneyimin bizzat kendisi bir bilinç edimidir. Ancak farkında olduğumuz yaşantıların deneyimine sahip oluruz. Yaşlılarla karşılaştırıldığında, gençlerin deneyiminin kapsamının daha dar olduğu açıktır. Yaşlı biri, genç birine nazaran, zamanı daha çok yaşamış olduğundan, farklı nitelikteki olaylarla daha fazla karşılaşmıştır. Bu, elbette bir avantajdır. Ama her yaşlının, her gence göre olaylar hakkında daha doğru yargılarda bulunacağı garantisi vermeyen bir avantaj. Gençlerin yaşantıları, niceliksel olarak daha azdır. Yaşlının yaşamı zengindir, ama yalnızca yaşantıların niceliği bakımından. Bunun ötesinde, yaşlılık ile yaşam arasında zorunlu hiçbir niteliksel ilişki yoktur. Ve zamandan göreli olarak daha fazla yararlanmış olan, *potansiyel* olarak daha isabetli kararlar verme imkânına sahiptir. Fakat deneyim, açık bir farkındalık, derin bir bilinç gerektirir. Bilinçten yoksun bir deneyim, yalnızca nicel bir kalabalıktır. Değerler dünyasında nitelikten yoksun niceliğin bir değeri yoktur. "Gençlerin hoş karşılanması gerektiği" şeklindeki yaşlılık düsturu, bu hakikate vurgu yapar, fakat bu söylem, öyle deneyimden yoksundur ki, yaşlılar, gençleri her zaman "yaşlandırmaya" çalışıyorlar. Ama yaşlının deneyiminin, gencin deneyimi karşısında kazandığı niceliksel üstünlük, bilinçten yoksun olunca, yaşantıların sınırsızlığı karşısında çok şey ifade etmez. Fakat artık şu kesin: isabetli kararlar vermenin, doğru kararların sayısını artırmanın tek yolu, deneyimlerinin miktarını artırmaktır. Bir oyun mu oynayacak insan? Daha çok şey yaşamak adına, her gün biraz daha hokkabazlık mı yapacak? Yoksa bir olanaksızlığı gerçekleştirip, zamanı mı hızlandıracak? Zamanın krallığı sarsılmazdır. Hükmetmediği şey yok. Bakmayın insanın, öyle huşu içinde temaşa edişine, derin tefekkürlere dalışına! İnsanlık, tarihi boyunca, bütün enerjisini, zamana karşı yaptığı şiddeti eksilmez savaşa harcadı. Geçmişe dönmek, geleceğe uzanmak, ilerlemek, yaşamın ömrünü uzatmak, ölümü geciktirmek, ölümsüz eserler yaratmak... Ama bütün çabasının sonunda elinde yalnızca şu zafer kalır: "zamana meydan okumak." Bu en aleni yenilgi itirafıdır. Ortada kazanılmış bir zafer yoktur, sadece biraz uzamış bir direnç vardır. Her şey çürür, her şey ölür. Meydan düşer. İşte, deneyimlerin miktarını artırma çabası, insanın bu meydan okuyuşlarından biridir. İnsanın buna ihtiyacı var. Fakat zaman onu içine çektiğin-

den, zamana hapsolduğundan, insan, bu ihtiyacı karşılayamaz. Deneyimlerin niceliği, zamanın denetimindedir. Deneyim zaman gerektirir, ama karar acil davranmayı... Deneyim geleceğe, karar şimdiye ihtiyaç duyar. Zamansız bir varlık olmak, ne büyük bir güç olurdu.

Ve işte zamanın en güçlü fatihi: sanat... Krallığına son verir zamanın. Tanrı sanatçıdan korkuyor, zaman ise sanattan. En güçlü meydanı o okuyor zamana. En uzun direniş sanattan geliyor ona. Sonsuzluk... Sanat eserinin sonsuzluğu değil, eserin sonsuzluğu yakalaması, sonsuzluğu taşıması... Hiçbir eser sonsuz değildir, ama her esere sonsuzluk sığar. Sözcükler ve imgeler: sonsuzluğu insanın içine işler. İnsana,"Zaman"ı sanat sunar. Ne cömert bir ikram! İnsanlık adına minnettarım sana, ey sanat! Sanat, insan–Zaman ilişkisinin niteliğini değiştirir. İnsanı avuçları içine alan Zamanı, insanın avuçlarının içine getirir. Akışkan Zamanı dondurur, nesneleştirir. Tahayyül edemiyorsanız, su ile toprağın ilişkisini ters çevirin. Şimdi artık herşey daha açık! İnsan, geçmiş, şimdi ve gelecek olarak yaşadığı zamanı, olgusal olarak aynı dilimlere bölmediği sürece, nesne edinemiyor. Oysa sanat, geçmişi, şimdiyi ve geleceği bir araya getirir; Zamanı derler, toparlar. Böylece insanın metafizik eksikliğini telafi eder. Artık rahatlıkla Zamanı karşısına alabilir, nesne edinebilir, zihninde canlandırabilir. Sanat, Zamanın olanaksızlığını olanaklı kılar, Zamanın olanaksızlaştırdığını olanaklı hale getirir. Bir hayatın başlangıcını, sürecini, sonunu; bir yüreğin ilk atışını, bitmeyen heyecanlarını, sönüp giden alevini; bir kararın alınışını, yol açtığı sonuçların doğuşunu, seyrini ve potansiyel kurbanlarına yaşattıklarını asla bir arada göremez insan. Ama sanat, her şeyin bu üç veçhesini bir araya getirir, insanın gözlerinin önüne serer. Artık neden ve başlangıç, süreç ve sonuç bir aradadır. Ve işte *Yakalanan Zaman*! İşte Zamanın kendisi! Sanat Zamanın evidir.

Fakat hala eksiklikler var! Evrenin ve yaşamın taşıdığı her nitelik, insanı biraz daha eksik kılar. İnsan, metafizik yetersizliğini en iyi yaşamın içinde görür. Zamanın sıkıntılarını aşmıştı, ama şimdi Mekân'a çarpar. Yeni bir engel! Mekân, en açık biçimiyle, yalnızca mahaldır. Peki, ama bir insan için neresidir mekân? Ev, iş yeri, bilemediniz sokak. Başka hiçbir şey değil. Kimin gücünün hükmü bir ma-

halleye, bir şehre geçer? Kimin duyuları bir ülkede gezinebilir? Üstelik daha geride dünya var. İnsan için mekân, gözün gördüğü yerdir, elin ulaştığı, kulağın duyduğu, kokunun yayıldığı... Ama başka evlerde de yaşamlar var. Başka sokaklarda, mahallelerde, şehirlerde, ülkelerde... Başka olaylar var görüş alanımızın dışında, kollarımızın menzilinin ötesinde. Üstelik her insan, her olay ve her yaşam hareketlidir. Ve her biri nedenler taşır içinde, sonuçlar yaratır... Her biri arasında bir bağ var. Hiçbiri diğerinden kopuk değildir, hiçbiri diğerlerine yabancı... İnsanlar, olaylar, yaşamlar, dünyanın her bir noktasını birleştirirler. Dünya, bir büyük Mekân haline gelir. Bütün duyuları hapseden bir Mekân... Hiçbir duyunun hükmü altına girmeyen bir Mekân... İnsan her zaman coğrafyaya yenik düşer. Yaşamak hep belirli bir mekânın içinde olmak, belirli bir mekândaki olayları, ilişkileri, insanları gözlemleyebilmek demektir. Mekânın parçalılığı, bölünmüşlüğü, dağınıklılığı olaylar arasındaki mantıksal ve olgusal bağı takip etmenin olanağını ortadan kaldırır. Her şey bölük–pörçüktür. Sanatın esrarengiz gücünün eksikliği bir kez daha hissediliyor. Sanat bir kez daha arayışa çıkacak, insanı yeniden yakalayacaktır. Zamana uyguladığını bu kez Mekâna uygulayacaktır. Zaman için harcadığı emeği bu kez Mekân için harcayacaktır. Demek sanat, insan ile Mekân arasında bir köprü kurar. Mekânın içinde kaybolan insanı, Mekânın üstüne taşır. Bölünmüş mekânı, farklı mekânları aynı kareye taşıyarak, insanı "Mekân"la yüz yüze getirir. Sanat, mekânın mekânıdır. Dünyanın her bir köşesini bir dakika içinde gezmek ancak sanatla olanaklıdır; üç kıtada gerçekleşen olaylar arasındaki neden-etki ilişkisi ancak sanatta görülebilir. Dünyayı taşıyan bir devasa göz... Ne büyüleyici! Artık "Babil"; bütün insanlar ve yaşamlar elimizin altında, evimizin ekranındadırlar. Dünyanın her yanında nedenler ile sonuçlar çok yakındır. Her yandan insanlar kapıkomşu... Bir Asyalının yaşamı ne çok belirliyormuş bir Avrupalının yaşamını; bir Afrikalının yaşamı bir Avustralyalının yaşamını... Amerika'da ne çok Antarktikalının yaşamı yeşeriyormuş; Antarktika'da ne çok Avrupalı yaşam varmış. Dünyanın bütün cahilleri ile bütün dâhilerinin yaşamımızda aynı ölçüde belirleyici olduklarına ilk kez tanık oluyoruz. Sanat, böylece, yalnızca bir kavram olarak hakkında konuştuğumuz, ama yaşarken hiçbir şekilde karşı karşıya gel-

mediğiniz "Mekân"a somutluk kazandırır, gerçeklik verir. Mekân, yalnızca sanatta *somut* bir şey haline gelir.

Deneyime gereksinim duymak... Zaman ve Mekâna takılmak... Ve işte Zaman ile Mekânı kuşatan sanat... İnsanın tanrısal gözü... İnsan artık *Geçmiş*tedir, *Gelecek*tedir, insan artık bütün enlemlerin üstündedir, bütün boylamların... Artık yaşanmamış olan yaşantıya gelir, görünmez olan görünüm kazanır. Müzik maddeyi siler-süpürür, tini çekip-çıkarır, edebiyat yaşamı derler–toparlar, tiyatro, dünyayı bir salona sığdırır, insanı, dışına çıkarmadan dünyanın üstüne taşır, resim ve heykel dondurur, sabitler, anlık olmaktan kurtarır, sinema duyguları gösterir. Sanat; bir kadına, anne olmaksızın, annelik duygusunu tattırır, âşık olmayan birine aşk duygusunu yaşatır, bir ulusa katil olmanın bedelini hissettirir, zalim olana merhamet aşılar, paylaşmanın zenginliğini kazandırır, başkalarının acılarına kayıtsız kalmanın vicdan azabını duyurur, yaşamın her türlü çatışma karşısındaki trajik boyutunu açığa çıkarır, kötülüğe maruz kalmayana, onun yıkıcı etkisini gösterir. Olayların, olup–bitenlerin uzak sonuçlarını gösterir, onlar arasındaki bağı görmenin olanağını artırır. Sanat, yaşanmamış olanı yaşatır, yaşanma olanağı olmayanı yaşatır, geç yaşanacak olanı erken yaşatır. Sanat, deneyimin bizzat kendisidir.

Sanat, bu eşsiz gücü, nesnesiyle kurduğu ilişkiden alır. Zira özsel olarak tekil olanı, bireysel olanı nesne edinir, ama tümel olana, genel olana ulaşır. Sanat tek tek nesneleri, tekleri, deyim yerindeyse, kullanır, onlardan faydalanır. Onları birer basamak olarak görür. Sanatın tekleri nesne edinmesi, tek bir olayı, olguyu, durumu gözler önüne sermesi, yalnızca teklere ilişkin bilgi verdiği anlamına gelmez. Öyle olsaydı, sanatın hiçbir kuramsal ve evrensel boyutu olmazdı. Bir tür kişisel anlatım yolu, bir tür öznel etkinlik olurdu. Başkalarının kişisel deneyimleri üzerine kurulan bir eğlence, bir haz etkinliği bu kadar etkili olamazdı. Üstelik dehşetlerden bir eğlence yaratmak, bir görüş eksikliğinden başka bir anlam ifade etmez. Oysa sanat, Schopenhauer'in tespit etmiş olduğu gibi, ideyi verir. Tümsel, evrensel olanı... Ama tekil/bireysel olan aracılığıyla... Bu aslında iki yönlü bir bilgi –bilgilendirme- etkinliğidir. Sanat hem idenin bilgisini, özün bilgisini verir hem de belirli türden bir teke ilişkin bilgi verir. Aşkı işleyen bir sanat eserinin temel amacı, belirli kişilerin –karakterle-

rin– aşkını göstermek değildir. Tam aksine, karakterlerin yaşadıkları aracılığıyla aşkı aşk yapan öğeleri, temel aşk yaşantılarını belirleyerek aşkın özünü vermektir. Bu bir ide arayıştır. Ancak aynı zamanda karakterlerin aşkı aracılığıyla belirli nitelikte kişilerin, belirli koşullar içinde gerçekleşen aşklarının olası yaşantılarını, sonuçlarını verir. Başka bir deyişle, sanat iki kişinin aşkı aracılığıyla "aşk böyle bir şeydir", "aşkın böyle bir yönü de vardır" der. Ama aynı zamanda, "şu şu niteliklere sahip kişiler arasında, şu şu koşullarda doğmuş olan bir aşk, şu şu şekilde sürer, şu şu şekilde biter ya da devam eder" der. Bu nedenle aşk hakkında bilgi verir, ama aşkın tarzları hakkında da deneyim kazandırır. Sanatın deneyimlerimizin niceliğini artırma gücü buradan gelir. Tekliklerle, özgünlüklerle karşılaşma imkânını arttırır. Milyarlarca yaşantı olanağından yalnızca birkaç tanesini yaşayan insana, binlerce yaşantıyı gösterir. Kaç kez âşık olur bir insan? Oysa her insan, sanatta binlerce aşkla karşılaşır. Kaç kez ölür bir insan? Oysa her insan, sanatta binlerce kez ölür. Kaç hayat görür bir insan? Oysa milyonlarcasıyla sanatta karşılaşır. Platon, sanatın nesnesine takılmasaydı, sanatın kendi nesnesini aşan bir etkinlik olduğunu görmüş olsaydı, bilgeliğe giden yolda karşılaştığı engelleri çok kolay aşabilirdi. Felsefeye atfettiği yüce değer, sanatın değerini görmesini engelledi. Oysa aradığı şey sanatta vardı. Zaman ve Mekân engeline takılan bütün öz bilgisi sanatın penceresinden görünür. Sanat aracılığıyla, anlama-yetisi, dünyanın içinde daha çok şeye hükmeder, daha büyük bir bütünsellik yakalar; aklın sınırları dünyanın üstüne -dünyanın dışına ya da numenal alana değil- çıkar, genişler.

Yaşamı bilmek, kendini bilmek, durumları bilmek... Sanat bütün bu bilgi gereksinimlerini karşılar. Geniş perspektiflilik, bütünsellik, sonucu görebilme gücü... Sanat, doğru kararın tüm bu koşullarını da karşılar. Zamanı dondurmakla, sonucu önceden görmeyi sağlar, mekânın sınırlarını çizmekle olayların bağını gösterir. Neden ile sonuç arasındaki en kısa mesafe sanattır. Sanat, dünyevi eksikliği tamamlayan insani kutsallıktır. Sanat, insanı acıların kucağına atan Tanrı'nın, insanlığa verdiği gönül alma payesidir.

Ama ne her şey bitmiştir ne de dünya güllük-gülistanlıktır. Sanata rağmen, kararın tehdit edici, can yakıcı ağırlığı varlığını sürdürür. Tüm üstün meziyetlerine rağmen, sanatın insanı yanlış karar ver-

mekten tamamen alıkoyduğunu söylemek, yaşamın tamamen ele geçirildiğini iddia etmektir. Bu, arzu dahi edilemez. Böyle bir arzu bir ütopya bile değildir, marazi bir hayaldır. Sanat, sadece yanlış karar verme riskini azaltır, doğru karar verme olasılığını arttırır. Enine-boyuna düşünme, detaylarla uğraşma, ince hesaplar yapma, yalnızca olasılıklarla oyalanmadır. Oysa yaşantı olanakları, yaşamın çok boyutluluğu, aklın sınırlarını aşar, akıl yürütmelerin görüş erimini kısaltır. Yaşam, yaşantı olanakları bakımından sınırsızdır, fakat tüm bilme yetileri, bilgi teknikleri belirli sınırlar içinde hareket eder. Bu nedenle her atılan adımın, tahmin edilemez, hayallere sığmaz sonuçları vardır. İnsanın sahip olduğu imkânlar ile teslim olduğu yaşamın olanakları arasında hiçbir tekabüliyet yoktur. Okyanusta bitimsiz bir yolculuğa kulaç atmak, uçsuz-bucaksız bir çölde yol aramak her zaman tehlikeler barındırır. Kaybolmak da kurtulmak da çoğunlukla rastlantı eseridir. Bir yol belirlemek zorundadır insan. Fakat hiçbir yol, daha önce yürünmüş olsa dahi, tüm seyri belli olan, sonucu bilinen, hep aynı sonucu yaratan bir yol değildir. Hep bildiğini varsayar insan, ama tıkanır. Çare bulunmaz durumlarla hemen her zaman karşılaşır. Öyleyse doğru karar önünde sonunda biraz talih gerektirir. Karar vermek zorunda olması, insanın sırtındaki en büyük yüktür. Korkutan bir mecburiyet... Kararsızlığın erdeminden söz etmiyorum. Kararsızlık, hemen her zaman karar vermekten daha yorucudur. Üstelik kararsızlığın bunaltıcı yanı, karar verme zorunluluğundan gelir. Kararsızlık değil, karar verme ediminin yokluğu hafifletici olurdu. Özgürlük, kelimenin olağan anlamıyla, zorunluluk tutsaklığıdır. Geç kalınmış bir pişmanlık da yoktur erken varılmış bir pişmanlık da. Pişmanlık bir sonuçtur. Herşey olmuş, yapılan yapılmıştır. Oysa vazgeçilebilir karar vardır.

GÜZEL BİR "YAŞANTI"

Deneyimlerimizi, gündelik ya da estetik, tüm didinmelere rağmen dile getiremediğimiz çok olur. Düşünürüz, yardım talebinde bulunuruz, betimlemek için kelime oyunlarına başvururuz, örnekler seçeriz, şekiller çizeriz, mimik ve jestleri yardıma çağırırız, ama yine de çok şeyin eksik kaldığını, hatta hiçbir şeyin anlatılmadığını düşü-

nürüz. Bunun nedeni bir ölçüde dilimizin aşırı olgu içerikli olması olabilir. Ama aslında bu, ne denli inceltilirse inceltilsin, kavramların diliyle aşılabilecek bir sorun değildir. Yaşantılar, ister doğrudan yaşama dair deneyimlerle yaşadığımız yaşantılar olsun, ister estetik deneyimle yaşadığımız yaşantılar olsun, daima kendine özgülükler içinde varlığa gelir. Her yaşantı, kendine özgüdür, özgündür, bireyseldir, biriciktir, yeri doldurulamazdır. Oysa anlatmak, genel kavramlar aracılığıyla olur. Bu nedenle ortak özelliklerden hareket eder, benzerliklere başvurur. Ve genel olandan hareket edildiği an, bireysel olanın tüm ruhu dışarıda kalır. Aşk, sevgi, korku, kin, öfke, hoşlanma ya da hoşlanmama gibi her bir yaşantı, bu nedenle, en iyi sanat eserleriyle aktarılabilir; çünkü sanat, kavramsal açıklamaya gereksinim duymaz, ya gösterir ya da hissettirir.

SANATIN ZORUNLULUĞU

Sanat eserinin alımlayıcı üzerinde bıraktığı harikulade etki, yalnızda eserin kudretinin sonucu değildir. Bir eser, taşıdığı estetik unsurlar, uyandırmak istediği duygular, yaratmak istediği düşünceler bakımından yeterli güce sahip olduğu halde, güçlü bir etki uyandırmayabilir. Eserin etkisinin, onun zorunlu sonucu olduğuna dair hiçbir belirgin kanıt yoktur. Estetik etki, aynı zamanda bir sonuç olduğundan, dolaylıdır; alımlayıcının anlama ve yorumlama gücünden doğar. Burada bir paradoks söz konusu değildir. Elbette eser, bir etkiden sonra anlaşılıp, yorumlanır. Önce etki olur, sonra anlama ve yorum. Fakat bir şeye dair anlama ve yorum değil, anlama ve yorumlama kapasitesi, anlama ve yorumlama gücünün bizzat kendisi her türden etkiden önce gelir. Bir duygulanım deneyimi olan estetik deneyim, alımlayıcının imgeleri yaşantılarla ilişkilendirme marifetinin sonucudur; çünkü estetik duygulanım, estetik bir neden gerektirir. Ve her estetik neden, eserde gizlidir. Bu yüzden alımlayıcı sürekli arayış içindedir, her daim aktiftir. Müzik dinlemenin, kitap okumaktan daha fazla dikkat gerektirdiğini söylemek, bir aşırı iddia olarak alınmamalı. *9. Senfoni*'nin, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nden, Mesnevi'den ya da *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'tan daha az emek gerektirdiği iddiasının makul bir gerekçesi var mıdır? Etki, etkide bulunandan ziyade, etkilene-

nin gücünün işaretidir. Bu, sanatın dilinin zenginliğini ve esrarlı, ama hükmedici niteliğini yadsımak demek değildir, insanın, kendisini, ona açmasının gerekliliğine işaret etmektir. Sanatın dili duygulara hitap eden bir dildir. Sanatta herşey duygular aracılığıyla okunur. Bu nedenle imge, anlatmaz, açıklamaz; betimler, canlandırır, gösterir. Sanatın akılla ilişkisi ikincildir; önce duygulara dokunur, sonra aklı harekete geçirir. Dolayısıyla felsefe ile bilimin izlediği istikamete ters bir istikamet izleyerek insana ulaşır. En güçlü, en etkili kavramın bile sanatta eğreti durmasının başka bir izahı olamaz. Kavramlar akla hitap eder, kavramlar akla dokunur. Fakat bu, kavramların etkilerinin aklın sınırları içinde tamama erdiğini göstermez. Kavramlar ne duygudan yoksundur ne de duygulara kayıtsızdır. Ancak kavramların duygularla ilişkisi ikincildir; çünkü akıl vasıtasıyla duygu uyandırır.

Felsefenin ve bilimin kavramsal, ama yaygın olmayan bir dili vardır. Bu, başlı başına bir uzmanlığa göndermede bulunur. Felsefeden ve bilimden hakkıyla anlamak demek, zaten bir ölçüde felsefe ya da bilim yapabilecek düzeyde olmak demektir. İkisi de uzun ve meşakatli bir eğitim süreci gerektirir. Bu, felsefenin ve bilimin toplumun geri kalan kesimine ya da "halka" ulaşmadığını, ulaşma imkânının olmadığını göstermez, sadece halka ulaşma biçiminin kişisel olmadığını gösterir. İkisi de ancak kurumlar aracılığıyla topluma ulaşabilir. Okullarda, hastanelerde, bankalarda, fabrikalarda, siyasal kuruluşlarda, sivil toplum kuruluşlarında, yasalarda... Bu kurumları iyi olan bir toplumda halk bilimden de felsefeden de yeterince yararlanıyor demektir. Popülerleşmiş ya da yaygın bir bilim ve felsefe ne olanaklıdır ne de gereklidir. Bunun ötesi, yalnızca kişisel bir ilgidir, kişisel kanaat oluşturma çabasıdır.

Fakat sanatın insana ulaşmasının kurumsal bir yolu yoktur. Bu bir eksiklik değildir, fazlalıktır. Sanatın her insanın gönlünde bir yeri vardır. Zira insana varmak için kullandığı yegane yol kişilere seslenmektir. Bu, sanatın yaygınlaştırılması gerekliliğine delalet eder, popülerleştirilmesine değil. Buna imkân tanıyan sanatın dilidir. Bu dil dehanın yarattığı, ama herkese hitap eden bir dildir. Bu nedenle uzmanlık değil, geniş bir duygu dünyası gerektirir. En sıradan imge bile kayıtsızlığı, duygusal ilgisizliği, tatminsizliği, tatmin olmaktan yoksunluğu reddeder. Yaşamak hissetmektir. Ve sanat hissettirir. İnsanın,

sanatı anlaması için duygusal zenginliğe gereksinimi vardır, ama duygusal zenginlik için de sanata... Demek ki sanat, gerekli değildir, zorunludur.